

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ZAMAN PROBLEMİNİN FELSEFİ AÇIDAN
İNCELENMESİ:
DİODOROS KRONOS'UN "ANA ARGÜMAN" I
ÖRNEĞİ

Hanife BİLGİLİ
2502110418

Tez Danışmanı
Doç. Dr. M. Nazlı İNÖNÜ

İSTANBUL, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Hanife BİLGİLİ Numarası : 2502110418
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Felsefe Anabilim Dalı Danışmanı : Doç. Dr. M. Nazlı İNÖNÜ
Tez Savunma Tarihi : 15.02.2018 Saati : 15:00
Tez Başlığı : “ Zaman Probleminin Felsefi Açından İncelenmesi: Diodoros Kronos’un “Ana Argümanı” Örneği”

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. YÜCEL YÜKSEL		Kabul
2- PROF. DR. O .CANER TASLAMAN		Kabul
3- PROF. DR. HABİP TÜRKER		Kabul
4- DOÇ. DR. M. NAZLI İNÖNÜ		Kabul
5- DOÇ. DR. ÖZGÜÇ GÜVEN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ABDURRAHMAN ALİY		
2- DOÇ. DR. ALİ ÇAKSU		

ÖZ

ZAMAN PROBLEMİNİN FELSEFİ AÇIDAN İNCELENMESİ: DİODOROS KRONOS'UN “ANA ARGÜMAN”I ÖRNEĞİ

HANİFE BİLGİLİ

Bu doktora tezi, **Diodoros Kronos**'a ait “Ana Argüman”ın dilsel, formel ve felsefi bir analizini yapmayı amaçlamaktadır. Argüman hakkında günümüze ulaşan bilginin kısıtlı ve öznel olması dolayısıyla argümanın doğrudan bir çalışmasını yapmak mümkün değildir; ancak dolaylı bir çalışma yapılabilmektedir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikli olarak “Ana Argüman”ın günümüze ulaşmayı başaran haliyle öncülleri ve sonucu incelenecektir. Ardından argümanın temelde **Aristoteles**'e bir itiraz olarak ortaya atılması iddiası uyarınca **Aristoteles** mantığı ve öğretileriyle ilişkisi ele alınacaktır. Bu iki mantık ekolü arasındaki temel farklılıkların zaman hakkındaki kabullerden kaynaklandığı düşüncesiyle iki ekolün gelecek algıları karşılaştırılacaktır. **Diodoros Kronos**'un bazı belli mantıksal kavramlar hakkında hakim olan görüşlere karşılık geliştirdiği tanımlar da “Ana Argüman”la bağlantısı dolayısıyla ele alınacaktır. Bu bağlamda argümanın ortaya atıldığı dönemde hakim olan mantık öğretisi incelenecek ve argümanın mantıksal temellerinin dayandığı fikirler tanıtılacaktır. “Ana Argüman”ın doğru bir şekilde incelenebilmesi için gerekli mantıksal ve felsefi zemin bu şekilde hazırlandıktan sonra argümanın kurgulanması veya kurguların anlamlandırılması mümkün olabilmektedir. “Ana Argüman”ın bugün bir trilemma olarak değerlendirilebilmesi için eksik olan tarafları tamamlanarak modern mantıkçılar tarafından önerilen yeni kurgular incelenecek ve argümanın ifade edilebildiği formel sistemler araştırılacaktır. Bu araştırma kapsamında, argümanın yol açtığı çıkmazlar ve bu çıkmazların ne şekilde anlamlandırılabilceği de sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ana Argüman, Diodoros Kronos, Zaman, Modalite, Gerektirme, Temporal Mantık, Belirlenimcilik

ABSTRACT

A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF TIME: DIODORUS CRONUS'S "MASTER ARGUMENT"

HANİFE BİLGİLİ

This dissertation aims at giving a linguistic, formal and philosophical analysis of **Diodorus Cronus's** "Master Argument". As a result of the limited and subjective information we have today regarding the argument, it does not seem possible to study the argument directly; hence a more indirect approach will be adopted. Within the scope of this objective, first of all the premises and the conclusion of the argument –as they have reached to our day- will be investigated. Having done that, Aristotelian logic and its doctrines will be evaluated; in accordance with the claim that the "Master Argument" was a reply to **Aristotle**. Keeping in mind that the main conflict between these two camps was due to their views on time, their understanding of future will be compared in detail. Certain logical notions put forth or defined by **Diodorus Cronus** will be examined, with reference to their relation to the "Master Argument". In this respect the dominant logical paradigm of his time will be questioned and the logical concern behind the argument will be presented. Setting the logical and philosophical ground necessary for an accurate analysis of the "Master Argument", it becomes possible to reconstruct or to interpret the reconstructions offered. The missing steps proposed by modern logicians necessary for categorizing the "Master Argument" as a trilemma, and the formal systems in which the argument can be presented will be examined. Through this examination, problems the argument gives rise to and the ways in which the argument can be interpreted will be analyzed and laid out in detail.

Keywords: Master Argument, Diodorus Cronus, Time, Modalities, Implication, Temporal Logic, Determinism

ÖNSÖZ

Geleceğin pek çok ihtimali barındırdığı ve oluşu henüz tamamlanmamış her şeyin mümkün olduğu, doğruluğu hemen herkesçe kabul edilen ya da en azından doğru olması umulan bir fikirdir. Her ne kadar buna inanmak istesek de, bütün mümkünlerin bir arada, gelecekte sıkışmış bir şekilde depolanmış olması fikri, acaba ne kadar makuldür?

İşte bu oldukça kalabalık gelecek fikrini sorgulayan ve sorgulamasının sonucunda reddeden Diodoros Kronos, herkesin de reddetmesi için “Ana Argüman”ı ortaya atmıştır. Çalışmamdaki temel amaç, ortaya atılmasından 25 yüzyıl sonra bile ilginçliğini koruyan bu argümanın mantıksal ve felsefi analizini yapmak, temas ettiği sorunlarla ilişkisini farklı açılardan ele almak olmuştur.

Tez çalışmama danışman olarak beraber başladığım, senelerdir bu çalışmaya katkıda bulunan ve çalışmamda en az benim kadar emeği olan değerli hocam Prof. Dr. Şafak Ural’a, bilgileriyle ve cesaretlendirmeleriyle bu çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sağlayan başta Doç. Dr. Nazlı İnönü olmak üzere değerli danışman hocalarım Prof. Dr. Yücel Yüksel ve Prof. Dr. Caner Taslaman’a teşekkürü bir borç bilirim.

Hanife Bilgili

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ŞEKİLLER LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1
1. Tezin Amaç ve Kapsamının Belirlenmesi.....	1
2. Literatür Değerlendirmesi.....	8

1. BÖLÜM

“ANA ARGÜMAN”IN FELSEFİ ARKA PLANI

1.1. Megara ve Stoa Okullarının Kısa Tarihi.....	15
1.2. “Ana Argüman” Problemi Nedir?.....	27
1.2.1. Diodoros Kronos Kimdir?.....	27
1.2.2. Diodoros Kronos’un “Ana Argüman”ı	29
1.3. “Ana Argüman” ve Aristoteles.....	42
1.3.1. Yarıncı Deniz Savaşı.....	42
1.3.2. Gelecek Kurgusu ve Geçmişin Yorumlanması	63
1.3.2.1. Açık Gelecek	63
1.3.2.2. Zorunlu Geçmiş	72
1.3.2.3. Belirlenimcilik	78

2. BÖLÜM

MEGARA VE STOA OKULLARININ MANTIK ÖĞRETİSİ VE BU ÖĞRETİNİN “ANA ARGÜMAN” AÇISINDAN ÖNEMİ

2.1. Megara ve Stoa Felsefelerinde Mantığın Yeri	86
2.2. Temel Mantık Kavramları	89
2.2.1. Lekta	89
2.2.2. Anlam.....	91
2.2.3. Önergeler.....	94
2.2.4. Doğruluk	96
2.2.4.1. Doğru ve Doğruluk İlişkisi.....	97
2.2.5. Eklemler.....	98
2.2.5.1. Değilleme	99
2.2.5.2. Tikel Evetleme.....	103
2.2.5.3. Tümel Evetleme	110
2.2.5.4. Diğer Eklemler	112
2.2.6. Argümanlar	113
2.2.6.1. Geçerlilik	115
2.2.6.2. Çıkarım Şemaları	119
2.3. Diodoros Kronos’un Dahil Olduğu İki Temel Tartışma.....	124
2.3.1. Gerektilme.....	125
2.3.1.1. Filon’un Tanımı.....	130
2.3.1.2. Diodoros Kronos’un Tanımı.....	134
2.3.1.2.1. Diodoros Kronos’un Tanımının Yorumları.....	138
2.3.1.3. İlinti Tanımı	172
2.3.1.4. Çıkarsama Tanımı	176
2.3.2. Modalite	177

2.3.2.1. Diodoros Kronos'un Tanımları.....	179
2.3.2.2. Filon'un Tanımları	186
2.3.2.3. Stoa Okulunun Tanımları.....	189
2.3.3. Modal Kareler	194
2.3.4. Modalite Değişimleri	198
2.3.5. Önermeli Fonksiyon	203

3. BÖLÜM

DİODOROS KRONOS'UN "ANA ARGÜMAN"ININ TARİHSEL GELİŞİMİ, MODERN KURGULAR ve ÇÖZÜM DENEMELERİ

3.1. Epiktetos	210
3.2. Hrisippos	216
3.3. Zeller	221
3.4. Hintikka	225
3.5. Rescher	248
3.6. Michael	256
3.7. Prior	272
3.7.1. Bobzien.....	290
3.8. Fitting ve Mendelsohn	297
3.9. Øhrstrøm ve Hasle	300
3.10. Gaskin	311
SONUÇ.....	320
KAYNAKÇA.....	325
ÖZGEÇMİŞ.....	341

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Peripatetik Okul, Megara Okulu ve Stoa Okulu.	18
Şekil 1.2. Megara ve Stoa Okulları.	22
Şekil 1.3. Çatallanan zaman ve doğrusal zaman.	68
Şekil 2.1. Tekil evetleme için doğruluk tablosu.	107
Şekil 2.2. Kapsayıcı tikel evetleme için doğruluk tablosu.	108
Şekil 2.3. Sheffer fonksiyonu için doğruluk tablosu.....	109
Şekil 2.4. Tümel evetleme için doğruluk tablosu.	111
Şekil 2.5. Argüman çeşitleri.	118
Şekil 2.6. Filoncu gerektirmenin doğruluk tablosu.	131
Şekil 2.7. Diodoros Kronos'un modal karşıtlık karesi.	195
Şekil 2.8. Filon'un modal karşıtlık karesi.	195
Şekil 2.9. Stoa Okulunun görelî modal karesi.	196
Şekil 3.1. 3 değerli mantıkta gerektirme için doğruluk tablosu.....	284
Şekil 3.2. F operatörünün zayıf ve güçlü yorumu.....	289
Şekil.3.3. “q”, “r” ve “Pr” önermelerinin zamandaki doğruluğu.....	307

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	Aynı Eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
akt.	Aktaran
bkz.	Bakınız
bs.	Basım
s.	Sayfa/Sayfalar
ed.	Editör
çev.	Çeviren

GİRİŞ

1. Tezin Amaç ve Kapsamının Belirlenmesi

Diodoros Kronos, MÖ 4. yüzyılda yaşamış ve zamansallık içeren önermelerle ilgili olarak aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız “Ana Argüman”ı ortaya atmıştır. Bu argümanda tartışılan problem, zaman, dil, doğruluk ve modalite ilişkisi hakkında öne çıkan en eski problemlerden biridir ve bu çalışmanın belkemiğini oluşturmaktadır.

“Ana Argüman” yukarıda zikredilen konuların hemen hepsine temas etmektedir. Çalışmamız boyunca üzerinde durulacağı gibi bu argümanın zemininde zaman sorunu yatmaktadır; ve argüman yüzyıllardır çözülemeyen karmaşıklığını büyük oranda zamanın doğasıyla ilgili sorunlardan almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde değerlendireceğimiz farklı dönemlere ve düşünörlere ait “Ana Argüman” yorumlamalarında da göröleceğı gibi zamana dair yapılacak her varsayım, argümanın akışını ve nihayetinde ulaştığı sonucu etkilemektedir. Şu halde “Ana Argüman”ın zaman algısı ve temsiliyle iç içe bir sorunsal olduğundan söz edebiliriz.

Ancak “Ana Argüman”ın salt bir zaman problemi olduğü da söylenemez. Bu argümanın, zamanın yanı sıra uğraştığı en büyük sorunlardan biri de modalitelere dir. Dolayısıyla bu argüman, modal mantığın konusu içerisine girmektedir. Ancak **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”da ele aldığı modaliteler, zamandan soyutlanmış modaliteler olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda “Ana Argüman”ın tartıştığı modalite sorunu, yine zamanla ilişkili bir biçimde düşünölmelidir. Bu noktada tezimiz, argümanın içeriğinde yer alan modalitenin de zamansallık kavramı açısından ele alınmasının yerinde olacağı şeklindedir. İkinci bölümde detaylı bir şekilde ele alacağımız gibi **Diodoros Kronos**’un modal kavramları da zamanla bağlantılıdır. Hatta bu bağlantı dolayısıyla bu modal kavram tanımlarının kendi içinde belirlenimci bir doğaya sahip olduğü düşünölmüştür. Tanımların sahip olduğü öne sürölen bu belirlenimci doğa da yine kesinlikle zamandan izole olmayan, bilakis zaman tasavvuruyla birlikte ortaya çıkan bir sorundur.

Bununla beraber, zamansallığı da bir modalite cinsinden ele almak mümkündür. Fakat **Diodoros Kronos**'un argümanının çıkış noktasında, “zaman” kavramının bulunduğu söylenebilir. Sorunu açık bir şekilde ortaya koyabilmek için birinci bölümde açık gelecek ve doğrusal zaman anlayışının ilişkisi incelenmiş, **Diodoros**'un argümanının nasıl bir zaman algısı altında işlediği gösterilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ele alınan Prior yorumunun zamansal varsayımlardan yola çıkması da, “Ana Argüman” ve zaman arasında bulunduğunu iddia ettiğimiz ilişkiyi desteklemektedir.

Söz konusu problem, **Diodoros Kronos**'a mal edilmekle birlikte bir geçmişinin olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede modalite kavramını ele alan ilk isimlerden biri olan **Aristoteles** gündeme gelmektedir. **Aristoteles**'in de modal kavramların ve doğruluğun zamanla ilişkisi konusuna eğildiği bilinmektedir. Demek oluyor ki bu problemi ortaya atan ilk düşünür **Diodoros Kronos** değildir. Ancak problemi ilk ortaya atan **Diodoros** olmasa da bu tartışma, onunla birlikte çok yönlülük ve derinlik kazanmıştır. Halbuki sorun aslında tarihsel geçmişi açısından daha basit ve unsurlarına ayrılmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin, **Aristoteles**'te aynı soru, birinci bölümde inceleyeceğimiz gibi geleceğe yönelik olumsal ifadelerle ilgilidir. Yani çok daha kısıtlı bir çerçevede tartışılmıştır. **Diodoros Kronos** bu tek yönlü soruyu genişletmiş, geçmiş ve geleceğe ait farklı unsurları bir araya getirmiş; sonuç olarak içinden çıkılması neredeyse olanaksız tek bir problem formüle etmiştir.

Ancak, **Diodoros Kronos** tarafından ortaya atılan haliyle “Ana Argüman”ın hangi amaçla, ne şekilde ve neye karşı kullanıldığı tahminleri, felsefeciler arasında farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla zaman içerisinde argümanı ele alarak yeniden kurgulamaya çalışan mantıkçılar, bu argümanın farklı noktalarına dikkat çekmişler, çok boyutlu bu sorunsalın belli noktalarına eğilmişlerdir. Üçüncü bölümde **Diodoros**'un argümanının özellikle modalite açısından ve zaman kavramıyla ilgi içerisinde ele alınması üzerinde durulacaktır. Bu çalışmalardan bazılarının, sorunu çözmekten çok daha karmaşık hale gelmesine sebep olduğu söylenebilir.

Fakat bu sorunun aslında ilginç olan tarafı, öyle görünüyor ki, sorunun ele alınış şekilleri veya çözüme yönelik getirilen öneriler değildir. **Diodoros Kronos** ile

başlayan sorun, aslında farklı mantıksal problemleri bir arada içermektedir. Konuya yaklaşımımız, günümüze gelinceye kadar iyice karmaşık hale getirilmiş sorunu, özgün haliyle ama basitleştirerek ele almaya çalışmak olmuştur.

Sorunun salt mantık açısından ele alınması için önce geniş bir şekilde Stoalıların mantık çalışmaları ve mantık anlayışlarının üzerinde durulmuştur. Böylece, “Ana Argüman”ın içine doğmuş olduğu mantıksal ortam ve bu ortamın ele aldığı temel sorunlar ortaya konmaya çalışılmıştır. “Ana Argüman”, Megaralıların ve devamında Stoalıların mantık çalışmaları içinde ortaya çıkmış, fakat büyüdükçe yerinde duramayan yaramaz bir çocuk gibi karşılaştığı diğer alanlara bulaşmaktan da geri kalmamıştır. Bu bağlamda metafizik ve zaman ile ilgili sorunlarla birlikte bir kartopu gibi büyüyerek bugünkü halini almıştır. Bu çerçevede Megaralıların ve Stoalıların mantık anlayışlarını ele almanın mantık türlerinin anlaşılması açısından önemini vurgulamak yerinde olacaktır.

“Ana Argüman”ın, var olan sorunu karmaşıklaştıran özelliklerinden birisi, her üç öncülünde de yer alan modal terimlerdir. Bu terimler, sorunu modal mantıkla da ilişkilendirmektedir. Modal mantığa ait bugün de kullandığımız temel 4 terimin tanımlarının Megara ve Stoa Okullarında farklı mantıkçılarca ortaya konduğunu göz önünde bulundurursak, modalitenin dönemin önemli sorunlarından birisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Demek oluyor ki genel olarak modalite çalışması ve özelde dış dünyadaki modalitenin nasıl anlaşılması gerektiği, bu okulların başlıca çalışma alanlarından. Bu bağlamda söz konusu okullarda modalitenin nasıl anlaşıldığı ve önerilen modal kavram tanımları, çalışmamız açısından birincil derecede öneme sahiptir. Kaynaklarımız sayesinde yalnızca **Diodoros Kronos**’un değil, onunla organik bağları bulunan dönemin başka isimlerinin tanımlarına erişme imkanımız da vardır. İşte modal kavramlar için verilen bu birbirinden farklı tanımların varlığı ve bu tanımların birbiriyle çok yönlü ilişkisi, çalışmamızın ikinci bölümünün konusunu oluşturacaktır.

Farklı Antik kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Megara ve Stoa Okullarında modal kavramların yanı sıra gerektirme işlemi de yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Kaynaklarımızda gerektirme işleminin (*implication*) hem tanımı, hem anlamı hem de gerektirme işlemine uygun çizilen doğruluk değeri tabloları da

değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla bu konuda kabul gören tek bir teorinin olmadığı bilinmektedir. **Diodoros Kronos**'un, bu konuda günümüzde kullanılan maddi gerektirmeyi (*material implication*) savunan **Filon** ile karşıtlık içerisinde olduğunu bilmekteyiz. Dolayısıyla **Diodoros**'un teorisine nüfuz edebilmek için **Diodoros**'un gerektirme işleminden ne anladığını, **Filon**'un tanımında neye itiraz ettiğini de dikkate almak gerekmektedir. Bu konuda yapılacak açıklamalar, **Diodoros Kronos**'un ortaya koyduğu sorunun ele alınışını da etkileyecektir.

Öte yandan gerektirme işlemi, doğruluk anlayışının sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede **Diodoros Kronos**'unkiyle birlikte diğer tanımların doğrulukla olan ilişkisi de öne çıkmaktadır. Doğruluk söz konusu olduğunda elbette anlam sorunu ve semantik teoriler resme dahil olmaktadır. Bununla ilişkili olarak bilhassa Stoa Okulunda öne çıkan, oldukça özgün bir kavram olan "lekta"dan söz etmek ve "lekta" teorisinin analizini yapmak kaçınılmaz olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Stoaların "lekta" teorilerine ikinci bölümde okulların mantık öğretileri kapsamında yer verilecektir.

Bu teknik kavramların yanı sıra, tüm zamanların en çetrefilli konularından olan, bugün bizleri meşgul ettiği ve heyecanlandığı kadar Antik dönemi de ilgilendiren zaman problemi, **Diodoros Kronos**'un argümanı ile de yakından ilişkilidir. "Zaman" kavramının kendi içinde barındırdığı sorunları, **Diodoros Kronos** ile başlayan sorunların da belirleyicisi olarak niteleyebiliriz. Dolayısıyla **Diodoros Kronos**'un problemi, hem bir mantık problemi, hem bir modalite problemi ve aynı zamanda "zaman" kavramı dolayısıyla ortaya çıkan bir problem olarak da düşünülebilir.

Şu halde **Diodoros Kronos**'un probleminin çok yönlü olduğu ve felsefenin pek çok farklı alanıyla ilişki içinde olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Hangi alanlarla ilişkili olduğu sorusuna gelirsek bilhassa modal kavramlar, gerektirme işlemi ve önermelerin ne şekilde ele alınması gerekliliği, sorunun mantıksal boyutuna tekabül etmektedir. Ancak ilginçtir ki sorunun çözümsüzlüğü de sorunu yalnızca mantıkla çözmeye çalışığımızda ortaya çıkmaktadır. Nitekim "Ana Argüman"ın analizlerinde ve farklı inşalarında da dikkat edileceği gibi sorunu çözmeye yönelik yapılan her varsayım, metafizik bir içeriğe sahip olmaktadır. Bu da bizleri sorunun bağlantılı olduğu ikinci ana alana getirmektedir.

“Ana Argüman”ın geçmişte olmuş olaylar ve gelecekte olacak veya olmayacak olaylara ilişkin iddiaları, metafizik birer yargı olarak değerlendirilebilir. Göreceğimiz gibi bu önermeler, yalnızca olgusal olarak değerlendirilememektedir. Söz konusu tartışma çerçevesinde bu önermelerin mantıksal bir temelde her biri için geçerli olan özellikleri araştırılmaktadır. Başka bir deyişle burada ampirik değil, metafizik bir tartışma mevcuttur. Bu bağlamda “Ana Argüman” gibi bu türden geçmişe ait olayları dile getiren önermelerin özelliklerine değinen tartışmaların metafizik bir içeriğe kolayca büründüğü gözlemlenmektedir.

Üçüncü sorun alanı ise elbette zamandır. Zaman, yukarıda da değindiğimiz gibi başlı başına çözülememiş bir sorundur. Buna göre zamanda yer alan olaylar arasındaki öncelik-sonralık ilişkisi, kronolojik olarak takip etmenin ne olduğu sorusu ve “şimdi”nin nasıl anlaşılması gerektiği, “Ana Argüman” açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Sorunu ele alırken bu üç kavramı ayrı ayrı dikkate alıp hesaba katmadıkça söz konusu argüman iyice içinden çıkılmaz hale gelmektedir. Mantıksal bir problem kolaylıkla metafizik bir içerik kazandırılıp veya zaman probleminin sahip olduğu sorunlar ile birlikte ele alınıp çok farklı sonuçların türetilmesi mümkün hale gelmektedir. Bu süreç, sorunun çözümü bir kenara bugün içinden çıkılmaz hale gelmesinin de sebebi durumundadır. Tezimizin amacı, bu karmaşıklıktan kaçınmak; yeni bir karmaşa yaratmadan, sorunu basitleştirip özgün halinde ele almak olmuştur. Bu çalışmada ortaya koymayı amaçladığımız tez, “Ana Argüman”ın aslında zaman sorunuyla ilgili olduğudur. Her ne kadar tezimizde **Diodoros**’un argümanını farklı yönlerden ele alan düşünürlerin görüşleri değerlendirilmiş olsa da hedefimiz, söz konusu argümanın zaman sorununun bir parçası olarak ele alınması gerektiğini ileri sürüp bunu göstermeye çalışmak olmuştur.

Çalışmamızda “Ana Argüman”ın metafizik veya zamansallık kavramına referansı zorunlu olan kısımlarına değinmeden, **Diodoros Kronos**’un ortaya attığı problemi mümkün olduğu kadar mantıksal zemin üzerinde ele almaya çalışacağız. Ancak problemin sterillikten bu denli uzak oluşu, söz konusu noktalara değinmeyi de zaruri kılmaktadır. Bunun aksi örneklere de hiç şüphesiz çalışmamızda yer verdik.

Birinci bölümde ele aldığımız gibi “Ana Argüman”ın belirlenimcilikle ilgi içinde düşünüldüğü yerler olacaktır. Ancak bu durum, belirlenimciliğin argümanın yapısı kaynaklı olarak değinilmesi gereken bir sorun olması dolayısıyladır. Bu istisnalar dışında genel olarak tartışmamız mantıksal bir zeminde devam etmiştir.

Çalışmamıza başlamadan evvel **Diodoros Kronos**’tan günümüze kaldığı haliyle “Ana Argüman”dan kısaca söz etmek istiyoruz. Bu argüman, birinci bölümde de detaylı bir şekilde işaret edileceği gibi şu 3 öncülden oluşmaktadır:

1. Geçmişle ilgili doğru önermeler zorunludur.
2. Bir imkansız bir mümkünü takip edemez.
3. Öyle bir mümkün vardır ki ne şu anda doğrudur ne de gelecekte doğru olacaktır.

Fakat “Ana Argüman”, bu 3 maddeden ibaret kalamamıştır. Tarihi süreç içerisinde o çağın bazı mantık ve felsefe sorunlarıyla da ilişkilendirilmiştir. Bu durum, “Ana Argüman”ın deyim yerindeyse şişerek ve genişleyerek ve dolayısıyla karmaşıklaşarak günümüze kadar gelmesine sebep olmuştur.

Bu amaçla birinci bölümde “Ana Argüman”ın yalın halde tespitini ve tanımını vermeye çalıştık. Birinci bölümün ikinci kısmında **Aristoteles**’in yarın olacak veya olmayacak bir deniz savaşı ile ilgili sorduğu soru ve önerdiği çözüm üzerinden “Ana Argüman” açıklanmaya ve ayrıntıya girmeden bu sorun çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kısımda sorunun aslında metafizik bir temel üzerine inşa edildiği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda zamanın bu iki düşünür tarafından nasıl anlaşıldığı ve gelecekteki olayların nasıl ele alındığı araştırılmıştır.

İkinci bölümde ise “Ana Argüman”ın en saf mantıksal haliyle işlenebilmesi için gerekli olan mantıksal araçlar ele alınmıştır. Bu çerçevede yukarıda da dikkat çekildiği gibi “Ana Argüman”ın ortaya atıldığı dönemdeki hakim mantıksal öğretinin önemi gündeme gelmektedir. Bu atmosferde belki de en çok dikkat çeken nokta, **Diodoros Kronos**’un bu tanımlara eleştirel yaklaşımıdır. Gerek birinci bölümde incelediğimiz **Aristoteles**’e yönelttiği dolaylı eleştiriyile gerekse ikinci bölümde incelediğimiz gerektirme ve modalite tanımlarıyla **Diodoros Kronos**, dönemindeki

her isimden ve her görüşten ayrılmaktadır. Bu bağlamda oldukça özgün görüşlere sahip bu düşünür, pek çok modern mantıkçının da dikkatini çekmiştir.

Stoa Okulunda “Ana Argüman” a doğrudan karşı çıktığını bildiğimiz **Kleanthes** ve **Hrisippos**’tan sonra uzunca bir süre **Diodoros Kronos**’tan söz edildiğine şahitlik etmiyoruz. MÖ 3. yüzyıldan sonra yaklaşık 22 yüzyıl boyunca bu özgün düşünür ve görüşlerinin mantık sahnesinden kaybolduğu söylenebilir. Ta ki 19. yüzyılın sonuna kadar. **Diodoros Kronos**’un bu çok ilginç “Ana Argüman”ı bağımsız bir konu olarak Eduard Gottlob Zeller ve Oskar Becker tarafından 1800’lerin sonunda tekrar gündeme taşınmıştır. Daha sonra 1950’lerde Benson Mates’in konuyu derinlikli bir şekilde ele alması ve devamında Arthur Norman Prior’ın bu sayede argümandan haberdar olmasıyla sorun, bugün geldiği karmaşık noktaya ulaşmıştır.

İşte üçüncü bölümde “Ana Argüman”ın yorumlanmasının ve sorunun günümüzde ele alınışının tipik örnekleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde sorunun en dikkat çekici özelliği, mantık dışında zamansal ve metafizik içerikler kazanmış olmasıdır. Her ne kadar çalışmamız, **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ının zaman problemi açısından ele alınması gerektiğine ilişkin bir tez içeriyorsa da, söz konusu argümanı modalite açısından ele alan düşünürlerin görüşlerine de üçüncü bölümde elden geldiğince yer verdik. Çünkü amacımız, argümanın modalite açısından değil, zamansallık açısından daha anlaşılabilir olduğunu göstermektir. Nitekim var olan haliyle **Diodoros Kronos**’a ait “Ana Argüman”, artık saflığını ve eski halini yitirmiş görünmektedir.

Bu 3 bölümde özetlediğimiz gelişimin, esas sorunu içinden çıkılmaz ve tanınmaz hale getirdiği söylenebilir. Konuyu ele alan hemen her düşünür, **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ı aracılığıyla adeta meydan okuma savaşına girişmiştir. Amacımız, öncelikle bu karmaşaya yeni bir karmaşa eklememek olmuştur.

Yukarıda anlatılmaya çalışılan tarihi ve problematik yaklaşımın ilginç bazı noktaları gözler önüne serme olanağı verdiği söylenebilir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi **Diodoros Kronos**, Antik dönemde de bugün olduğu gibi genel olarak kabul gören maddi gerektirme tanımına eleştirel bir şekilde yaklaşmış ve kendine özgü bir

gerektirme tanımıyla karşılık vermiştir. **Diodoros Kronos**'un bu tanımının Clarence Irving Lewis'in 1932'de ortaya attığı, çok tanınmış sıkı gerektirme (*strict implication*) tanımı ile paralel ve hatta aynı olduğu ileri sürülmüştür. Ne var ki çalışmamızın, bu yaygın kanaatin doğru olmadığını göstermiş olduğunu da söyleyebiliriz. İkinci bölümünde **Diodoros Kronos**'un gerektirme tanımının hangi yönleriyle Lewis'in gerektirmesinden ayrıştığı ele alınmıştır. Formel modal mantığın doğmasından sorumlu tutulabilecek isim olan Lewis'in gerektirme tanımının doğru anlaşılması için de bu tartışmanın, gerek mantık tarihi açısından gerekse büyük bir yanlışın düzeltilmesi yönüyle değerli olduğuna inanıyoruz.

Sonuç olarak bu çalışmada amacımız, **Diodoros Kronos**'un ortaya koyduğu problemin, adeta saflaştırıp “zaman” kavramı aracılığıyla incelenmesi gerektiğini göstermek olmuştur.

2. Literatür Değerlendirmesi

Hem seviye, hem içerik, hem de yöntemsel anlamda Megara-Stoa mantığının modern mantıkla benzerliğini çalışmamızda birkaç yerde vurguladık. O halde, eğer Megara-Stoa mantığı, günümüz mantığına **Aristoteles** mantığına kıyasla çok daha yakın görünüyorsa, niçin **Aristoteles** mantığından daha az çalışılmıştır?

Bu sorunun cevabı, öncelikle kaynak sorununu gündeme getirmektedir. **Aristoteles**'in fizikten etiğe, politikadan mantığa çok çeşitli alanlarda verdiği pek çok çalışma, günümüze ulaşmayı başarmıştır. Buna karşılık, Megara veya Stoa Okullarına ait ve sayıca çok olduğu iletilen özgün çalışmalara erişimimiz maalesef bulunmamaktadır. Bu sebeple bu dönem hakkında bilgi edinebilmek için onlardan çok sonra yaşamış yazarların söz konusu düşünürler, bu düşünürlerin doktrinleri ve eserleri hakkındaki raporlarına başvurmak mecburiyetindeyiz.

Dönem hakkında çalışmak için ikincil kaynaklara başvurulmasının kaçınılmazlığı, yukarıda dile getirdiğimiz sorunun en öne çıkan yanıtıdır. Çünkü birincil kaynakların noksanlığı, bilgilerin denetlenmesini veya karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması imkanını ortadan kaldırmakta, bu çerçevede ikincil kaynakların güvenilirliğini tehlikeye düşürmektedir. Bilhassa düşman ekollerin yaptığı aktarımlarda bu tür sorunlarla karşılaşmaktayız. Söz gelimi aktarımı sağlayan yazar,

aktardığı öğretiyi yanlış anlamış veya hiç anlamamış, ya da anladıysa bile kişisel fikirleri dolayısıyla kasıtlı olarak yanlış aktarmış olabilir. Dahası bu türden yanlış aktarımlar için farklı bir ekolün düşmanlığına gerek yoktur; özellikle Stoa Okulu gibi felsefenin farklı alanlarına eğilen ekollerde disiplinler arası düşmanlıklara da şahit olmaktadır. Örneğin ahlak alanında çalışan düşünürlerin mantık alanını aşığılamasına ve bu yüzden bir bütün olarak bu alanı ciddiye almadığı için eksik aktardığı durumlara rastlanmaktadır.

Bunun yanı sıra döneme ait kaynaklar, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde dikkat çekeceğimiz gibi, kayda geçtiği dönemde yaygın olan bilgileri halihazırda bilindikleri için tekrar etmeye lüzum görmeden aktarmış da olabilirler. Bu türden veriler, bağlamından koparılarak verildiği için yorumlanması esnasında yorumlayan kişinin tercihlerini önemli hale getirmekte, bu sayede belki de teorinin özünde bulunmayan eklemeler yapılmasına imkan tanımaktadır. Dolayısıyla, birincil kaynaklara ulaşamıyor olması, objektif ve hatta doğru bilgiyi dahi neredeyse olanaksız hale getirmektedir. Bu sebeple bugüne ulaşan sağlam kaynaklarıyla **Aristoteles** mantığı, Megara-Stoa mantığına kıyasla çalışılması çok daha rahat bir alan sunmaktadır.

Kaynaklarla ilgili bir diğer sorun da okulların ele alınış şeklidir. Ortada Megara ve Stoa isminde iki farklı okul varken, hatta okulların tarihini aktarırken ifade edeceğimiz gibi ikiden de fazla okul olma ihtimali varken, kaynaklarımız bu okulları zaman zaman bir bütün gibi ele almışlardır. Buna ek olarak bazı kaynaklar, bu okullardan birine mensup bir mantıkçının görüşlerini de sanki tüm okul tarafından kabul edilmiş gibi tamamına mal etmiştir. Bu da görüşlerin birbirinden ayrılmasını zorlaştıran, kimi zaman imkansız kılan ve bizi Eski Stoa'yı tek bir birim olarak almaya zorlayan bir durumdur.

Çalışmamız kapsamında bizi ilgilendiren sorularla ilgili sunulan görüşlerin filozofların isimleri zikredilerek birbirinden ayrılarak aktarılması sayesinde bu sorundan bir nebze muaf sayılabiliriz. Ancak yine de benimsenen mantıksal kabul veya kurallar açısından pek çok varsayım yapılması gerekmektedir. Buna karşılık **Aristoteles**'in teorilerini aktarırken mantıksal sistemiyle ilgili ne tür kabullerle yola çıktığı genellikle bellidir. Örneğin **Aristoteles**'in üçüncü halin imkansızlığı ilkesini kabul ettiğini bilmekteyken, **Diodoros Kronos** söz konusu olduğunda bu ilkeyi

“muhtemelen” kabul ettiğini varsaymak durumundayız. Çünkü **Diodoros Kronos**’un mantığıyla ilgili detaylı hiçbir bilgimiz bulunmamaktadır; dolayısıyla en temel mantıksal kabuller için bile varsayımlarda bulunulması zorunludur.

Bu döneme ait kaynaklarla ilgili öne çıkan sorunlar, yalnızca kaynakların sağlığı veya okulların ele alınışıyla sınırlı değildir. Ulaşabildiğimiz kaynakların yapısı da araştırmayı zorlaştıran bir diğer etkidir. Kaynaklarımız, öncelikle birer ders kitabı değildir. Ders kitabı niteliğinde olmadıkları için de inceledikleri konuları kapsamlı bir şekilde, sistematik bir aktarım amacı gütmemişlerdir. Bu sebepten dolayı, ele aldığımız düşünürlerin teorileri bir çerçeve içerisinde verilmemekte, bunun yerine fragmanlar halinde sıralanmaktadır. Dolayısıyla araştırılan teorinin neye karşı, neyi savunmak amacıyla ya da hangi fikirle ortaya atıldığı da bilinmemektedir. Bu durum, hem bahse mevzu olan teori veya iddianın doğru yorumlanması ihtimalini azaltmakta hem de savın yorumlanması için gerekli olan konjonktürün bina edilmesini yine yorumlayan kişiye bırakmaktadır. İlerleyen bölümlerde değineceğimiz gibi bu çalışmanın konusu olan “Ana Argüman”ın tek aktarımı da bu türden bağlamından koparılmış aktarımlara örnektir. Bu, bağlamdan kopuk, fragmental anlatılar, Megara-Stoa Okullarının mantık öğretilerinin çalışılmasını zorlaştıran bir diğer unsurdur. Buna karşılık **Aristoteles**’in eserlerinde konunun veya hedefin ne olduğunu bilmek bir tarafa, eserin bölümleri arasındaki bağlantılar bile net bir şekilde görülebilmektedir.

İncelediğimiz dönem ve konu özelinde çelişkili veya tutarsız aktarımların tamamen olmasa da bir parça dışında sayılabiliriz. Çünkü bu döneme ait farklı fragmanlar, belli noktalarda birbirini büyük oranda tasdik etmektedir.¹ Fakat yine de elimizdeki bilgi, genel çerçeve veya ana noktalardan ibarettir. Aralardaki bağlantıların kurulabilmesi ve bu yolla daha detaylı bilgilerin edinilebilmesi için ise yukarıda dile getirilen sorunların bizim konumuz açısından yine geçerli olduğu söylenebilir.

Peki, bu fragmanlara hangi kaynaklarda rastlanmaktadır? Bu döneme ait ana kaynakların nispeten geç kaynaklar olduğu söylenebilir. Örneğin 2. yüzyılda yaşayan

---

¹ William C. Kneale, Martha Kneale, **The Development of Logic**, New York, Oxford University Press, 1962, s. 116.

Galen ve Apuleius, hazırladıkları mantık kılavuzlarına Stoa Okuluna ait bazı doktrinleri dahil etmişlerdir.² Özellikle Galen, **Aristoteles** sonrası Antik dönemin korunmuş tek Yunan mantık ders kitabının yazarı olması dolayısıyla ayrı bir öneme sahiptir.³ Elyazmalarında Galen'e atfedilen bir kitap olan *Institutio Logica*'da sembolik mantığın öncülerinden diyebileceğimiz ve ikinci bölümde inceleyeceğimiz **Hrisippos**'un 5 temel argüman kalıbı bulunabilmektedir.⁴ Ancak bu eser, bazı konulardan bahsederken **Aristoteles** mantığı ile Stoa mantığını birbirine karıştırması sebebiyle şüpheyile ele alınmalıdır.

Çalışmamız özelinde ise belki de en önemli kaynaklar Diogenes Laertius ve Sextus Empiricus'un aktarımlarıdır.⁵ Kronolojik olarak yukarıda anılan isimlerden daha da sonra gelen bu iki kaynak, Megara-Stoa geleneğinde öne çıkan enteresan noktaları kaydetmişlerdir.

Bunlardan ilki, 3. yüzyılda yaşadığı bilinen Diogenes Laertius'un *Filozofların Hayatları* isimli eserinin 7. kitabıdır. Bu eser aslında 1. yüzyılda yaşamış olan Diocles Magnus'un Stoa mantığıyla alakalı bolca bilgi içeren raporlarının bir aktarımı mahiyetindedir.⁶ Diogenes Laertius'un kitabının genel anlamda filozofların hayatları hakkında dedikodu benzeri, felsefi ağırlıktan uzak hikayelere yer verdiği düşünülürse, Diocles'ten alıntılar yapmış olması mantık çalışanlar açısından bir kazanç olarak değerlendirilmektedir.⁷

İkinci isim ise 150 yıllarında yaşadığı tahmin edilen ve şüpheli bir tıp hekimi olan Sextus Empiricus'tur. Megara-Stoa mantığına ilgi duymuş ve doktrinleri diğerlerine nispetle daha iyi kavramış olan Sextus Empiricus'un *Matematikçilere Karşı* isimli eseri, elimizdeki en detaylı kayıt ve sebep olduğu tüm güçlüklerle rağmen en iyi kaynaktır.⁸ Bunun yanı sıra 3 bölümden oluşan *Pyrrhonizmin Anahatları* da Megara-Stoa mantığının önemli isimlerinin teorilerine yer vermektedir. Sextus Empiricus'un aktarımlarını özel kılan nokta, karşı çıktığı doktrinlerin dahi, çürütmek amacıyla bile olsa yine de tam bir tanımını ustaca

² Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 116.

³ Józef Maria Bocheński, **Ancient Formal Logic**, Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1951, s. 80.

⁴ Benson Mates, **Stoic Logic**, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1953, s. 9.

⁵ **A.e.**, s. 8-9.

⁶ Bocheński, **a.g.e.**, s. 79.

⁷ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 117.

⁸ Bocheński, **a.g.e.**, s. 79-80.

sunmaya gayret göstermiş olmasıdır.⁹ Ayrıca aktardığı teoriyi anlayarak aktaran tek kaynak da yine Sextus'tur.¹⁰ Ancak güçlü veya objektif olabilecek bu iki kaynakla ilgili büyük sorun, Sextus Empiricus'un metinlerinde bu referanslara yer verme sebebine baktığımızda daha da göze çarpar bir hale gelmektedir. Sextus Empiricus, genellikle Stoalılarını çürütmek ya da onların argümanlarındaki zayıf noktaları göstermek amacıyla Stoalılarının eserlerine başvurmaktadır. Bu bağlamda Sextus'un kavrayamadığı veya çok güçlü bulduğu ya da en azından çürütemeyeceği güçlülükte olduğunu düşündüğü argümanlara metinlerinde yer vermemesi çok muhtemel görünmektedir.¹¹ Dolayısıyla oldukça güçlü pek çok görüşe tam da güçlü oldukları gerekçesiyle ulaşamıyor olabiliriz.

“*Matematikçilere Karşı*”nın mantıkçılara ayrılan¹² 7. ve 8. bölümlerine çalışmamız boyunca sıklıkla başvurulacaktır. Çalışmamız boyunca da görüleceği gibi Sextus Empiricus ve Diogenes Laertius'un aktarımları, çoğu zaman birbiriyle uyumludur. Bu da kesin olmamakla birlikte yine de kaynakların güvenilirliği artıran bir diğer ayrıntıdır.

Bu isimlerin yanı sıra Cicero (MÖ 1. yy), **Seneca** (ö. 65), **Epiktetos** (ö. 135) ve Alexander Aphrodisias (2. yy) gibi başka pek çok ikincil kaynak bulunmaktadır.¹³ Bu isimler içerisinde Stoa Okuluna ilgi duyan veya meyleden yegane düşünürler, **Epiktetos** ve **Seneca**'dır. Ancak onlar da Stoalılarının yalnızca ahlak öğretilerine ilgi duydukları için konumuza doğrudan bir katkıda bulunamamaktadırlar. Bu çalışmada ele alınan **Epiktetos**'ta karşılaştığımız **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ı aktarımını içeren küçük bir paragraf, bu duruma istisnadır. Bu da okul içerisinde taraf bir görüşün aktarımına ulaşamayacağımız anlamına gelmektedir. Hatta son bölümde inceleyeceğimiz gibi **Epiktetos**'un taraftan ziyade eleştirel, hatta düşmanca tavrı göze çarpmaktadır. **Epiktetos** ve **Seneca**'dan sonraki yazarlar ve yorumlayıcılar ise pek çok atıf sunmakla beraber konuyu algılamaları genelde ya yanlış ya da yetersizdir.

---

⁹ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 117.

¹⁰ Mates, **Stoic Logic**, s. 8.

¹¹ **A.e.**, s. 9.

¹² Benjamin Morison, "Sextus Empiricus", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, 22 Mart 2016, (Çevrimiçi), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/sextus-empiricus/>.

¹³ Bocheński, **a.g.e.**, s. 80.

Modern kaynaklara gelindiğinde ise ilk karşılaştığımız isimlerden biri Carl Prantl'dır. Prantl, **Aristoteles**'ten sonra mantıkla ilgili yeni –herhangi- bir şey söyleyen herkesin ya kafası karışık, ya aptal ya da sapkın olduğuna inanmaktadır.¹⁴ Bu bağlamda ne Megara ne de Stoa Okuluyla ilgili şahsi hislerini kendisine saklayabilmiş; mantık öğretilerine odaklanmak yerine bu okullara mensup düşünürlerin karakterleriyle veya kişisel özellikleriyle ilgilenmiştir. Dolayısıyla bu kişilerin görüşlerini objektif bir biçimde sunmamış hatta pek çok görüşü hatayla ya da kasıtlı olarak yanlış yansıtmıştır. Prantl'ın çalışmaları, günümüzde artık değerini yitirmiş olsa da, kendi alanında birer başvuru kitabı olduğu için bu alanla ilgilenenler üzerinde yoğun bir etki bırakmayı başarmıştır.¹⁵ Ta ki Łukasiewicz ve Scholz, Prantl'ın söz konusu metinlerindeki dev hatalara 20. yüzyılın ortalarında dikkat çekinceye kadar. Yine de 20. yüzyılın neredeyse ortalarına kadar **Aristoteles** sonrası mantığına “hatalı” bakışa keskin ve iyi bir örnektir. Bu çalışmada sıklıkla başvurduğumuz bir kaynak olan Benson Mates de 1950 ve 60'larda yaptığı yayınlarla Prantl'ın sunduğu yanlış algının yıkılmasında büyük etki sahibidir.¹⁶

Benson Mates, doktora ve sonrası çalışmalarında Megara ve Stoa mantığı üzerine odaklanmış, hatta doktora tezinden yayınladığı *Stoic Logic* adlı çalışmasıyla bu dönemle ilgili en kapsamlı ve en güvenilir kaynaklardan birine imza atmıştır. Modern zamanlar mantığı çalışmasının babası olduğu pek çok çevrece kabul edilen ve geçmişte yapılmış zamanlar mantığı çalışmalarını toplama konusunda alana en büyük katkıyı yapan¹⁷ Prior bile oldukça enteresan bir konu olduğunu düşündüğü Diodorosçu gerektirmeden Mates'in 1949'da yayınladığı, Diodorosçu gerektirmeyi konu alan ve bu çalışmada da başvurduğumuz “Diodorean Implication” makalesi sayesinde haberdar olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Prior'ın yanı sıra bu dönem mantığıyla ilgili ilk formel çalışmayı kaleme alan Bocheński de kitabında Mates'in çalışmalarından faydalandığını dile getirmektedir. Bu bağlamda Mates'in

---

¹⁴ Gregory Landini, **Russell**, London, Routledge, 2010, s. 78.

¹⁵ Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 5-6.

¹⁶ Robert R. O'Toole, Raymond E. Jennings, “The Megarians and The Stoics”, **Handbook of the History of Logic Volume 1: Greek, Indian and Arabic Logic**, ed. Dov M. Gabbay, John Woods, Amsterdam, Elsevier B.V., 2004, s. 397.

¹⁷ Torben Braüner, Per Hasle, Peter Øhrstrøm, “Determinism and the Origins of Temporal Logic”, **Advances in Temporal Logic**, ed. Howard Beringer, Michael Fisher, Dov Gabbay, Graham Gough, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 2000, s. 186.

¹⁸ Prior, **Past, Present and Future**, Oxford, Clarendon Press, 1967, s. 16.

çalışmalarının alandaki önemli isimler için bile birer başvuru kitabı olduğu söylenebilir.

Bocheński'nin yukarıda andığımız ve bu çalışmada faydalandığımız *Ancient Formal Logic* isimli kitabı, gerek **Aristoteles** mantığında gerekse Megara-Stoa mantığındaki geçerli çıkarım şemalarını formel bir şekilde incelemesi ve yazması açısından bahsedilmeye değerdir.

Bunun yanı sıra William Calvert Kneale ve Martha Kneale'nin *The Development of Logic* başlıklı kapsamlı çalışmaları da incelenen kaynakların yoğunluğu dolayısıyla burada zikredilmelidir. Ayrıca Martha Kneale (Hurst)'nin MÖ 4. yüzyılda verilen gerektirme ve zorunluluk tanımları üzerine kaleme aldığı makalelerine de çalışmamızda başvurulmuştur.

1. BÖLÜM:

“ANA ARGÜMAN”IN FELSEFİ ARKA PLANI

1.1. Megara ve Stoa Okullarının Kısa Tarihi

Geç Antik dönemin en iyi bilinen iki mantık okulu, **Aristoteles** öğretilerini kendine temel alan Peripatetik Okul ve Megara öğretisi üzerine kurulmuş olan Stoa Okuludur.¹⁹ Dönemdeki tartışmalara ve mantıkçılara ve onların yüzlerce eserine yapılan övgülere karşılık bu dönemle ilgili elimizde yalnız parça parça fragmanlar bulunmaktadır. Şimdi bu okulları, okulların tarihçelerini ve öne çıkan isimleri yakından tanıyalım.

Sistematik bir çalışma olarak bakıldığında Antik felsefe tarihi, **Thales**'ten (MÖ 6. yy) **Boethius** ve **Simplicius**'a (MS 6. yy) kadar 11 yüzyıllık bir süreci kapsayacak şekilde anlaşılabilir. Bu çok uzun süre, formel mantığın gelişim evreleri açısından tarihsel olarak 3 ana bölümde incelenebilir.²⁰ Buna göre ilk bölüm, başlangıçtan **Aristoteles**'in *Topikler*'ine (Τοπικά-*Topika*) kadarki (yaklaşık MÖ 340) dönemdir. Bu dönem içerisinde bugün anladığımız manada bir formel mantığın olmadığı söylenebilir. Bunun sebebi, bu süreçte mantık kural veya yasaları üzerine yapılan özel bir teknik çalışma bulunmamasıdır. **Platon** ve **Elealı Zenon** tarafından bir mantık kurulmaya çalışıldığı ve bazı kural ve yasaların özel bir amaçla ortaya konmamalarına rağmen bilinçli olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla ortada formel bir çalışma bulunmamakla birlikte yine de bir mantığın varlığından söz edebiliriz.

İkinci dönem ise **Aristoteles**'in *Topikler*'inden (yaklaşık MÖ 340) **Hrisippos**'un ölümüne (MÖ 205/8) kadarki dönemdir. Bu aralıkta mantık, müstakil bir alan olarak nihayet kurulmuş ve önemli oranda gelişme kaydetmiştir. “Ana Argüman”ın mimarı olan **Diodoros Kronos** da yaratıcı mantık çalışmasının bu

¹⁹ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 113.

²⁰ Bocheński, **a.g.e.**, s. 9.

yoğun dönemine dahildir. Bu noktada **Aristoteles**'in niçin iki farklı dönemde bulunduğunu açıklamak gereklidir. **Aristoteles**, esasen *Topikler*'de de öncesinde de mantık alanında teoriler geliştirmiştir. Ancak bu dönemde sembolik veya formel olmayan bir mantık söz konusudur. Öte yandan mantık için gerekli özgün terminoloji ve değişkenler gibi teknik araçların *Topikler*'den sonra bilhassa *Birinci Çözümlemeler*'de **Aristoteles** tarafından kullanıldığı ve birer yasa olarak sistematik mantık kurallarının tartışıldığı söylenebilir.²¹

Hrisippos'ta ise şematik bir mantığın ortaya çıkışına ve yasaların formel çalışmasına şahitlik etmekteyiz. Kanıtlanmayan kalıplar gibi oldukça soyut ve işler formüllere de **Hrisippos**'un mantığında rastlamaktayız. Bu bağlamda bu ikinci dönemin sonlarında Stoa mantığının günümüz mantığına yaklaştığı düşünülebilir. Mantığın oluşum ve gelişimine yaratıcı katkıları sebebiyle **Hrisippos**, teknik bir çalışma alanı olarak mantığın var olduğu bu ikinci dönemin son ismi olarak alınabilir.

Yorum veya şerhlerin öne çıktığı dönemler ise bu üç aşamanın üçüncü ve son kısmı olarak anlaşılabilir. Bu, **Hrisippos**'un ölümünden (MÖ 205/8) Antik dönemin bitimine kadarki dönemdir. Bu dönemde bilgimiz dahilinde olan yaratıcı bir çalışma bulunmadığı gibi, formel mantığın artık sürekli olacak bir gerileme sürecine girdiğini görüyoruz. Kaynaklarımızın önemli bir kısmını barındıran bu dönem, ikinci dönemin yorumlanması veya şerh edilmesi dışında yeni ve yaratıcı bir mantık çalışması sunmamaktadır. Antik dönemin son filozofları olarak nitelendirilen **Boethius** ve **Simplicius** (MS 6. yy) aynı zamanda Antik dönemin son mantıkçılarıdır da.²²

Üç dönemde incelediğimiz, MÖ 6. yüzyıldan MS. 6. yüzyıla kadar devam eden bu mantık serüveninin yalnız yaklaşık 150 yılı boyunca ciddi ve yaratıcı bir mantık çalışmasının olduğu görülmektedir. Ancak çalışmamız boyunca göreceğimiz gibi bu 150 yıl, belki de mantık tarihinin en parlak ve verimli sürecidir. Hatta 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılda ortaya çıkan mantıksal problemlerin tohumlarının bu 150 yıllık dönemde atıldığı bile iddia edilebilir. Bu bağlamda çalışmamız,

---

²¹ Marko Melink, "The Beginnings of Formal Logic: Deduction in Aristotle's Topics vs. Prior Analytics", **Phronesis**, 60, 2015, s. 269.

²² Bocheński, **a.g.e.**, s. 9.

yalnızca tarihsel bir araştırma değil, modern mantığın sorunlarına da dokunan tüm zamanlara ait bir okuma olarak değerlendirilebilir.

Antik felsefe tarihi dendiğinde düğümün atıldığı nokta olarak elbette **Sokrates**'e uzanmaktayız. Biliyoruz ki **Sokrates**, bugün anladığımız anlamda bir mantıkla uğraşmıyordu. Onun kullandığı ἔλεγχος (*elenchos*) adı verilen yöntem, tartışılan kişinin daha önce dile getirmiş olduğu bir ifade üzerine sorular yönelterek bu ifadeyi sorgulamasını amaçlamaktaydı.²³ Bu bağlamda ἔλεγχος'un diyalektik bir yöntem olduğu iddia edilebilir; bu da, Stoahıların mantık anlayışını incelerken göreceğimiz gibi mantığın çalışma alanı sınırlarına dahildir.

Sokrates'in takipçileri arasında öne çıkan en önemli isim olan **Platon**, Peripatetik Okulun ve formel mantığın kurucusu olan **Aristoteles**'in hocasıdır. **Aristoteles**'i takip eden pek çok isim arasında ise **Theophrastus** ve **Eudemos** öne çıkmaktadır. **Theophrastus** ve **Eudemos**, her ne kadar **Aristoteles** kadar önemsenmiş isimler olmasalar da üretken mantıkçılar olarak anılmaktadırlar. Özellikle **Theophrastus**, **Aristoteles**'in mantıksal öğretilerini geliştirmiş ve bu öğretilerin ortaya konmasının biçimsel olarak iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır.²⁴ **Aristoteles** mantığını temel alan bu damar, dönemin en güçlü iki okulundan biri olduğunu belirttiğimiz Peripatetik Okulu oluşturmaktadır.

Yine **Sokrates**'in takipçilerinden olan ve felsefesinde **Parmenides** ve **Sokrates**'in izleri görülen²⁵ **Megaralı Euclides** ise Megara Okulunun kurucusudur.²⁶ Bu okul, ikinci kuşaktan itibaren ikiye ayrılmıştır. Bunların ilki, en tanınan isimleri **Diodoros Kronos** ve öğrencisi **Filon** olarak varlığı devam eden Megara Okuludur. Diğeri ise kurucusu **Kitionlu Zenon** ve hiç şüphesiz en önemli düşünürü **Hrisippos** olan Stoa Okuludur. **Hrisippos**'un ölümünün ardından Megaralılarından bahsedildiğini görmezken daha sonraları Peripatetik Okul ve bağdaştırılmış bir şekilde anılan Stoa-

---

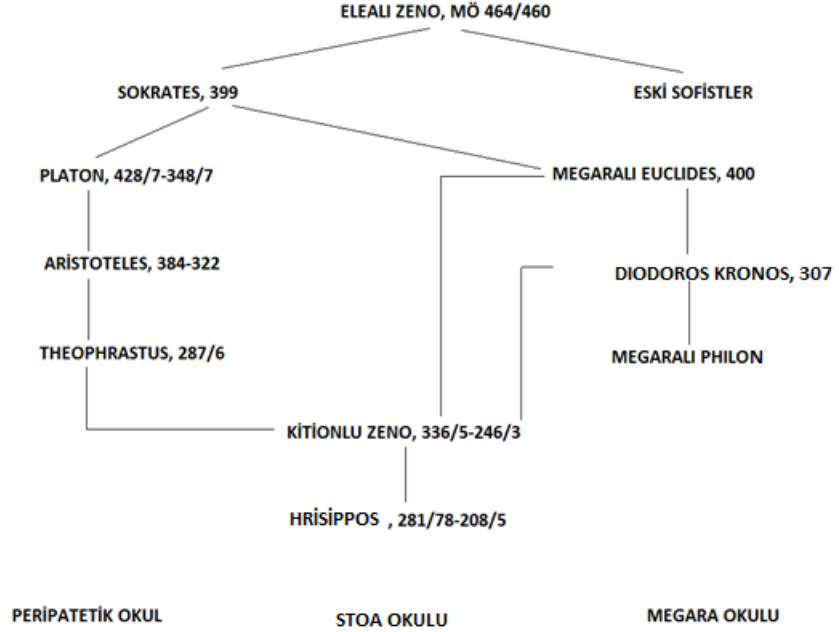
²³ John R. Wallach, **The Platonic Political Art: A Study of Critical Reason and Democracy**, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 2001, s. 101.

²⁴ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 100.

²⁵ David Sedley, "Diodoros Cronus and Hellenistic Philosophy", **Proceedings of the Cambridge Philological Society** 203, 1977, s. 74.

²⁶ Bocheński, **a.g.e.**, s. 9.

Megara Okulundan söz edildiğini görmekteyiz. Böylelikle bu dönemle ilgili yaygın kanı, şu şekilde özetlenebilecek 3 ayrı okulun mevcut olduğu yönündedir:²⁷

Şekil 1.1. Peripatetik Okul, Megara Okulu ve Stoa Okulu.

Buna karşılık, bu dönemde “Diyalektikçiler” olarak anılan bir grubun varlığından da söz edilmektedir. Peki, yukarıdaki tabloda yer almayan bu “Diyalektikçiler” kimdir?

Kneale ve Kneale, Stoa Okulunun aynı zamanda Diyalektikçiler olarak tanıdığını belirterek “Diyalektikçiler”le ima edilenin Stoacılar olduğunu kabul etmiştir.²⁸ David Sedley ise bu konuda tarihsel olarak daha yeni ve farklı bir teori ortaya atmaktadır. Bu teoriye göre, bu dönemde Megara Okulu ve Stoa Okulu dışında başka okullar da mevcuttur. Bu bağlamda “Diyalektikçiler” ile işaret edilen Megara ve Stoa Okullarına dahil bir grup değil, aslında müstakil, ayrı bir okuldur.²⁹ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum* adlı eserinde Megara Okulunun kurucusu olduğunu yukarıda belirttiğimiz **Euclides**’in takipçilerine önce “Megarikoi”, sonra

²⁷ Bocheński, a.g.e., s. 10.

²⁸ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 43; akt. Kneale, Kneale, *The Development of Logic*, s. 113.

²⁹ Sedley, a.g.e., s. 75.

“Eristikoi” sonra da “Dialektikoi” dendiğini dile getirmektedir.³⁰ Dolayısıyla bu 3 isim, yorumcular tarafından aynı okulun farklı dönemlerine işaret ediyor gibi anlaşılmış; bu 3 isim arasında yalnızca kronolojik bir ilişki kurulmuştur. Şu halde bir Eristikoi ya da bir Dialektikoi da aslında bir Megarikoi’dur, yani Megara Okuluna mensuptur. Ancak bunların aynı okulun farklı dönemlerde anıldığı isimlerden ziyade, **Euclides**’i takip eden felsefi bir silsile gibi anlaşılması da mümkündür. Diogenes Laertius’ta rastlanan ve Megara Okulundan olan **Stilpo**’nun Diyalektik Okuldan kendi okuluna aktardığı isimlerin sayıldığı bir pasaj da³¹ bu ikinci ihtimali destekler niteliktedir.³² O halde Megara Okulu ve Diyalektik Okul, bir ve aynı okul değildir. Hatta bu okullar ayrı olmalarının yanı sıra, birbirlerinden yaptıkları transferler göz önüne alınırsa aynı zamanda rakip iki okuldur.

Buna göre, Diyalektik Okul, geç Antik dönem kaynaklarında “Diyalektikçiler” olarak anılan ve MÖ 4. yüzyılın sonundan 3. yüzyılın ortalarına kadar aktif olan ekolün adıdır.³³ Bu iddia doğrultusunda geleneksel olarak Megara Okulu altında anılagelmiş bazı filozofların, aslında Megara Okulundan bağımsız bu ekolden olduğu düşünülmektedir. **Diodoros Kronos**, bu filozoflardan biri ve en bilineni iken³⁴, öğrencisi **Filon**’un da yine bu okuldan olduğu iddialar arasındadır³⁵. Diyalektik kabiliyetinin gelişimi, paradoksların ortaya atılması ve çözümlerinin araştırılması, bu okulun temel ilgi alanlarını oluştururken, önermeler mantığının gelişimine de katkıları büyüktür. Sedley’nin bu isimlerin Diyalektik Okuldan oldukları iddialarına karşılık Bobzien, gerçekten böyle bir isim altında kurumsal oluşum var mıydı; yoksa diyalektiğe ilgileri dolayısıyla geç Antik dönem yazarları bu filozofları bir başlık altında mı grupladı sorusunun muğlaklığını koruduğunu ifade etmektedir.³⁶

³⁰ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum II**, 106; akt. Sedley, **a.g.e.**, s. 75.

³¹ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum II**, 113, akt. Klaus Döring, **Die Megariker: Kommentierte Sammlung der Testimonien**, Amsterdam, Verlag B.R. Grüner N.V., 1972, fr. 164 A, s. 145.

³² Sedley, **a.g.e.**, s. 75.

³³ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum I**, 19, akt. Sedley, **a.g.e.**, s. 75.

³⁴ Susanne Bobzien, “Dialectical School”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, (Çevrimiçi), <https://plato.stanford.edu/entries/dialectical-school/#1>, 17 Mayıs 2015.

³⁵ Sedley, **a.g.e.**, s. 75.

³⁶ Bobzien, “Dialectical School”.

Öte yandan dönemle ilgili nispeten daha yakın tarihli kaynaklarımızdan biri olan Richard Sorabji'ye göre **Diodoros Kronos**'la ilgili bildiklerimizden ikisi, bu yeni bilgiler ışığında güncellenmelidir. Buna göre öncelikle **Diodoros Kronos**'un MÖ 307 olarak verilen veya iddia edilen ölüm tarihi bilgisi, yeni veriler doğrultusunda MÖ 284 civarı olarak değiştirilmelidir. Diğer güncellemeye göre ise **Diodoros Kronos** da öğrencisi **Filon** da Megara Okuluna değil, Diyalektik Okula tabidirler.³⁷

Bu 3 akım veya grubun çalışma alanlarına geldiğimizde ise Megara Okulunun kurucusu olan **Euclides**'in, ekseriyetle hocası **Parmenides**'in çalışmaları üzerinde durduğu bilinmektedir.³⁸ Megarikoî'lerin en tanınanı olan ve Megara Okulunun gücünü kazanmasında büyük etkisi olduğu belirtilen **Stilpo**³⁹, Kinik eğilimleri olan bir ahlak teorisi geliştirmiştir. Eritikoi, felsefi yöntemlerini mantık bulmacaları ve paradokslara dayandırmaktadırlar. Bu isimler içinde en iyi tanınan **Eubulides**, **Aristoteles**'in dönemdaşı ve rakibi olarak bilinmektedir. "Eritikoi" (*Eristics*) kelimesi, anlamı itibari ile tartışmış olmak için tartışan, hakiki veya mantıksal bir amaç gütmeyen kişiler için neredeyse hakaretvari bir içerikle kullanılmaktadır. Bu bağlamda, bir mantıkçı için oldukça küçük düşürücü olan bu ismi kendilerinin seçmediği düşünülmektedir.⁴⁰

Kneale ve Kneale'ye göre de bu ismi Sedley'nin tahmin ettiği gibi kendileri seçmemişler; tercih ettikleri yol ve yöntemler dolayısıyla almışlardır. İddiaya göre Megaralılar, dikkatlerini **Aristoteles** mantığı yerine **Zenon** diyalektiğine yöneltmişlerdir. Bu sebepten **Platon**, **Aristoteles** ve takipçileri, Megaralıların tartışmalarını içi boş ve değersiz görerek onlara Eritikoi demişlerdir.⁴¹

Buna karşılık Dialektikoi ise, tüm Helenistik dönem boyunca yapısal mantık çalışmaları yapmış ve mantık çalışmasını temele koymuş bir ekoldür. Fragmanlardan gördüğümüz kadarıyla mantık konusu da dahil pek çok konuda fikir ayrılığına düşseler de, yaptıkları önermeler mantığı çalışmaları, onları bir arada tutan

---

³⁷ Richard Sorabji, **Necessity, Cause and Blame: Perspectives on Aristotle's Theory**, Ithaca, Cornell University Press, 1980, s. 64.

³⁸ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 113.

³⁹ Sedley, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁰ **A.e.**, s. 77.

⁴¹ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 113.

birleştirici unsur olmuştur.⁴² Diyalektik Okulla ilgili sahip olduğumuz bilgi, bunlarla sınırlıdır. Kaynaklarımız, bu akımların isimlerini belirterek detaylı bir bilgi sunmadığı için çalışmamız dahilinde biz, Peripatetik Okula karşı konumlanmış ve onermeler mantığı çalışmış bu ekolleri en azından birbirine yakın kamplar olarak kabul edeceğiz.

Megara Okulunun mantık tarihine 3 ana katkısı olduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki, buldukları pek çok sayıda paradoks, ikincisi modal kavramları ele alarak detaylı incelemeleri ve üçüncüsü de koşul ifadelerinin doğası üzerine yaptıkları ünlü tartışmadır.⁴³ Bizim mevcut çalışmadaki konumuz ve ana problemimiz açısından birinci katkı mevzu dışı kalmakta; fakat ikinci ve üçüncü katkılar ne çıkmaktadır. Yine de okul ve dönemin mantıkçıları hakkında bilgi edinebilmek amacıyla ilk katkı olan paradoksların bazılarının yalnız isimleri anılacaktır. Yalancı paradoksu, kum yığıını paradoksu, boynuz paradoksu, Elektra paradoksu, Eritikoi ismini almalarına sebep olan paradoksların yalnızca birkaçıdır.⁴⁴ Paradoksların büyük bir kısmı **Eubulides**'e atfedilmekle birlikte⁴⁵, genellikle anonimdirler ve Antik kaynaklarda da yukarıda zikredilen başlıklarla anılmaktadırlar. Bu paradoksların konumuzla bir ilgisi bulunmamakla birlikte, dönemle ilgili verdikleri önemli bir ipucuna değinmek istiyoruz. Bu paradoksların en azından bir kısmı, günümüzde Leibniz Yasası olarak bilinen ve aynı nesneye işaret eden iki farklı ismin her zaman birbiri yerine konamayacağını söyleyen ilkeden kaynaklanmaktadırlar. Bu durum göz önüne alındığında bu düşünürlerin ortaya attıkları paradokslarda itham edildikleri gibi laf kalabalığı yapmadıklarını ve hatta günümüz mantığına dokunacak seviyede bir mantık öğretisiyle meşgul olduklarını söyleyebiliriz.

Bugün bu paradoksların içerisinden evrilerek çıktıkları tartışmaları mevcut verilerle tarihsel olarak doğru bir şekilde yeniden inşa edebilmemiz mümkün görünmemektedir. Ancak bu durum, Megara öğretisinin mantıksal sorunsalları konu edinen bu yanının ne mantık tarihinin sonraki dönemleri için taşıdığı önemi ne de bu

---

⁴² Sedley, **a.g.e.**, s. 76.

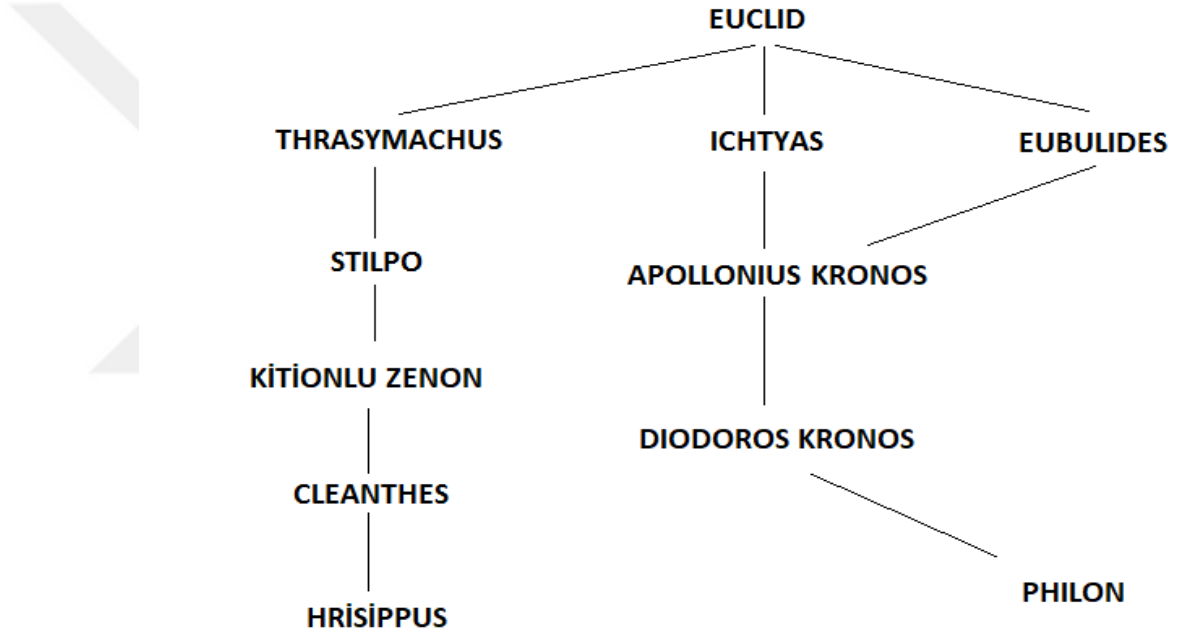
⁴³ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 114.

⁴⁴ Megara Okulunun paradoksları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Nicholas Rescher, **Paradoxes: Their Roots, Range, and Resolution**, 2001, Chicago, Open Court Publishing.

⁴⁵ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 114; Mates, **Stoic Logic**, s. 5.

dönemler üzerindeki etkisini azaltacaktır. Zira çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi, gerek zaman problemi gerekse modaliteler temelinde, MÖ 4. yüzyılda tartışılan mantık konularının bugün bizim konularımızdan çok uzak olmayışı ve bu konuların karmaşıklığı, göz ardı edilemez bir hakikattir.

Yukarıda genel çerçevede nerede durduğunu gösterdiğimiz bu okulun tarihçesine daha detaylı bir şekilde inerek şu tabloyla karşılaşmaktayız:⁴⁶

Şekil 1.2. Megara ve Stoa Okulları.

Yukarıda sayılan paradokslar içerisinde özellikle yalancı paradoksuyla tanınan **Eubulides**, yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere **Diodoros Kronos**'un hocası olan **Apollonius Kronos**'un hocasıdır.⁴⁷Diogenes Laertius'a göre **Eubulides**,

⁴⁶ Mates, **a.g.e.**, s. 5.

⁴⁷ **A.e.**, s. 5.

Aristoteles'e karşı bir düşmanlık beslemekle kalmamış, bu düşmanlığı kendisine yönelttiği saldırgan sözleriyle de açık etmiştir.⁴⁸ Peripatetiklerle Megaralılar arasındaki çatışmanın başlangıcı, gerçekten bu çekişme midir bugün bilememekteyiz. Fakat Megara Okulunda filizlenen bu düşmanlık, Megara Okulundan Stoa Okuluna miras olarak aktarılmış ve Stoalılar üzerinden yüzyıllarca devam etmiştir. Başka bir deyişle, Peripatetik Okul ve ismine her ne dersek diyelim Peripatetik Okulun karşısında konumlanan Megara-Stoa-Diyalektik Okulları arasında asırlarca süren bir çekişmeden söz edebiliriz.

İlginç olan nokta, tüm bu çekişmeye rağmen özünde bu iki kampın mantık öğretileri arasında gerçek bir karşıtlığın bulunmamasıdır.⁴⁹ Bu konuda Stoalıların mantığını anlayarak hakkını teslim eden ilk isimlerden olan Łukasiewicz'in şahitliğine başvurulabilir. Łukasiewicz'in bu iki okul arasındaki benzerlik ve farklılıklar hakkında ulaştığı sonuçlar şöyle özetlenebilir:

Aristoteles mantığının 19. yüzyıla kadar baskın ve neredeyse mükemmel bir sistem olarak kabul edilmesi ve kullanılagelmesi sebebiyle Stoa mantığı tamamen göz ardı edilmiştir. Ancak Stoa mantığı, modern mantığın birtakım terimlerini halihazırda içermektedir. Esasen karşıt bu iki öğreti arasında göze çarpan en büyük farklılık, kullandıkları mantık sistemleridir. Bu okullardan biri mantıksal sistem olarak yüklem mantığını, diğeri ise önermeler mantığını benimsemiştir. Buna göre yüklem mantığını benimseyen **Aristoteles** mantığı, mantıksal çıkarımlarını, önermeleri oluşturan özneler ve öznelerin ait olduğu (veya olmadığı) sınıflar üzerinden yapmaktadır. Buna karşılık önermeler mantığını benimseyen Stoa mantığı, çıkarımlar için daha şematik ve soyut bir sistem geliştirmiş; kullanılacak terminolojiyi de buna göre biçimlendirmiştir.

İkinci olarak **Aristoteles**, teoremlerini çoğunlukla birer koşul önermesi veya fonksiyonu cinsinden ve günlük dil aracılığıyla ifade etmiştir. Stoalılar ise eklemleri için özel çıkarım kuralları formüle etmiş ve bunlar için doğruluk değeri tabloları sunmuşlardır. Bunu yaparken de günlük dili değil, metamantıksal bir dili tercih etmişlerdir. Günlük dilde yapılan mantık çıkarımları, üst bir dil kullanımıyla birer kural olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda Łukasiewicz, **Aristoteles** mantığını şekilci

⁴⁸ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum II**, 109, akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 115.

⁴⁹ Bocheński, **a.g.e.**, s. 12-13.

olmadan şekilsel, Stoa mantığını ise hem şekilsel hem de şekilci olarak nitelendirmiştir.⁵⁰

İkinci maddede dile getirilen farklılık, aslında Stoa mantığının üstünlüğü lehine bir sonuç gibi algılanabilir. Ancak, **Aristoteles**'in sistemi, sözel bir şekilde yayılabiliyorken Stoalıların sistemi, yazılı bir aktarımı gerektirmektedir. Bununla beraber metamantıksal dilin anlaşılabilmesi için bir tür formasyona ihtiyaç duyulurken, **Aristoteles**'in çıkarımları oldukça sezgisel ve kolay öğrenilebilir bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla Stoa mantığının burada daha üstünmüş gibi aktarılan özellikleri, mantık sahnesinden yavaş yavaş kaybolmasına zemin hazırlayan unsurlar olarak da değerlendirilebilir.

Üçüncü büyük farklılık, bu iki sistemin kullandığı önermelerde görülmektedir. **Aristoteles** mantığında önermelerin ontolojik statüleri belirsizdir. Bu önermelerin kelimelerden oluşan yalnızca birer dizi mi oldukları ya da zihinsel, dolayısıyla da öznel mi yoksa nesnel mi yapılar oldukları açığa kavuşturulmamıştır. Öte yandan Stoalılar, oldukça rafine bir semiyotik teori oluşturmuşlardır. Bu semiyotik teori, başka bir sistemde karşılaşmadığımız "*lekton*" adı verilen yapılarını temel almış ve mantık teoremleri, her zaman bu *lekton* aleminde bir yere sahip olacak şekilde ifade edilmiştir. Stoalıların bu teorisini ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde aktaracağız.

Dördüncü ve son olarak ise iki okulun kullandığı farklı terminoloji dikkat çekmektedir. Stoalılar, muhtemelen hem kendilerini hem de öğretilerini Peripatetik Okuldan ayırabilmek için yepyeni bir mantık terminolojisi geliştirmişlerdir. Bu hamleyle, belki de kullanımda olan mevcut Peripatetik terminolojinin getirdiği çağrışımlardan da kurtulmayı hedeflemiş olabilirler. Örneğin **Aristoteles**'in bir tasımın öncülleri için kullandığı *πρότασις* (*protasis*) kelimesi yerine Stoalılar, argümanın öncülü için *λήμμα* (*lemma*) kelimesini, sonuç için ise Peripatetiklerin *συμπεράσμα* (*sumperasma*) terimi yerine *ἐπιφορά* (*epifora*) terimini kullanmışlardır.⁵¹

⁵⁰ Jan Łukasiewicz, *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*, Oxford, Clarendon Press, 1957, s. 15.

⁵¹ Bocheński, *a.g.e.*, s. 80-81.

Bahsi geçen yeni terminoloji ve mantığı ifade tekniğiyle birlikte bugün bakıldığında dahi **Aristoteles** mantığından tamamen farklı ve yepyeni bir sistem gibi görünen Megara-Stoa mantığı, o günlerde Peripatetik doktrinlere neredeyse bir muhalefet veya meydan okuma gibi algılanmıştır. Ancak bugün biliyoruz ki Megara-Stoa Okulu, mantığın **Aristoteles** tarafından çalışılmamış taraflarını konu edinerek geliştirmiş, fakat onun çalıştığı kısımları da tamamen göz ardı etmiştir. Bu sebepten ikinci bölümde aktaracağımız gibi Stoa mantığında yüklem ya da sınıflardan bahsedildiği görülmemektedir. Stoacılar, sanki böyle bir mantık hiç var olmamış gibi hareket etmiştir.

İki okul arasındaki bu çekişme, maalesef, uzun vadede mantığın gelişimini baltalamış; hatta onları takip eden dönemde mantığın uzunca bir süre neredeyse ölü bir süreçten geçmesinin temellerini hazırlamıştır. Esasen birbirinin tamamlayıcısı olan bu iki sistem; yani Megara-Stoa mantığı ve **Aristoteles** mantığı, birbirini dışlayan iki alternatif gibi ele alınmıştır. Yüklemler mantığı ile önermeler mantığı adeta birbiriyle yarışırılmıştır. Kneale ve Kneale'ye göre, bu iki mantığın birleştirilmeleri gerektiği anlaşıldığında ise ortada bu görevi üstlenebilecek bilgi ve güçte bir mantıkçı kalmamıştır.⁵²

Mantığın bu deyim yerindeyse fetret dönemi, Ortaçağ'a kadar devam etmiştir. Fakat bunun yegane sebebi elbette okullar arasında var olan bu çekişme değildir. Şimdi ve daha sonra üçüncü bölümde tekrar değineceğimiz gibi **Epiktetos** ve Stoacıların, mantığın formel çalışmasına karşı aldıkları düşmanca tavır da felsefenin birincil uğraşlarından olan mantığın sönerek neredeyse yok olmasına sebep olmuştur.

Stoacılığın kurucusu olan **Kitionlu Zenon** (ö. MÖ 264), **Stilpo**'nun⁵³ ve muhtemelen **Diodoros Kronos**'un⁵⁴ da öğrencisidir. Diyalektiğe **Eleah Zenon** kadar merakı olmayan **Kitionlu Zenon**'un paradoksları çözmekte faydası olacağını söyleyerek diyalektiğin eğitimdeki önemini vurguladığı da bizlere aktarılmaktadır.⁵⁵ Bu durumun bizim konumuz açısından önemi, mantığa verilen değeri yansıtması sebebiyledir. Megaralıların ortaya attıkları paradokslar ve bu türden problemlerin

⁵² Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 115.

⁵³ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 2; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 115.

⁵⁴ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 16; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 115.

⁵⁵ Plutarch, **De Stoicorum Repugnantibus 8**, 1034 E; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 115.

çözümüne yönelik yaptıkları çalışmalar, Stoacılığın sonraki dönemlerinde bir şekilde küçük görülmüş ve değersizleştirilmiştir.

Fakat bu alana kişisel bir merakı olmamasına rağmen **Kitionlu Zenon**'un diyalektiğin, temel eğitimin bir parçası olması gerektiğini savunması, Stoa Okulunun ilk dönemlerinde mantık çalışmasının değerini ortaya koymaktadır. Bu durum da göstermektedir ki, Stoa Okulunun ilk dönemlerinde paradoksların çalışılması, son dönemlerin aksine oldukça ciddi bir iş olup abesle iştiğal olarak görülmemektedir.⁵⁶ Bu bağlamda paradoksların geliştirilmesindeki asıl amaç, kelime oyunu yapmak değil; ele alınan konular hakkında farklı bir şekilde düşünmeye sevk etmektir.⁵⁷ Yani paradokslar, **Epiktetos** ve onu takip eden Stoalıların iddia ettiği gibi oyun oynayarak üretilen boş bir laf değil, bir tür düşünce metodu olarak üretilen düşünce egzersizleridir. Başka bir deyişle somut bir amacı olsa da olmasa da paradoksların ortaya atılması, kendi içinde bir faaliyet olarak kıymetlidir.

Stoalıların özellikle gerektirme gibi teknik konulara ilgilerinin Megaralılarla bağlantılarının bir sonucu olduğu göz önünde bulundurulduğunda aslında Stoa Okulundaki bu dönüşüm daha anlaşılır hale gelebilir. Bu bağlamda Stoa Okulunun **Zenon** geleneğinden gelen öncüleri, Megara mirası henüz yeni olduğu için teknik analizlere daha meraklı iken sonraki nesillerde mirasın eskimesi veya unutulmasıyla bu ilgi de azalmaktadır. **Zenon**'u Megara-Stoa mantığı açısından önemli kılan bir diğer nokta ise dilde yeni kelimelerin üretilmesini desteklemesidir. Bununla ilişkili olarak **Zenon**'un Megara-Stoa mantığındaki teknik terimlerin türetilmesinden de sorumlu olduğu düşünülmektedir.⁵⁸

Zenon'dan sonra **Kleanthes**, **Kleanthes**'ten sonra da **Hrisippos** Stoa Okulunun liderliğini devralmıştır. Megara Okulunun bu okul üzerindeki etkisi, formel mantığın önemli isimlerinden olan **Hrisippos** (MÖ 280-207) döneminde en üst noktaya ulaşmıştır. Kendisine ait –maalesef günümüze ulaşmamış- ciltlerce yazı, Stoa Okulunun mantık öğretilerini düzenlemiş, bu öğretilere biçim vermiştir. Diyalektik alanındaki çalışmaları, kendisinden sonra gelen Stoalıların tarafından büyük saygı görmüş, geç Antik dönemin mantıkçıları tarafından da tartışılmaya devam etmiştir.

---

⁵⁶ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 115.

⁵⁷ Sedley, **a.g.e.**, s. 78.

⁵⁸ Mates, **a.g.e.**, s. 7.

Öyle ki hakkında söylenen “**Hrisippos** olmasaydı, Stoa da olmazdı”⁵⁹ ve “eğer tanrılar arasında bir diyalektik varsa, bu **Hrisippos**’unkinden başkası olamaz”⁶⁰ gibi övgü dolu sözler, günümüze kadar ulaşmıştır. İskenderiyeli Clement ise, nasıl Homer, şiirin ustası, **Platon**, filozofların ustası ise mantıkçıların ustası da **Hrisippos**’tur demiş; **Aristoteles**’i ise bilim adamlığının ustası olarak tanımlamıştır.⁶¹ Bu sınıflandırmaların özellikle son ikisi, konumuz açısından anılmaya değerdir. Dönemle ilgili önemli kaynaklarımızdan birisi olan Diogenes Laertius’un, tanrılarının bir diyalektiğinin olması halinde onun **Hrisippos**’un diyalektiği olacağını söylemesi, **Hrisippos**’un mantığını en üst ve hatta neredeyse kutsal bir seviyeye koyduğunu göstermektedir.

Şu halde, Stoa Okulu ile rekabet içerisinde olan Peripatetik Okul, yani **Aristoteles**’in mantık öğretisi, bu alıntıya göre zirvede değildir. Öte yandan, Clement’in mantıkta ustalığa **Aristoteles**’i değil **Hrisippos**’u layık görmesi, mantıkta **Hrisippos**’u **Aristoteles**’in üstüne koyarak bu iki mantığı birbirinden ayırdığının; fakat bununla kalmayıp, ayrımın da ötesinde aralarında bir hiyerarşi kurduğunun bir işaretidir. Buna göre, artık ortada **Aristoteles** mantığından bağımsız bir mantık olduğunun sinyalleri verilmektedir.

1.2. “Ana Argüman” Problemi Nedir?

1.2.1. Diodoros Kronos Kimdir?

Bugün Muğla ili sınırları içindeki Antik Karya’da yer alan İassos kentinden olan **Diodoros Kronos** (Διόδωρος Κρόνος), o dönemde I. Ptolemaios Soter himayesindeki İskenderiye hükümdarlığında yaşamıştır. Soyadı veya lakabı olan “Κρόνος” (*Kronos*-yaşlı ahmak) farklı şekillerde açıklanmıştır. Bu konu ile ilgili pek çok hikaye bulunmakla birlikte, bizim açımızdan önemli olan **Diodoros**’un antik dönemde bir ahmak olarak görülmediği, bilakis mantık alanındaki yeteneğiyle nam salmış olması ve hatta “Diyalektikçi” olarak tanınmasıdır.⁶² Hatta Callimachus, o

⁵⁹ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 183; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 115.

⁶⁰ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 180; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 116.

⁶¹ Clement of Alexandria, **Stromateis VII.16**, 323; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 116.

⁶² Sözü edilen hikayelerden birine göre bu lakap, kendisine bir kraliyet şöleninde Stilpo’nun yönelttiği bir mantık sorusunu çözmemesi sonucunda Ptolemaios tarafından takılmıştır. Hatta **Diodoros** yenilgisine öyle üzülmüş ki eve gidip konu üzerine bir inceleme yazmış ve keder içinde ölmüştür. Bir başka hikayeye göre **Diodoros** soyadını hocası olan Apollonius Kronos’tan almıştır. **Diodoros**

dönemde hata bulmanın cisimleşmiş hali olarak bilinen mitolojik karakter Momus'un bile duvarlara "Kronos bilgedir" yazdığını aktarmaktadır.⁶³ Okulların tarihsel arka planını sunarken de değindiğimiz gibi kendisinden "Diyalektikçi" şeklinde söz edilmesi, mensubu olduğu okulun ismi kaynaklı da olabilir. Bu detay bilgiyle beraber **Diodoros Kronos**, kaynaklarımızda genellikle Megara Okuluyla birlikte anılmaktadır.

Günümüze kendisine ait hiçbir kaynak ulaşmayan **Diodoros Kronos**'un görüşlerini çağdaşlarıyla girmiş olduğu mantık tartışmalarından öğreniyoruz. **Diodoros**'un **Aristoteles**'le yakın tarihlerde yaşadığı ve aralarında bir etkileşim olduğu tahmin edilmektedir. **Diodoros**'un **Aristoteles**'i etkilediğini iddia edenler olsa da bu iddiayı destekleyen sağlam bir delil bulunmamaktadır. Bu tür iddialar, genellikle **Aristoteles**'in *Metafizik*'te söz ettiği Megaralıların **Diodoros**'a işaret ettiğinin düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak burada **Aristoteles**'in eleştirdiği görüşün **Diodoros**'a ait olması, güçlü bir ihtimal olarak değerlendirilmemektedir.⁶⁴ Ölüm tarihleri arasında kabaca 40 yıl bulunmasından hareketle **Diodoros Kronos**'un **Aristoteles**'in en kötü ihtimalle takipçilerini etkilediğini varsaymak, daha sağlıklı bir hamle gibi görünmektedir.

Diodoros Kronos'un felsefesi ile ilgili günümüzde çok az şey bilinmektedir. Bunlar içinde en yaygın şekilde bilinenler, kendisine atfedilen iki adet tanımdır. Bu oldukça ilginç iki tanım, gerek dönemdeki genel kabullerden gerekse bugünkü paradigmadan tamamen farklı görüşler öne sürmektedir. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan bu tanımlar, "mümkün"ün ne olduğunu ve doğru bir koşul önermesinin sağlaması gereken kriterler hakkındadır. Buna göre "mümkün", olan veya olacak olandır. "Doğru koşul önermesi" ise önbileşeni doğru iken artbileşenin yanlış olması "mümkün" olmayan önermedir. Bu iki özgün tanım,

---

Kronos, diyalektik yeteneği dolayısıyla öyle takdir edilmiştir ki "mantıkçı" ve de "en mantıklı olan" gibi isimlerle anılmaya layık görülmüştür. Bkz., Mates, **Stoic Logic**, s. 6. Hatta bu isim kendisiyle öyle ilişkilendirilmiş ve neredeyse bir soyisim haline gelmiş ki kendileri de mantıkçı olan kızları Menexene, Argia, Theognis, Artemesia, ve Pantaclea için de kullanılmıştır. Bkz., Nathan J. Barnes, **Reading 1 Corinthians with Philosophically Educated Women**, Eugene, Pickwick Publications, 2014, s. 113. Hatta Bobzien, **Diodoros Kronos**'un 5 kızının da Diyalektik Okula mensup olduğunu muhtemel görmektedir. Bkz., Bobzien, "Dialectical School".

⁶³ Sedley, **a.g.e.**, s. 79, 108.

⁶⁴ David Sedley, "Diodorus Cronus", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, 15 Nisan 2015, (Çevrimiçi) <https://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/diodorus-cronus/>.

bugün bize ne kadar tuhaf geliyorsa döneminde de benzer bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu sebepten dolayı **Diodoros Kronos** hakkındaki aktarımlar, bir tartışma içerisinde karşıt görüşlerin fikirleriyle birlikte anılmaktadır. Dikkat çekileceği gibi **Diodoros**'un görüşleri, dönemindeki hiçbir görüşle küçük bir derecede bile benzerlik göstermemektedir ve bir fikir beyan ettiği hemen her konuda karşı çıkılan teori olmuştur. Bu çerçevede **Diodoros**'un, yaygın paradigmaya eleştirel bir tutumla yaklaşan bir düşünür olduğu söylenebilir.

Diodoros Kronos'un isminin yalnızca tartışmalar içinde geçmesine istisna olan tek örnek, bu çalışmanın merkezinde yer alan “Ana Argüman”dır (κυριεύων/κύριος λόγος-*kurieupon/kurios logos*). **Epiktetos**'un *Söylevler*'inden öğrendiğimiz bu argüman, yüksek ihtimalle **Diodoros Kronos** hakkında en yaygın bilgidir. **Epiktetos**, “Ana Argüman”ı başka hiçbir düşünürün ismini anmadan, herhangi bir tartışmadan yalıtılmış bir şekilde yalın bir şekilde aktarmıştır. “Ana Argüman” adıyla anılan sorun, **Aristoteles**'in takipçileri de dahil, Antik ve modern dönemde birçok mantıkçının ilgisini çekmiştir. Söz konusu sorun, **Diodoros Kronos**'la anılmış olmakla birlikte felsefe tarihinde daha eski bir geçmişe sahip olması mümkündür. Bu problemin **Diodoros** öncesi bir tarihi varsa dahi bu konuda hiçbir bilimiz bulunmamaktadır. Şimdi bu argümanla ilgili bildiklerimize dönelim.

1.2.2. Diodoros Kronos'un “Ana Argüman”ı

Diodoros Kronos'un dile getirdiği problem, günümüze kadar çağlar boyu deyim yerindeyse yeni düğümler atılmak suretiyle daha da karmaşık ve içinden çıkılmaz hale getirilmiştir. Aşağıda detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz bu argüman, **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ı (κυριεύων/κύριος λόγος-*kurieupon/kurios logos*) olarak bilinmektedir. Bu argümana “Ana Argüman” denmesinin aşağıda işaret edileceği gibi farklı sorunları bir arada bünyesinde barındırmasından, farklı sorunlarla ilgi içerisinde olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Sedley ise argümanı analiz ederken açıklayacağımız sebeplere dayanarak bu ifadenin “Hükmedici Argüman” şeklinde bir tercümesinin daha yerinde ve doğru olduğunu söylemektedir.⁶⁵ Sedley'nin argümana bu ismi uygun görmesi için sunduğu sebepleri

⁶⁵ Sedley, “Diodoros Cronus and Hellenistic Philosophy”, s. 97.

aşağıda “Ana Argüman” yorumunu aktarırken açıklayacağız. Modern dönemin Stoa Okulu çalışmalarıyla bilinen felsefecilerinden Schuhl’a göre ise “Ana Argüman” başlığı, argümanın içeriğiyle paralel olarak “kaderin ezici gücü”ne işaret etmektedir⁶⁶.

Antik dönem kaynaklarımızdan Alexander, **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ı kendi mümkünlük tanımını ortaya koymak veya temellendirmek için geliştirdiğini iddia ederken⁶⁷, argüman genellikle belirlenimciliği veya kaderciliği destekleyecek şekilde anlaşılmış ve yorumlanmıştır.⁶⁸ Maalesef bu görüşlerin hiçbirini kesin bir şekilde kabul etmek veya reddetmek mümkün değildir. Çünkü **Epiktetos**, bu argümana ait yalnızca 3 öncül aktarmış, ne sebebi, ne sonucu ne de bağlamıyla ilgili bir bilgi vermiştir. Dolayısıyla argümanın hangi görüşe karşı, hangi görüşe destek olarak ya da nasıl bir amaçla tasarlandığı bilinmemektedir. Ortaya atıldıktan sonra 200 yıl boyunca mantıkçıların çözmeye uğraştığı ve en büyük eğlenceleri haline geldiği söylenen⁶⁹ bu argümanla ilgili **Epiktetos**’un verdiği tek bilgi, aktardığı 3 öncülün bir arada savunulamayacağı olmuştur. Buna göre, “Ana Argüman” bir trilemmadır; yani herhangi iki öncülünün kabul edilmesi halinde üçüncü öncül dışarıda kalmaktadır. Dolayısıyla dışarıda kalan öncül reddedilmek zorundadır. Şimdi, oldukça ilginç bu argümanın öncüllerini inceleyelim:

1. Geçmişle ilgili (veya geçmiş) her doğru önerme zorunludur.
2. İmkansız bir önerme, mümkün bir önermeyi takip edemez.
3. Öyle bir mümkün vardır ki ne şu anda doğrudur ne de gelecekte doğru olacaktır.

Epiktetos, “Ana Argüman”ı aktarmasının hemen ardından bu argümanın Stoa Okulunda nasıl karşılandığıyla ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre, **Diodoros Kronos** bu trilemmanın birinci ve ikinci öncüllerinin üçüncü öncülünden daha makul olduğunu kabul etmiş; dolayısıyla üçüncü öncülü reddetmiştir. **Kleanthes** ve takipçileri, ikinci ve üçüncü öncülleri kabul edip birinciyi reddetmiş; **Hrisippos** ise

⁶⁶ P.M. Schuhl, *Le Dominateur et les possibles*, akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 119.

⁶⁷ Alexandri, *Aristotelis Analyticorum Priorum Librum I Commentarium*, C.I.A.G. ii (I), s. 184; akt. Hintikka, “Aristotle and the “Master Argument” of Diodorus”, s. 101-102.

⁶⁸ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 118.

⁶⁹ Kneale, “Logical and Metaphysical Necessity”, **Proceedings of the Aristotelian Society**, New Series, Vol. 38 (1937 - 1938), s. 253.

birinci ve üçüncü öncülü kabul edip ikinci öncüle itiraz etmiştir.⁷⁰ **Epiktetos**'un isim belirterek ya da belirtmeksizin iletmiş olduğu çeşitli mantıkçıların değerlendirmelerinde dikkat çeken nokta, kimsenin **Diodoros Kronos**'un trilemmasında üç önermenin birbiriyle bağdaşır bağdaşmadığını sorgulamıyor veya böyle bir ihtimali değerlendirmeye dahi almıyor oluşudur. Bu durumda argümana yöneltilen itirazların hiçbiri, argümanın biçimini konu edinmemekte, yani geçerliliğine karşı çıkmamaktadır. Argümanın geçerliliği konusundaki bu fikir birliği, **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ı ortaya atma amacı ile ilgili bize yol gösterecektir.

Bu da demek oluyor ki, geçerlilik tanımı gereği, argümanın öncüllerini kabul eden birisi, argümanın sonucunu da kabul etmelidir. Bu sebeple **Diodoros**'un sonucunu reddetmek isteyen bir kişi, öncüllerinin bir ya da birkaçını reddetmelidir. Nitekim **Epiktetos** tarafından aktarılan itirazların hepsi, öncüllere yöneliktir. Buna göre, “Ana Argüman”ın belirlenimci bulunan sonucunu reddetmek için ya birinci ve üçüncü öncül kabul edilip ikincisi reddedilmeli ya da ikinci ve üçüncü öncül kabul edilip birincisi reddedilmelidir.⁷¹ Bunların ne şekilde yapılabileceğini trilemanın yapısını açıklarken inceleyeceğiz. Öte yandan birinci ve ikinci öncülleri kabul ederek üçüncü öncülü reddeden bir kişi, **Diodoros**'un belirlenimci olduğu iddia edilen sonucundan kaçamayacaktır.

Diodoros Kronos'un tarihsel olarak “Ana Argüman” olarak bilinen argümanı, işte bu 3 öncülden meydana gelmektedir. Yukarıda işaret edilen bu sorun, çağında bilhassa Stoa Okulunun düşünürleri tarafından ele alınmış ve bu düşünürler arasında önemli bir yer tutmuştur. Fakat “Ana Argüman”ın Stoa Okulunda yol açtığı tartışmalardan sonra yüzyıllar boyunca bir daha gündeme geldiğine şahitlik etmemekteyiz. Bunun tek istisnası, 14. yüzyılda yaşamış bir din adamı olan Lavenhamlı Richard'dır. Lavenhamlı Richard, geçmişin zorunluluğunu geleceğe yansıtmayı amaçlayan bir argüman ortaya atmıştır.⁷² Buna göre gelecek de tıpkı geçmiş gibi belirlenmiştir ve gelecekteki olayların olumsuzluğundan söz edilemez. Bu argüman, hem takip edilen metot hem de dayandığı görüşler açısından “Ana

⁷⁰ Epiktetos, **Söylevler**, 2. Kitap, 19. Bölüm.

⁷¹ Kneale, “Logical and Metaphysical Necessity”, s. 254.

⁷² Lavenhamlı Richard'ın argümanı ile ilgili detaylar için bkz: Peter Øhrstrøm, “Richard Lavenham on Future Contingents”, 1983, **Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec Et Latin**, 44: 180-186.

Argüman'a benzerlik gösterdiği için Lavenhamlı Richard'ın –muhtemelen Cicero aracılığıyla- **Diodoros Kronos**'un fikirlerinden haberdar olduğu düşünülmektedir.⁷³ Ancak bu tek örnek dışında 19. yüzyıldan önce “Ana Argüman”ın bilindiği veya bu tartışmayla ilgilenildiğini gösteren herhangi bir kaynak bulunmamaktadır.

Diodoros Kronos tarafından ortaya atılan “Ana Argüman” a pek çok yorum ve çözüm önerisi getirilmiş olmakla birlikte, hala kabul görmüş ya da üzerinde bir uzlaşmaya varılmış bir çözüm bulunmamaktadır. Fakat argüman, çeşitli mantıksal problemlere vesile olması açısından muazzam bir öneme sahiptir. Dikkat edilirse, “Ana Argüman”, ilk bakışta karşımıza olgusal bir sorun gibi çıkmaktadır. Ama bu argüman, aynı zamanda bir modalite problemi olma özelliği de taşımaktadır. Hatta üçüncü olarak bu argüman, zamansallık da içermekte ve dolayısıyla tüm bunlardan bağımsız olarak zaman probleminin de işin içine dahil edilmesine sebep olmaktadır. “Ana Argüman”, deyim yerindeyse fizikteki 3 cisim problemine denk gelecek bir şekilde, fazlasıyla karmaşık olan bir 4 cisim mantık problemi gibi de düşünülebilir. Çünkü bu sorunsal özelinde gerektirme, modalite, zamansallık, doğruluk, fizik realite gibi tek başlarına dahi mantıkçıların tarih boyunca uğraştıkları sorunlar hep bir arada, bir yumak biçiminde önümüzde durmaktadır.

Diodoros Kronos'ta problemin başlangıçta fizik dünya ve doğruluk ilişkisi problemi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. İkinci bölümde değineceğimiz gibi **Diodoros Kronos**'un doğrulukla ilgili de oldukça enteresan fikirleri mevcuttur. Ancak bu problemin, özellikle Arthur N. Prior'dan sonra bilhassa bir zaman kipi problemi olarak derinliği –ve beraberinde çözülemezliği- daha da artmıştır. Bu sorun dahilinde bir ölçü de olsa, özellikle **Aristoteles** ile beraber örtük bir şekilde çok değerli mantığın işin içine girdiğini söylemek mümkündür.

Diodoros Kronos'un bu kısımda ifade etmeye çalıştığımız ve “Ana Argüman” olarak bilinen bu sorunu, kolayca tahmin edilebileceği gibi modalite ve gerektirme başta olmak üzere pek çok farklı boyutlara sahiptir. Öncüllerin detaylı analizine başlamadan evvel **Diodoros Kronos**'un, ilk iki öncülün doğruluğunu iddia ettiğini ve bunlara dayanarak son öncülün reddedilmesi gerektiğini savunduğunu

---

⁷³ Peter Øhrstrøm, Per Hasle, “Modern Temporal Logic: The Philosophical Background”, **Logic and the Modalities in the Twentieth Century**, ed. Dov M. Gabbay, John Woods, Elsevier, 2006, s. 463-465.

belirtelim. Şu halde “Ana Argüman”ın üçüncü öncülünün **Diodoros**’un “Mümkün bir önerme ya şu anda doğru olan ya da gelecekte doğru olacak olandır”⁷⁴ şeklinde yaptığı mümkün tanımını dışladığı görülebilir. Dolayısıyla üçüncü öncülün reddedilmesinin, **Diodoros**’un mümkün tanımıyla tam olarak uyum içerisinde olduğu açıktır. Şimdi bu amacı da gözeterek argümanı analiz ederek anlamaya çalışalım.

“Ana Argüman”ın ilk öncülü, geçmişle ilgili doğruların zorunlu olarak doğru olduğunu belirtmekteydi. Ancak bu argümanla ilgili sorunlardan biri, belki de en önemlisi, olarak **Epiktetos**’un hayli mücmel aktarımından söz etmiştik. Bu öncül de farklı okumalara imkan tanınması dolayısıyla bir anlamlandırılma sorunundan muzdariptir. Buna göre birinci öncülün iki farklı şekilde okunabildiği söylenebilir. Bunlardan sağduyuya daha yakın olan ilk okumaya göre geçmişte olmuş ve oluşu tamamlanmış olayların doğruluğu, zorunludur. Söz gelimi 2016 yılı bittiyse artık onun bitmesi zorunlu bir olaydır; bu durum değiştirilemez ve 2016 yılının bitmiş olmasına alternatif bir durum gösterilemez.

İkinci okumaya göre ise geçmiş zaman kipinde çekilmiş olan doğru önermeler zorunludur.⁷⁵ Ancak bu, oldukça sorunlu bir okumadır. Çünkü doğru bir önermenin geçmiş zaman kipinde çekilmiş olması, o önermenin zorunluluğu için gerekli veriyi sağlamamaktadır. Daha da önemlisi, geçmiş zaman kipinde çekili önermelerin herhangi bir doğruluk değerine sahip oldukları bile her zaman iddia edilemez. Örnek olarak “Önümüzdeki hafta kar yağacağı dün doğruydu” önermesini ele alalım. Bu önerme, gerçekten de geçmiş zaman kipinde çekilmiş bir önermedir. Ancak henüz gerçekleşmemiş bir olaydan söz ettiği için bu önermenin zorunluluğu bir tarafa, doğru mu yanlış mı olduğu bile kesin bir şekilde söylenemez. Dolayısıyla bu örnekte değiştirilemez bir durumdan veya bir zorunluluktan, hatta belki hakiki bir “geçmiş”ten dahi bahsedilemez. Bu önermenin ne kadar geçmişe ait bir önerme olduğu bile açık değildir. Bu türden önermeler, daha çok gelecekle ilgili kehanetlerin geçmişte aldığı doğruluk değerlerini konu edinmektedir; başka bir deyişle “sahte” bir şekilde geçmiş önerme oldukları söylenebilir. “Ana Argüman”ın buna benzer bir okuma ile yorumlanmasına Prior’da rastlamaktayız. Çalışmamızın üçüncü

---

⁷⁴ Boethius, **Commentarii in Librum Aristotelis De Interpretatione**, s. 234; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 37.

⁷⁵ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 119.

bölümünde⁷⁶ Prior'ın görüşlerini incelerken bu okuma hakkında daha detaylı bilgi vereceğiz. Fakat şimdilik biz, tarihi birtakım verilerle uyumlu olması açısından ilk okumanın doğru olduğunu kabul edeceğiz. Şimdi, bu güçlü tarihi veriyi inceleyelim.

Diodoros Kronos'un “Ana Argüman”da parmak bastığı geçmişle ilgili olan doğru önermelerin zorunluluğu sorusu, Antik Yunan'ın faal tartışma konularından biridir. Temelde, geçmişin değiştirilemezliğini savunan bu önermenin aynına veya benzerlerine dönemin filozoflarının eserlerinde rastlamak mümkündür. Bunların içinde çalışmamız açısından dikkat çeken isim **Aristoteles**'tir. Zira **Aristoteles**, *Nikomakhos'a Etik*'te geçmiş ile ilgili hiç kimsenin mütalaa edemeyeceğini, ancak gelecekte olacak ve mümkün olanlar hakkında mütalaa edilebileceğini söylemektedir. Buna göre geçmiş hakkında mütalaa veya tartışmaya açık, olumsal bir boşluk bulunmamaktadır.

Ayrıca **Aristoteles**, yine *Nikomakhos'a Etik*'te Agathon'a ait şu sözleri aktarmaktadır: “Tanrı'nın dahi mahrum bırakıldığı tek güç budur; olmuş bir şeyi hiç olmamış yapma gücü.” **Aristoteles**, Agathon'un geçmişin değiştirilemezliği ilkesini temel alan bu sözünü haklı bulduğunu belirtmektedir.⁷⁷ Buna göre olmuş bir şeyin zorunluluğu, şu an o şeyin artık değiştirilememesinden, başka türlü yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Bu, **Aristoteles**'in yalnızca *Nikomakhos'a Etik*'te değil, *Yorum Üzerine*'de de değindiği ve bu bölümün bir sonraki kısmında aktaracağımız argümanının sonucunda da kabul ettiği türden zorunluluktur. Başka bir deyişle, bu zorunluluk, zamanda olayın gerçekleşme anına göre nerede durduğumuzla ilişkilidir ve zamandaki konumumuzun bir sonucudur. Buradan değerlendirildiğinde zorunlu olan bir olay, olay henüz gerçekleşmeden, yani zamanın farklı bir anında, zorunlu olmayabilmektedir.⁷⁸ Dolayısıyla bu türden bir zorunluluk, mutlak zorunluluk ve görelî zorunluluk ayırımında görelî zorunluluk sınıfına girmelidir.

“Ana Argüman”ın birinci öncülünü daha iyi anlayabilmek için **Diodoros Kronos**'un zorunluluktan ne anladığını da bilmek gereklidir. Bu amaç doğrultusunda

---

⁷⁶ Bkz., Bölüm 3.7..

⁷⁷ Aristotle, *Nichomachean Ethics* VI, 2, 1139b 7-11; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 119.

⁷⁸ Burada bahsettiğimiz olaylar, olumsal olaylardır. Örneğin mantıksal doğrular, her an doğru oldukları ve dolayısıyla mutlak bir doğruluğa sahip oldukları için, zamandaki konumumuzdan etkilenmemektedir.

Diodoros Kronos'un modal kavram tanımlarına başvurulmalıdır. **Diodoros**, zorunluluğu şu anda doğru olan ve gelecekte de hep doğru olacak olan şeklinde tanımlamıştır.⁷⁹ Bu bağlamda birinci öncülü tarihsel kabulünden sıyrıp incelediğimizde de bu tanımla uyumlu olduğu görülecektir. Çünkü eğer zorunluluk, şu an ve gelecekte de hep doğru olacak olan ise geçmişle ilgili bir doğru, doğru olduğu andan itibaren, yani şu anda ve gelecekte de hep doğru olacaktır. Yani geçmişle ilgili her doğru, **Diodorus**'un tanımıyla uyumlu bir şekilde zorunlu da olacaktır.

Bu noktada “Ana Argüman”ın elimizdeki tek aktarımının Antik Yunanca olduğunu ve bu dilin yapısal özellikleri dolayısıyla çeviride zorluklarla karşılaşıldığını da belirtmek gereklidir. Bu sebeple, öncüllerin birbirinden çok farklı tercümelemeleri mevcuttur. Örneğin Hartmann, birinci öncülü “Geçmiş, zorunlu olarak gerçektir” şeklinde çevirmeyi uygun görmüştür.⁸⁰ Ancak bu çeviri, örneğin Zeller'in “Geçmiş bir şeyin olduğundan daha farklı olabilmesi imkansızdır”⁸¹ çevirisinden çok daha farklı ve keskin bir şey söylemektedir. Bu iki çeviri arasındaki fark, ilkinin geçmişin gerçekliğinin zorunluluğuna ikincisinin ise geçmişin zorunluluğuna işaret ediyor olmasıdır. Hartmann'ın çevirisindeki gibi geçmişin gerçekliğinin kabul edilmesi, mutlak bir zorunluluk anlayışını ve metafizik pek çok tartışmayı da beraberinde getirecektir. Buna karşılık geçmişin geçmiş olduğu için değiştirilememesi, yukarıda da açıkladığımız gibi mutlak bir zorunluluk değildir. Benzer bir anlam sorunu, özellikle “Ana Argüman”ın ikinci öncülünde ortaya çıkmaktadır. Şimdi bu öncülü inceleyelim.

“Ana Argüman”ın ikinci öncülü, bir imkansızın bir mümkünü takip edemeyeceğini söylüyordu. Buna göre mümkün bir önermeden başka bir önermenin çıkarılabileceği demek, çıkarılabilecek önermenin de mümkün bir önerme olmasını gerektirmektedir. İkinci öncülü bir koşul önermesi gibi ele alırsak, basitçe şunu söylemektedir: eğer “ $p \rightarrow q$ ” gibi bir koşul önermesi doğruysa, “ q ”, ancak “ p ” mümkünse mümkündür. Şimdi bu ifadedeki “ancak” şartını öne çıkarmak amacıyla

---

⁷⁹ Boethius, **Commentarii in Librum Aristotelis De Interpretatione**, s. 234; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 37.

⁸⁰ Nicolai Hartmann, **Möglichkeit und Wirklichkeit**; akt. Oskar Becker, “Über den κυριεύων λόγος des Diodoros Kronos”, **Rheinisches Museum für Philologie**, 99, 1956, s. 293.

⁸¹ Eduard Zeller, **Die Philosophie der Griechen**; akt. Becker, **a.g.e.**, s. 291.

öncülde –anlamını korumak koşuluyla- bir değişiklik yapalım. Bir imkansızın bir mümkünü takip edememesi demek, bir imkansızın bir mümkünü *asla* takip edememesi demektir. Yani “ q ”nun “ p ”yi takip edebilmesi için, her ikisinin de mümkün olması zorunludur. O halde bu ifade, modal terimlerle “ $\Box (p \rightarrow q) \rightarrow (\Diamond p \rightarrow \Diamond q)$ ” şeklinde yazılabilir. Zorunluluğun dağılımı ilkesi ile bu önermenin önbileşeni bize “ $(\Box p \rightarrow \Box q)$ ” sonucunu verecektir. Dolayısıyla **Diodoros Kronos**’un “ $(\Diamond p \rightarrow \Diamond q)$ ” artbileşeni de kabul edilmelidir. Şu halde “Ana Argüman”ın ikinci öncülü, modern modal mantığın kabullerine göre de doğrudur. Bu çerçevede ikinci öncül, “Ana Argüman”ın üç öncülü içerisinde modern okuyucunun belki de en karşı çıkamayacağı, modal mantığın kabul görmüş tezlerinden biri olarak değerlendirilebilir.⁸² Öte yandan, Hintikka’ya göre ikinci öncül, “Ana Argüman”ın anlaşılması ve kabul edilmesi en zor öncüldür.⁸³

Bu öncül, modern okuyucuyla birlikte **Aristoteles**’in de kabul ettiği bir kural olması dolayısıyla ilginçtir. **Aristoteles**, bu konuya *Birinci Çözümler*’de eğilmiştir. Buna göre 2 öncül ve bir sonuçtan oluşan, işler bir tasımda, eğer öncüller zorunluysa sonuç da zorunludur ve eğer öncüller mümkünse sonuç da mümkündür.⁸⁴ **Aristoteles**’in bu tezinin kapsamı, her ne kadar mümkünün mümkünü takip edebilmesiyle sınırlı olsa da *Gökyüzü Üzerine*’deki bir başka görüşle desteklendiğinde “Ana Argüman”ın bu tezden daha güçlü ikinci öncülüne yaklaşacaktır. *Gökyüzü Üzerine*’deki bu pasajda **Aristoteles**, yanlış ve imkansız arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Buna göre imkansız, ancak imkansızı takip edebilmektedir.⁸⁵ Demek oluyor ki birbirini takip eden iki önermeden biri imkansızsa diğeri de imkansız, biri mümkünse diğeri de mümkündür. Bu iki tez birleştirildiğinde ise **Aristoteles**’in “Ana Argüman”ın ikinci öncülünü kabul edeceği açıktır.

Burada ele aldığımız ikinci öncülle ilgili gündeme gelen belki de en önemli sorun, bu öncülde yer alan bir mantıksal kavramın nasıl anlaşılması gerektiğidir.⁸⁶

⁸² Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 119.

⁸³ Hintikka, “Aristotle and the ‘Master Argument’ of Diodorus”, s. 104-105.

⁸⁴ Aristotle, **Prior Analytics**, (çev.) A. J. Jenkinson, Book 1, Part 15, 2 Ağustos 2017 (Çevrimiçi) <http://classics.mit.edu/Aristotle/prior.1.i.html>.

⁸⁵ Aristotle, **De Caelo**, I.12, 281b14-18; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 92.

⁸⁶ **Epiktetos**, “Ana Argüman”ın ikinci öncülünü şöyle aktarmaktadır: “ $\delta\upsilon\nu\alpha\tau\omega\ \alpha\delta\upsilon\nu\alpha\tau\omicron\nu\ \mu\eta\ \acute{\alpha}\kappa\omicron\lambda\omicron\upsilon\theta\epsilon\iota\nu$ ”. Buna göre bu öncül, mümkün ($\delta\upsilon\nu\alpha\tau\omega$) ile imkansız ($\alpha\delta\upsilon\nu\alpha\tau\omicron\nu$) arasında –tek yönlü bir- “ $\acute{\alpha}\kappa\omicron\lambda\omicron\upsilon\theta\epsilon\iota\nu$ ” ilişkisinin bulunamayacağını söylemektedir.

Hem bir koşul önermesinde önbileşen ile artbileşen arasındaki takip etme ilişkisini hem de bir argümanda öncüller ile sonuç arasındaki takip etme ilişkisini ifade etmek için kullanılan bu kavram, “ἀκολουθεῖν” (*akoloutein*) fiilidir. Bu fiili ilerleyen bölümlerde koşul önermelerinin hangi şartlar altında doğru olduklarını incelerken daha detaylı bir şekilde ele alacağız.⁸⁷ Ancak ikinci öncüle bu fiilin farklı anlamları üzerinden itirazlar yöneltildiği için burada da bahsetmeyi faydalı görüyoruz.

“Ana Argüman”ın ikinci öncülüne göre, **Diodoros Kronos**, imkansız bir önerme ile mümkün bir önerme arasında –tek yönlü- bir birbirini takip etmeme (ya da daha doğru haliyle “takip edememe”) ilişkisinin varlığını savunmuştu. İşte bu “takip etmeme” ilişkisinin nasıl anlaşılması gerektiği de başlı başına bir tartışma konusu olmuştur. Sonuç olarak bugün, bu fiilin iki farklı şekilde yorumlandığını görmekteyiz. Bunlardan ilkinde göre “takip etmek”, kronolojik bir öncelik veya sonralık olarak anlaşılmıştır. Başka bir deyişle mümkün bir önerme, imkansız bir önerme tarafından zamansal olarak takip edilemez. Fakat ikinci öncülün bu türden bir yorumu, çok anlamlı değildir. Bu yüzden mümkün bir önermenin, zaman geçtikçe imkansıza dönüşmesi olarak anlaşılması daha uygun görünmektedir. İkinci yoruma göre ise “takip etmek”, gerektirme işlemi gibi anlaşılmıştır. Buna göre, “Ana Argüman”ın ikinci öncülü, mümkün bir önermeden imkansız bir önermenin çıkarsanamayacağını belirten, modalite ile gerektirme arasındaki bağlantıyı kuran bir ifadedir.

Bu konuda genel eğilim, “ἀκολουθεῖν” fiilinin ikinci yorum cinsinden anlaşılması olmuştur. Ancak ilkinde dayanarak bu öncülü “Eğer A (geçmişte veya gelecekte olmasından bağımsız olarak) bir anda mümkünse, aynı A, bu anın sonrasında asla imkansız olamaz” şeklinde okuyan örnekler de mevcuttur.⁸⁸ “Ana Argüman”ın Antik ve modern analizlerinde her iki yoruma dayanan inşalar görmek mümkündür. Çalışmamızın üçüncü bölümünde iki yoruma da örnek inşaları ve bu inşaların “ἀκολουθεῖν” fiilini nasıl anladıklarını ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

“Ana Argüman”ın üçüncü ve son öncülü ise yine modal bir kavram olan “mümkün” üzerine kuruludur ve birtakım iddialara bakılırsa aslında argümanın ortaya atılmasının ardındaki en güçlü sebeptir. Bu iddialara göre **Diodoros Kronos**,

⁸⁷ Bkz. Bölüm 2.3.1., 3.3., 3.9..

⁸⁸ Becker, a.g.e., s. 296.

argümanın ilk iki öncülünde hiç kimsenin –en azından **Aristoteles**’in- karşı çıkamayacağı mantıksal sonuçlar sunmuş; bu sayede bu iki öncülü kabul eden herkesi üçüncü öncülü reddetmek ve dolayısıyla argümanın sonucunu da kabul etmek zorunda bıraktığı geçerli bir argüman ortaya koymuştur. Bu çerçevede **Diodoros Kronos**’un planına dahiyane demek, abartı olmayacaktır. Peki, **Diodoros**’un herkese zorla kabul ettirmeye çalıştığı bu şey nedir?

İşte **Diodoros Kronos**’un öncülleri reddedilemeyecek, geçerli bir argüman sunarak kabul ettirmeye çalıştığı şey, “Ana Argüman”ın üçüncü öncülünün yanlış olduğudur. Bu üç öncül, bir arada doğru olamıyorsa, bunlardan biri reddedilmelidir; işte bu reddedilmesi gereken öncül de gelecekte gerçekleşmeyecek mümkünlerin varlığını söyleyen üçüncü öncüldür. **Diodoros**, bu sayede eğer “Ana Argüman”ın üçüncü öncülünün yanlış olduğunu kabul ettirebilirse ancak gerçekleşen olayların mümkün olduğu iddia edilebilecektir. Bu da bizleri **Diodoros Kronos**’un “mümkün” tanımına getirmektedir.

Diodoros Kronos’un bu tanımına göre “mümkün”, ya olan ya da olacak olandır.⁸⁹ Hatırlanacağı gibi modalite çalışmaları, Megara ve Stoa Okullarının felsefe tarihine en büyük katkılarından biri olarak değerlendiriliyordu. Bir sonraki bölümde⁹⁰ inceleyeceğimiz gibi bu okulda modal kavramların tanımları üzerine derinlikli tartışmalar olmuştur. Tüm bunlar hesaba katıldığında **Diodoros Kronos**’un, döneminde verilen diğer tanımların tamamından farklı olan “mümkün” tanımını temellendirmek amacıyla “Ana Argüman”ı ortaya attığı iddiası makul görünmektedir. Çünkü bu tanımlar içinde gerçekleşmeyecek olaylara mümkün demeyi reddeden tek tanım, **Diodoros Kronos**’unkidir. Ayrıca tüm bu tanımların içinde döngüsel olmayan tek tanım da yine onunkidir.

Öte yandan Zeller, erken dönem Megaralıların geçmişle ilgili sadece olmuş olanın mümkün olduğunu söylediklerini belirtmektedir.⁹¹ O halde **Diodoros**, erken dönem Megaralıların bu tanımına geleceği de ekleyerek gelecekte de yalnızca olacak

---

⁸⁹ Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis De Interpretatione*, s. 234; akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 37.

⁹⁰ Bkz. Bölüm 2.3.2..

⁹¹ Eduard Zeller, *Socrates and the Socratic Schools*, London, Longmans, Green and Co., 1877, s. 255.

olanın mümkün olabileceğini söylemektedir. Peki, bu iki tanım arasında nasıl bir farklılık vardır?

Aslına bakılırsa erken dönem Megaralıların mümkün tanımı ile **Diodoros Kronos**'un mümkün tanımı arasında çok büyük bir fark vardır. Bu farkın temelleri ise belirlenimcilikte aranmalıdır. Erken dönem Megaralıların mümkün tanımına göre geçmişte olan her şey mümkündür. Başka bir deyişle, mümkünün daha zayıf bu yorumuna göre bugüne kadar gerçekleşen her olay, mümkün olduğu için gerçekleşmiştir. Eğer bu olayların gerçekleşmeleri mümkün olmasaydı, yani imkansız olsaydı, bu olaylar zaten asla gerçekleşemeyecekti. O halde bu olaylar, gerçekleşmeleri imkansız olmadığı için gerçekleşebilmişlerdir. Ancak erken dönem Megaralıların burada değerlendirdikleri türden mümkünlük, imkansızlığın karşısında konumlanmaktadır.

Buna karşılık **Diodoros Kronos**'un geleceğe yönelik tanımladığı mümkünlük, ancak gerçekten olacak olaylara işaret etmektedir. Şu halde **Diodoros Kronos**'a göre gerçekleşmeyecek olayların mümkünlüğünden söz edilemez. Yani bunlar, “mümkün”ün tanımı gereği imkansız olaylardır. Buradan hareketle, gelecekte gerçekleşmeyecek olayların imkansız olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ve eğer gelecekte gerçekleşmeyecek olaylar imkansızsa, gelecekteki olaylar için bir tür belirlenmişlikten söz edilebilir. Başka bir deyişle, olacak her şey olacağı için mümkündür, olmayacaksa da imkansızdır. Sonuç olarak, gelecekle ilgili gerçek alternatifler bulunmamaktadır. Ve her şey olması gerektiği için olmaktadır. İşte **Diodoros Kronos**'un belirlenimci bir dünya görüşü olduğu iddiası, bu türden bir akıl yürütmenin sonucudur. **Diodoros Kronos**'un iddia edildiği gibi belirlenimci veya kaderci bir tez ortaya koyup koymadığı, bir sonraki bölümde **Aristoteles**'in bu konudaki görüşleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Ancak modal kavramlar ve belirlenimcilik hakkındaki bu kavramsal tartışmalara geçmeden evvel “Ana Argüman”ın bir trilemma olarak görevini nasıl icra ettiğinden kısaca bahsedelim. Çalışmamızın üçüncü bölümünde analiz edeceğimiz yorum ve inşaların tamamı, aslında bu soruya cevap aramaktadır. Ancak bu inşaların her biri, zamanın yapısıyla, modalitelerle, **Diodoros Kronos**'un

belirlenimci tutumuyla ilgili pek çok varsayımda bulunmaktadır. Şimdi, bu varsayımların hiçbirinden söz etmeden, en basit haliyle bu trilemmayı gösterelim.

Gerçekleşmeyen fakat mümkün bir “ P ” önermesi olsun. O halde “ $\neg P$ ” şu anda doğrudur. “ $\neg P$ ” şu anda doğruysa geçmişte söylenen ve şimdikiyi konu edinen bir “Gelecekte $\neg P$ olacaktır” önermesi doğrudur. Eğer geçmişe ait bu önerme doğru ise, yalnızca doğru değil, zorunlu olarak doğrudur. Şu halde geçmişte dile getirilen “Gelecekte P olacaktır” önermesi imkansızdır. Buradan hareketle de “ P ” önermesi imkansızdır sonucuna ulaşılabilir. Ancak en başta “ P ”nin mümkün olduğu varsayılmıştı. O halde, bu 3 öncül tutarlı bir şekilde bir arada savunulamamaktadır. Bu nedenle ortada bir trilemma vardır; dolayısıyla çelişik bu sonuçtan kaçınmak için bu öncüllerden en azından biri reddedilmelidir.

Bu türden bir değerlendirme, söz konusu trilemmanın ikinci öncülündeki takip etme ilişkisinin kronolojik okumasına dayanmaktadır; ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu, olası okumalardan birisidir. Öte yandan takip etme ilişkisi gerektirme anlamıyla okunursa “Ana Argüman”ı şu şekilde yorumlamak da mümkündür. Yine mümkün fakat yanlış bir önerme varsayalım. Yanlış olan bu önermeden her şey çıkarsanabilmektedir. Yani bu önermenin önbişeni olduğu bir koşul önermesi, doğru bir artbişenle de takip edilse yanlış bir artbişenle de takip edilse koşul önermesinin alacağı doğruluk değeri her durumda doğru olacaktır. Başka bir deyişle şu anda ve gelecekte yanlış olan bir mümkün, her türden önermenin çıkarsanmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla şimdi ve gelecekte aldığı doğruluk değeri yanlış olan bir önermenin mümkün olmaması gerekmektedir. İkinci bölümde detaylı bir şekilde ele alacağımız gibi bu durum, **Diodoros Kronos**’un kesinlikle kabul etmek istemeyeceği bir sonuçtur. İşte bu sonucun engellenebilmesi için modalitenin zamanla ve gerektirmeyle ilişkisi, “Ana Argüman”ın ikinci ve üçüncü öncülleri tarafından sınırlandırılmaktadır.

Yukarıda “Ana Argüman”ın isminin “Yönetici/Hükmedici Argüman” olarak da tercüme edildiğini belirtmiştik. Argümana bu ismin verilmesine sebep olan “Ana Argüman” yorumu ise şöyledir: Şu anda doğru olmayan ve gelecekte de olmayacak şeyler argümanın sonucu gereği imkansızdır. Eğer bir şey gelecekte olacak olsaydı, bu şeyin gelecekte gerçekleşeceği, geçmişte de doğru olurdu. Eğer gelecekte

olmayacak bir olayın olmayacağı geçmişte doğruysa, bu doğruluk geçmişe ait tüm doğrular gibi, zorunlu bir doğrudur. O halde, gelecekteki bu olayın olacağını söyleyen önerme, yalnızca yanlış değil, imkansızdır da. Hiçbir imkansız bir mümkünü takip edemeyeceğine göre, gelecekte bu olayın olması da imkansızdır.

Zamanın geçmiş ve gelecekteki anlarının birbirinden bağımsız fakat aralarında bir devamlılık olduğunu varsayan bu yoruma göre, söz konusu bağlantı, “Ana Argüman”ın üç öncülü kullanılarak sağlanabilmektedir. Bu yoruma göre gelecekle ilgili bir önerme, geçmişle ilgili bir önermenin yanlışlığını gösteriyorsa, bu önerme imkansızdır.

Bu oldukça Priorci yorumu örneklemek için, gelecekte hüküm sürecektir bir yönetici varsayalım. Bu varsayıma göre söz konusu yönetici gelecekte hüküm süreceği için, hüküm sürmeyeceğini söyleyen geçmiş önerme yanlıştır. Yanlış bu önerme, geçmişe ait olduğuna göre, geçmişin zorunluluğu ilkesi gereği imkansızdır. On bin yıl önce bu yöneticinin gelecekte hüküm sürmeyeceğini ifade eden geçmişe ait bir önerme, yukarıda dile getirilen geleceğe ait yanlış önermeden çıkarsanabilmektedir. O halde, geleceğe ait yanlış bu önerme; genellenirse geleceğe ait tüm yanlış önermeler imkansızdır.⁹² İşte bu örnek dolayısıyla, argümanın “Yönetici/Hükmedici Argüman” şeklinde adlandırılması önerilmiştir.

Diodoros Kronos'un bu oldukça ilginç “Ana Argüman”ı, muhakkak burada ele aldığımız kadar basit değildir. Burada argümanı en yalın haliyle ele almaya çalıştık. Oysa ilerleyen bölümlerde değineceğimiz gibi birinci öncüldeki zorunluluğun ne olduğu, ikinci öncüldeki mümkün ve imkansız olanın cümleler mi önermeler mi yoksa önermeli fonksiyonlar mı olduğu gibi daha pek çok ayrıntı, “Ana Argüman”ın ne şekilde ele alınacağını ve anlaşılacağını etkileyen unsurlardır. Bu bağlamda argümanın çok daha güçlü ve keskin versiyonları bulunmaktadır. Ancak bunların anlaşılabilmesi için öncelikle kavramsal birtakım tartışmaların incelenmesi ve teknik açıklamaların yapılması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda ikinci bölümde **Diodoros Kronos**'un etkisinin açıkça görüldüğü Megara ve Stoa Okullarının mantık öğretileri üzerinde durulacaktır.

---

⁹² Sedley, **a.g.e.**, s. 97-98.

1.3. “Ana Argüman” ve Aristoteles

Megara ve Stoa Okullarının mantık öğretileri ve bu öğretinin teknik tartışmalarına girmeden önce “Ana Argüman”la ilişki içinde ele alınması gereken bir pasajdan söz etmek istiyoruz. “Ana Argüman”ın, **Aristoteles**’in *Yorum Üzerine* adlı eserinin 9. Bölümüne cevaben ortaya konduğu da iddia edilmiştir.⁹³ Bu iddiaya göre **Aristoteles**, bu pasajda belirlenimcilik karşıtı bir argüman ortaya koymakta, **Diodoros Kronos** da bu argümana karşılık belirlenimciliği savunmaktadır. Bir sonraki bölümde *Yorum Üzerine*’nin 9. Bölümü ele alınacak ve bu iddiaların doğruluğu araştırılacaktır.

1.3.1. Yarınki Deniz Savaşı⁹⁴

Genel olarak modalite ve özelde de zorunluluk tartışmaları söz konusu olduğunda **Aristoteles** ve **Diodoros Kronos** isimleri öne çıkmaktadır. Bunun sebebi bu iki ismin, söz konusu tartışmalarda öncü bir role sahip olması, dolayısıyla modern modal mantığın kökenlerinin izlerinin de bu iki isme kadar sürülebilmesidir.⁹⁵

Bu ilginin bir sonucu olarak Antik Yunan’da çok tartışılan bir konu olan zorunluluk ve belirlenimcilik ilişkisi, bu iki ismin de ilgisini çekmiştir. Belirlenimcilik görüşüne göre olaylar, tesadüfen ya da rastgele değil, ancak düzenli bir biçimde ve önceki olaylar sonrakileri etkileyerek oluşmalarına sebep olacak şekilde anlaşılmaktadır. Yani eğer belli bir B olayının kökenleri geçmiş bir A olayının içinde yerleşik ise, A olayı gerçekleştiğinde B olayının artık gerçekleşmekten başka bir çaresi bulunmamaktadır. Ve eğer zamansal sıralamada öncelikli rol alan bu A olayı değiştirilemez bir yapıdaysa, bu A olayı zorunludur. Bu sayede, B olayının A’nın gerçekleşmesi halinde sahip olduğu görelî zorunluluktan öte, artık B’nin mutlak zorunluluğu da söz konusu hale gelmektedir. O halde, görelî

---

⁹³ Richard Gaskin, **The Sea Battle and the Master Argument: Aristotle and Diodorus Cronus on the Metaphysics of the Future**, Berlin, New York, de Gruyter, 1995, s. 319.

⁹⁴ Söz konusu pasajın incelenmesi için Megara-Stoa mantığının detaylarının bilinmesine ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu sebeple **Aristoteles**’e ait bu pasajı birinci bölümde incelemeyi uygun gördük.

⁹⁵ Nino B. Cocchiarella, Max A. Freund, **Modal Logic: An Introduction to its Syntax and Semantics**, New York, Oxford University Press, 2008, s. 37.

zorunluluklar da dahil, görüntüde her şeyin bir zorunluluk olarak gerçekleşmesinden söz edilebilmektedir.⁹⁶

Bir önceki bölümde değindiğimiz gibi çalışmamızın ana konusu olan “Ana Argüman”ın **Aristoteles**’e cevaben ortaya atıldığı, kaynaklarımızdan ulaştığımız bilgiler arasındadır. **Diodoros Kronos**’un bu argümanı gerçekten **Aristoteles**’e bir karşılık vermek amacıyla ortaya koyup koymadığını kesin bir şekilde bilememekteyiz. Ancak bu argümanın, sonuçta ulaşılan “mümkün” anlayışı temelinde **Aristoteles**’in görüşleriyle gerek organik gerekse kronolojik bağlantısı olduğu açıktır. Bu bağlamda **Aristoteles**’in birden fazla eserinde dikkat çekilen “mümkün” görüşüne *Yorum Üzerine*’de yer alan belli bir pasaj üzerinden değinilecektir.

Aristoteles’in *Organon*’unun ikinci kitabı olan *Yorum Üzerine*, 14 bölümden oluşmaktadır. Bu kitap, **Aristoteles**’in mantık, mantık felsefesi ve dil-mantık ilişkisi üzerine fikirleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu eserin özellikle ilk bölümleri, isim, fiil ve önerme tanımları, değilleme ilişkisi ve doğruluk üzerinde durmaktadır.

Aristoteles’in diyalektikteki kabiliyetini ortaya koyduğu bu eserin bizi ilgilendiren kısmı bilhassa 9. bölümüdür. **Aristoteles**, bu bölümde belirlenimcilik (*determinism*) ve kadercilik (*fatalism*) probleminde kendini teslim etmeden üçüncü halin imkansızlığı ve iki değerlilik ilkelerinin nasıl değerlendirilebileceğini mercek altına yatırmaktadır. Bu ilkelerin hem farkını göstermekte, hem de hangi türden ifadelerle işleyip hangilerine işlemediklerini tartışmaktadır. Bunu yaparken de modalite, zaman, doğruluk ve var olma konularını ilişki içinde bir araya getirmeyi başaran, karmaşık bir mantık sorunsalı ortaya atmaktadır. Kimilerince bu ilişki üzerindeki tartışmada en büyük etkiyi bırakmayı başarmış olan⁹⁷ bu metin, felsefecilere yüzyıllarca tartışılacak bir sorun bırakmıştır. Bıraktığı kıymetli mirasın

---

⁹⁶ Melvin Fitting, Richard L. Mendelsohn, **First-Order Modal Logic**, Synthese Library, c. 277, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1998, s. 35.

⁹⁷ Peter Øhrstrøm, Per F. V. Hasle, **Temporal Logic: From Ancient Ideas to Artificial Intelligence**, ‘Studies in Linguistics and Philosophy (57)’, Dordrecht, Boston, London, Kluwer Academic Publishers, 1995, s. 10.

yanı sıra Antik dönem düşünürlerinin zaman kipleri kaynaklı mantıksal problemlerin ne kadar farkında olduğuna dair de bir delil niteliğindedir.⁹⁸

Aristoteles'in ustalıklarla tartıştığı bu sorun, Prior'dan Łukasiewicz'e pek çok modern mantıkçının temporal mantık çalışmasını etkilediği gibi MÖ 4. yüzyılda yaşamış bir diğer mantıkçı olan **Diodoros Kronos**'un da meşhur "Ana Argüman"ını ortaya koymasına sebep olmuştur. Bu metnin çalışmamızla ilgisi de tam olarak bu ilişki dolayısıyladır.

Aristoteles'in argümanı, çetin bir konuyu ele alması sebebiyle halihazırda yeterince zorken kullandığı muğlak ifadeler de metni olduğundan daha anlaşılabilir hale getirmektedir. Metni ele alan modern mantıkçılar, bu muğlaklık ve karmaşıklıkta dile getirmektedirler.⁹⁹ Bunun yanı sıra **Aristoteles**'in kullandığı kavramları da zaman zaman birbirine karıştırması, metni daha da sorunlu kılmaktadır.

Yorum Üzerine'nin 9. bölümünü –Ackrill'in önerdiği gibi-¹⁰⁰ 3 parçaya incelemek mümkündür. Buna göre ilk kısımda (18a28-18a33) tartışılan belli bir ilkenin gelecekle ilgili çelişkili tekil ifadeler için doğru olamayacağı iddia edilmektedir. İkinci kısımda (18a34-19a6) bu ilkenin gelecek tekil ifadeler için doğru olması durumunda gerçekleşecek her şeyin zorunluluktan gerçekleşeceği, bu yüzden belirlenimcilikten kaçılmayacağı gösterilmektedir. Son olarak üçüncü kısımda da (19a7-19b4) gerçekleşen her şeyin zorunluluktan gerçekleşmediğini savunan **Aristoteles**, bahse mevzu olan ilkeye karşılık bu konu hakkında kendi tezini önermektedir. Şimdi bu metni detaylı bir şekilde ele alalım.¹⁰¹

⁹⁸ Gaskin, **The Sea Battle and The Master Argument**, s. 1.

⁹⁹ Ackrill, **a.g.e.**, s. 132-133; Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 46; Anscombe, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁰⁰ Ackrill, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁰¹ **Aristoteles**'in özgün metninin çevirilerinde sorunlu noktalar olması dolayısıyla J.L. Ackrill, E.M. Edghill, G.E.M. Anscombe ve Saffet Babür'ün çevirilerinden faydalanarak aslına uygun ve mantıksal olarak en açık ve doğruya yakın çeviriyi oluşturmaya çalıştım. Bunu yaparken asıl konuyla ilgili olmayan bazı cümleleri hariç tuttum. Burada temel aldığım kaynakça şöyledir: Aristotle, **On Interpretation**, (çev.) E.M. Edghill, (Çevrimiçi), <http://classics.mit.edu/Aristotle/interpretation.html>, G.E.M. Anscombe, "Aristotle and The Sea Battle", **Mind**, Vol. 65, No. 257 (Jan., 1956), s. 1-15, J.L. Ackrill, **Aristotle, Categories and De Interpretatione**, New York, Oxford University Press, 1963, s. 50-53, *Yorum Üzerine*, (çev.) Saffet Babür, İstanbul, İmge Kitabevi, 2002. Alıntılarda parantez içinde yer alan ifadeler metni daha anlaşılır kılmak için yaptığım eklemelerdir.

Aristoteles, 9. bölüme gerçekleşen veya gerçekleşmekte olan önermeler hakkında konuşarak başlamaktadır. Bu türden önermelerin, olumlu veya olumsuz da olsalar, doğru veya yanlış olmaları gerekmektedir. Tümel özneli tümel önermelerde veya tikel önermelerde olumlama doğruysa, değilleme yanlış; fakat olumlama yanlışsa, değilleme doğru olmak zorundadır. Ancak tümel özneli fakat tümel olmayan önermeler için bu türden bir zorunluluk söz konusu değildir¹⁰².¹⁰³

Aristoteles burada “Tüm adamlar beyazdır” ve “Tüm adamlar beyaz değildir” veya “Hiçbir adam beyaz değildir” ve “Bazı adamlar beyazdır” gibi ἀντίφασις (*antifasis*) çiftlerinin birinin doğru diğerinin yanlış olması gerektiğini söylemektedir. Tikel önermelere gelirsek, “Sokrates beyazdır” ve “Sokrates beyaz değildir” ἀντίφασις’lerinin biri zorunlu olarak doğru, diğeri zorunlu olarak yanlıştır.¹⁰⁴

Bölümü en başta ayırdığımız üç kısmın ilkinin oluşturduğu bu paragrafta her tür olumlama ve değilleme ifadeleri için geçerli olan bir ilke ortaya atılmaktadır. Bu ilkeye göre birbiriyle çelişik önerme çiftlerinin birinin doğruluğu ve diğerinin yanlışlığı zorunludur. Ancak **Aristoteles**, bu ilkenin belli türdeki ifadeler için geçerli olup diğerleri için geçerli olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda “olumlama veya değillemenin doğru veya yanlış olması”nın zorunluluğu ile tümel ifadelerin “birinin doğru ve diğerinin yanlış olması”nın zorunluluğundan farklı şeyler anlaşılması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.¹⁰⁵ Buna göre, geçmiş ve şimdiyle ilgili önerme çiftlerinin doğru veya yanlış olması zorunluyken bazı önermeler için böyle bir zorunluluk yoktur. **Aristoteles**, bu zorunluluğa istisna olan önerme cinslerini açıklayarak devam etmektedir.

Bu paragrafta teknik anlamda dikkat çeken nokta, **Aristoteles**’in çelişik önermeleri (ἀντίφασις) ifade etmek için belli bir durumu olumlamayan ve değilleyen iki farklı önermeden söz etmesidir. Demek oluyor ki Stoalılarda gördüğümüz,

¹⁰² Bu konuyla ilgili detaylı tartışma için bkz. Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 7. Bölüm.

¹⁰³ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 18a28-33.

¹⁰⁴ Anscombe, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁰⁵ Ackrill, **a.g.e.**, s. 134.

önermelerin başında bulunan ve tüm önermeyi değilleyen bir eklem, **Aristoteles** sisteminde bulunmamaktadır.¹⁰⁶ Bu sebeple **Aristoteles**, ikisinden biri doğru olan P ve $\neg P$ gibi çelişik önermelerden söz ederken “ P ”nin ifade ettiği durumun oluulanması ve değillenmesi durumlarını tasvir etmektedir.

Aristoteles'in metni şöyle devam etmektedir:

“Öte yandan, gelecekle ilgili tekil özneli ifadeler için böyle bir zorunluluk söz konusu değildir. Çünkü eğer olumlu veya olumsuz tüm önermeler, doğru veya yanlış ise, bir yüklem özneye aittir veya değildir. Bu yüzden, gelecekte olabilecek bir olayla ilgili bir kişi olacak diyorsa ve diğeri olmayacak diyorsa, bu kişilerden birinin söylediği, gerçeikle uyumlu; yani doğrudur, diğerinin söylediği ise gerçeikle uyumsuz ve yanlıştır. Çünkü gelecekte söz konusu yüklem özneye aynı anda hem ait olması hem de ait olmaması mümkün değildir. O halde, eğer bir şeyin beyaz olduğunu söylemek doğruysa, o şey zorunlu olarak beyazdır. Eğer tersi önerme doğru ise, o şeyin beyaz olmaması yine zorunluluktur. Eğer bu şey beyazsa, daha önceden onun beyaz olacağını söyleyen önerme doğruydur. Eğer beyaz değilse, tersi önerme doğru idi. Ve eğer beyaz değilse, beyaz olduğunu söyleyen kişi, yanlış bir şey söylemektedir, ve eğer beyaz olduğunu söyleyen kişi yanlış bir şey söylüyorsa, bu şey beyaz değildir. O halde, olumlama ve değillemelerin ya doğru ya da yanlış olması gerektiği zorunludur.”¹⁰⁷

Aristoteles, daha önce tüm olumlama ve değillemelerin doğru veya yanlış olacağını belirlemişti. Ancak burada gelecekle ilgili tekil ifadeleri dışarıda bırakarak tartışmasına devam etmektedir ve ilerleyen satırlarda metnin asıl amacı olan bu tartışmaya geri dönecektir.

şimdi, bir kişinin belli bir olayın gerçekleşeceğini söylediği ve bir diğer kişinin de olayın gerçekleşeceğini reddettiği bir senaryo varsayalım. Söz konusu olay gerçekleştiğinde önermenin yüklemi, özneye ya ait olacak ya da olmayacaktır. Dolayısıyla da öne sürülen önerme ya doğru olacak ya da olmayacaktır. Dile getirilen önermelerden hangisi gerçeikle uyum iğerisindeyse, o önerme doğru, diğeri yanlış olacaktır. Çünkü gelecekteki bir anda belli bir yüklem özneye hem ait olması, hem de ait olmaması mümkün değildir. O halde eğer her olumlama veya değilleme doğru veya yanlışsa, çelişik önermelerden yalnızca biri zorunlu olarak doğrudur; her ikisi de doğru olamaz.

¹⁰⁶ Anscombe, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁰⁷ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 18a34-18b1.

Buna göre söz gelimi, elimizde bir pelerin olsun. Bu pelerin eğer beyaz ise, onun beyaz olduğunu söylemek doğrudur ve bu pelerin zorunlu olarak beyazdır. Eğer aksi doğru ise, pelerinin beyaz olmadığını söylemek doğrudur ve bu pelerinin beyaz olmaması zorunludur. Bununla benzer şekilde eğer pelerin beyaz değilse, onun beyaz olduğunu söyleyen kişi yanlış bir şey söylüyordur ve eğer onun beyaz olduğunu söyleyen kişi yanlış bir şey söylüyorsa pelerin beyaz değildir. Bu da demek oluyor ki, olumlama veya değillemelerin doğru veya yanlış olması gerekliliği zorunludur. **Aristoteles**, bu sayede, $\square(P \vee \neg P)$ sonucuna ulaşmaktadır.

Bu paragrafta dikkat çekmek istediğimiz nokta, ilk paragrafta yer alan bir ifadeyle¹⁰⁸ benzeşiyor gibi görünmesi, ancak aslında farklı şeyler söylemesidir. “veya” eklemine Yunancadaki anlamı gereği, “veya” eklemi ile bir araya getirilen seçeneklerden biri doğru ise diğeri dışlanmamaktadır. Yani bu seçeneklerden her ikisi de doğru olacağı gibi, biri doğruyken diğerinin yanlış olması gerekebilmektedir. Buna göre, birinci paragrafta yer alan “veya” dışlayıcı bir doğada değilken, buradakinin dışlayıcı bir mahiyette olduğu vurgulanmalıdır. Bu da demek oluyor ki birinci paragrafta yer alan ifade kabaca olumlama veya değilleme olsun, her önermenin iki doğruluk değerinden birini alması gerektiğini söylerken, burada birini alırsa diğerini alamayacağı söylenmektedir; yani seçeneklerden birinin olması halinde, diğeri dışarıda bırakılmaktadır. O halde burada iki farklı ilkeden söz edilmektedir; iki değerlilik ilkesi ve üçüncü halin olmazlığı ilkesi. Metni incelemeye başlamadan evvel belirttiğimiz gibi **Aristoteles** bu metinde her önerme için geçerli olan bir ilkenin belli türden önermeler için geçerli olmadığını göstermeyi amaçlıyordu. İşte **Aristoteles**’in bu metinde esas amaçladığı, gelecekle ilgili tikel önermeler için üçüncü halin olmazlığı ilkesini tutarak iki değerlilik ilkesini reddetmektir.¹⁰⁹ Peki, bu ne demektir?

İki değerlilik ilkesine göre anlamlı ve yalın (*assertoric*) her ifade zorunlu olarak ya doğru ya da yanlıştır. Üçüncü halin olmazlığı ilkesine göre ise P ’nin alacağı her değer için “ $P \vee \neg P$ ” doğrudur. Birbirine büyük benzerlik gösteren bu iki ilke, eğer iki değerlilik ilkesi doğruysa birbirine eşittir. Buna karşılık, iki değerlilik

¹⁰⁸ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 18a29.

¹⁰⁹ Gaskin, **a.g.e.**, s. 13.

ilkesi yanlış olsa bile üçüncü halin olmazlığı ilkesi hala doğru olabilmektedir. Ve **Aristoteles**'in burada yaptığı, göreceğimiz gibi, tam da bunu göstermektedir.

“Şimdi eğer böyleyse, (şimdi) olan veya (gelecekte) olacak olan hiçbir şey, rastgele ya da şans eseri oluşmaz veya gerçekleşmez. Ama her şey zorunluluktandır ve (hiçbir şey) şanstın dolayısı değildir. Bunun sebebi bir şeyi ya olumlayanın ya da değilleyen doğruyu söylüyor olması zorunluluğudur. Çünkü aksi takdirde bir şey olduğu gibi, aynı derecede olmayabilir de. Çünkü şansa bağlı olayların olduğu gibi olması, diğer türlü olmasından (yani çelişğinin doğru olmasından) daha olası değildir.”¹¹⁰

Aristoteles, bu paragrafta ve devamında kendini belirlenimcilerin yerine koymakta ve argümanını bir belirlenimci gibi bina etmektedir.¹¹¹ Buna göre daha önce ulaştığı sonuçtaki her olumlama ve değillemenin doğru veya yanlışlığının zorunlu olduğu varsayımına dayanarak olumlama veya değillemenin zorunlu olarak doğru olacağını söylemektedir. Yani olumlama veya değillemenin “hangisi gerçekleşirse”¹¹² o öylesine bir doğru olmayacak, bunlardan belirli bir tanesi zorunlu olarak doğru olacaktır. Bu da demek oluyor ki, ne şimdi ne de gelecekte yer alan hiçbir olay, rastgele veya şans eseri olmaz. Her şey zorunlu olduğu için veya öyle olması belirlendiği için gerçekleşmektedir; başka bir deyişle her şey belirlenmiştir ve belirlenmişlerin olmamasından söz edilemez.

“Yine, bu şey şimdi beyazsa, öncesinde onun beyaz olacağını söylemek doğrudur. O halde bir şeyin gelecekte olacağı şekilde olacağını söylemek geçmişte de hep doğru olmuştur. Ancak, bir şeyin o şekilde olduğunu veya olacağını söylemek hep doğruyduysa, bu şey başka türlü olamamaktadır veya olamayacaktır. Fakat, bir şeyin olmaması olamıyorsa, onun olmaması imkansızdır ve bir şeyin olmaması imkansızsa, onun olması zorunludur. O halde, her şey, zorunlu bir şekilde

¹¹⁰ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 18b1-18b9.

¹¹¹ Ackrill, **a.g.e.**, s. 136.

¹¹² Anscombe, **a.g.e.**, s. 3. Özgün metinde yer alan “τύχης” (*tuches*) ifadesi, “rastgele”, “şans eseri”, “belirlenmeksizin” anlamına gelecek şekilde tercüme edilmektedir. “τύχης” kelimesinden önce gelen “ἀπό” (*apo*) edatı ise, Türkçeye “sebebiyle” veya “dolayı” şeklinde tercüme edilebilir. Yani burada şans eserilikten veya rastgelelikten dolayı gerçekleşen olaylardan söz edilmektedir. **Aristoteles**, burada yasa gereği gerçekleşen olaylarla rastgele gerçekleşen olaylar arasında bir ayırım yapmaktadır. Ancak bu argüman özelinde böyle bir ayırım yapılmış olsa da olmasa da argüman aynı şekilde işlemektedir. Dolayısıyla şu anki amacımız çerçevesinde söz konusu tartışmaya başvuru gerekli görülmemektedir. Bu tartışmanın detayları için bkz. John Dudley, **Aristotle’s Concept of Chance: Accidents, Cause, Necessity, and Determinism**, Albany, State University of New York Press, 2013.

olmaktadır. Demek ki, hiçbir şey öyle olduğu için veya şans eseri olmamaktadır; çünkü şans eseri olursa zorunluluktan olmamıştır.”¹¹³

Aristoteles, burada belirlenimci tezleri üzerinden argümanını kurmaya devam etmektedir. Buna göre, zamanın önceki bir anında doğruluğu öngörülen bir olayın, doğru olması sebebiyle gerçekleşmek dışında bir ihtimali bulunmamaktadır. Bu da demek oluyor ki gerçekleşen her şeyin doğruluğu öngörülmüşse, bu şeyin gerçekleşmemesi mümkün değildir, yani gerçekleşmesi zorunludur. O halde doğru olduğu öngörülen ve gerçekleşen her şey zorunluluktan gerçekleşmektedir.

Öte yandan **Aristoteles** burada, doğruluğu veya yanlışlığı öngörülme-yen ya da bunlarla ilgili hiçbir önermenin dile getirilmediği olayların belirlenmesiyle ilgili kapıyı açık bırakmaktadır. Metnin ilerleyen kısımlarında bu önermenin dile getirilip getirilmemesini önermenin doğruluğundan veya doğruluğunun öngörülmesinden soyutlayacaktır; ancak bu noktada argümanını bu varsayım üzerine kurması da kanımca sorunlu bir hamle gibi görünmektedir. Zira ortada dile getirilmeyen bir önerme yoksa, bu önermelerin olay gerçekleşmeden önce doğru veya yanlış olması da mümkün değildir. Bu sebeple de belirlenimci tezden bahsedilememektedir.

Metnin bu bölümünde **Aristoteles**, 2 belirlenimci cümle kurmaktadır. Buna göre beyaz olduğu doğru olan bir şeyin beyazlığı zorunludur ve doğru olan şeyin doğruluğu zorunludur. Yani **Aristoteles**, her iki durumda da doğruluktan zorunluluğa büyük bir sıçrama yapmaktadır; ancak bu geçişi temellendirmek için hiçbir temel sunmamaktadır.¹¹⁴ Dolayısıyla aslında tüm tezini üzerine bina ettiği nokta, oldukça sorunludur.

Aristoteles, yukarıda ele aldığımız kısımda şans eserilik ve zorunluluk hakkında söylediklerini detaylandırarak bu durumu gelecekle ya da daha genel haliyle zamanla şöyle ilişkilendirmektedir:

“Yine de ikisinin de doğru olmadığını söyleyemeyiz; yani ne öyle olacaktır ne de olmayacaktır (in her ikisi de doğru değildir diyemeyiz). Çünkü (eğer olumlama da değilme de doğru değildir dersek) ilk olarak olumlama yanlış olsa bile değilme doğru olmayacaktır ve değilme yanlış olursa da olumlama doğru olmayacaktır.

¹¹³ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 18b9-18b16.

¹¹⁴ Ackrill, **a.g.e.**, s. 137.

Bundan başka eğer bir şeyin beyaz ve büyük olduğunu söylemek doğru ise, bunların her ikisinin de doğru olması gereklidir. Ve eğer yarın doğru olacaklarını söylemek doğru ise yarın da doğru olmaları gereklidir. Ve eğer yarınki durum ne böyle ne de böyle değil ise, o halde burada şans eseri bir şey yoktur. Bir deniz savaşını örnek alırsak, yarın bir deniz savaşı ne olmak ne de olmamak zorundadır.”¹¹⁵

Aristoteles, bu paragrafta olumlama ve değillemenin her ikisinin de doğru olmamasının yol açacağı 2 problemlili sonucu ele almaktadır. Bu sonuçlardan belki de en sorunlu ve en önemlisi, doğruluk değerleriyle alakalıdır. Bilindiği gibi **Aristoteles**'e göre, bir önerme doğru ise bu önermenin çelişdiği olan önerme yanlış olmalıdır.¹¹⁶ Birbiriyle çelişik bir önerme çiftinin, teknik ismiyle bir ἀντίφασις'in, birinin doğru veya yanlış olduğu ve çelişğinin bir doğruluk değerine sahip olmadığı bir senaryo, **Aristoteles**'in sisteminde yer alamaz. Benzer şekilde, anlamlı ve bildirici önermelerin hiçbir doğruluk değerine sahip olmadığı bir durum da bu sistemde bulunamaz. Bu sebeple, olumlamanın da değillemenin de doğru olamayacağı bir durum, **Aristoteles**'in genel mantık anlayışı içinde savunulması imkansız bir tablo sunmaktadır. Buna göre, olumlama veya değilleme eğer doğru değilse, buradan hareketle çelişğinin doğru olduğu sonucuna da ulaşamayacaktır. Böylelikle de **Aristoteles**'in mantık sisteminin en temel dayanaklarından biri yıkılacaktır. Dolayısıyla söz konusu önermelerden biri, doğru olmak zorundadır.

Bu durumdan kaynaklanan bir diğeri sorun ise, doğru yapıcı kriterlerin sağlanmasıyla ilgilidir. Buradaki iddia ve örneğe göre, eğer şu an öne sürdüğüm bir önermeyi söylemem doğru ise, gerçek bununla uyumlu olmalıdır. Ve eğer bu önermenin yarın alacağı doğruluk değeri yine doğru ise, bu önerme yarın da gerçekte uyumlu olmalıdır. Başka bir deyişle, gelecekle ilgili bir A olayı hakkında söylediğim “A olayı olacaktır” önermesi doğru ise, gelecekte bu A olayının olması doğru olacaktır. Burada zamansal kiplerde kurulan simetri, ilerledikçe görüleceği gibi **Aristoteles**'in argümanının tamamı açısından oldukça can alıcı bir role sahiptir. Çünkü eğer şimdi söylenen doğru ise ve bu sebeple gelecek de buna uygun bir şekilde gerçekleşecekse, gelecekte neyin doğru olduğuyula ilgili şimdiden bir iddiada

¹¹⁵ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 18b17-18b25.

¹¹⁶ Aristotle, **Metaphysics**, Book I, 4, (çev.) William David Ross, Oxford, Clarendon Press, 1924, s. 268.

bulunulabilmektedir. Yani argümanın henüz bu aşamasında bile belirlenimcilik kendini göstermeye başlamaktadır. Burada ulaşılan sonuca göre, gelecekte gerçekleşeceği iddia edilen A olayının gerçekleştiği anda bu olayın gerçekleştiğini söylemek nasıl doğru olacaksa, geçmişte de bu olayın gelecek bir anda gerçekleşeceğini söylemek doğru idi.

Bu ikinci noktayı farklı bir şekilde şöyle de açıklayabiliriz. **Aristoteles**'in burada bahsettiği önermenin doğru olabilmesi için ele alınan nesnenin büyük ve beyaz özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Önerme, bugün veya yarın da doğru olduğunda, bu iki özelliğe zorunlu olarak sahip olmalıdır. Geçmişin zorunluluğu tartışmaya çok açık olmasa da, önermenin yarın doğru olacak olması, nesnenin bu özelliklere yarın da zorunlu olarak sahip olmasını gerektirmektedir. Bu da şans faktörünü ortadan kaldıran, yine belirlenimci bir sonuçtur. Çünkü buna göre, hakkında konuştuğum yarınki deniz savaşının olma durumu geçmişte de doğrudur, yani bu savaşın olması da olmaması da bir zorunluluktandır.

“Eğer (olması veya olmaması) zorunlu olursa bu ve bunun benzeri diğer saçma sonuçlara yol açacaktır; çünkü tümeller veya tikeller hakkında tümel nicelenmiş her olumlama ve değilleme öyledir ki çelişiklerdenbiri doğru ve diğeri yanlıştır. Ve olan hiçbir şey şans eseri olmamaktadır, her şey zorunluluktan öyledir ve zorunluluktan olur. O halde, “eğer bunu yaparsam böyle olur, yapmazsam olmaz” gibi şeylerin üzerinde durma veya düşünme zahmetine girmeye ihtiyaç yoktur. Çünkü bir şeyin olacağını on bin yıl önce söyleyen bir adam ve olacağını inkar eden başka bir adamın söylediğini engelleyecek hiçbir şey yoktur; ve hangisinin söylediği doğruysa o zorunlu olarak gerçekleşecektir. Ve tabii ki insanların çelişik şeyler söyleyip söylememesi de hiçbir şeyi değiştirmeyecektir. Çünkü açıktır ki olumlayan veya değilleyen bir kişi olmasa bile gerçek olaylar böyledir. Bu, ne bir olayın gerçekleşeceğini veya gerçekleşmeyeceğini birisi olumladığı, bir diğeri değillediği için, ne de herhangi bir zaman yerine on bin yıl önce (böyle) öngörüldüğü içindir. O halde tüm zamanlarda olaylar öyle olmuştur ki biri veya diğeri doğrudur, ve gerçekleşenin gerçekleşmesi zorunludur; ve gerçekleşen her şey de her zaman doğru olmuştur, ve zorunluluktan gerçekleşmiştir. Çünkü bir kişi doğru bir şekilde bir şeyin gerçekleşeceğini söylediye o şeyin gerçekleşmemesi olamaz; ve olan her şey için onun olacağını söylemek her zaman doğru olmuştur.”¹¹⁷

Bu paragrafta **Aristoteles**, birbiriyle çelişik bir önerme çiftinin birinin doğru diğerinin yanlış olmasının kesin bir ilke olarak kabul edilmesinin beraberinde

¹¹⁷ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 18b26-19a6.

getirdiği tuhaf sonuçları ele almaktadır. Bu türden bir kabul, her şeyden önce farklı olasılıklardan bahsedemediğimiz, her şeyin zorunluluktan gerçekleştiği veya gerçekleşmediği belirlenimci bir sonucu gerektirmektedir. Böyle bir kurguda her ne olursa zorunluluktan olacağı için, eylemlerin de eylemlere karar veren mekanizmanın da, bu mekanizma esnasında izlenen akıl yürütmenin de bir önemi kalmamaktadır.

Aristoteles'in genel felsefi yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda eylemlerimizin temelinde bulunan düşünme etkinliğinden ve eylemin kendisinden vazgeçmesi tabii ki beklenemez.¹¹⁸ Çünkü eğer her şeyin zorunluluktan olduğu kabul edilirse, gerçekleşen olayların gerçekleşmelerinin hiçbir şekilde engellenememesi gerekmektedir. Ve eğer bu türden olaylar engellenemiyorsa, bu sonuca sebep gibi gördüğümüz eylemler gerçekleştirilmese bile, aynı sonuç zorunluluktan yine de gerçekleşmelidir. Olan her şeyin zorunluluk sonucunda olduğu ve dolayısıyla bireylerin sorumluluklarından vazgeçmelerinin topluma bir şey kaybettirmeyeceği bu sonuç, **Aristoteles** için hiç şüphesiz kabul edilemezdir. **Aristoteles**'in felsefesinin temellerinden olan bu düşünme etkinliği sorununa argümanın üçüncü kısmında tekrar yer verilecektir.

Aristoteles, bu savını daha da güçlendirmek için gelecekle ilgili öngöründe bulunan bir kişi varsaymaktadır. Eğer bu kişinin öngörüsü doğruysa, bu öngörü tarihin hangi anında dile getirilmiş –veya hiç getirilmemiş bile olsa- olay gerçekleşmeden bin yıllar önce ve hatta zamanın her anında doğrudur. O halde bu doğru öngörü, illa ki gerçekleşmek zorundadır. Ve bu durum her olay için böyledir; olayların kurgusu öyle biçimlenmiştir ki zorunluluğun sonucu olarak hepsi, gerçekleşmekle yükümlüdür. Gerçekleşmeme “şans”ları bulunmamaktadır. **Aristoteles**, bu paragrafı doğruluk ve zorunluluk arasında sıkı bir ilişki kurarak sonlandırmaktadır. Buna göre belli bir olayın gerçekleşeceğini bildiren önerme doğru ise o olayın gerçekleşmemesi mümkün değildir ve eğer belli bir olay gerçekleşirse o olayın gerçekleşeceğini bildiren önerme, gelmiş geçmiş her anda doğrudur.

---

¹¹⁸ Düşünme etkinliği, **Aristoteles**'in tüm felsefesinde, ancak bilhassa ahlak felsefesinde büyük yer tutmaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Robert Audi, **Practical Reasoning and Ethical Decision**, New York, Routledge, 2006.

Aristoteles'in *Yorum Üzerine*'nin 9. bölümünde ortaya koyduğu argümanın ikinci kısmı, burada son bulmaktadır. Onun belirlenimciliği benimseyerek eriştiği sonuçların imkansızlığı, bir nevi saçma olana veya imkansız olana indirgeme olarak okunabilir. Bu yöntem uyarınca **Aristoteles**'in buraya kadar izlediği akıl yürütme boyunca benimsediği belirlenimci varsayım ve kabullerin yol açtığı sorunların reddedilebilmesi için bunların anlamsızlığı gösterilerek bu kabullerden vazgeçilmesi gereklidir. Bundan sonraki üçüncü kısımda ise **Aristoteles**, burada reddettiği sistemin yerine neyin konması gerektiğini araştıracaktır.

“Fakat ya bu imkansızsa? Çünkü olan şeylerin hem düşünsel hem de eylemsel kökeni olduğunu ve her an aktüel olmayan olayların olma ve olmamalarının genellikle eşit derecede mümkün olduğunu görüyoruz. Burada olma ve olmama olasılıklarının her ikisi de açıktır, ve sonuç olarak gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi (ihtimalleri) de açıktır. Pek çok şey açıkça böyledir. Örneğin, bu pelerin küçük parçalara kesilmesi mümkündür, ancak o kesilmeden önce eskiyebilir de. Ancak aynı şekilde onun küçük parçalara kesilmemesi de mümkündür, çünkü eğer kesilmemesi mümkün olmasaydı, kesilmeden önce eskimesi de mümkün olmazdı. O halde bu türden mümkünliğünden konuşulan her olay için de durum aynıdır. O halde, her şey zorunluluktan oluyor veya gerçekleşiyor değildir: bazı şeyler şans eseri gerçekleşmektedir. Olumlama ve değillemenin biri yerine diğeri doğru değildir, bazı şeylerde ise biri yerine diğeri doğrudur, ancak yine de birinin olması ve diğerrinin olmaması mümkündür.”¹¹⁹

Aristoteles, buraya kadar izlediği akıl yürütmeye ulaşmayı amaçladığı imkansız sonuca ulaşmıştır. Bunun sebebi, hem düşünme etkinliğinin hem de eylemin gelecekle ilgili sahip olduğu nedensel güçtür. Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi **Aristoteles**, düşünme etkinliğinin kendisinin de nihayetinde sebep olduğu eylemin de bireyden bağımsız, her koşulda zorunluluktan gerçekleştiğini savunmak istemeyecektir. İşte yukarıdaki paragrafta bu iki kavrama yer açılmaktadır. Buna göre, sürekli olarak aktüel olmayan olaylar, hem gerçekleşme hem de gerçekleşmemeye yönelik bir potansiyel barındırmaktadırlar.

Pelerin örneğinde de görülebildiği gibi olayların gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi her iki yönde de bir potansiyelden ibarettir; ve zorunluluktan olmamaktadır. O halde “bazı” olaylar öyledir ki, bu türden olaylarda gerçek alternatiflerden söz edilebilmektedir. Bu olaylarda olayı olumlayan önermenin doğru

¹¹⁹ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 9. Bölüm, 19a7-19a22.

veya yanlış olması, olayı değilleyen önermenin doğru veya yanlış olmasından daha kesin ya da muhtemel değildir. Ver her iki türden önermenin olumlanabilmesi için de değillenebilmesi için de diğer ihtimalin açık bulundurulması zaruridir. Burada yer alan “bazı” vurgusu ise, **Aristoteles**’in belirlenimcilikle ilgili görüşleri açısından önem taşımaktadır. Argümanın sonunda bu noktaya tekrar değinilecektir.

“Bir şey, olduğu zaman, zorunlu olarak olmuştur; ve bir şey, olmadığı zaman da zorunlu olarak olmamıştır. Fakat yine de olan her şeyin olması ve olmayan her şeyin olmaması bir zorunluluk değildir. Çünkü olan her şeyin olduğu zaman zorunluluktan olması ile olan her şeyin koşulsuz bir şekilde zorunluluktan olması aynı şey değildir. Aynı şekilde olmayanlar için de. Aynı şey çelişik ifadeler için de geçerlidir: her şey zorunlu olarak öyledir veya değildir, öyle olacaktır veya olmayacaktır; ama birisi bunu bölerek biri veya diğeri zorunludur diyemez. Demem o ki, söz gelimi yarın bir deniz savaşı olması veya olmaması zorunludur; ancak yarın bir deniz savaşı olması zorunlu değildir, olmaması da değildir. Ancak olması veya olmaması zorunludur. O halde, ifadelerin doğruluğu olgulara uygunluğuna göre ise, açıktır ki olaylar çelişiklerden birinin doğruluğuna şansa göre olmasına müsaade edecek gibi ise, aynı zorunluluk çelişik önermeler için de geçerli olacaktır. Bu, oluşu devamlı olmayan ve olmayışı devamlı olmayan şeyler için böyledir. Bunlarda çelişiklerden birinin veya diğerinin doğru veya yanlış olması zorunludur; ancak hangisinin olacağı (şans eseri olduğu için) zorunlu değildir; fakat bu doğru veya yanlış olduğu anlamına gelmemektedir.”¹²⁰

Bu paragrafta **Aristoteles**, zorunluluğun bu noktaya kadar –hatalı bir şekilde- nasıl anlaşıldığı ile aslında nasıl anlaşılması gerektiği arasında bir ayırım yapmaktadır. Bu ayrıma göre, olan –veya olmayan- şeylerin oldukları –veya olmadıkları- andaki zorunluluğu ile her şeyin zorunluluktan olması tamamen farklı şeylerdir. Belli bir olay olduğunda veya olmadığında o, olması gerekendir; ve zorunluluk ancak olay gerçekte olduğünde gündeme gelmektedir. Buna karşılık, herhangi bir varoluş veya varolmayış, bir zorunluluğun sonucu değildir. Bu da demek oluyor ki, bir şey olduğu zaman onun olmasının zorunluluğu, her şeyin zorunluluktan olmasından farklıdır. **Aristoteles**’e göre bunlardan ilki kabul edilebilirken ikincisi reddedilmelidir. **Aristoteles**’in burada ulaşığı sonuca göre, şimdi ya da gelecekte her şey gerçekten de ya olmak ya da olmamak zorundadır. Ancak bunların hangisinin zorunlu olarak olacağının ayırdına varabilmemiz veya kesin bir şekilde olacağını belirlememiz mümkün değildir.

¹²⁰ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 19a23-19a38.

O halde, **Aristoteles**'in bu paragrafta çizdiği ayrımın, zamana dayalı bir ayrım olduğu söylenebilir. Bu ayrıma göre olaylar gerçekleştiklerinde artık zorunlu oluyorlarsa, **Aristoteles**'in atfettiği zorunluluk geçmişteki olaylara işlemekte, geleceği ise açık bırakmaktadır. Bu tespit de zaman ile modalite arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.

Görüleceği gibi **Aristoteles**, üçüncü halin imkansızlığı ilkesinin hala işlemekte olduğunu vurgulamaktadır. Meşhur yarınki deniz savaşı örneği tam da burada devreye girmektedir. Yarın bir deniz savaşının olması veya olmaması zorunluysen, yarın bu deniz savaşının olması zorunludur veya yarın bu deniz savaşının olmaması zorunludur diyemeyiz. Sembolle ifade etmek gerekirse bu fark, " $\Box P \vee \Box \neg P$ " ile " $\Box (P \vee \neg P)$ " arasındaki ayrıma tekabül etmektedir. Buna göre yarınki deniz savaşı ya da benzeri bir olayın gerçekleşmesi için " P "nin gerçekleşmek veya gerçekleşmemek dışında bir alternatifi yokken, bu alternatiflerden hangisinin zorunlu olacağı, " P " gerçekleşene kadar bilinemeyecektir. O halde gelecekle ilgili olaylarda olumlama ve değilleme eş potansiyele sahiptir. **Aristoteles**'in yukarıdaki paragrafta dikkat çektiği tam ifadeyi "bölerek bunlardan biri veya diğeri zorunludur diyemez"¹²¹ ifadesi tam da bu ayrıma karşılık gelmektedir.

Sözü edilen bu zaman-modalite ilişkisi, zamansal belirteçlere sahip modal operatörlerin kullanımıyla da gösterilebilir. Bunun için " P_p "nin geçmiş ve şimdi ile ilgili ve " P_f "nin ise gelecekle ilgili bir önerme olduğunu kabul edelim. Şu halde " $\Box (P \vee \neg P)$ " ve " $\Box P_p \vee \Box \neg P_p$ " doğru iken, " $\Box P_f \vee \Box \neg P_f$ " yanlış olmalıdır.¹²²

*"Açıktır ki, her olumlama ve değillemenin birinin doğru, diğerrinin yanlış olması zorunlu değildir. Çünkü olmayan şeylerin gerçekleşmeleri veya gerçekleşmemeleri mümkün olduğu için olan şeyler için geçerli olanlar, olmayanlar için geçerli olmayabilir."*¹²³

Aslında burada bahse konu olan olaylar her türden olayları kapsamamaktadır. Çünkü her an olan veya her an olmayan olaylar, bu olayların dışındadır. **Aristoteles**, burada doğruluğu ve yanlışlığı sürekli olmayan, fakat her iki yönde de potansiyeli

¹²¹ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 19a28.

¹²² Anscombe, **a.g.e.**, s. 8.

¹²³ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 19a39-19b4.

olan olaylardan söz etmektedir. Bu sebeple yarın veya gelecekteki bu türden olaylar için bu yönlerin birine doğru belirlenmişliğin olmadığını, fakat belirlenmeksizin bırakılması gerektiğini belirtmektedir. Bu alternatiflerin biri diğerine göre daha olası gibi görünse de gerçekte “henüz” doğru değildir. Dolayısıyla olumlamanın doğru ve değillemenin yanlış veya olumlamanın yanlış ve değillemenin doğru olacağı, bir zorunluluk değildir.

Metni incelediğimiz daha önceki paragraflarda da dikkat çektiğimiz gibi **Aristoteles**, ele aldığı ilkeyi tartışırken rastgeleliğin veya şans faktörünün gelecekteki “bazı” olaylar için geçerli olduğunu söylemişti. Buna göre, burada ortaya konan kuralın bu “bazı” olaylar dışında kalanlar için geçerli olmaması gerekmektedir. Ancak **Aristoteles**, bu ikinci türden olayların nasıl olaylar olduğunu metinde açık bir şekilde belirtmemektedir. **Aristoteles**’in genel yaklaşımı göze alınarak bunların neler olduğu araştırılabilir. Metne göre “bazı” olaylar “her an aktüel olmayan”¹²⁴ ve “oluşu devamlı olmayan veya olmayışı devamlı olmayan”¹²⁵ olaylar olarak betimlenmektedir. O halde bu “bazı” olayların dışında kalan olaylar, her an aktüel olan ve oluşu da olmayışı da devamlı olan, yani zorunlu olaylardır. Bu olaylardan mantıksal doğrular anlaşılacağı gibi evreni kontrol eden doğa yasaları da anlaşılabilir. ¹²⁶ Buna göre bir tasımın sonucunun zorunluluğu veya serbest bırakılan cismin düşmesi, şans faktörü barındıran olaylar değildir. Bu da demek oluyor ki bu türden olayların gelecekteki doğrulukları veya yanlışlıkları olumsuzluktan değil, zorunluluktandır. Bu sebeple **Aristoteles**, argümanında bu ayrıma dikkat çekmiş ve iki değerlilik ilkesini bu ikinci türden zorunlu olaylar için reddetmemiştir.

Şimdi, bölümün başında vaat edildiği gibi gelecekle ilgili olumsal önermeler için reddedilen bu iki değerlilik ilkesi ile üçüncü halin imkansızlığı ilkesi bağlantısını mantık zemininde ele alalım. **Aristoteles**’in bu metinde her tür önerme için söylediği

---

¹²⁴ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 19a8.

¹²⁵ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 19a35.

¹²⁶ Catherine Wilson, “From Limits to Laws: The Construction of the Nomological Image of Nature in Early Modern Philosophy”, **Natural Law and Laws of Nature in Early Modern Europe: Jurisprudence, Theology, Moral and Natural Philosophy**, ed. Lorraine Daston, Michael Stolleis, New York, Routledge, 2016, s. 15.

“ya doğru ya da yanlış olması gerektiği zorunludur”¹²⁷ iddiasının, bir tür muğlaklığa kapı araladığı düşünülmüştür. Modern modal mantık açısından değerlendirildiğinde **Aristoteles**’in bu iddiası, ilginç bir şey söylemektedir. Muğlak olduğu kabul edilen ve yorumlanmaya ihtiyaç duyan bu ifade, hali hazırda Aristotelesçi öğretiyeye ait ve dolayısıyla **Aristoteles**’in kabul ettiğini bildiğimiz üçüncü halin imkansızlığı ilkesinin “ $P \vee \neg P$ ” bir türü olarak ele alınabilir. Böyle bir durumda “zorunlu” olanın kapsamının ne olduğuna bağlı olarak 2 farklı okuma elde edebiliriz. Bu okumalardan ilkinin göre “ P ’dir veya $\neg P$ ’dir” ifadesinin zorunlu olarak doğru olması gerekmektedir. Söz konusu okuma, sembolle şu şekilde ifade edilebilir:

$$\Box(P \vee \neg P)$$

Öte yandan, diğer okumaya göre ise P zorunlu olarak doğrudur veya $\neg P$ zorunlu olarak doğrudur, yani:

$$\Box P \vee \Box \neg P$$

Açıkça görülebileceği gibi, “ $P \vee \neg P$ ”nin her koşul doğru olması sebebiyle, ilk okuma doğru iken P ’nin kendine ya da değil olan $\neg P$ ’ye zorunluluk atfeden ikinci okuma oldukça sorundur. İkinci okumanın kabul edilmesiyle doğru olan her şey zorunlu olarak doğru, yanlış olan her şey de zorunlu olarak yanlış olacaktır. Yine de bağlamından bağımsız bir şekilde ele alındığında **Aristoteles**’in bu iki okumanın hangisini kastettiği açık değildir. Fitting ve Mendelsohn’a göre **Aristoteles**, ilk okumayı destekliyor gibi görünse de ikinciyi reddettiği de açık değildir.¹²⁸ Öte yandan **Aristoteles**’in “ikisinden birinin ayrı olarak” veya bölünerek¹²⁹ söylenmesi ile işaret ettiği, şu iki çıkarımın da reddedilmesi olarak anlaşılabilir:

$$\frac{\Box(P \vee \neg P)}{0 \text{ halde, } \Box P} \quad \frac{\Box(P \vee \neg P)}{0 \text{ halde, } \Box \neg P}$$

Ancak bu ifade, hala ikinci okumaya denk bir şey söylememektedir. Öte yandan, bu türden ifadeler, metin kaynaklı bir karmaşıklık dolayısıyla belirlenimci

¹²⁷ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 18b1.

¹²⁸ Fitting, Mendelsohn, **First-Order Modal Logic**, s. 36.

¹²⁹ Aristoteles, **Yorum Üzerine**, 9. Bölüm, 19a28.

bir sonucun kaçınılmaz olduğu yorumunu desteklemektedir.¹³⁰ Ackrill'in tercih edilmediği bu yorum, **Aristoteles**'i tartışmasız bir doğru olan birinci okuma ile oldukça şüpheli ikinci okumayı karıştırıyor gibi görmekte ve bunun sonucunda birinci okumayı savunduğu için kaderci pozisyonu da savunuyor gibi göstermektedir.¹³¹ Bu yorum gelecekle ilgili ifadelerle herhangi bir özel değer yüklememektedir ve aslında **Aristoteles**'in sunduğu çözümde vurguladığı nokta bu gibi görünmektedir.¹³² İkinci yoruma göre ise **Aristoteles**, bir doğruluk değerine sahip ifadelerin otomatik olarak bir zorunluluk değerine de sahip olacağını savunmaktadır. Buna göre doğru olan ifade zorunlu, yanlış olan ifade ise imkansızdır. Ancak **Aristoteles**, aynı zamanda bir ifadenin doğruluk değeri –henüz- bulunmazken, sonradan edinebileceğini iddia etmektedir.¹³³

Aristoteles'in önerdiği çözümü bu ikinci yoruma göre anlamının iki yolu vardır. Bunlardan ilkinde göre **Aristoteles**, aşağıdaki argümanı kabul etmelidir:

(a) $P \vee \neg P$

(b) $P \supset \Box P$

(c) $\neg P \supset \Box \neg P$

O halde, $\Box P \vee \Box \neg P$

Şu halde **Aristoteles**, ele aldığımız metinde bu argümanla ilgili bir kısıtlama getirmektedir. Bu kısıtlama yoluyla, gerçekleşen önermelerin zorunluluğunu bildiren ikinci adımdaki (b) yoluyla P 'nin, $\mathbf{F}P$ ¹³⁴ ile değiştirilmesine itiraz edilmektedir. Ancak *Yorum Üzerine*'den yukarıda yapılan alıntı¹³⁵, bu yoruma gölge

¹³⁰ Fitting, Mendelsohn, **a.g.e.**, s. 36.

¹³¹ **A.e.**, s. 37.

¹³² **A.e.**, s. 37.

¹³³ Ackrill, **a.g.e.**, s. 140.

¹³⁴ Çalışmamızın üçüncü bölümünde sıklıkla kullanacağımız “**F**” operatörü günlük dile “Gelecekte öyle olacaktır ki” şeklinde tercüme edilebilir.

¹³⁵ **Aristoteles**, *Yorum Üzerine*, 9. Bölüm, 18b1.

düşürmektedir. Çünkü bu alıntıda **Aristoteles**, her tür önermeden söz ederek, $\square (P \vee \neg P)$ 'nin içindeki P 'nin $\mathbf{F}P$ ile değiştirilmesini onaylar gibi görünmektedir.¹³⁶

Çözümü anlamanın ikinci yolu ise argümana birtakım ara adımların eklenmesini önermektedir. Bu ara adımlarla birlikte argüman şu şekle sahip olacaktır:

(a) $P \vee \neg P$

(b) $P \supset \text{doğrudur } P$

(c) $\neg P \supset \text{doğrudur } \neg P$

(d) $\text{doğrudur } P \supset \square P$

(e) $\text{doğrudur } \neg P \supset \square \neg P$

O halde, $\square P \vee \square \neg P$

Tadil edilmiş bu ikinci argümana göre **Aristoteles**, (b) ve (c) adımlarını reddetmektedir. Buna göre “ $P \vee \neg P$ ”yi savunan üçüncü halin imkansızlığı ilkesi ile “doğrudur $P \vee$ doğrudur $\neg P$ ” diyen iki değerlilik ilkesi arasında bir ayrım yapılmalıdır. Yapılan bu ayrıma göre ise **Aristoteles**, iki değerlilik ilkesini reddederken üçüncü halin imkansızlığı ilkesini hala kabul etmektedir. Böylelikle geleceğe yönelik olumsal ifadeler, bir doğruluk değerine sahip olmadıkları için üçüncü halin imkansızlığı ilkesinin reddedilmesine gerek kalmamaktadır. Sonuç olarak, **Aristoteles**'e göre her ne kadar yarın bir deniz savaşı olacağı veya yarın bir deniz savaşı olmayacağı doğruysa da, buradan hareketle yarın bir deniz savaşının olacağı doğrudur veya yarın bir deniz savaşı olmayacağı doğrudur sonucuna da ulaşamamaktadır.¹³⁷ Bu şekilde birbirine çok benzer bu iki ilke arasındaki ayrım çizilerek **Aristoteles**'in metnindeki karmaşıklık giderilebilmektedir.

¹³⁶ Fitting, Mendelsohn, **a.g.e.**, s. 37

¹³⁷ **A.e.**, s. 37.

Aristoteles'in geleceğin belirlenmişliği fikrine karşılık geliştirdiği bu argüman, pek çok açıdan zayıftır. Öncelikle tüm argüman, doğruluğu öngörülen bir önermenin zorunlu olması fikri üzerine kurulmaktadır. Ve **Aristoteles** bu fikri reddetmek için rastgeleliğin gerekliliğini öne sürmektedir. Bu hamle, her şeyden önce bir döngüsellik içermektedir. **Aristoteles**, en özet haliyle belirlenmişliği şans faktörünün olması gerektiği fikriyle bertaraf etmeye çabalamakta, ancak bu cephelerden hiçbiri için güçlü ya da gerçek bir sebep sunmamaktadır.

Bununla beraber, var olan döngüselligi bu argüman özelinde görmezden gelerek bir önermenin doğruluğunun öngörülmesinin ne demek olduğunu inceleyelim. Buna göre gelecekteki bir t_1 anında gerçekleşecek bir X olayı varsayalım. Bir kişi de **Aristoteles**'in belirttiği gibi tam olarak “ t_1 anında bir X olayı gerçekleşecektir” önermesini dile getirsin. Şimdi söz konusu önermedeki öngörünün gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini t_1 anına kadar bilmemiz mümkün değildir. Dolayısıyla bu kişinin öne sürdüğü önermenin doğru mu yanlış mı olduğunu da t_1 anına kadar bilmemiz mümkün değildir. Bu da demek oluyor ki, “ t_1 anında bir X olayı gerçekleşecektir” önermesi gerçekten de **Aristoteles**'in iddia ettiği gibi doğru olabileceği gibi yanlış da olabilmektedir. Fakat bu, bizim ancak t_1 anında X olayının gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesiyle edinebileceğimiz bir bilgidir.

Öte yandan bunun t_1 anından çok önce doğru olması veya olmaması bizim bilгимizin sınırları dışındadır. Dolayısıyla **Aristoteles**'in buradaki argümanı, aslında evrenin kurgulanmasıyla ilgili söylenebilecek belirlenimci veya kaderci bir teze değil, yalnızca bizim bilгимizin olgularla bağlantısına dair epistemolojik bir uyum veya uyumsuzluğa işaret etmektedir.

Nitekim benzer bir durum aslında geçmiş ve şimdi için de gözlemlenebilir. Yarın bir deniz savaşı olup olmayacağı sorusuna vereceğimiz cevap, belirsizliğin bir sonucu olarak “olabilir de olmayabilir de” iken geçmişte çoktan gerçekleşmiş bir olayı ele alalım. Söz gelimi “**Diodoros Kronos** 3 evlilik yapmış mıdır?” sorusuna vereceğimiz cevap da aynı şekilde “olabilir de olmayabilir de” olacaktır. Bu örnek de aslında gelecek olaylardan çok farklı olmayarak sorunun yöneltildiği kişinin bilgi

durumuna başvurulduğunu desteklemektedir. Öte yandan, bu iki durum arasında öne çıkan fark, yarınki deniz savaşının henüz belirlenmiş bir doğruluğu yokken **Diodoros Kronos**'un olası 3 evliliği hakkında bilgimiz olmamasına rağmen onun sabit bir doğruluk değerine sahip olmasıdır. Yani bizim için bu sorunun yanıtı yine “olabilir de olmayabilir de” olsa dahi “**Diodoros Kronos** 3 evlilik yapmıştır” önermesinin doğruluk değeri doğru veya yanlıştır. Öte yandan yarınki deniz savaşı için aynı şey söylenemez. Çünkü yarın, yani gelecek henüz gerçekleşmediği için bilinebilen bir doğaya sahip değildir. Başka bir deyişle ortada yarınki deniz savaşıyla ilgili ortada bilinebilecek bir bilgi bulunmamaktadır, bu sebeple de olaylara bir zorunluluk atfedilemez. Dolayısıyla zorunluluk, ancak geçmişteki ve şimdiki olaylara atfedilebilen bir modalitedir.

Yorum Üzerine'nin bu bölümünde ilgi çekici bir diğer nokta, **Aristoteles**'in felsefesiyle uyumlu bir şekilde nasıl ele alınabildiğidir. Çünkü **Aristoteles**'in sistemi özünde bir bütün olarak belirlenimci bir felsefe ortaya koymaktadır. Bilhassa *Fizik*'te öne sürdüğü teleolojik sistem, bir tür belirlenimciliğe işaret edecek şekilde yorumlanmıştır. Dolayısıyla *Yorum Üzerine*'nin 9. bölümünde geliştirdiği “şans”ı temele koyan argümanın bu teleolojik sistemle bir arada ve anlamlı bir şekilde açıklanabilmesi gerekmektedir. Şu halde **Aristoteles**'in ulaştığı belirlenimci sonucu reddetmek için getirdiği şans eserilik veya rastgelelik açıklaması, ya sisteminin tamamıyla tutarsızdır ya da sistemin bütünlüğünün korunumu açısından tutarlı bir şekilde yorumlanmalıdır.

Bu durumu açıklamak için iki farklı örneği karşılaştırmalı olarak ele alalım. Bir meşe palamudundan uygun bir bakımla meşe ağacının çıkması bir zorunluluktur. Başka bir deyişle, bir meşe palamudundan elma veya incir ağacı çıkması beklenemez. Yani meşe palamudundan meşe dışında bir ağaç çıkması imkansızdır; o halde meşe ağacının çıkması zorunluluktur. Bu çerçevede, **Aristoteles**'in sistemi belirlenimci olarak değerlendirilebilir. Ancak bu durum, içsel nedensel bir ilkenin¹³⁸ sonucudur ve söz konusu zorunluluk ve belirlenimcilik burada yatmaktadır. Buna karşılık aynı meşe palamudunun nereye ekileceği ile ilgili bir belirlenmişlik

¹³⁸ Aristotle, **Physics**, Book II.1.192b32–3, çev. William Charlton, Oxford, Clarendon Press, 1970, s. 23.

bulunmamaktadır. Yani bir tohumun A veya B bölgesine ekilmesi mümkündür; A bölgesine ekilmesi veya A bölgesine ekilmemesi, henüz ekim işlemi gerçekleşmeden önce eş derecede olası durumlardır. Yani bu tohumun A bölgesine ekilmesi, B bölgesine ekilmesi kadar olanaklıdır. Ama bu tohum açısından değerlendirildiğinde tohumun oraya veya buraya ekilmiş olması, bir kez ekildikten sonra ekildiği bölgenin zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. Tohumun ekilmesiyle birlikte, tohumun A veya B bölgesine ekilmesi artık bir zorunluluktur. İşte **Aristoteles**'in verdiği pelerin örneği önceden belirlenimcilik çerçevesinde birinci örnekten daha çok ikinci örnekle benzerlik göstermektedir.

Burada mümkünlüğünden bahsedilen şeyler, henüz vuku bulmamış olgulardır. Ve bu olguların mümkünlüğü, olayların zorunluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Yani yarınki deniz savaşının bugün sahip olduğu mümkünlük, yarın deniz savaşı eğer gerçekleşirse onun artık bir zorunluluk olarak gerçekleştiğine engel teşkil etmemektedir. Bu bağlamda mümkün ve zorunlu herhangi bir çelişkiye düşülmeksizin aynı anda savunulabilmektedir. Buna göre belli bir olay gerçekleşmeden önce onun gerçekleşmesinin zorunluluğu iddia edilemezken, olayın gerçekleşmesiyle birlikte artık o zorunludur. O halde imkanın olgusal olması, olayın zorunluluğunu azaltmamakta veya topluca ortadan kaldırmamaktadır.

Aristoteles'in burada ele aldığımız metni, felsefe tarihinde pek çok düşünür üzerinde etki bırakmıştır. Örneğin önceki bölümlerde “Ana Argüman”la benzer bir argümana sahip olduğunu belirttiğimiz Lavenhamlı Richard’a göre, **Aristoteles**'in bu metinde benimsediği pozisyon, Hristiyan inancının gelecek algısına karşıt bir tablo sunmaktadır. Örneğin; **Aristoteles**'in görüşü, Tanrı'nın Deccal'in gelip gelmeyeceğini, Mahşer gününün olup olmayacağını, ölümlerin tekrar diriltiştirilip diriltilmeyeceğini kesin bir şekilde bilemeyeceğini varsaymaktadır. Buna göre Deccal'in gelmesi de Mahşer gününün gerçekleşmesi de doğruluğu belirsiz ifadelerdir. Eğer gerçekten **Aristoteles**'in iddia ettiği gibi, gelecekteki olumsal olaylarla alakalı bu çiftli önermelerin doğruluk değerleri belirlenmemişse, geleceğe yönelik olumsal ifadelerin ne doğru olmaları ne de yanlış olmalarından söz edilebilir. Söz gelimi, “Ölümler diriltilecektir” önermesinin doğruluğu, yanlışlığından daha fazla

belirlenmiş değildir, yanlışlığı da doğruluğundan daha fazla belirlenmiş değildir.¹³⁹ O halde **Aristoteles**'in sunduğu gelecek algısı, Tanrı'nın her şeyi bilme sıfatına gölge düşürecek, dolayısıyla da Hristiyanlıkla uyumsuz sonuçlara yol açacaktır.

Lavenhamlı Richard'ın yanı sıra üç değerli formel mantık sisteminin kurucusu Łukasiewicz ve modern temporal mantığın babası Prior da **Aristoteles**'in argümanından etkilenen isimler arasındadır. Łukasiewicz, **Aristoteles**'in burada ele aldığımız metnini geleceğe yönelik olumsal önermelerin yalnızca bir belirlenmemişliği olarak görmemiştir. O, *Yorum Üzerine*'nin 9. bölümünü “3 doğruluk değerli” bir mantık sistemi önerdiği şeklinde yorumlamıştır. Łukasiewicz'in bu yorumu, 1950'lerde Prior tarafından kabul edilmiştir.¹⁴⁰ Öyle ki, Prior bu dönemde 3 doğruluk değerli bir mantık sistemini, belirlenimci olmayan bir zaman mantığının kurulabilmesi için mümkün tek yol olarak görmüştür.¹⁴¹ Sonuç olarak burada ele alınan argüman, Prior'ın da iki büyük belirlenimci olmayan zaman kipleri mantığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁴²

Felsefe tarihinde birbirinden farklı pek çok yorumu ve analizi ortaya konan bu argümanın şimdi bizim çalışmamız açısından asıl önemli olan **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ıyla ilişkisini inceleyelim.

1.3.2. Gelecek Kurgusu ve Geçmişin Yorumlanması

Gerek “Ana Argüman”ı gerekse “Yarıncı Deniz Savaşı”nı incelerken bu iki argüman arasındaki farklılık ve benzerliklere dikkat çektik. Bu noktaları birleştirerek **Aristoteles**'in “Ana Argüman” hakkında neler söyleyeceğini tahmin edebiliriz. Bu konuda dikkat çeken noktaların başında şüphesiz geçmişin zorunluluğu ve geleceğin belirlenmişliği soruları gelmektedir. Şimdi bu iki büyük sorun hakkında bu iki büyük düşünürün fikirlerini karşılaştırmalı bir şekilde ele alalım.

1.3.2.1. Açık Gelecek

---

¹³⁹ Lavenham, akt. Peter Øhrstrøm, “Richard Lavenham on Future Contingents”, **Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin**, 44: 1983, s. 180-186.

¹⁴⁰ Prior, **Time and Modality**, s. 86.

¹⁴¹ Prior, **Past, Present and Future**, s. 128.

¹⁴² Jan Faye, Uwe Scheffler, Max Urchs, “Introduction”, **Perspectives on Time**, ed. Jan Faye, Uwe Scheffler, Max Urchs, Dordrecht, Springer, 1997, s. 39.

“Ana Argüman”ın geçmişin zorunlu olduğunu bildiren birinci öncülü, belirttiğimiz gibi **Aristoteles**’in öğretilerinde bulunabilmektedir. **Aristoteles**, *Nikomakhos’a Etik*’te Agathon’a referansla geçmişin değiştirilemeyeceğini söylüyordu.¹⁴³ Bununla beraber *Yorum Üzerine*’nin detaylı bir şekilde ele aldığımız 9. bölümünde de **Aristoteles**, gerçekleşenlerin zorunluluğundan söz etmekteydi.¹⁴⁴ Daha net haliyle, bir şeyin gerçekleştiği zaman zorunlu olduğunu, gerçekleşmediği zaman ise olmayışının da yine zorunlu olduğunu söylüyordu.¹⁴⁵ Bu iki örnek de göstermektedir ki “Ana Argüman”ın birinci öncülü **Aristoteles** tarafından kabul edilecektir.

“Ana Argüman”ın ikinci öncülü de **Aristoteles**’in metinlerinde bulunabilmektedir. **Aristoteles**’in örneğine göre A ve B olayları arasında şöyle bir ilişki vardır: Eğer A olduğunda B olmak zorundaysa, o halde A mümkünse B de mümkün olmalıdır. Buna göre A’nın mümkün B’nin imkansız olduğu bir durum varsayalım. Eğer A mümkünse A’nın gerçekleşmesi beklenir. Ve varsayımına göre eğer B imkansızsa onun da gerçekleşmemesi beklenir. Böyle bir durumda A’nın gerçekleşip B’nin gerçekleşmemesi gerekir. Fakat bu durum, bu iki olay arasındaki gerektirme ilişkisiyle çelişmektedir.¹⁴⁶ **Aristoteles**, bu argüman sonucunda şu iki sonuca ulaşmaktadır: Zorunluyu takip eden zorunlu, mümkünü takip eden ise mümkündür.¹⁴⁷ Bir gerektirme önermesinde artbileşen imkansızsa, önbileşen de imkansızdır.¹⁴⁸ **Aristoteles**, bu sayede “Ana Argüman”ın ikinci öncülüne karşılık gelecek bir sonuca ulaşmaktadır. Özetle, bir imkansız ancak bir imkansızı takip edebilir; yani **Diodoros Kronos**’un tabiriyle bir imkansız bir mümkünü takip edemez.

¹⁴³ Aristotle, *Nicomachean Ethics* VI, 2, 1139b 7-11; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁴⁴ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 9. Bölüm, 18a34-18b1.

¹⁴⁵ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 9. Bölüm, 19a7-19a22.

¹⁴⁶ **Aristoteles**’in *Birinci Çözümlemeler*’den aktarılan örneğiyle ilgili enteresan bir diğer nokta da onun sembolik yazımında ortaya çıkmaktadır. **Aristoteles**, terimler için sembol kullanırken modaliteden bahsettiğinde terim bazında değil, önermeler bazında konuşmaktadır. Burada semboller, **Aristoteles**’in genel kullanımında olduğu gibi terimlerin değil, önermelerin yerine konmuştur. Bir bakıma terimler yerine önermelerin modalitelerinden söz edilmesinin, **Aristoteles**’in sembolik yazımını etkilediği söylenebilir.

¹⁴⁷ Aristotle, *Prior Analytics* I 15, 34a5-24; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁴⁸ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 92.

“Ana Argüman”ın bu iki öncülüyle birlikte, üçüncü öncülüne de **Aristoteles**’in metinlerinde rastlanabilir. Bu da demek oluyor ki **Diodoros Kronos**’un reddetmek istediği üçüncü öncül, **Aristoteles** tarafından kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman” ile ulaşmak istediği sonuç, **Aristoteles** tarafından reddedilmektedir.¹⁴⁹

Hatırlanacağı gibi **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”la amaçladığı, mümkün başta olmak üzere modalite tanımlarını temellendirmektir. Bu amaç doğrultusunda **Diodoros**, argümanın birinci ve ikinci öncülünü kabul eden muhataplarını üçüncü öncülü reddetmeye bir bakıma mahkum ediyordu. Ancak **Aristoteles**, birinci ve ikinci öncülü kabul etmesine rağmen üçüncü öncülü reddetmemekte, dolayısıyla “Ana Argüman”ın sonucuna itiraz etmektedir. Peki, bu farklılığın kökenleri nerede aranmalıdır?

Aristoteles’in bu itirazına *Yorum Üzerine*’nin incelediğimiz bölümündeki bir örnekten de ulaşabilir; bu örnekten hareketle iki düşünürün ayrıştıkları temel nokta keşfedilebilir. Buna göre bir pelerin gelecekte parçalara ayrılmasa da onun parçalara ayrılması mümkündür. Bu pelerin henüz parçalarına ayrılmadan önce eskimesi de mümkündür. Hatta bu iki olasılığı mümkün kılan, yine ikisinin birlikte mümkün olmalarıdır.¹⁵⁰ Çünkü bu olasılıklardan birinin zorunlu olması halinde, diğer olasılık ancak imkansız olacaktır. Böylelikle ikisinin de mümkünlüğünü sağlayan kriterin diğer olasılığın mümkünlüğü olduğunu söyleyebiliriz. O halde, **Aristoteles**’e göre bir şey asla gerçekleşme bile onun gerçekleşmesi yine de mümkündür. Bu da **Aristoteles**’in “Ana Argüman”ın üçüncü öncülünü kabul etmesi, dolayısıyla sonucunu reddetmesi anlamına gelmektedir.

Öte yandan **Diodoros Kronos**’un teorisine göre mümkün, gerçekleşen veya gerçekleşecek olandan başkası değildir. Yani **Diodoros Kronos**, mümkünü aktüel olanla birleştirmiştir.¹⁵¹ Fakat bu iki farklı kavram arasında kurulan eşitlik, yalnızca **Aristoteles**’in mümkün görüşüne değil, günlük dildeki mümkün anlayışına da karşıt

¹⁴⁹ Sorabji, *Necessity, Cause and Blame*, s. 105.

¹⁵⁰ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 19a12-16.

¹⁵¹ Frederick Copleston, *A History of Philosophy Volume 1: Greece and Rome*, New York, Image Book Doubleday, 1993, s. 117.

bir resim çizmektedir. Buna göre içlerinden yalnızca birinin gerçekleştiği pek çok mümkün yoktur, aslında tek bir mümkün vardır; o da gerçekleşendir.

Sonuç olarak da **Diodoros Kronos**'un anladığı manadaki mümkünlük, pek çok mümkünü imkansız yapmaktadır. Bu mana, günlük dildeki “mümkün” kullanımımızla uyumsuzdur ve günlük dilde mümkün dediğimiz pek çok olayı mümkün olmaktan alıkoymaktadır. Örneğin küçük bir çocuğun gelecekteki meslek tercihi tartışılırken neredeyse sınırsız sayıda olasılıklardan söz edilebilir. Buna karşılık **Diodoros**'a göre bu çocuk ancak hangi mesleği tercih ederse, bu çocuk için o meslek tercihi mümkündür. Yani gerçekleşmeyen mümkünlerden söz edilememektedir. Bu da demek oluyor ki diğer meslek tercihleri mümkün değildir; yani imkansızdır. Bu da bizi **Aristoteles** ile **Diodoros Kronos** arasındaki en temel farklardan birine getirecektir; bu, iki sistemin öngördüğü gelecek kurgusudur.

Aristoteles'in ve **Diodoros Kronos**'un bu görüş farklılığının 2 büyük sonucu vardır. Bunlardan ilki, geleceğe yönelik olumsal ifadelerin nasıl ele alınacağı problemidir. Geleceğe yönelik olumsal ifadeler problemini ortaya atan ilk isim olan **Aristoteles**, zaman, doğruluk ve mümkünlük arasındaki ilişki hakkındaki tartışmada en büyük etkiye sahiptir.¹⁵² Geleceğe yönelik olumsal ifadelerin ele alınmasıyla ilgili temel soruların başında bu türden ifadeler nasıl doğruluk değeri atfedileceği gelmektedir. Eğer küçük çocuk örneğindeki gibi yarın içinden birinin özgür bir şekilde seçileceği çok sayıda olası seçenek varsa, hangisinin yapılacağı ile ilgili şu an bir doğrudan bahsedilebilir mi? Eğer evetse, şu anda hala açıkta bulunan bir kararın halihazırda mevcut doğruluğundan nasıl bahsedilebilir? Eğer hayırsa, gerçekleşecek olan seçeneğin doğru olacağını reddetmeden mantıksal olarak birbirinden farklı tüm olasılıkların henüz doğru olmaması gerektiğini nasıl söyleyebiliriz?

Diodoros Kronos'un teorisi çerçevesinde bu sorulara cevap vermek çok kolaydır. Çünkü gerek “Ana Argüman” gerekse **Diodoros Kronos**'un modal kavramlar için verdiği tanımlar, geleceğe yönelik olumsal ifadeleri yok saymaktadır. Çünkü onun görüşlerinden, gelecekte olacak “ p ” veya “ $\neg p$ ” gibi geleceğe yönelik olumsal ifadeler ulaşılabilir. Bu sistemde gelecek, bir olayın olması veya

---

¹⁵² Peter Øhrstrøm, Per F. V. Hasle, "Future Contingents", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, <https://plato.stanford.edu/entries/future-contingents/> (Çevrimiçi) 29 Aralık 2015.

olmaması gibi farklı olasılıklara seçenek tanıyan bir olumsuzluk içermemektedir. Gelecek, yalnızca gerçekten gerçekleşecek olgulardan oluşmaktadır ve gerçekleşmeyen mümkünler söz konusu dahi değildir. Bu sebeple **Diodoros Kronos**, geleceğe yönelik olumsal ifadelerle ilgili her sorudan muafır.

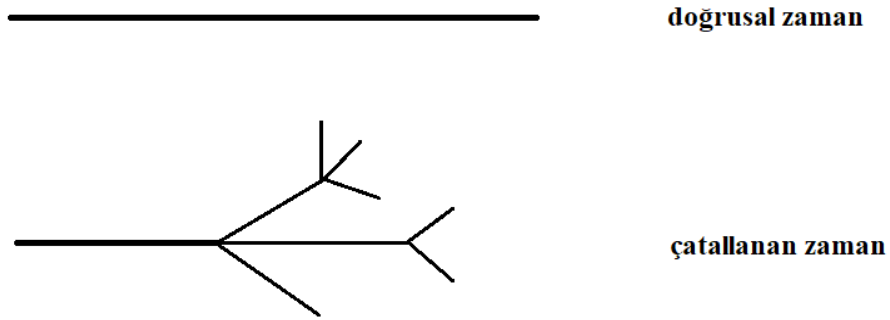
Öte yandan **Aristoteles** için böyle bir muafiyetten bahsedemeyiz. Onun sistemine göre yarın bir deniz savaşının olması da olmaması da, “ p ” veya “ $\neg p$ ” mümkündür. Yani böyle bir önerme bugünden değerlendirildiğinde konu edinilen olay, gerçekleşebilir de gerçekleşmeyebilir de. Böyle bir tutumun benimsenmemesi halinde geleceğin açık olduğu reddedilmelidir. Bu da belirlenimciliğin kabul edilmesi demektir ki bir önceki bölümde değindiğimiz gibi sisteminde şans faktörüne yer açmak isteyen **Aristoteles** için bu seçenek kabul edilemezdir. Her ne kadar yarın bu olasılıklardan yalnız biri gerçekleşecekse de bugünden hangisinin gerçekleşeceğiyle ilgili bilinemez bir tutum benimsenmelidir. Dolayısıyla, **Aristoteles** geleceğe yönelik olumsal ifadelerle ilgili yöneltilen bu sorularla yüzleşmek ve başa çıkmak zorundadır.

Bu ayrımı bir örnekle açıklamak için gelecek bir “ t ” anında belli bir olayın gerçekleşeceğini söyleyen bir “ p ” önermesi varsayalım. O halde bu “ t ” anında ya “ p ” ya da “ $\neg p$ ” doğru olacaktır. Şimdi yukarıda verdiğimiz bilgiler doğrultusunda **Aristoteles**, üçüncü halin imkansızlığı ilkesi gereği bunlardan birinin doğru olacağını kabul etmektedir. Fakat bunlardan hangisinin olacağını söylemeyi reddederek açık bir geleceği savunmaktadır. Çünkü bu iki seçenektan birinin doğru olacağını savunmak, diğerinin gerçekleşmesi ihtimalini ortadan kaldırarak belirlenimci bir kurgu ortaya koymaktadır. **Aristoteles**’in savunduğu bu açık gelecek kurgusunda gelecekteki bu “ t ” anına kadar hangi seçeneğin doğru olacağı bilinmemektedir.

Diodoros Kronos’un kurgusunda da hangi seçeneğin gerçekleşeceği şimdiden bilinemez. Ancak **Diodoros**, bunlardan yalnız birinin gerçekleşeceğini yani “ t ” anında ya “ p ” ya da “ $\neg p$ ” doğru olacağını savunmakla kalmayıp bunlardan yalnız birinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Yani ona göre ortada bir seçenek dahi yoktur. Buradan hareketle **Diodoros Kronos**’un mümkün kavramının kendi içinde bile belirlenimci bir doğaya sahip olduğu söylenebilir. **Diodoros Kronos**’un

mümkün kavramına göre her mümkün bir anda gerçekleşmelidir. Bu anlayışa göre gerçekleşmeyen mümkün bulunmamaktadır; böylelikle pek çok mümkün **Diodoros**'un tanımı sonucunda imkansız olmaktadır.

Belirlenimci olan ve olmayan görüşler karşılaştırılırken farklı zaman temsilleri varsayılmaktadır. Bu bağlamda doğrusal ve çatallanan zaman şeklinde iki temel kavramdan söz edebiliriz. Belirlenimci görüş, doğrusal bir zaman öngörmektedir. Buna göre gelecek de dahil hiçbir olay için olandan farklı alternatifler göz önünde bulundurulmaz. Olan her şey bir araya geldiğinde bir çizgi görünümündedir. Öte yandan belirlenimci olmayan, açık geleceği savunan görüşlerin öngördüğü zaman modeli, çatallanan bir gelecek tasavvur eder. Buna göre geçmiş, halihazırda gerçekleşip bittiği için gerçekleşmeyen alternatifleri içermez; bu sebepten doğrusal görüşteki gibi düz bir çizgiyle ifade edilir. Öte yandan gelecek, gerçekleşecek ve gerçekleşmeyecek tüm alternatifleri içermektedir; bu sebeple de değişkelerden oluşmaktadır. Yukarıda yapılan karşılaştırma ışığında söz konusu iki gelecek kurgusu şu şekilde ifade edilebilir:

Şekil 1.3. Çatallanan zaman ve doğrusal zaman¹⁵³.

¹⁵³ Burada zamanın “doğrusal”lığından, döngüsel zamanın karşıtı olan çizgisel zaman anlaşılmalıdır. Buradaki doğrusallık, olandan farklı alternatiflerin bulunmadığı, tek bir doğrudan oluşan zamandır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacağı gibi **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının her inşası, doğrusal bir gelecek modelini varsaymaktadır. Başka bir deyişle gelecek, tıpkı geçmiş gibi, farklı seçeneklerin bulunmadığı tek bir çizgiden ibarettir. Buna göre “Ana Argüman”, bir tür zaman temsilini de içermekte, hatta gerektirmektedir. O halde inşaların tamamı, varsayımlarına uygun bir zaman modeli tercih etmelidir. Tercih edilen bu zaman modeline göre zamanın temsiline bazı kısıtlamaların getirilmesi gerekmektedir.¹⁵⁴ Bu gereklilik, “Ana Argüman”ın bilhassa üçüncü öncülüyle bağlantılı olarak **Diodoros Kronos**'un mümkün tanımının getirdiği bir koşuldur. Zira kısıtlamaları olmayan, herhangi bir zaman temsilinde “Ana Argüman”ın ulaşmak istediği sonuca ulaşamamaktadır. İşte zamanla ilgili gereken en büyük kısıtlama, doğrusal bir gelecek modelidir.¹⁵⁵

Öte yandan **Aristoteles**, gelecek olumsal olaylarla ilgili belirlenimci olmayan bir tutum benimsemektedir. Buna göre gelecek “açık”tır; şimdi ve geçmiş ise belirlenmiştir. Burada **Aristoteles**'in sistemi için öngördüğümüz açık gelecek kurgusu, gelecekle ilgili olumsal olayların bir doğruluk değeri alamamalarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda **Aristoteles**, çatallanan zamanı doğrusal zamana tercih etmektedir. Buna göre gelecek, pek çok farklı ihtimali barındırmaktadır ve bu ihtimallerin hepsi gerçekleşmeyebilir.¹⁵⁶ Hatta iki değerlilik ilkesi gereği, çelişik sonuçlara ulaşılmaması için gerçekleşmemeleri gereklidir ve aynı anda hepsi bir arada gerçekleşemezler.

Söz konusu ihtimallerin bazıları, gerek mantıksal gerekse fiziksel koşullar gereği diğerlerini dışarıda bırakmalıdır; yani bazıları doğru olduğunda bazıları doğru olamamalıdır. O halde gelecek, henüz gerçekleşmemiş mümkünlerden oluşmaktadır.¹⁵⁷ Dolayısıyla gerçekleşeceklerle birlikte gerçekleşmeyecek mümkünleri içeren, çatallı bir gelecek modeli varsayılmaktadır. Bu çerçevede zaman,

---

¹⁵⁴ Tomasz Jarmużek, “Master Argument vs. Sea-Fight Tomorrow”, **Bulletin of The Section of Logic**, 38 (3/4), 2009, s. 207.

¹⁵⁵ **A.e.**, s. 205.

¹⁵⁶ **A.e.**, s. 205-206.

¹⁵⁷ **A.e.**, s. 205-206.

fiziksel anlamından ziyade, pek çok zamansal mümkünü içeren ve yansıtan bir temsil olarak anlaşılmalıdır.

Aristoteles'in *Yorum Üzerine*'nin 9. bölümünde geliştirdiği argüman, doğrudan **Diodoros Kronos**'a değilse bile genel olarak Megara Okuluna ait bir görüşe itiraz olarak kabul edilmiştir. Bu itirazın sebebi, Megaralıların aktüeller dışındaki her mümkünü dışlayan teorileridir. “Ana Argüman”ın ise bilhassa sonucu dolayısıyla Megaralıların bu görüşüyle bağlantılı olduğu açıktır. Bu görüşe göre Megaralılar, gerçekleşmeyen mümkünleri ontolojilerine kabul etmemektedirler. Başka bir deyişle mümkün, ancak gerçekleşendir; gerçekleşmeyen ise imkansızdır.

Megaralıların bu teorisini açıklamak için söz gelimi A gibi bir özellik varsayalım. Megaralılara göre, gerçekten A olanlar dışında A olması mümkün olan başka bir şey yoktur. Megaralıların bu görüşünü **Aristoteles**'in ele alınan pasajında verdiği bir örnek üzerinden açıklamak için bir x nesnesi varsayalım. Bu nesne şu anda hem A özelliğine sahip hem de A özelliğinden mahrum olamaz. Nesnelerin sahip olduğu belli bir özellik üzerinden açıklamak gerekirse, bu x nesnesi belli bir anda hem büyük hem küçük olamaz. Söz gelimi bu nesne büyük olsun. O halde bu nesne, şu anda küçük değildir. **Aristoteles**'e göre bu da demek oluyor ki bu nesne büyük olduğunda, büyüklüğü zorunludur. Şimdi Megaralıların gözünden **Aristoteles**'in bu yorumu şu şekilde eleştirilmektedir: Bir x nesnesi şu anda büyük olabildiğine göre bu nesnenin büyük olması mümkündür. Ancak nesne, şu anda küçük değilken **Aristoteles**'in iddia ettiği gibi küçüklüğü yine de mümkünse, şu anda bu nesnenin hem büyük hem de küçük olması ihtimal dahilinde demektir. Bu da bir önermenin kendisiyle birlikte tersinin mümkün olduğunu söylemek, dolayısıyla çelişkili bir durumu kabul etmektir.¹⁵⁸

Aristoteles'in bu enteresan teoriye itirazı ise böyle bir mümkünün anlamı ve kapsamından doğabilecek bir tehditten kaynaklanmaktadır. Çünkü Megaralıların bu görüşünün kabul edilmesi halinde mümkün, Aristotelesçi anlamda ve hatta günlük dilde sahip olduğu manasını kaybedecektir. Bu kabulle mümkün, bir imkanı ifade

---

¹⁵⁸ Robin Smith, “Why Does Aristotle Need a Modal Syllogistic?”, **Logical Modalities from Aristotle to Carnap: The Story of Necessity**, ed. Max Cresswell, Edwin Mares, Adriane Rini (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2016, s. 60-61.

etmek yerine zorunlulukla denk hale gelecektir. Böylelikle de olan her şey zorunluluktan olacaktır; ki hatırlanacağı gibi bu da *Yorum Üzerine*'nin 9. bölümünde çürütülmeye çalışılan sonuç idi. Böylesi bir evren tasavvuru, **Aristoteles**'in potansiyel fikrine karşı çıkmakta, dolayısıyla fizik ve metafiziğine tehdit oluşturmaktadır. Şu halde *Yorum Üzerine*'nin 9. bölümündeki tartışma, geçmişle ilgili doğru ifadelerin zorunluluğunun gelecekle ilgili doğru ifadelere de yansımaları korkusu taşımaktadır. Geçmişle ilgili doğruların zorunluluğunun geleceğe yansıtılması da "Ana Argüman"ın temel hedefidir. Bu bağlamda **Diodoros Kronos**'un "Ana Argüman"ı ile Megaralıların bu argümanı arasında bir tür süreklilik veya benzerlik olduğu düşünülmüştür.¹⁵⁹

1.3.2.2. Zorunlu Geçmiş

Bu ilişki de bizi **Aristoteles** ve **Diodoros Kronos** arasındaki fikir ayrılığının ikinci sonucuna getirecektir; o da geçmişin zorunluluğudur. Geçmiş, gelecekte farklı olarak, çoktan olmuş veya belirlenmiş bir yapıdır. Ancak bu durum, geçmişle ilgili herhangi bir tartışmanın doğmayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü her iki kurguda da gelecek, geçmişle ilgilidir. **Aristoteles**'in sisteminde gelecekle ilgili tehdit, geçmişin zorunluluğundan gelmekteyken **Diodoros Kronos**'un da yapmaya çalıştığı geçmişin zorunluluğunu geleceğe yansıtarak geleceği geçmişe benzetmek, sonuç olarak da ontolojisini sadeleştirmektir. Bu bağlamda geçmişin zorunluluğu, söz konusu sorunun temelinde yatan etkenlerden biridir. Dolayısıyla zorunluluğun nasıl anlaşılacağı da bu tartışmada önemli bir hale gelmektedir.

Aristoteles'in "zorunlu" anlayışı için yine *Yorum Üzerine*'nin 9. bölümündeki tartışmaya başvurabiliriz. Bir önceki bölümdeki incelemede vurgulandığı gibi **Aristoteles**'in sisteminde mutlak değil, göreceli bir zorunluluk anlayışı hakimdir. Bu görecelik, zamanla bağlantılı bir fiziksellik içeriyordu; yani olanlar oldukları anda ve olmaları dolayısıyla artık zorunlu idi. **Aristoteles** bu çerçevede bir şeyin olduğunda zorunlu olmasıyla, zorunluluktan olması arasındaki ayrıma dikkat çekmekteydi.¹⁶⁰ Bu bağlamda geçmiş ve şimdinin zorunluluğundan söz edilebilir. Şu halde bu

¹⁵⁹ Vanessa De Harven, "Necessity, Possibility and Determinism in Stoic Thought", **Logical Modalities from Aristotle to Carnap: The Story of Necessity**, s. 76.

¹⁶⁰ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 9. Bölüm, 19a25-27.

metinde aktarılan Aristotelesçi zorunluluk, görelî bir zorunluluğa işaret etmektedir. **Aristoteles**'e göre bir şey için "zorunluluk" öne sürüldüğünde, "çoktan olmuş bir şeyin değiştirilemezliği" kastedilmektedir.¹⁶¹ O halde geçmişin değiştirilemez olmasından hareketle geçmiş ve gelecek arasında bir asimetri bulunduğu sonucuna varılabilir. Buna göre geçmiş, bir değiştirilememe özelliğine sahiptir veya bir tür değiştirilemezlik ilkesine tabidir. Buna karşılık gelecek için böyle bir ilkedен söz edilemez.

O halde şimdinin zorunluluğu, şimdiye göre bir zorunluluktur. Çünkü her ne kadar gelecek pek çok seçenekten oluşan çatalı bir yapıda olsa da şu anda bunlardan yalnızca biri gerçekleştiği için artık gerçekleşen olgunun zorunluluğu söz konusudur. Bununla birlikte geçmiş de şimdiye göre zorunludur. Bunun sebebi de yalnızca tek bir geçmiş olmasıdır.¹⁶² Bu sebeple **Aristoteles**'in bu pasajda tanımladığı anlamdaki zorunluluk, "zamansal zorunluluk" olarak sınıflandırılabilir.¹⁶³

Buna karşılık **Diodoros Kronos**'un bahsettiği zorunluluğun manasını tespit etmek bu kadar kolay değildir. Çünkü çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz gibi **Diodoros Kronos**'un zorunluluk tanımında genel bir zaman konu edilirken "Ana Argüman"ın birinci öncülünde yalnızca geçmişteki olayların zorunluluğundan söz edilmektedir. Yani **Diodoros Kronos**, modalite tanımında zorunluluğu "Ana Argüman"daki gibi yalnızca geçmişle sınırlandırmamıştır. O halde buradaki zorunluluk nasıl anlaşılmalıdır? **Diodoros**'a göre zorunluluk, zamansal veya metafizik mi, mantıksal mı, yoksa dilsel midir?

Daha önce de belirtildiği gibi "Ana Argüman"da var olan trilemma, açık şekilde görünmemektedir ve ortaya çıkarılabilmesi için belli bazı hamlelerin yapılması gereklidir. Bu hamlelerden birisi 3 öncülün bir arada savunulamayacağına gösterilmesidir. 3 öncül arasında bir uyumsuzluk bulabilmek için öncüllerin her birinde yer alan modalitelerin birbiriyle ilişkilendirilebilmesi ve bu sayede her iki öncülün üçüncüyü dışarıda bıraktığının gösterilebilmesi gerekmektedir.

---

¹⁶¹ Ackrill, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁶² Storrs McCall, "Time and the Physical Modalities", **The Monist**, Vol. 53, No.3, Basic Issues in the Philosophy of Time, Temmuz 1969, s. 430.

¹⁶³ **A.e.**, s. 431.

Bu amaç doğrultusunda “Ana Argüman”ın birinci ve ikinci öncülü arasında bir bağlantı kurulması makul bir yöntem gibi görünmektedir. Buna göre birinci öncülde geçmişle ilgili doğru önermelere atfedilen zorunluluktan yola çıkılarak, geçmişle ilgili yanlış önermelerin de imkansız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birinci öncülden çıkarılan bu dolaylı imkansızlık, “Ana Argüman”ın ikinci öncülünde mümkünü takip edemeyeceği iddia edilen imkansızla aynı anlamda anlaşılmıştır. Böylelikle birinci ve ikinci öncül arasındaki bağlantı sağlanmış olur. Şimdi bu çıkarımın haklılığını araştırmak amacıyla bu iki imkansızlığın anlam ve kapsamını karşılaştırmalı olarak ele alalım.

“Ana Argüman”ın ikinci öncülünde yer alan imkansızlık, bir mümkünü takip edemeyen veya bir mümkünden çıkarsanamayan imkansızlıktır. Yani burada imkansızlık, kendi içinde bir çelişki barındıran veya gerektirme ilişkisiyle takip ettiği mümkünle çelişen önermelere atfedilmektedir. Başka bir deyişle ikinci öncülde ele alınan imkansızın tersi, çelişki barındırmamaya karşılık gelmektedir. Dolayısıyla ikinci öncüldeki imkansızlığın olgusal değil, mantıksal bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

Birinci öncüldeki zorunluluk ise, gerçekleşenin değiştirilememesinden kaynaklanan bir zorunluluk idi. Yani zorunluluğun birinci öncüldeki anlamına göre imkansızlığın tersi, gerçekleşenin karşıtını ifade etmektedir. Başka bir deyişle çoktan gerçekleşmiş bir olay, artık daha farklı bir şekilde gerçekleşemeyeceği için, gerçekleşenin dışındaki herhangi bir durumu ifade eden önermeler imkansızdır.

Bu bağlamda, birinci öncülden dolaylı olarak ulaşılan imkansız ile ikinci öncüldeki imkansızlığın anlamlarının tam da örtüşmediği söylenebilir. Kneale ve Kneale aynı modal kavramın bu iki manası arasındaki uyumsuzluğu göstermek için şu örneği vermektedir. Hiçbir anda, elinde herhangi bir yara izi bulunmayan ve bulunmayacak olan bir konuşmacı varsayalım. Bu konuşmacı varsayımımıza göre yanlış olan “Elimde bir yara izi var” önermesini dile getirsin. “Ana Argüman”ın birinci öncülünün yorumuna göre, aynı konuşmacının söyleyeceği “Elimde bir yara vardı” cümlesi, geçmişle ilgili yanlış bir ifade olması dolayısıyla imkansızdır. “Elimde bir yara vardı” ifadesinin “Elimde bir yara izi var” ifadesini takip

edebileceği göz önünde bulundurulursa, imkansız olması gerekmektedir.¹⁶⁴ Ancak mantıksal düzlemde değerlendirildiğinde bu ifade, mantıksal bir imkansız değildir; sadece yanlışır. Yani bu ifade, ikinci öncüldeki imkansızın gerektirdiği gibi bir çelişki barındırmamakta, yalnızca dış dünyanın gerçekleriyle bağdaşmayan bir yanlışlık dile getirmektedir.

Kneale, buradan hareketle “Ana Argüman”ın birinci ve ikinci öncülünün, aynı imkansızlığı konu edinmediğini iddia etmektedir. Bu iddiaya göre geçmişle ilgili doğrular ne bu “mantıksal” bağlamda zorunludur, ne de geçmişle ilgili yanlışlar imkansızdır. Bu sebeple “Ana Argüman”ın birinci öncülündeki zorunlulukla ikinci öncülündeki imkansızlık, birbirinin çelişki olarak konumlandırılmamaktadır. Zorunlu ve imkansızın birbirine karşı konumlanamamaları da aynı bağlamda kullanılmadıkları anlamına gelmektedir. Sonuç olarak da bu 3 öncül arasında **Diodoros Kronos**’un olduğunu iddia ettiği çelişki aslında bulunmamaktadır.¹⁶⁵

O halde zorunlunun hangi anlamda kullanıldığı bu tartışma açısından önemli hale gelmektedir. Kneale bu çerçevede birinci öncüldeki zorunluluğun 3 farklı anlamına dikkat çekmektedir.¹⁶⁶ Bunlardan ilki, mantıksal zorunluluktur. Ancak bu çok makul bir açıklama gibi görünmemektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi “Ana Argüman”ın birinci öncülünde zorunlu olduğu belirtilen önermelerde mantıksal doğru olma özelliği aranmamaktadır. Burada aranan tek özellik geçmişe ait olmak ve doğru olmaktır. Bu sebeple birinci öncüldeki zorunlunun mantıksal zorunluluk yorumu doğru olamaz.

İkinci anlam, geçmişin nedensel olarak belirlenmiş olması ve geçmişle ilgili doğru önermelerin zorunluluğunu bu belirlenmişlikten almaları yorumudur. Kneale, bu yoruma iki sebeple karşı çıkmaktadır. İlk sebep, “Ana Argüman”ın birinci öncülünde nedensellik ile ilgili bir kısıtlamanın belirtilmemiş olmasıdır. Bu da demek oluyor ki geçmişle ilgili doğru önermeler, nedensel bir ilişkinin sonucu olarak gerçekleşmeler de yine de zorunludurlar. Zorunluluk için bir nedensellik koşulu aranmamaktadır. Dolayısıyla buradan nedensel zorunluluk sonucuna

---

¹⁶⁴ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 120.

¹⁶⁵ Kneale, “Logical and Metaphysical Necessity”, s. 257.

¹⁶⁶ **A.e.**, s. 256-258.

ulaşılamamaktadır. İkinci sebep ise geçmişin belirlenmişliğinin, geleceği de nedensel olarak bir belirlenmişliğe tabi kılacak olmasıdır. Kneale, gelecekle ilgili böyle bir tasavvurumuz olmadığı gerekçesiyle bu ihtimale de karşı çıkmaktadır.

Kneale'nin nedensel zorunluluğa getirdiği birinci itiraz haklı ve yerinde bir itirazdır. Çünkü **Diodoros Kronos**, birinci öncülde özel bir tür önermeden değil, geçmişle ilgili doğru olan her önermeden söz etmektedir. Burada zorunluluğun nedensel yorumuna karşı çıkmak adına bu itiraz yeterlidir. Ancak “Ana Argüman”la ilgili yanlış bir algıyı göstermesi adına ikinci itiraza değinmeyi gerekli görüyoruz. Bizim gelecek tasavvurumuza dayanan bu ikinci itiraz, haklı bir itiraz değildir. Çünkü Kneale bu itirazında **Diodoros**'un değil bizim gelecek tasavvurumuzu temel almaktadır. Ve eğer **Diodoros**'un tüm sistemi içinde kendi tasavvuruyla ilgili bir tutarlılıktan söz edebiliyorsak burada temel alınması gereken onun gelecek tasavvurudur. Dolayısıyla burada hedef, **Diodoros Kronos**'un kendi sistemi içerisinde anlamlandırılabilen bir yorum bulmak olmalıdır. Bu durumda “Ana Argüman”ın ele alınmasıyla ilgili yanlış bir yöntemi gösterdiği için önemli bir itirazdır.

Olası üçüncü anlam ise “duygusal” zorunluluktur. Kneale, burada duygusal zorunluluk ile doğruluğun güçlü bir anlamını kastetmektedir. Bu, doğru olduğunu bildiğimiz ve doğruluğundan emin olduğumuz keskin bir doğruluğa işaret etmektedir. Ancak bu türden bir zorunluluk yorumu da çok doğru görünmemektedir. Çünkü gelecekteki kesin doğrularla ilgili de bu türden bir zorunluluktan söz etmiyoruz. Bu sebeple “Ana Argüman”daki zorunluluk, duygusal zorunluluk yorumu olamaz.¹⁶⁷

Peki, eğer Kneale haklıysa ve **Diodoros Kronos**'un bahsettiği zorunluluk bu üç anlamda da karşılık bulamıyorsa cevap nerede aranmalıdır? “Ana Argüman”ın birinci öncülündeki “zorunluluk” kavramını anlamamanın belki de en iyi yolu, geçmişin, şimdi ve gelecekte hangi yönlerden farklı olduğunun sorgulanmasıdır. Çünkü geçmişe ait doğrulara has bu zorunlu olma özelliği, “Ana Argüman”ın birinci öncülü özelinde, şimdi ve geleceğe değil; yalnızca geçmişe atfedilmiştir. Bu yüzden

---

¹⁶⁷ A.e., s. 258.

geçmiş, zamandaki diğer anlardan ayıran özellik her ne ise, geçmişe ait doğruların, zorunluluk modalitesini hak etmesi de sahip olunan bu özellik ile ilişkili olmalıdır. O halde zorunluluğun manasının da en iyi bu farktan anlaşılması beklenebilir.

Kneale, bu iki zaman grubu arasındaki temel farkı, geçmişin hep doğru olmasıyla açıklamaktadır. Buna göre, bir şey bir kez doğru olduysa artık o, hep doğrudur; zamansız bir doğrudur. Bu bağlamda geçmiş, şu an ve gelecekte farklı olarak değişmeyen, sabit bir doğruluğa sahiptir. Örneğin “A vardır” dediğim anda eğer A varsa bu önerme doğrudur, fakat bir sonraki anda A yok olursa bu önerme artık yanlış olacaktır. Öte yandan herhangi bir geçmiş anda A bir kez var olduysa, o andan itibaren A’nın geçmişteki varlığını bildiren “A vardı” önermesi sonsuza kadar doğru kalacaktır. Geçmiş şimdi ve gelecekte ayıran temel nokta da budur.¹⁶⁸

Kneale’ye göre “Ana Argüman”ın birinci öncülündeki zorunluluk, böyle “A vardı” cinsinden, doğruluk değeri değişmeyecek önermelere uygulanmalıdır.¹⁶⁹ Buna göre söz konusu zorunluluk, ancak bir şeyin geçmişteki varlığını bildiren doğru önermelere işlemektedir. Öte yandan bunlar, aslında birinci basamak önerme olmayıp, bir önermenin doğruluğunu bildiren ikinci basamak önermelerdir. Dolayısıyla modaliteleri zamanla ilişkileri bağlamında elde edilmiş olup zamandan soyutlanarak değerlendirildiklerinde bir modalite barındırmamaktadırlar. Yani bu önermeler, sadece bir zaman doğrusu içerisinde değerlendirildiklerinde zorunludurlar. O halde bu zorunluluğun çelişki tasavvur edilememektedir. Ya da **Aristoteles**’in tabiriyle bu önermelerin doğruluğu tartışılmaz, mütalaa edilemez. Geçmişle ilgili önermeler, bu anlamda zorunludur.

Bu önermelerin türünü araştırmak istediğimizde ise zorunlu olan bu önermelerin çelişkileri kendi içinde çelişki barındırmamaktadır. Söz gelimi, “A vardı” önermesi geçmişe ait bir doğruysa gelecekte yanlış olacağını söylemek, “A vardı” doğrudur ve yanlıştır demek gibi kendi içinde çelişkili bir iddiada bulunmakla aynı değildir.¹⁷⁰ Dolayısıyla burada, çelişki kendi içinde çelişkili bir mantıksal zorunluluktan söz edilmemektedir. Kneale buradan hareketle bu önermelerin

---

¹⁶⁸ A.e., s. 259.

¹⁶⁹ A.e., s. 263.

¹⁷⁰ A.e., s. 263.

mantıksal değil metafizik birer zorunlu olduklarını iddia etmektedir. Çünkü bu türden önermeler, gerçekte ve gerçeğin de birbiri arasındaki bağıntılarla ilgilidir.¹⁷¹

Öte yandan Kneale'nin bu yorumu, ilk iki yoruma kendi getirdiği itirazlarla reddedilebilmektedir. Çünkü **Diodoros Kronos**, nasıl ki birinci öncülde zorunluluk atfettiği önermelerle ilgili bir nedensellik ya da mantıksallık kriteri belirtmemişse metafizik bir yargı olmaları koşulu da getirmemiştir. Yani bu öncül dolayısıyla zorunlu olduğu söylenen önermelerin “Dion vardı” gibi önermeler olması kısıtlaması getirilmemiştir. Bu çerçevede **Diodoros** için “Dion yürüdü” önermesi de “Dion vardı” önermesi kadar zorunludur. Dolayısıyla Kneale'nin metafizik zorunluluk yorumu da “Ana Argüman”ın birinci öncülündeki zorunluluk fikrine çok uygun görünmemektedir.

Öte yandan Kneale'nin burada izlediği yola, dikkat çekilmelidir. Bu yol, her ne kadar bizce hatalı bir sonuca yol açmış olsa da yöntem olarak doğrudur. **Diodoros Kronos**'un zorunluluğu yalnızca geçmişle ilgili doğru önermelere atfetmesi, zamansal bir kriter belirlemede; zorunluluk anlayışının geçmiş ile gelecek arasındaki farkta aranmasını gerektirmektedir. Bu da sonraki bölümlerde ele alacağımız Mates'in önerdiği **Diodoros**'un önermeli fonksiyon anlayışını olumlamaktadır.

Bu noktada **Diodoros Kronos**'un mensubu olduğu Megara Okulunun varisi olan Stoa Okulunun zorunluluk anlayışında yapılan bir ayrıma dikkat çekmeyi gerekli görüyoruz. Mantık anlayışları arasında ciddi oranda benzerlik olan bu iki okulun modalite ve zamansallık görüşleri arasında da bir bağlantı olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda **Diodoros**'un zorunluluk anlayışının yorumlanabilmesi için bu okuldaki ayrımlara başvurmak meşru bir hamle olarak değerlendirilmelidir.

Aristoteles'in yarınki deniz savaşı argümanını incelerken belirttiğimiz gibi bu argümanla birlikte belirlenimci öğreti kan kaybetmiştir. Bu durumun sebebi, belirlenimcilik fikrinin bireysel seçimleri yok sayarak ahlaki sorumlulukları büyük oranda zora sokması sebebiyleydi. Bu sebepten dolayı felsefe öğretisinin temelinde

---

¹⁷¹ A.e., s. 264.

ahlak bulunan Stoa Okulunun, belirlenimci bir dünya görüşünü de savundukları düşünülürse, her iki görüşü de tutarlı bir şekilde savunması gereklidir.

Stoacılar, bu bağlamda mantıksal, metafizik ve tanrısal zorunluluk arasında bir ayrım yapmışlardır. İşte **Diodoros**'un zorunluluk anlayışı için bu kategorilere başvurulabilir. Buna göre mantıksal zorunluluk, *a priori* olarak doğru olan ve yanlışlanamayan mantıksal doğrudur. Metafizik zorunluluk, *a posteriori* olarak doğrudur. Tanrısal zorunluluk da yine metafizik zorunluluk gibi *a posteriori* olarak doğrudur ancak metafizik zorunluluktan farklı olarak “olaylar ya da sebepler zincirinin” belirlenmesini konu edinmektedir. Bu sayede metafizik zorunluluktan ayrılmaktadır. Şu halde tanrısal zorunluluk nelerin olacağını değil, şu an neler olduğunu ve geçmişte nelerin olduğunu belirler. Bu türden zorunluluk, ancak olayların gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Yani olaylar gerçekleşene kadar olumsuzdur. O halde gelecekteki doğrular doğru olsalar bile gerçekleştiği ana kadar zorunlu değildir.¹⁷²

Stoacılar böylelikle gelecekle ilgili doğruluğu ve olumsuzluğu bir arada tutarlı bir şekilde savunulabilmektedirler. İşte olayların gerçekleşmesiyle ortaya çıkan bu tanrısal zorunluluk, olayların gerçekleşmesini temel aldığı için ancak geçmişteki doğru olaylara atfedilebilmektedir. Bu bağlamda **Diodoros**'un “Ana Argüman”ın birinci öncülünde söz ettiği zorunluluk, ele alınan seçenekler içinde en çok bu tanrısal zorunluluğa benzerlik göstermektedir. Bu türden bir zorunluluk, hem **Diodoros**'un zamansallık anlayışını sağlamakla kalmayıp niçin yalnızca geçmişle ilgili doğrulara atfedilebildiğini de açıklamaktadır.

1.3.2.3. Belirlenimcilik

“Ana Argüman”, genellikle bir belirlenimcilik veya kadercilik manifestosu olarak anlaşılmıştır. Örneğin Kneale, **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman” aracılığıyla aslında ortaya koymak istediğinin belirlenimcilik olduğunu düşünmektedir. Buna göre yalnız geçmişle ilgili doğru önermelerin değil, şimdi ve

---

¹⁷² Vanessa de Harven, “Necessity, Possibility and Determinism in Stoic Thought”, **Logical Modalities from Aristotle to Carnap**, ed. Cresswell, Mares, Rini, s. 71-72.

gelecekle ilgili her doğru önermenin de zorunlu birer önerme olduğu sonucuna ulaşmak istenmektedir.¹⁷³

Bölümün başındaki incelememizde de görülebileceği gibi “Ana Argüman”ın ilk iki öncülü, **Aristoteles**’in mantık öğretisinin bilinen kurallarını tekrar ediyordu. Bu bağlamda **Diodoros Kronos**’un argümanını ortaya atarken **Aristoteles**’in reddedemeyeceği öncüllerden yola çıkması, argümanın sonucunda da doğrudan **Aristoteles**’i hedef aldığına yönelik bir delil olabilir.¹⁷⁴ Sonuç olarak, **Aristoteles** eğer ortaya koyduğu bu iki mantık kuralından vazgeçmek istemiyorsa, mümkün anlayışını gözden geçirmelidir.

Prior ise bu iddiayı daha da özelleştirerek **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman” aracılığıyla yalnız **Aristoteles**’in görüşlerine değil, gelecek görüşüne bilinçli bir şekilde karşı çıktığını belirtmektedir.¹⁷⁵ Prior’ın iddiası bir tarafa, analizlerimiz ışığında iki görüşün birbirine tezat oluşturduğunu varsaymak da makul görünmektedir. Ve bu tezat da zaman kavramının, özellikle geleceğin ele alınış şeklinden doğmaktadır. Çünkü bu ve önceki bölümde ele alınan bu iki düşünürün görüşleri arasındaki temel fark, iki değerlilik ilkesinin yorumlanmasındaki bir nüanstır kaynaklanmaktadır.

Buna göre her iki düşünür de iki değerlilik ilkesini kabul etmektedir. Ancak **Aristoteles**, bu ilkeyi kısıtlayarak gelecekle ilgili olumsal önermeler için reddederken **Diodoros Kronos**, bu ilkeyi gelecek de dahil olmak üzere her an için kabul etmektedir. İşte bu iki ismin mümkün tanımlarını ve dolayısıyla gelecek kurgularını belirleyen bu temel farklılık, iki değerlilik ilkesinin zamansal yorumlamasının sonucudur. Argümanın analizi göstermektedir ki burada karşı çıkılan **Aristoteles**’in gelecek görüşüdür. Bu bağlamda Prior’ın yorumu haklı

---

¹⁷³ Kneale, “Logical and Metaphysical Necessity”, s. 253.

¹⁷⁴ İki düşünür arasındaki ilişkiyle ilgili 3 teori mevcuttur. Bunlardan biri –ve bizce en makulü- **Diodoros**’un **Aristoteles**’e cevaben “Ana Argüman”ı geliştirmiş olmasıdır. İkincisi *Yorum Üzerine*’de **Aristoteles**’in **Diodoros**’a cevap verdiğiidir. Ancak *Metafizik*’te de benzer bir tartışmada Megaralıları eleştirdiği için *Yorum Üzerine*’de de yine isim belirtmeksizin, genel olarak Megaralıları eleştiriyor olması ihtimali dolayısıyla bu zayıf bir olasılıktır. Son görüşe göre ise ikisinin de birbirlerinin görüşlerinden haberi yoktur; ki bu hem işlenebilecek bir bilgi değildir, hem de bilhassa yakın dönemlerde yaşamış olmaları dolayısıyla çok mümkün görünmemektedir.

¹⁷⁵ Arthur N. Prior, “Tense-Logic and the Continuity of Time”, **Studia Logica**, 13, 1962, s. 138.

görülmektedir. O halde bu iki argümanın karşılaştırmalı çalışmasıyla ulaşılan sonuç, “Ana Argüman”ın zamansal bir temele sahip olduğu iddiamızı da desteklemektedir.

Aristoteles ve **Diodoros Kronos**’un belirlenimcilikle ilgili görüşlerinin ilişkisine dair Cicero’da bir örnek daha bulunmaktadır. **Aristoteles**’e göre olayların gerçekleşmesi, bazı ilke veya nedenlerin gerçekleşmeleriyle ilişkilidir. Bu ilişki resme dahil edilmediğinde her şey zorunluluktan olmaktadır. Bu sebepten dolayı olayların izlenerek sebeplerinin araştırılması ve bir başlangıç noktasına doğru hareket edilmesi gerekmektedir. Söz gelimi eğer bir adam dışarıya çıkarsa, vahşet sonucunda ölecek olsun. Bu adam eğer susarsa dışarıya çıkacaktır; ve eğer başka bir olay olursa, örneğin tuzlu yemek yerse susayacaktır. İşte **Aristoteles**’e göre adamın bir hastalık sonucu mu yoksa vahşet sonucu mu öleceği henüz belirlenmemiştir. Bu durum, diğer olayların gerçekleşmesiyle ilişkilidir.¹⁷⁶

Buna karşılık **Diodoros**’un verdiği örnek şöyledir: “Scipio ölecektir” önermesi ile “Scipio gece vakti, yatak odasında vahşet sonucu ölecektir” önermesinin zorunlulukları birbirine denktir.¹⁷⁷ Şu halde, **Aristoteles**’e göre söz konusu adamın vahşetten mi hastalıktan mı öleceği belli bile değilken, **Diodoros**’a göre Scipio’nun vahşetten ölmesinin yanı sıra nerede ve ne zaman öleceği bile belirlenmiştir. Bu örnek aynı zamanda **Diodoros**’un yine açıkça **Aristoteles**’e karşılık verdiğini göstermektedir.

Diodoros Kronos, modalite tanımlarını da yine Aristotelesçi ilkelere dayandırmaktadır. Buna göre **Diodoros**, **Aristoteles**’e ait bir yasa olan bir şeyin olmaması mümkün değilse, bu şeyin olması zorunludur ilkesini kullanarak mümkünlük ve zorunluluk arasındaki ilişkiyi temellendirmektedir. O halde olmayan şeyler, zaten mümkün değildirler; sonuç olarak da olanlar zorunluluktan olmaktadır. O halde “Ana Argüman”ın sonucu, bir mümkünlükten ziyade bir zorunluluğa işaret etmektedir.

---

¹⁷⁶ Aristotle, **Metaphysics**, Book VI, Part 3, çev. William D. Ross, 19 Nisan 2017 (Çevrimiçi) <http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.6.vi.html>

¹⁷⁷ Cicero, **De Fato**, 17-18; akt. Sorabji, s. 110.

Buradan hareketle Diodorosçu zorunlu ve mümkünlik tanımının her ikisinin de belirlenimci bir gelecek görüşüne sahip olduğu söylenebilir.¹⁷⁸ Çünkü bu tanımlar, gelecekle ilgili bir yargıda bulunmaktadır. Buna göre **Diodoros**'un zorunlu tanımı, bir şeyin hem şimdi hem de gelecekteki her anda doğru olmasını; mümkün tanımı ise bir şeyin şimdi veya gelecekte doğru olmasını gerektirmektedir. Belirlenimci ve kaderci görüşlere göre de gelecek, tıpkı geçmiş ve şu an gibi belirlenmiştir. Bu çerçevede **Diodoros**'un yukarıda aktarılan ve gelecek hakkında kesin yargılarda bulunan modal kavramlarının kendileri de belirlenimci doğaya sahiptir.

Şimdiye kadar bir arada bahsettiğimiz belirlenimcilik ve kadercilik öğretileri, her ne kadar bir tür belirlenmişliğe işaret etseler de aslında farklı kavramlardır. Bu öğretilerden belirlenimcilik, fiziksel nedensellik hakkında bir teoridir. Buna göre bir olay, kendisini öncüleyen diğer olaylardan, fizik yasalarıyla birlikte belirlenmiştir. Öte yandan kadercilik, bir tür mantıksal sonuca işaret etmektedir. Bu türden sonuçların doğruluğu, Tanrı'nın murat veya gelecek bilgisine dayanmaktadır.¹⁷⁹

Bu çerçevede **Aristoteles**'in daha önce incelediğimiz metni, belirlenimciliğe karşı olarak anlaşılrsa da aslında bir tür “sonradan” kaderciliğe dikkat çekmektedir. Buna göre olanlar, olduktan sonra onların olmalarının zorunlu olduğu söylenmektedir. **Diodoros**'un tartışmaya dahil olması ve Stoa Okulunda kişinin ahlaki sorumluluk ile belirlenimciliği bir arada savunma çabaları sonucunda bugünkü literatürün temelleri atılmıştır. Kaderi zorunluluk gücünü tatbik eden bir kurgu olarak tanımlayan¹⁸⁰, dönem kaynaklarımızdan Cicero, *De Fato*'da belirlenimcilik öğretisinin ilk önemli figürü olarak **Diodoros Kronos**'u göstermiştir.¹⁸¹

Modern dönemde de “Ana Argüman”ın belirlenimciliği savunduğu iddia edilmiştir.¹⁸² Bu belirlenimci sonuç, doğrudan **Diodoros**'un mümkün tanımından, dolaylı olarak da “Ana Argüman”dan gelmektedir. Kneale ve Kneale, **Diodoros**'un bilhassa mümkün kavramının, özgür iradeyi tehlikeye attığını belirtmektedir. Buna

---

¹⁷⁸ Jarmužek, **a.g.e.**, s. 207.

¹⁷⁹ Carl Hofer, “Causal Determinism”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, (Çevrimiçi) 15 Aralık 2016, <https://plato.stanford.edu/entries/determinism-causal/>.

¹⁸⁰ Cicero, **De Fato VII**, 39; akt. Bobzien, **Determinism and Freedom in Stoic Philosophy**, s. 236.

¹⁸¹ Sedley, s. 96-97.

¹⁸² Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 118.

göre hiç gerçekleşmeyecek veya doğru olmayacak şeyler imkansızsa, yani zaten mümkün değilse, kişinin özgür iradesiyle yapacağı tercihlerden de söz edilememektedir. Buna göre “mümkün”ün Diodorosçu yorumuyla anlaşılması, kişiyi belirlenimciliğe mahkum etmiş olur.¹⁸³ Peki, “Ana Argüman”la ilgili ortaya atılan bu iddialar ne kadar doğrudur?

White, **Diodoros Kronos**’un mümkün tanımıyla birlikte zorunlu tanımına da dikkat çekmektedir.¹⁸⁴ Bu tanıma göre ise zorunlu şeyler doğrudur ve gelecek her anda da doğru olmaya devam edecektir. Sonuç olarak da zorunluluk, geçmişten geleceğe yansıtılabilen bir modalite olarak değerlendirilebilir ve böylelikle gelecek de geçmişin zorunluluğu ile belirlenmiş olur. White’ın bu teorisine karşılık, ikinci bölümde değineceğimiz gibi ¹⁸⁵ **Diodoros**, modaliteleri nesnelere doğasından soyutlamış ve olayların zamandaki doğruluk değerleriyle ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla da zamana göre değişkenlik gösteren modalite tanımları önermiştir. Buna göre White’ın zorunlunun hep zorunlu kalması fikrine dayalı oldukça belirlenimci okuması kesinlikle reddedilmelidir.

Öte yandan bazı kaynaklarımız, “Ana Argüman”ın bu kadar katı bir belirlenimciliği gerektirmediğini belirtmektedir. Hatta Sorabji’ye göre “Ana Argüman”ın yapısı da bu kadar katı bir belirlenimcilik olmadığına göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak **Diodoros**’un genel olarak belirlenimciliği savunduğuna ve mümkünlerin bir noktada gerçekleşmesini adeta dikte eden bütünlük ilkesine (*principle of plenitude*) olan inancı, “Ana Argüman”ın önüne geçerek olduğundan daha belirlenimci bir argüman tablosu çizmektedir.¹⁸⁶

Sedley de, Sorabji’yle paralel bir şekilde görüşün kendi içinde katı bir belirlenimcilik içermediğini belirtmektedir. Buna göre **Diodoros**, “Ana Argüman” aracılığıyla modal kavram tanımlarını temellendirmiş; ancak erken dönem Megaralılar gibi aktüel, mümkün ve imkansızın tek ve aynı şey olduğunu iddia etmemiştir. Bu sebeple **Diodoros**’un katı bir belirlenimci olduğu söylenemez. Sedley

---

¹⁸³ A.e., s. 118-119.

¹⁸⁴ Michael J. White, “Diodorus’ “Master” Argument: A Semantic Interpretation”, **Erkenntnis**, Vol. 15, No. 1, March 1980, s. 68.

¹⁸⁵ Bkz. Bölüm 2.3.4.

¹⁸⁶ Sorabji, a.g.e., s. 139.

ve Sorabji'nin bu yorumlarını haksız bulduğumuzu belirtmek gereklidir. Öncelikle belirlenimci bir sonucun savunulması için mümkünle aktüelin açıkça eşleştirilmesi şart değildir. Ayrıca argümanın yapısından ziyade sonucu, belirlenimcilik iddiası hakkında daha fazla bilgi sunmaktadır. Bu bağlamda **Diodoros Kronos**'un muhataplarını **Aristoteles**'in hissettiği gibi tehdit altında bırakmadan bir tür belirlenimciliği kabul ettirmeye çalıştığı açıktır.

Sedley'e göre **Diodoros**'u takip eden ekolün "Ana Argüman" yorumları, argümanın olduğundan daha belirlenimci gibi anlaşılmasına sebep olmuştur.¹⁸⁷ Sedley'nin bu iddiasına ek olarak "Ana Argüman"ın bir trilemma olduğunu göstermek için sonradan yapılan yorumlamaların da, özellikle önerdikleri varsayımlarla argümanı fazlasıyla belirlenimci gösterdiğini iddia edebiliriz. Ancak **Diodoros**'un ortaya attığı haliyle "Ana Argüman"ın hangi varsayımlarla uyumlu olduğunu bugün bilemesek de bilhassa açık gelecek fikrini reddetmesi sebebiyle belirlenimci bir doğaya sahip olduğu açıktır. Dolayısıyla sonradan önerilen bu kurguların hiçbir varsayımını kabul etmese bile, benzer bir veya birden fazla varsayımı olduğu söylenebilir. Bu da Sedley'nin iddiasını güçsüzleştiren bir diğer delildir.

Jarmužek ise "Ana Argüman"ın çatallanan veya açık gelecek kurgusunda kurgulanabilmesi halinde belirlenimci olmak zorunda olmayacağını savunmaktadır.¹⁸⁸ Ancak çalışmamızın üçüncü bölümündeki kurgu analizleri gösterecektir ki, "Ana Argüman" için önerilen her kurgu, doğrusal bir gelecek anlayışını beraberinde getirmektedir. Hatta açık gelecekte de işlediği iddia edilen kurgular bile aslında gerçek ihtimalleri veya mümkünleri barındıran, çatallanan anlarda işlememektedir. Sonuç olarak, "Ana Argüman"ın belirlenimci bir sonucu gerektirdiği iddiası, güçlü görünmektedir.

Goodmann ise **Diodoros**'un açık geleceği reddetmeyi amaçladığı veya belirlenimciliği savunmaya çalıştığı iddialarını reddetmektedir. O, Alexander'ın aktarımıyla uyumlu olarak **Diodoros**'un yeni bir mümkün tanımını ortaya koymayı

---

¹⁸⁷ Sedley, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁸⁸ Jarmužek, **a.g.e.**, s. 208.

amaçladığını belirtmektedir. Bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız bu tanım, döneminin diğer tanımlarından özellikle döngüsel olmamasıyla ayrılıyordu. **Diodoros**'unki dışında kalan tanımların tamamı mümkün kavramını yine bir başka bir mümkünlikle açıklıyordu. İşte **Diodoros**'un “Ana Argüman”la desteklemeyi ve temellendirmeyi amaçladığı tanımı, mümkünün mümkün dünyalarda veya mümkün gelecek anlarda aranması sorununu ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.¹⁸⁹ Goodmann bu yorumunda haklı olabilir, tarihsel veriler de bu yorumu desteklemektedir. Ancak bu durum, argümanın amacıyla ilgili olup belirlenimci sonucunu ortadan kaldırmamaktadır.

Blanché'e göre ise **Diodoros**'unki belirlenimciliği savunmaktan ziyade mantıksal bir ilgidir. Buradaki amaç, kaplamsal bir mantık yaratıp, zorunlu, mümkün, imkansız gibi modal kavramları bu mantık içerisinde ve zamansal kavramlarla ilişkilendirerek tanımlamaktır. Bu bağlamda örneğin “zorunlu”, “her zaman” ile; “imkansız”, “asla” ile; “mümkün” de “bazen” ile eşleşecektir. Blanché'e göre **Diodoros**'un belirlenimciliği başkaları tarafından uygun görülmiştir ve tamamıyla doğru olmayan bir iddiadır. Çünkü onun zorunluluğu zamanla ilişkilendirilmiş, mutlak olmayan bir zorunluluktur. Dolayısıyla zararlı, katı bir belirlenimci olduğu söylenemez.¹⁹⁰

Blanché'in bu oldukça naif yorumu da haklı görünmemektedir. “Ana Argüman”ın birinci öncülündeki zorunluluk, gerçekten de yalnızca geçmiş ve doğru önermelere aittir. Ancak **Diodoros**'un nasıl kullandığını bilmesek de birinci öncüldeki zorunluluk, sonuca ulaşılmasında rol almaktadır. Dolayısıyla burada sorgulanması gereken birinci öncüldeki zorunluluğun kapsamı değil, argümanın sonucunda ortaya çıkan belirlenimciliktir. Ve “Ana Argüman”ın sonucu da gelecekte gerçekleşmeyecek mümkünlerin varlığını reddederek iddiasını birinci öncüldeki gibi yalnızca geçmişle sınırlandırmamaktadır.

---

¹⁸⁹ Lenn E. Goodmann, “The Diodorean Modalities and the Master Argument”, **From Puzzles to Principles?: Essays on Aristotle's Dialectic**, ed. by May Sim, Maryland, Lexington Books, 1999, s. 24.

¹⁹⁰ Robert Blanché, “Sur l'interprétation de κριεύων λόγος”; akt. Sorabji, **Necessity, Cause and Blame**, s. 104.

Bu çerçevede, “Ana Argüman”ın kendi içinde veya öncülleri itibariyle belirlenimciliği savunmadığı söylenebilir. Argümanın yalnızca birinci öncülü, zorunluluktan söz etmekte, bu zorunluluğu da geçmişe atfetmektedir. Dolayısıyla geçmişte çoktan gerçekleşmiş olaylara atfedilen bir zorunluluk, kişiyi belirlenimciliğe sürüklemeyecektir. Öte yandan “Ana Argüman”ın desteklediği “mümkün” kavramı, gerçekleşenden başka hiçbir şeyi mümkün olarak değerlendirmemekte idi. O halde gerçekleşen zorunluluktan gerçekleşmelidir sonucuna ulaşılabilir. Bu da oldukça belirlenimci bir gelecek tasavvuru ortaya koymaktadır.

2. BÖLÜM:

MEGARA VE STOA OKULLARININ MANTIK ÖĞRETİSİ VE BU ÖĞRETİNİN “ANA ARGÜMAN” AÇISINDAN ÖNEMİ

Bu bölümde Megara-Stoa Okullarının mantık anlayışlarını ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Bunu yapmaktaki amacımız, giriş ve sonuç bölümlerinde ayrıca işaret edildiği gibi “Ana Argüman”ın salt mantıksal bir şekilde ele alınmasını sağlamaktır. **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ı ortaya koyduğu mantıksal zeminin belirlenebilmesi ve özelliklerinin ortaya konabilmesi açısından Stoa mantığını konumuzun gerektirdiği ölçüde ele alacağız. Bu bağlamda öncelikli olarak Stoa mantığını diğer sistemlerden ayıran önermeler ele alınacaktır. Önermelerin birbiriyle ne şekillerde ilişki içinde olduğu sorusu kapsamında Stoa mantığının temel çıkarım işlemleri olan gerektirme, tümel evetleme, tikel evetleme ve değilleme ilişkisinin üzerinde durulacak ve bu eklemelerin mantıksal özellikleri incelenecektir.

2.1. Megara ve Stoa Felsefelerinde Mantığın Yeri

Megaralıların mantık tanımları veya anlayışlarıyla ilgili günümüze ulaşan bir belge bulunmamaktadır. Buna karşılık Stoalıların mantığı felsefelerinde nereye koyduklarıyla ilgili pek çok kaynakta bilgiye ulaşılabilmektedir. Öncelikle mantık, Stoalılar için Peripatetiklerden oldukça farklı bir konumdadır. **Aristoteles** mantığında mantık, felsefe yapılması için gerekli bir araç, bir enstrüman (*ὄργανον-organon*) olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla Peripatetikler için mantık, felsefeye içkin, başlı başına bir çalışma konusu olmaktan daha çok ancak bir aracıdır.

Öte yandan Stoalıların öğretilerinde farklı bir mantık anlayışına şahit olmaktayız. Ammonius’un aktarımına göre Stoalılar, mantığın felsefenin bir aygıtı olarak adlandırılmasına net bir şekilde karşı çıkmışlardır. Onlara göre mantık, felsefenin herhangi bir alt bölümü olarak dahi görülmemeli, bilakis başlıca bölümü olarak tanınmalıdır. Bu anlamda felsefe, mantığı doğurmaktadır ve bu sebepten

mantık, felsefe yapılmasına yarayan pratik bir aygıt değil, felsefenin en temel bölümü olmalıdır.¹⁹¹

Buna göre, Stoa felsefesinin temelinde olan erdemler, fiziksel, etik ve mantıksal erdemler olmak üzere 3 çeşittir. Erdemlerle paralel olarak felsefe de mantık, fizik ve etik olmak üzere 3 kısımdan (*μέρος-meros*) oluşmaktadır.¹⁹² Bu sayede felsefenin her bölümünün erdemleri konu edinmesi, dolayısıyla erdemlerle ilişkisi de sağlanmış olmaktadır.

Eğer felsefe, söz gelimi verimli bir araziye benzetilirse, bu bahçenin duvarları mantığa, meyveler etiğe, alan ve ağaçlar ise fiziğe karşılık gelmektedir.¹⁹³ Ancak bu sınıflandırma, bu 3 bölümün birbirinden ayrı olduğu anlamına gelmemektedir; aksine hepsi bir arada düşünülmelidir.¹⁹⁴ Dolayısıyla felsefe, bu 3 farklı bölümden oluşan, fakat bütün bir mekanizmadır. Sextus Empiricus, bahçenin duvarlarının ağaçlardan, meyvelerin de arazinin kendisinden ayrı olduğuna dikkat çekmiş ve bu sebeple Diogenes Laertius'un verdiği felsefenin bir bahçeye benzetildiği örneğine karşı çıkmıştır. Ona göre Poidonius'un verdiği canlı organizma örneği, felsefeyi ve felsefenin bölümlerini açıklamak adına daha doğru bir tablo çizmektedir. Buna göre, fizik, kan ve eti; mantık, kemik ve sınırları; etik ise ruhu temsil etmektedir.¹⁹⁵ Tıpkı canlı bir organizmada olduğu gibi felsefede de bu bölümlerin hiçbiri, diğerlerinden ayrı düşünülemez ve asla bütünden ayrı bir şekilde hareket edemez.

Mantık (*λογικὸν μέρος-logikon meros*), önermeleri ve önermelerin parçalarını çalıştırır. Mantığın ana çalışma konusunu ise argümanlar (*λόγοι-logoi*) oluşturmaktadır. Bu bağlamda mantık çalışmasının amacı da doğru ispat metotlarının bulunmasıdır.¹⁹⁶

---

¹⁹¹ Ammonius, *On Aristotle's Prior Analytics*, 8, 20-22; akt. Anthony A. Long, David N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers, Volume I*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, s. 159.

¹⁹² Aetius, *Book I*, Preface 2; akt. Long, Sedley, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁹³ Felsefenin bu 3 bölümü arasında nasıl bir hiyerarşi olduğu hakkında çok farklı görüşler bulunmaktadır. Diogenes Laertius, *Zenon* ve *Hrisippos*'un mantığı ilk sıraya koyduğunu aktarmaktadır. Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 39-41; akt. Long, Sedley, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁹⁴ Eduard Zeller, *The Stoics, Epicureans and Sceptics*, s. 385.

¹⁹⁵ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VII*, 19; akt. Long, Sedley, *a.g.e.*, s. 159.

¹⁹⁶ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 42; akt. Bocheński, *Ancient Formal Logic*, s. 83.

Mantık kendi içinde retorik ve diyalektik olarak ayrılır. Retorik, devam eden tartışmalarda güzel konuşma bilimidir. Diyalektik ise sorular ve cevaplara yönelik argümanlarda doğru tartışma bilimi olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁷ Bunun yanı sıra Stoa mantığından, bugün anladığımız formel mantıktan farklı olarak daha fazla yer kaplayan bir sistem anlaşılmaktadır. Bugün bizim mantık dediğimiz, onlar için belki sadece diyalektiğin bir kısmını oluşturmaktadır.¹⁹⁸ Stoalılar için mantık, akıl yürütmeye ilgili her şeyin çalışmasına verilen isimdir. Bu bağlamda Stoa diyalektiği, dille ilgili fonetik ve semantik her ayrıntıyı, cümlelerin ve argümanların analizini, ve hatta epistemolojinin konusu diyebileceğimiz bilgi teorisi, bilginin kriterleri ve bilgi psikolojisini de içeren kapsamlı bir sistemdir.¹⁹⁹

Diyalektikle retorik arasından çizilen bu ayrım, bazı yönlerden faydalı olabilir. Ancak daha önce değinilen mantığın çökme sürecinde bu ayırmda iki tarafa eşit ağırlık verilmemesi de pay sahibi görünmektedir. Bu bağlamda Galen, **Hrisippos**'u takip eden dönemde Stoa Okulundaki bazı teknik kullanım hatalarına dikkat çekmektedir. Bu hatalara sebep olan motivasyonu tasvir ederken de "dikkatlerini hakkında konuşulan şeylerden daha çok konuşma şekline yönelttiklerini" söylemektedir.²⁰⁰ Hatırlanacağı gibi **Hrisippos**, Stoa Okulu tarihinde en öne çıkan, zekasına ve mantıktaki kabiliyetine belki de en çok saygı duyulan isimdi. Galen'in bu şahitliği, **Hrisippos**'tan sonra bu ekolde bir kan kaybı olduğu ve tabiri caizse çalışmanın amacından saptığı iddialarını destekler niteliktedir. Mantık, artık doğru akıl yürütme yöntemini denetleyen disiplin olmaktan çıkmış, adeta güzel söz söyleme sanatına dönüşmüştür. Bu örnekten yola çıkarak da diyalektiğin gücünü ve dolayısıyla fonksiyonunu yitirdiği söylenebilir.

Bu sınıflandırma uyarınca diyalektik, aynı zamanda neyin doğru ve neyin yanlış olduğunun ve aynı zamanda ne doğru ne de yanlış olanların da bilimidir.²⁰¹ O halde diyalektik, doğruyu yanlıştan ayırmaya yarayan ve ayrıca muğlak ifadeleri açıklığa kavuşturan bir bilimdir.

---

¹⁹⁷ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 41; Long, Sedley, **a.g.e.**, s. 183.

¹⁹⁸ Long, Sedley, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁹⁹ Bocheński, **a.g.e.**, s. 83.

²⁰⁰ Galen, **Institutio Logica**, 11; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 54.

²⁰¹ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 41; akt. Long, Sedley, **a.g.e.**, s. 183.

Stoaluların diyalektik olmadan herhangi bir metodolojik soru sormanın ve cevaplamanın imkansız olacağını düşünmelerinden²⁰² hareketle mantık öğretilerinde diyalektiğin oldukça temel bir yeri olduğu söylenebilir. Şu halde, doğru olanın ne olduğu ve yanlış olandan ayrılması da mantığın en temel amacıdır. Peki, burada doğru ve yanlış olanlar ne tür varlıklardır?

2.2. Temel Felsefi Kavramlar

2.2.1. Lekta

Bu soruya cevap verebilmek için Stoaluların mantık öğretilerinde sıkça karşılaştığımız ve felsefelerinde önemli bir yere sahip bir kavramdan söz etmek gerekmektedir. Buna göre, Stoalular birbirinden ayırık olduğunu vurguladıkları 3 unsur arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedirler. Bunlar sırasıyla, (işaret eden) kelime, (kelimeyle ifade edilen) şey ve (kelimenin işaret ettiği) objedir. Bu 3 öğeden ilki olan ve işaret edilmek istenen nesneyi ifade eden kelime (*τὸ σημαῖνον-to semainon*), bir sestir. Dolayısıyla fiziksel bir bedendir²⁰³ ve dil seviyesinde bir varlığı vardır. İkincisi olan “şey” (*τὸ σημαίνόμενον-to semainomenon*), kelimenin anlamına karşılık gelmektedir. Üçüncü ise kelimenin fizik dünyada işaret ettiği fiziksel objenin (*τὸ τυγχάνον-to tunkhanon*) kendisidir. Dolayısıyla, tabii ki fiziksel bir bedendir.²⁰⁴ İşte lekton (*τὸ λεκτόν-to lekton*), ifade eden ses ile ifade edilen nesne arasındaki ilişkidir ve bunların her ikisi de bir bedenken lekton, cisimsiz (*incorporeal*) bir varlığa sahiptir.²⁰⁵ Stoalular, böylelikle lektayı hem dilden hem de dünyanın fizik objelerinden ayırmışlardır.²⁰⁶ Bir örnekle açıklamak gerekirse “Dion” sesi ve Dion’un kendisi, birinci ve üçüncü sınıftan varlıklara örnekken, “Dion” sesi veya kelimesi ile kafamızda oluşan ve düşüncemizle bir arada var olan şey lektadır.²⁰⁷

²⁰² Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 46; ; akt. Long, Sedley, **a.g.e.**, s. 184.

²⁰³ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 55-56; akt. Gaskin, **a.g.e.**, s. 94.

²⁰⁴ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VIII*, 11; akt. Mates, **a.g.e.**, s. 11.

²⁰⁵ Doğruluk ve doğruluğa ilişkin kavramlar, elbette Stoaluların metafiziğinden ayrı değerlendirilemez. Bu bağlamda Stoaluların genel dünya algıları itibarıyla materyalist oldukları söylenebilir. Ancak onların söz konusu dünya görüşü çerçevesinde bu sınıflandırmaya uymayan 4 meca bulunmaktadır. Bunlar, zaman, mekan, boşluk ve “lekta”dır. Richard Gaskin, “The Stoics on Cases, Predicates and the Unity of the Proposition”, *Aristotle and After*, (ed.) R. Sorabji, London, Institute of Classical Studies, 1997, s. 91.

²⁰⁶ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VIII*, 11-13. akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 15.

²⁰⁷ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VIII*, 12; akt. Mates, **a.g.e.**, s. 11.

Şimdi bu türden bir sınıflandırmayla uyumlu olacak şekilde bu üç sınıfa dahil olan varlıkların ait olduğu alemleri de sınıflarsak, dil seviyesi ve gerçeklik seviyesinin yanı sıra bir de lekta seviyesinden söz etmek gerekmektedir.²⁰⁸ Çünkü lekta, özellikle maddi varlığı olmaması sebebiyle, birer beden olan dil ve gerçek dünyadan ayrılmaktadır. Dolayısıyla hiçbir lekta, dil seviyesinin veya gerçeklik seviyesinin parçası olamaz. Bu seviyelerin öğelerine gelirsek, dil seviyesinde cümleler ve fiiller, gerçeklik seviyesinde nesnelere ve özellikleri ve son olarak lekta seviyesinde ise önerme ve yüklem sayılabilir.

Bu 3 seviyeli teoriyi sunduktan sonra yukarıda verilen lekta tanımı ve örneğine tekrar dikkat çekmek istiyoruz. Çünkü Stoalılar, lektaya düşünceden de farklı bir varlık vermektedirler ve bu yönüyle Stoa semantiği, Peripatetik teoriden ayrılmaktadır. Peripatetikler de 3 seviyeli bir semantik teori sunmuşlardır, ancak onların teorisinde lekton yerinde düşünce vardır.²⁰⁹ Stoalılar, bu noktada lekta'yı titiz bir şekilde düşünceden ayırmaya özen göstermişlerdir. Bunun sebebi, düşünmenin zihinsel bir güç olması ve düşünme sürecinin bile ruhta materyal bir değişim içeriyor olmasıdır.²¹⁰ Dolayısıyla **Aristoteles**'in sınıflandırmasına göre isim ve fiillerin zihinde oluşturduğu düşünceler de lekta olamazlar. İşte Stoalılar, bu düşüncelerle objeler arasına da lekta'yı yerleştirerek lekta'yı herhangi bir materyal varlıktan tabiri caizse tamamen arındırmaktadırlar.²¹¹ Buna göre lekta, zihinsel görüntü (*φαντασία λογική-fantasia logike*) ile bir arada ve uyumlu bir biçimde var olan şeydir.²¹²

Stoa semantiğinin Peripatetik teoriden ayrıldığı bir diğer nokta da lektalardaki çeşitliliktir. Stoa sisteminde fiil, cümle, genel isim, özel isim gibi farklı türdeki ifadelerle karşılık gelen farklı lektalar bulunmaktadır.²¹³ Buna karşılık Peripatetik

---

²⁰⁸ Andrew Pitts, *Greek Case in the Hellenistic and Byzantine Grammarians*, içinde **The Language of the New Testament: Context, History and Development** (ed.) Stanley E. Porter, Andrew Pitts, Leiden, Brill, 2013, s. 264.

²⁰⁹ Gaskin, **a.g.e.**, s. 94.

²¹⁰ Zeller, **a.g.e.**, s. 92-93.

²¹¹ Ammonius, **On Aristotle's De Interpretatione**, 17, 24; akt. Long, Sedley, **a.g.e.**, s. 198.

²¹² Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 55-56; akt. Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 84.

²¹³ P.T. Geach, (Book review) *Stoic Logic by Benson Mates* *The Philosophical Review*, Vol. 64, No. 1 (Jan. 1955) s. 143.

sistemde yalnızca terimler bulunmaktadır ve her şey terimler cinsinden tanımlanmaktadır.

2.2.2. Anlam

Nelerin doğru olabildiği ve lektaların ayrımı gibi daha teknik konulara geçmeden önce Stoa-Megara Okullarında tartışılan ve **Diodoros Kronos**'un da rol aldığı başka bir soruna değinmek istiyoruz. Doğruluk konusuyla sıkı sıkıya ilişkili bir başka problem ise **Platon**'un da ele aldığı²¹⁴ ve Stoa-Megara Okullarında yine gündemde olduğunu ve tartışıldığını bildiğimiz anlam sorunudur. Bu sorun temelde kelimelerin işaret ettikleri nesnelere nasıl bir yolla bağlı olduğunu sorgulamaktadır ve bu çerçevede lektalarla da ilişkilidir. Bu konuda öne çıkan iki cevap vardır; buna göre kelimeler ve anlamları ya doğal bir yolla veya geleneksel ya da tarihsel olarak bağlıdırlar.²¹⁵ Bu cevaplardan hangisi tercih edilirse edilsin, dilin sahip olduğu gücü etkileyecektir. Çünkü eğer kelimeler yani dil ile anlam arasında rastlantısal bir ilişki varsa bu durum, dil-anlam ilişkisini zayıflatacak ve dil üzerine yapılacak çalışmaları anlamsız veya gereksiz hale getirecektir. Bunun yanı sıra lektaları da rastlantısal yapacaktır.

Yukarıda aktarılan soruyla birlikte modern bir soru olan konuşmacının kastettiği anlam, antik tartışmada da yerini almıştır. Konuşmacının kast ettiği anlam, modern bir kavram olsa da **Diodoros Kronos**'un bu tartışmada benimsediği tutum olmuştur. Anlam sorununa **Diodoros**'un verdiği yanıtı göre, henüz konuşma yapılmadan önce dahi konuşmacının aklındaki anlam esastır. Başka bir deyişle konuşmacının söylemek istediği, söylenene kıyasla da dinleyicinin anladığı anlama kıyasla da mantıksal olarak üstündür.²¹⁶ **Diodoros** bu iddiasında daha da ileriye giderek konuşmacının kastettiği anlamın ötesinde başka hiçbir anlam olmadığını iddia etmiştir.

Diodoros Kronos, bu görüşünü deneysel bir şekilde gösterebilmek adına kölelerine (ya da oğullarına)²¹⁷ “fakat”, “onun”, “iken” gibi anlamlara gelen ve bir nesneye işaret etmeyen isimler koymuştur. Bu sayede **Diodoros**, semantik teorisine

---

²¹⁴ Platon, **Kratylos**.

²¹⁵ Gerard Verbeke, *Ethics and Logic in Stoicism*, içinde **Atoms, Pneuma, and Tranquillity: Epicurean and Stoic Themes in European Thought**, (ed.) Margaret J. Osler, s. 20.

²¹⁶ Fr. 111, Döring; akt. Sedley, “Diodorus Cronus and the Hellenistic Philosophy”, s. 103.

²¹⁷ Burada geçen “παῖδας” (*paidas*) sözcüğü hem “kölesi” hem de “oğlu” anlamına gelebilmektedir.

karşı çıkan birisine cevaben kölelerinden birinin ismini söyleyerek onu yanına çağırıldığında konuşmacının niyetinin kelimenin anlamının önüne geçtiğini somut bir ispatla göstermektedir.²¹⁸

Tam da bu noktada Sedley'nin görmezden geldiği fakat benim dikkat çekmek istediğim bir nokta var. **Diodoros**, kölelerini bu şekilde adlandırdığında bu kelimelerin işaret ettiği ya da nitelendirdiği objelere artık köleleri de dahil edilmiştir. Örneğin “iken” artık, öncesinde olduğu gibi işaret ettiği bir nesne olmayan bir sözcük değildir; “iken” kelimesinin işaret ettiği en az bir nesne vardır. Söz gelimi “iken” kelimesinin işaret ettiği nesnelere kümesi oluşturulacak olsa, bu küme artık bir boş küme değildir. Söz konusu kümenin en az bir elemanı olacaktır ve bu tek eleman, **Diodoros**'un bu ismi verdiği kölesidir. Şu halde, konuşmacıdan bağımsız bir şekilde, **Diodoros**'un karısı veya çocukları yani bu kümeden haberdar olan herkes için aynı kelime-nesne ilişkisinden bahsedilebilir. Bu ilişkiyi bilen herkes için, konuşmacının kelime ve nesne arasında kurduğu ilişki geçerlidir. Bu da konuşmacının ne kastettiğini değil, dinleyicinin ilişkiyi bilip bilmemesini anlam için temel kriter yapmaktadır. Dolayısıyla, **Diodoros**'un bu “ispat”ının amacına ne kadar hizmet ettiği tartışmaya açık hale gelmektedir.

Diodoros'un ulaştığı sonuçlardan biri de muğlaklığın imkansızlığıdır. Yukarıdaki sorunlu ispattan bir örnek getirmek gerekirse, **Diodoros** “fakat” dediğinde bunu bağlaç olarak mı kullandığı yoksa kölesini çağırarak için mi söylediği açık değildir. **Diodoros Kronos**'un böyle bir itiraza vereceği cevap, yine onun semantik teorisi ile paraleldir. Söz konusu teori uyarınca, anlam, tamamıyla konuşmacının konuştuğu andaki fikrine ve niyetine göre şekillenmektedir. Dolayısıyla, konuşmacı o anda bu kelimeyi yalnızca bir anlamını kast ederek kullanmıştır. Öte yandan muğlaklık denen fenomen, bir kelimenin aynı anda birden fazla anlama işaret etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Böylelikle **Diodoros**'un kelimeyi söylediği anda kastettiği amaç temel alınır ve bu sayede muğlaklığa da düşülmez.²¹⁹

Ancak burada da **Diodoros**'un verdiği cevabın yetersizliği vurgulanmalıdır. Muğlaklık, bir kelimenin aynı anda birden fazla anlama işaret etmesiyle ortaya

---

²¹⁸ Ammonius, *On Aristotle's De interpretatione* 38.17–20, Fr. 114-115, Döring; akt. Sedley, *a.g.e.*, s. 103.

²¹⁹ Sedley, *a.g.e.*, s. 103.

çıkılmaktadır; fakat yukarıdaki itiraz konuşmacının köleye mi seslendiğini yoksa bağlaç olarak mı “fakat” dediğini sormamaktadır. Yani bu itirazdaki muğlaklığa yönelik esas kaygı, konuşmacının ne kastettiği değildir. Zira konuşmacı neden söz ettiğini tabii ki bilmektedir. Öte yandan buradaki muğlaklık sorunu, dinleyicinin ne anlaması gerektiğine veya dinleyicinin anladığı anlamın konuşmacının kastetmek istediği anlamla örtüşüp örtüşmediğine dairdir. Bu bağlamda **Diodoros**’un itiraza verdiği cevap, tatmin edici olmaktan çok uzaktır.

İşte dinleyicinin anladığı anlam, bizi **Hrisippos**’un teorisine getirmektedir. **Hrisippos** da **Diodoros Kronos**’un teorisinin sebep olduğu sorunları görmüş olacak ki,–muhtemelen **Diodoros**’a cevaben geliştirdiği- teorisinde, anlam yükünü konuşmacıdan alıp dinleyiciye vermektedir. Şu halde, kelimenin anlamı belirlenirken esas alınan, konuşmacının ne kastettiği değil, dinleyicinin söz konusu kelimedenden ne anladığı olmalıdır. Dolayısıyla, her dinleyici konuşmacının söylediği her kelimeyi çok farklı şekillerde anlayabilir. O halde, dinleyicinin anlamasına bağlı olarak her kelime, birden fazla anlam sahip olabilir.²²⁰ Bu da demek oluyor ki **Hrisippos**’a göre her kelime muğlaktır.²²¹

Yukarıda verilen köle örneğinden devam edersek, söz gelimi kedisinin ismini “iken” koyan bir dinleyici varsayalım. Bunu bilen dinleyiciler için “iken” kelimesinin işaret ettiği nesnelere bir yenisini daha eklenmiş, halihazırda varsayılan muğlaklığın boyutu daha da artmıştır. Kanımca **Hrisippos**’un teorisi **Diodoros**’unkinden daha güçlüdür. Zira **Diodoros** kendi verdiği örnekle semantik teorisini desteklemeyi amaçlıyorsa da bu örnekte kölenin “iken” kelimesini duyunca karşılık vermesi, ismini bilmesi kaynaklı bir durumdur. Eğer köle, ismini bilmiyorsa olsaydı, **Diodoros** ne kadar “iken” derse desin, köle kendisine yöneltilen bu çağrıyı muhatap almayacaktı. Dolayısıyla bu örnekte de aslında konuşmacının değil, dinleyicinin anlayışı veya epistemolojisi esastır. Bu bağlamda **Diodoros Kronos**’un verdiği köle örneği, kendi teorisinden daha çok **Hrisippos**’un teorisini desteklemektedir.

Bununla birlikte, yukarıda bir dipnotta “παῖδας” kelimesi ile ilgili bir açıklama yapılmıştı. Açıklamada ifade edildiği üzere bu kelime, hem oğul hem de

²²⁰ Fr. 111, Döring, akt. Sedley, **a.g.e.**, s. 104.

²²¹ Bocheński, **a.g.e.**, s. 84.

köle anlamlarına gelmekte idi. Bu kelimenin hangi anlama geldiği, konumuz açısından hiçbir öneme sahip değildir. Fakat **Diodoros**'un semantik teorisine karşılık açıklayıcı ve ironik bir örnek olacağını düşünüyorum. Örneğin, bu kelimeyi ve kölelerin ya da oğulların isimlendirilmesini asırlar önce kayda geçen Ammonius, bu cümleyi yazdığında muhakkak neyi kastettiğini bilerek yazmıştı. Yani, **Diodoros**'un kime bu ismi verdiğini anlatırken neyi kastettiğini biliyordu. Ancak ne Ammonius'un bu metnini aktaran Döring, ne Döring'in aktarımı hakkında yazan Sedley, ne de bugün bu kelimeyi okurken "dinleyici" koltuğunda oturan bizler, bu sözcük ile neye işaret edildiğini anlayabilmekteyiz. Dolayısıyla bu küçük örnek bile konuşmacının değil, dinleyicinin anlayışının esas olduğunu göstermeye, **Diodoros**'un da semantik teorisini zedelemeye muktedirdir.

Bununla beraber **Hrisippos**'un her kelimenin muğlak olduğunu kabul etmesi ve esas anlamı dinleyicinin anlayışına teslim etmesi de pek çok soruna kapı açmaktadır. **Diodoros** ve **Hrisippos**'un teorilerini aktaran Gellius'un itirazı, dinleyicinin pasifleştirilmesine karşıdır. **Hrisippos**'un anlamı dinleyiciye özel kılması, konuşmacının kendini ifade etme gücünü büsbütün ortadan kaldırmaktadır.²²² Bunun yanı sıra her kelimenin muğlak oluşu, mantık ve felsefe yapılmasını da sorunlu hale getirecektir. Zira bu disiplinler, dili, özelde kavramları temel almaktadır. Bu kavramların muğlak olması, iletişimin yanı sıra zihinsel süreçleri de zora sokacaktır. Sonuç olarak da dinleyici ne söylese söylesin bir önemi kalmayacak, nihayetinde dinleyicinin ne anladığı sınır olacaktır.

Diodoros Kronos'un da **Hrisippos**'un da ortaya koyduğu teoriler, kendine göre sorunlar içermektedir. Ancak hem sorulan sorular, hem de bu sorulara yönelik geliştirilen cevaplar MÖ 4. yüzyıl için zamanının oldukça ötesindedir.

2.2.3. Önergeler

Lektalar arasındaki temel ayırım, tam olup olmamalarına göre yapılmaktadır. Buna göre lektalar, tam ve eksik olmak üzere ikiye ayrılır.²²³ Eksik lektalar (ἐλλειπές-

²²² Peter T. Struck, **Birth of the Symbol: Ancient Readers at the Limits of Their Texts**, Princeton, Princeton University Press, 2004, s. 132.

²²³ Önceki bölümlerde Megara-Stoa mantığını yanlış yansıttığından söz ettiğimiz Prantl, Stoacıların önergeleri tam ve eksik olarak ikiye ayırdığını iddia etmektedir (Carl Prantl, **Geschichte der Logik im Abendlande**, s. 438). Ancak Zeller'in dikkat çektiği gibi bu, hatalı bir yorumdur; önergeler

ellipes), isim ve fiillerin ifade ettikleridir. Eksik lektalar, tam bir fikir ifade edemedikleri için doğru veya yanlış olamazlar. Bugün anladığımız manada önermeler (*ἀξιώματα-axiomata*) ise tam lektalardır (*αὐτοτελέες-autoteles*).²²⁴ Ancak az sonra inceleyeceğimiz gibi her tam lekta, önerme değildir; dolayısıyla her tam lektanın bir doğruluk değerine sahip olacağı söylenemez.

Tam lekta, kendi arasında atomik ve moleküler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Atomik veya basit önerme, genellikle bir özne ve yüklemden oluşur, tekrarsızdır ve herhangi bir mantıksal eklem içermemektedir. “Gündüzdür”, “Gecedir”, “Sokrates konuşuyor” gibi cümleler basit önermelere örnektir. Basit önermeler, değilleme, değillemeli assertorik, olumsuz²²⁵, assertorik, belirtici ve belirsiz önermeler olabilirler.²²⁶ “Bu adam yürüyor” önermesi, işaret ettiğim adamdan söz ettiğim için belirtici bir önermedir. “Biri oturuyor” önermesi, kimden söz edildiği açık bir şekilde belirtilmediği için belirsiz önermedir. “Sokrates oturuyor” önermesi ise belirtici bir referansı olmadığı için ne belirli ne de belirsiz bir önermedir.²²⁷

Moleküler önermeler ise, atomik önermelerden oluşturulan daha karmaşık tam lektalardır. Bir moleküler önerme, ya aynı önermenin iki kez tekrarından ya da iki farklı önermeden oluşur ve her zaman bir veya daha fazla mantıksal eklem bulundurur.²²⁸ “Sokrates yürüyor veya Sokrates oturuyor” veya “Eğer gündüzse ve aydınlıksa konuşuyorum” gibi koşul ifadeleri²²⁹ ve tasımlar²³⁰, bu türden lektalara örnektir.

(*axiomata*), her zaman tam lekta sınıfında değerlendirilmiştir. Tam ve eksik olanlar, lektaların tamamıdır. Zeller, **a.g.e.**, s. 94.

²²⁴ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 63-68; Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 70-74.

²²⁵ Stoalılar, değilleme içeren ifadeleri aslında atomik olarak sınıflandırmaktadırlar. Bu 3 tip önerme, eklemler bölümünde detaylı bir şekilde incelenecektir.

²²⁶ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 69, Long, Sedley, **Hellenistic Philosophers**, s. 205.

²²⁷ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 93-98; Long, Sedley, **a.g.e.**, s. 204.

²²⁸ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 93; Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 64, 68; Galen, **Institutio Logica**, 12.8; akt. Mates, “Stoic Logic and the Text of Sextus Empiricus”, **American Journal of Philology**, vol. 70, 1949, s. 291.

²²⁹ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 71.

²³⁰ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 63; akt. Gaskin, **a.g.e.**, s. 91.

Lekta, tam veya eksik olmasına göre sınıflandırılrsa da eksik lektalar, tam lektalara dönüşebilmektedir. Bu amaç doğrultusunda cümlenin yapısına bağlı olarak sentaktik kurallar, eksik lektaların tamamlanmasına yönelik sorular sorulmasını sağlamaktadır.²³¹ Örneğin “Yazıyor” cümlesi, kimin yazdığını belirtmediği için eksik bir lektadır. Ancak bu cümleye “Kim yazıyor?” sorusu yöneltilerek söz gelimi “Sokrates yazıyor” cevabı alınırsa²³² artık Sokrates’in yazıp yazmamasına bağlı olarak bir doğruluk değerine tabi, tam bir lektaya ulaşılabilir.

2.2.4. Doğruluk

İşte doğruluk, bu tabloda tam bu noktada devreye girmektedir. Öncelikle, bir ifadenin doğru veya yanlış olabilmesi için lekta olması ve tam olması gerekmektedir.²³³ Başka bir deyişle, doğru veya yanlış olabilen varlıklar, ancak tam lektalardır. Fakat bu, her lektanın bir doğruluk değerine sahip olmak zorunda olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü hatırlanacağı gibi eksik lektalar, bir doğruluk değerine sahip olamıyorlardı. O halde burada söylenenden anlaşılması gereken ancak tam lektaların doğruluk değeri taşıyıcısı olduğudur ve başka hiçbir şeyin olmadığıdır. Doğruluk ve yanlışlık lektaya bağlanabilir; dolayısıyla doğru ve yanlış lektada olabilir²³⁴. Öte yandan tam lektaların da tamamı bir doğruluk değerine sahip olmak zorunda değildir. Örneğin, dua, emir, soru veya dilek gibi bazı tam lektalar, tam bir fikir içermelerine rağmen bir doğruluk değerine sahip olamazlar. Bu da bizi önerme (*ἀξιώματα-axiomata*) tanımına getirmektedir.

Sextus Empiricus’un aktarımına göre önerme, bilişsel bir yargı oluşturabilen ifadedir. Ancak yalnızca bir şey söyleyen değil, söylediği şey, bir şeyin çelişği olabilen ifadedir. Şu halde önermeler, kendileriyle birlikte çelişikleri de var olan cümleler olmalıdırlar. Başka bir deyişle değillenemeyen ifadeler, önerme değildir; ve bir doğruluk değerine sahip olmak demek, önermenin çelişğinin bulunması

---

²³¹ Barbara Cassin, Frederique Ildefonse, Carita Klippi, Irene Rosier-Catach, “Signifier”, **Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon**, (Ed.) Barbara Cassin, Emily Apter, Jacques Lezra, Michael Wood, 2004, Princeton University Press, s. 992.

²³² Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 63; akt. Long, Sedley, **a.g.e.**, s. 196.

²³³ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 74; akt. Long, Sedley, **a.g.e.**, s. 203.

²³⁴ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 75.

demektir.²³⁵ Çünkü eğer doğru bir önermenin çelişigi yoksa veya varsa ama yanlış değilse, bu önermenin de doğru olduğunu iddia edemeyiz.

Önermelerin alacağı doğruluk değeri, gerçeklikle veya dış dünyayla ilişkilerine göre belirlenmektedir. Örneğin “Gündüzdür” önermesi, eğer gündüzse doğru ancak eğer geceyse yanlış olmalıdır.²³⁶ Bunlar dışında sahip olabileceği bir doğruluk değeri bulunmamaktadır. **Hrisippos**’un da net bir şekilde ifade ettiği gibi her önerme ya doğrudur ya da yanlıştır.²³⁷ Buradan hareketle Stoacıların iki değerli bir mantık sistemini kabul ettikleri sonucuna ulaşılabilir. Bu ve pek çok diğer açıdan Stoacıların lekte sınıflandırması, **Aristoteles**’in sınıflandırması ile benzeşmektedir. Ancak ayrıldıkları temel nokta, **Aristoteles** anlamlı kelimeler ile çalışırken, Stoacıların lektanın kendisiyle çalışmalarıdır.²³⁸

2.2.4.1. Doğru ve Doğruluk İlişkisi

Stoacıların doğruluk öğretileriyle ilgili bir nokta, dikkat çekici ve bizim durduğumuz noktadan alışılacagelmediktir. Buna göre doğru (*ἀλήθης-alethes*) ve doğruluk (*ἀλήθεια-aletheia*), 3 yönden birbirinden ayrılmaktadır. Bunlar, cismi varlık, yapı ve işlevdir. Doğru olan, cisimsiz bir varlığa sahiptir. Çünkü o, doğru olabilen bir önerme, yani bir lektadır ve cismi bir varlığa sahip olamaz. Buna karşılık doğruluk, cismi bir bedendir. Çünkü doğruluk, her şeyi ifade edebilen bir bilimsel bilgi; bilimsel bilgi de belli bir şekilde ortaya konmuş bir hükmedici kuvvettir. Hükmeden kuvvet ise bir bedendir; dolayısıyla doğruluk da bir bedendir. Bu sebeple doğru ve doğruluk birinin beden olması birinin beden olmaması yönünden birbirinden ayrılmaktadır.

Doğru ve doğruluk arasındaki yapısal farklılık, çok daha kolay bir ayırımdır. Buna göre doğru basittir. Ancak doğruluk, tüm doğruları kapsamaktadır. Bu sebeple pek çok doğrunun bilgisinden oluşan doğruluk, daha karmaşık bir yapıya sahiptir. İşlev yönünden yapılan karşılaştırma ise doğru ve doğruluğun kullanım alanlarına

---

²³⁵ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 85; akt. Long, Sedley, **Hellenistic Philosophers**, s. 203.

²³⁶ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 65; akt. Long, Sedley, **Hellenistic Philosophers**, s. 203

²³⁷ Cicero, **De Fato**, 38; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 145.

²³⁸ Bocheński, **a.g.e.**, s. 85.

işaret etmektedir. Buna göre doğruluk, sadece bilimsel bilgiye aittir, bilimsel alana mahsustur. Ancak doğru, çok daha kapsamlı bir kullanıma sahiptir. Doğruluk, sadece erdemli kişilerde bulunmaktadır; fakat doğru, en aşağılık kişide bile bulunabilir. Çünkü hiçbir erdeme sahip olmayan bir kişinin bile doğru bir şey söylemesi mümkündür.²³⁹

2.2.5. Eklemler

Megara-Stoa Okullarının en büyük başarılarından birisi, hiç şüphesiz eklemlerin her biri için verilen detaylı analizlerle geliştirilen moleküler önermeler teorisi. Burada ele alınan mantık öğretisi, eklemlerin mantıksal özelliklerinin analizini amaçlamış; bu analiz ve elde edilen sonuçlar dahilinde ise söz konusu eklemlerin manalarının ve doğrularının sorgulanması üzerine kurulmuştur.²⁴⁰ Bu temelde, eklemlerin mantıksal özellikleri sorgulanırken eklemlerle bağlanarak bir araya getirilen önermeler ile bir araya getirilmiş önermenin bütününe doğruluğu sorunu sıklıkla gündeme gelmiştir.

Buna göre Megara ve Stoa Okullarında mantıksal eklemlerin doğrusal tanımlara sahip olmaları gerekliliği konusunda bir kriter belirtilmemiştir.²⁴¹ Bu sebeple bu mantık sisteminde doğrusal tanıma sahip olan eklemlerin yanı sıra olmayanlar da vardır. Başka bir deyişle, atomik olmayan önermelerin doğruluk değerini bileşenlerinin doğruluk değeri belirleyebildiği gibi, bileşenlerin doğruluk değerlerinin moleküler önermenin tamamının doğruluk değerini etkilemediği örneklerden de söz edilebilmektedir. Buna göre, bu mantıkta “tümel evetleme” gibi doğrusal tanıma sahip eklemler varken, “kıyaslama” gibi doğrusal olmayan eklemler de mevcuttur. Doğrusal tanıma sahip olan eklemlerin hangi koşullarda doğru hangi koşullarda yanlış olduğu detaylı bir şekilde tekrarlandığı için bu döneme ait pek çok doğruluk değeri tablosuna rastlamak mümkündür. Bu tablolar elbette bizim anladığımız gibi çizilmiş tablolar değildir, ancak her kombinasyonun yani modern gösterimde her sütunun tek tek ele alındığı, sözel bir anlatıma sahip tablolardır. Bu çalışmada bu anlatıları modern doğruluk değeri tablolarına dönüştürerek sunacağız.

²³⁹ Sextus Empiricus, *Hypotyposes Pyrrhoniennes II*, 81-83; akt. Long, Sedley, *a.g.e.*, s. 198-199.

²⁴⁰ Bocheński, *a.g.e.*, s. 88.

²⁴¹ Kneale, Kneale, *a.g.e.*, s. 148.

2.2.5.1. Değilleme

Değilleme işlemi, Megara-Stoa Okullarında bugünkü genel eğilimden farklı olarak, eklemeler başlığı altında çalışılmamıştır. Değilleme, birbirine karşıt önermelerin (ἀντικειμένα-*antikeimena*) birbirleriyle olan ilişkileri çalışılırken ele alınmıştır.²⁴² Bu durumun sebebi hakkında aktarılan bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Diogenes Laertius'un aktarımına göre değilleme içeren önermelerin atomik önermeler olarak değerlendirilmesi²⁴³, yüksek bir ihtimalle makul bir sebep olabilir. Hatta Zeller, Diogenes'in şahitliğine dayanarak değillemeli önermelerin yanı sıra çifte değillemeli önermelerin dahi atomik önermeler olduğuna dikkat çekmektedir.²⁴⁴ Buna karşılık Sextus Empiricus, bunu destekleyen bir bilgi aktarmamaktadır.²⁴⁵ Bu eklem üzerine yapılan çalışmalar, yine bugünün mantığından ayrışarak değilleme veya Stoalılar özelinde “olumsuzlama”nın değişik manalarını kapsamaktadır. Bu bağlamda Stoalılar, şu 3 farklı değilleme türü arasında bir ayırım yapmış,²⁴⁶ bu 3 türdeki önermeleri olumlu önermelerden ayırmışlardır²⁴⁷:

1. Değilleme (ἀποφατικὸν ἀξίωμα-*apofatikonaksioma*-“*the negation*”): Bir önermenin başına “değil” (οὐκί-*ouki*) ifadesinin eklenmesi yoluyla oluşturulur.²⁴⁸ “Gündüz değildir” önermesi, bu türden değillemelere örnektir.²⁴⁹ Bugün anladığımız cinsten değilleme eklemine en yakın karşılık olan türdür. Bu eklemle ilgili olarak Stoalılar “değil” ifadesinin değillenmek istenen önermenin başına getirilmesi konusundaki ısrarlı titizlikleri ilginç bir noktadır. Bu konuya dikkat çeken hiçbir kaynak bulunmamakla birlikte akıllarında belki *de dicto-de re* ayırımına yakın bir fikrin olduğu düşünülebilir.

²⁴² Bocheński, *Ancient Formal Logic*, s. 88.

²⁴³ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 70; akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 31.

²⁴⁴ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 69; akt; Zeller, s. 112.

²⁴⁵ Mates, *Stoic Logic*, s. 31.

²⁴⁶ Bocheński, *a.g.e.*, s. 88-89.

²⁴⁷ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 69; akt. Kneale, Kneale, *The Development of Logic*, s. 146.

²⁴⁸ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 69; Sextus Empiricus *Adversus Mathematicos VIII*, 89-90; Apuleius, In de Interp., ed. Oud, s. 266; Boethius, In de Interp., ed. Meiser, s. 261 akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 31.

²⁴⁹ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 69; akt. Kneale, Kneale, *The Development of Logic*, s. 147.

Bu savımı destekleyen bir işaret, Sextus Empiricus'un metninde bulunabilir. Sextus, Stoaluların “Gündüzdür ve gece değildir” önermesinin “Gündüzdür ve gecedir” şeklinde değillenmesini yanlış olarak değerlendirdiklerini aktarmaktadır. Eğer değilleme, olumlama ifadesinin “değil” ile zenginleştirilmiş hali ise, “Gündüzdür ve gece değildir” önermesi de “Gündüzdür ve gecedir” önermesinden bir “değil” ile daha zengindir.²⁵⁰ Ancak Stoalular, bu türden bir değillenmenin hatalı olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre bu önermenin doğru bir yöntemle değillenmesi, “İkisi de değildir: Gündüzdür ve gecedir”²⁵¹ şeklinde olmalıdır.²⁵²

2. Reddetme (ἀρνητικόν-*arnetikov*-“*the denial*”): Bu türden değilleme önermelerinin birinci türdekilerden temel farkı, bir önermenin değillmesi olmamalarıdır. Bu tür önermelerde olumsuzluk manası, özne olarak görev yapan kelime yoluyla verilmektedir. Hiç kimse ya da hiçbir gibi olumsuzluk ifade eden ya da “reddeden”²⁵³ bir özne veya nesne bileşeni ve bir yüklem ile oluşturulan önermelerdir. “Hiç kimse yürümüyor” cümlesi bu türden önermelere örnek olarak verilebilir. Bu önermenin öznesi olan “hiç kimse”, reddeden özne olarak görev yapmaktadır.
3. Olumsuz önerme (στειρητικόν-*steretikon*-“*the privations*”): Önermenin öznesinin bir terim değillmesi ile nitelendirilmesiyle oluşturulan önermelerdir. Bu türden önermeler, atomik bir önermenin yüklemine olumsuzlanması yoluyla meydana getirilir. Örneğin “Bu adam nezaketsizdir”²⁵⁴ cümlesi, “nezaket” kelimesinin olumsuzlanması yoluyla ulaşılan bir olumsuz önermedir.

²⁵⁰ Sextus Empiricus **Adversus Mathematicos VIII**, 90; akt. Long, Sedley, **a.g.e.**, s. 204.

²⁵¹ Yukarıda da dile getirildiği gibi Stoalular, değilleme belirten kelimenin cümlenin başına getirilmesi konusunda bir özen göstermektedirler. Haliyle verilen Yunanca örneklerde de değilleme öneki, Stoaluların ikazına uygun olarak cümlenin başına getirilmektedir. Fakat Türkçenin dil yapısı ile Yunancanın dil yapısı arasındaki uyumsuzluk dolayısıyla Türkçede bunu ifade etmenin kusursuz bir yolu bulunmamaktadır. Türkçede değilleme ifadesini cümlenin başına yerleştirmenin nispeten en doğru yolunun bu olabileceği düşüncesiyle bu şekilde yazmanın uygun olduğu kanaatindeyim.

²⁵² Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 89; akt. Mates **Stoic Logic**, s. 31.

²⁵³ Diogenes Laertius, **Vitae VII**, 70; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 31.

²⁵⁴ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 70; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 31.

Megara-Stoa Okullarında çelişik önermeler, iki önermeden birinin diğerinden “değil” ifadesi farkı ile “daha zengin olması” şeklinde tanımlanmıştır.²⁵⁵ Bu bağlamda Sextus’un yukarıda verdiği örneği tekrar ele alalım. Bu örneğe göre “Gündüz değildir” önermesi, “Gündüzdür” önermesinin “değil” ile zenginleştirilmiş halidir. Bu sebeple bu iki önerme, tanım gereği birbirinin çelişigidir. Sextus, çelişik olmanın tanımı dolayısıyla “Gündüzdür ve aydınlıktır” önermesi ile bu önermeden değilleme açısından zengin olan “Gündüzdür ve aydınlık değildir” önermesinin çelişik olması ihtimali sorusunu ortaya atmaktadır. Stoalılara göre bu iki önerme, birbirinin çelişigi değildir. O halde, sırf birinin diğerinden “değil” yoluyla zengin olması, çelişikliği garanti etmemektedir. Onlara göre, bir ifadenin bir diğerinin çelişigi olabilmesi için ifadenin tamamının değillenmesi gerekmektedir. Değilleme, ancak o zaman önermenin tamamını kapsamı altına alabilir ve gerçek bir çelişikten söz edilebilir.

Buna karşılık “Gündüzdür ve aydınlık değildir” önermesinde değilleme, yalnızca “aydınlıktır”ı kapsamı altına almaktadır.²⁵⁶ O halde, Sextus’un dikkat çektiği nokta uyarınca söz konusu tanım, bir önermenin diğerinden “değil” açısından zengin olması değil; bir önermenin diğerinden tamamını kapsayacak bir “değil” ile zenginleştirilmesi şeklinde revize edilmelidir. Kneale ve Kneale, bunun bir operatörün kapsamı anlayışının ilk örneği olduğunu belirtmektedir.²⁵⁷ Bu da Stoalılarla ilgili söylenen mantıkta ileri oldukları iddialarını destekleyen bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu döneme ait kaynaklarda değilleme için bir doğruluk değeri tablosu oluşturulmasına yönelik hiçbir girişim görülmemektedir. Buna karşılık çiftli değillemeye (*ὑπεραποφατικόν-uperapofatikov*) ait “değillenmenin değillesmesi” tanımına rastlanmaktadır. Buna göre bir önermenin değillesmesinin değillesmesi, bize önermenin en baştaki halini yani kendisini vermektedir.²⁵⁸ Bir başka deyişle çifte değilleme ilkesine göre Stoalılar, “ $\neg\neg p \equiv p$ ” eşitliğini kabul etmektedirler.

---

²⁵⁵ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 89; Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 73; akt. Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 89.

²⁵⁶ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 89; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 95.

²⁵⁷ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 147.

²⁵⁸ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 69; akt. Mates **Stoic Logic**, s. 31.

Diogenes Laertius'un aktarımına göre Stoalılar, bu ilkeyi kabul etmenin de ötesinde ortaya koymuşlardır.²⁵⁹

Öte yandan Mates, Stoalıların çifte değillemeyi bir kural olarak kabul etmelerine gerek bile olmadığını belirtmektedir. Buna sebep olarak da Stoalıların kabul ettikleri, ilerleyen bölümlerde inceleyeceğimiz 5 temel argüman tipini göstermektedir. Buna göre, Stoalıların 4. tipteki argümanı ve üçüncü halin olmazlığı ilkesinin bir arada kabul edilmesi, çifte değilleme kuralına denk düşmektedir. Mates'e göre bu ikisinin kabul edilmesiyle bir önermeden o önermenin çifte değillemesine ulaşılabilir; ve 5. tip argümanla da bir önermenin çifte değillemesinden önermenin kendisine geri ulaşılabilir.²⁶⁰ Aşağıdaki önermelerde yer alan tikel evetlemenin tekil evetleme olduğu kabulüyle şu örneklerde söz konusu geçişlerin örnekleri görülebilir:

Gündüzdür veya gündüz değildir.
Gündüzdür.
O halde, değildir: gündüz değildir.

Gündüzdür veya gündüz değildir.
Değildir: gündüz değildir.
O halde, gündüzdür.

Bununla birlikte Stoalıların bir önermenin değillenmesi ve bir önermenin yanlış olduğunun belirtilmesi arasındaki farkı da bildikleri ve bu farkı önemsedikleri bilinmektedir. Bu duruma Diogenes Laertius'un aktardığı şu örnek, dolaylı olarak işaret etmektedir:²⁶¹

“Gündüzdür ve gecedir” yanlıştır.
Gündüzdür.
O halde, gece değildir.

Bu örneğe göre, argümanın birinci öncülü, “Gündüzdür ve gecedir” önermesinin değillemesi değil, bu önermenin yanlış olduğunu bildiren bir ifadedir. Başka bir deyişle bu önerme “Gündüzdür veya gece değildir”den başka bir şey söylemekte, bir tür meta-dil içerisinde önermenin yanlış olduğunu belirtmektedir. Mantıksal analizlerinde bu ve başka örnekler gördüğümüz meta-dil kullanımları da Stoalıların sisteminin sahip olduğu iddia edilen titizlikle ilgili dikkat çeken bir detaydır.

²⁵⁹ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 69; akt. Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 89.

²⁶⁰ Mates, **Stoic Logic**, s. 32, dipnot 29.

²⁶¹ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 81; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 64.

2.2.5.2. Tikel Evetleme

Megara ve Stoa Okullarında tikel evetleme hakkında da gerektirme üzerindeki benzer bir tartışma olduğu bilinmektedir. Fakat bu tartışmanın detayları günümüze ulaşmamıştır.²⁶² Günümüze ulaşan verilerden tikel evetleme eklemi hakkında edinebildiğimiz bilgiler kısıtlı olsa da genel bir tablo çizmek için yeterlidir. Buna göre tikel evetleme kavramı, Megara ve Stoa Okullarında kendine şu şekilde yer bulmuştur:

Tikel evetleme türündeki önermeler, önermelerin “veya” (ἢτοι-*etoi*) eklemi²⁶³ ile bağlanmasıyla oluşturulmaktadır. Ancak bu eklemin pek çok farklı anlama sahip olduğu bilinmektedir. Bugün bu türlerin hepsinin bilgisine sahip değiliz. Öte yandan Stoacılar tarafından en çok kullanılan türün tekil evetleme (διεζευγμένον-*diekseugmenon*) olduğunu biliyoruz. Tekil evetleme, Stoacıların önermeler mantığına ait ileride değineceğimiz 5 temel çıkarım şemasında kendine yer bulmuş tek tikel evetleme türüdür.²⁶⁴

1. διεζευγμένον

Bu eklemin tikel evetlemenin özel bir türü olan tekil evetleme olduğu pek çok yazar tarafından kabul görmüştür.²⁶⁵ Tekil evetlemeye dair Sextus Empiricus ve Diogenes Laertius’a ait en az iki tanımdan haberdarız. Sextus Empiricus’un aktardığı tanıma göre, bir tekil evetlemenin bileşenlerinden yalnız ve yalnız biri doğru olduğu zaman, bu tekil evetleme doğru olmaktadır.²⁶⁶ Diogenes Laertius’un tanımına göre ise bir tekil evetlemenin bileşenlerinden yalnız bir tanesi yanlış ise; diğer bir deyişle iki bileşeninden yalnız bir tanesi yanlış ise o tekil evetleme doğrudur.²⁶⁷ İlerleyen bölümlerde de değinileceği gibi bu türden bir tanım, Stoacıların 5 temel tip çıkarım şemasında yer alan tekil evetleme örnekleri ile de uyum içindedir.²⁶⁸ Buna göre, bir

²⁶² Prantl, *Geschichte der Logik im Abendlande*, s. 460.

²⁶³ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 72; akt. Bocheński, *Ancient Formal Logic*, s. 90.

²⁶⁴ Mates, *Stoic Logic*, s. 51.

²⁶⁵ Mates, *Stoic Logic*, s. 51; Bocheński, *Ancient Formal Logic*, s. 91, Jan Łukasiewicz, “On the History of the Logic of Propositions”, *Polish Logic: 1920-1939*, Ed. Storrs McCall, Oxford, 1967, s. 74; Kneale, Kneale, *The Development of Logic*, s. 148.

²⁶⁶ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VIII*, s. 282; akt. Mates, *SL*, s. 51; Bocheński, *Ancient Formal Logic*, s. 91.

²⁶⁷ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 72; akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 52; Bocheński, *Ancient Formal Logic*, s. 91.

²⁶⁸ Mates, *Stoic Logic*, s. 52.

tekel evetlemeli önermede bir bileşenin doğruluğundan, diğer bileşen veya bileşenlerin yanlışlığına ulaşılabilenkte; ya da eğer elimizdeki tekel evetlemeli önerme iki bileşenden oluşuyorsa bir bileşenin yanlışlığından diğer bileşenin doğruluğuna ulaşılabilenktedir.

Bu tanımlara göre, tekel evetlemenin kullanıldığı söz konusu temel 2 çıkarım türüne aşağıdaki gibi geleneksel olmayan örnekler verilebilir:

Duygu, tatile Cuma veya Cumartesi günü çıkacak.

Duygu, tatile Cuma günü çıkacak.

Duygu, tatile Cumartesi günü çıkmayacak.

ve

Duygu, tatile Cuma veya Cumartesi günü çıkacak.

Duygu, tatile Cuma günü çıkmayacak.

Duygu, tatile Cumartesi günü çıkacak.

Buna karşılık, 2. yüzyılda yaşamış ve Stoalılar hakkında bilgiler kaleme almış olan Gellius, tekel evetlemenin doğruluğu ile ilgili farklı koşullar aktarmaktadır. Gellius, bileşenlerinin her ikisi de doğru olamıyorsa veya bileşenleri birbiriyle uyumsuz değilse tekel evetlemenin doğruluğunu kabul etmeyen Stoalılar olduğunu belirtmektedir. Gellius'un bu türden bir görüş için sunduğu ünlü evlilik argümanı şu şekilde ilerlemektedir:²⁶⁹

Ya güzel bir kadınla evleneceksin ya da çirkin bir kadınla evleneceksin.

Eğer kadın güzelse, onu başkalarıyla paylaşacaksın.

Eğer çirkinse, bu kadın sana bir ceza olacak.

Ama bunların ikisi de cazip değildir.

O halde, evlenme.

Gellius'a göre bu örnek, haklı bir tekel evetleme çıkarımı değildir; çünkü bir tekel evetleme çıkarımı için gerekli koşulları sağlamamaktadır. Gellius'a göre bir tekel evetleme önermesinde iki bileşenden biri doğru olmak zorundadır. Fakat aktarılan örnekteki iki bileşen de yanlış olabilir; diğer bir deyişle kişi, ne çirkin ne de

²⁶⁹ Gellius, *Noctes Atticae* V, XI, 1-2; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 52.

güzel bir kadınla evlenebilir. Dolayısıyla bu örnek, doğru ya da haklı bir tikel evetleme örneği değildir.

Gellius'a ait bir başka örnek de şöyledir: “Babanın emirleri şerefli veya esastır.” Bu örnekte yanlış olan nokta ise, üçüncü bileşenin eksik olmasıdır. Gellius'a göre bu iki bileşene “veya” eklemiyle eklenmesi gereken üçüncü bileşen “ne şerefli ne de esas”²⁷⁰ olmaktır. Bu sayede “veya” ile bağlanmış olan bu 3 bileşenden biri doğru olmak zorunda olacak, böylelikle Gellius'un doğru bir tikel evetleme önermesi için gerekli gördüğü koşullar sağlanacaktır.

Gellius, bunların yanı sıra bir de doğrusal olmayan bir tanım sunmaktadır. Ancak bu tanım, bazı yönleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu tanımda bir tikel evetleme önermesinden yapılacak çıkarımdan veya Stoalılarda görmeye alışık olduğumuz şemalardan bahsedilmemektedir. Burada bir tikel evetleme önermesinin bileşenlerinin özellikleri ve bileşenlerinin birbiriyle olan ilişkileri sunulmaktadır. *διεξευγμένον ἀξίωμα* (*diekseugmenon aksioma*) olarak bilinen bu tikel evetlemeli önerme tanımına göre, bir tikel evetleme önermesinin tüm bileşenleri birbiriyle uyumsuz olmalıdır. Bu bileşenlerin çelişikleri de aynı anda doğru olamazlar. Tüm bileşenlerden biri doğru, diğer tümü yanlış olmalıdır. Fakat, eğer bileşenlerin hiçbiri doğru değilse, ya da hepsi veya birden fazlası doğru ise; veya bileşenler birbiriyle uyumsuz değilse, veya çelişikleri birbirine karşıt değilse, o halde tikel evetleme önermesi yanlıştır. Gellius, bu tanıma örnek olarak “Haz, iyi veya kötü veya ne iyi ne de kötüdür” cümlesini vermektedir.²⁷¹

Yine Gellius'la aynı zamanlarda yaşamış olan Galen de Stoalıların tikel evetleme üzerine görüşlerinde Gellius'a katılmaktadır. Galen de Stoalıların tikel evetlemeli ifadelerinin bileşenlerinin birbiriyle uyumsuz olması gerektiğini belirtmektedir. Buna göre, bir tikel evetlemeli önermenin her iki bileşeni de doğru olamaz, ancak her iki bileşeni de yanlış olabilir. Galen, bu türden önermelere örnek olarak “Gece veya gündüzdür” cümlesini vermektedir.²⁷² Öte yandan Galen, yine aynı eserinde, yukarıda dikkat çekilen aktarımıyla tamamen çelişerek bileşenlerin her

²⁷⁰ Gellius, *Noctes Atticae II, VII*, 21; akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 52.

²⁷¹ Gellius, *Noctes Atticae XVI, VIII*, 12-14; akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 52.

²⁷² Galen, *Institutio Logica*, 9, 12; akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 53.

ikisinin de doğru veya her ikisinin de doğru olamayacağını belirtmektedir.²⁷³ Yüksek ihtimalle Galen'in bu çelişik iki ifadesinden yalnız biri doğru tikel evetlemeden söz etmektedir. Ancak, hangisinin doğru tikel evetlemede aranan özellik olduğunu bilemeyeceğimiz için, Galen'in aktarımından Stoalıların görüşleriyle ilgili daha fazla bilgiye ulaşamamaktayız.

Bu konu hakkında, Galen ve Gellius'un yanı sıra Sextus Empiricus da bir pasaja yer vermektedir. Ancak bu pasaja dair ilginç olan nokta dikkat çekmektedir. Mates tarafından açık olmadığı gerekçesiyle üzerinde durulmayan bu pasaj, Bocheński tarafından konuya açıklık getirici olarak nitelendirilmiştir. Ve ikisi pasajı farklı şekilde okumuşlardır. Mates, Sextus'un aktarımını şu şekilde okumuştur: "Doğru bir tikel evetleme, bileşenlerinin birinin doğru ve diğer bileşeninin yanlış olduğunu veya diğer bileşenlerinin uyumsuzluktan yanlış olduğunu bildirmektedir."²⁷⁴ Buna karşılık Bocheński, "eğer bileşenlerinin biri doğru, diğer veya diğerleri yanlışsa veya yanlış ve uyumsuzsa" tikel evetlemeli önermenin doğru olduğu şeklinde okumaktadır.²⁷⁵ Mates, bu pasajın bağlam içerisinde bir yere oturmadiğı için Stoalıların tikel evetleme görüşü ile ilgili genel bir fikir edinebilmemiz açısından faydalı olmayacağını düşünmektedir. Bocheński ise Sextus'un aktarımının Stoalıların 5 temel kalıbından dördüncü ($p \vee q.p. \supset .\neg q$) ve beşinci ($p \vee q.\neg p. \supset .q$) çıkarım şemasıyla uyumlu bir tablo çizdiğini düşünmektedir.²⁷⁶

Bu türden önermelerle ilgili doğruluk değeri tablosu şu şekilde ifade edilebilmektedir:

---

²⁷³ Galen, **Institutio Logica**, 8; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 53.

²⁷⁴ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**, 191; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 53.

²⁷⁵ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**, 191; akt. Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 91.

²⁷⁶ Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 91.

0	0	0
1	0	1
0	1	1
1	1	0

Şekil 2.1. Tekil Evetleme için doğruluk tablosu.

Hrisippos'un ortaya koyduğu üçüncü halin imkansızlığı ilkesinin içerisinde yer alan tikel evetleme de tekil evetlemeci mahiyettedir.²⁷⁷ Buna göre **Hrisippos**'un iddiası şu şekilde ifade edilebilir: $(p).T'p' \vee F'p'$.

2. παραδιεξευγμένον

Stoacılar, tekil evetleme ile diğer tikel evetleme türleri arasında net bir ayrım gözetmişlerdir. Bahse mevzu bu diğer türler içinde öne çıkanlardan biri de “kapsayıcı veya”dır. İsmi başında yer alan “παρα” (*para*) önekinden de anlaşılacağı üzere bu türden tikel evetlemeler, bir tikel evetlemenin sahip olması gereken nitelikler yönünden noksan olduğu sanılmaktadır. Yine de bu türden eklemelerin doğrusal bir tanımına sahip değiliz.

Galen, bazı türde önermelerin yalnız tek bir bileşenin değil, birden fazla ve hatta tüm bileşenlerinin doğru olabileceğini ifade etmektedir. Ancak, bu önermelerin bileşenlerinin bir tanesinin doğru olması zorunludur. Galen, bu türden önermelerle ilgili olarak “neredeyse tikel evetleme” şeklinde adlandırıldıklarını da eklemektedir.²⁷⁸ Buradan Stoacılar için esas tikel evetlemenin tikel evetleme olduğu sonucuna da dolaylı olarak ulaşabiliriz. Hatırlanacağı gibi tekil evetlemede

²⁷⁷ Cicero, **De Fato**, 10, 20; akt. Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 91.

²⁷⁸ Galen, **Institutio Logica**, 12; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 53.

önermenin doğru olması için yalnız bir bileşenin doğru olması zorunluydu. Ancak bu bölümde ele alınan tikel evetleme cinsinde birden fazla bileşenin veya tüm bileşenlerin doğru olabilmesi dolayısıyla bu önermeler “neredeysel” tikel evetleme adını almakta, yani gerçek bir tikel evetleme koşulunu sağlamamaktadır.

Benzer bir beyana Ammonius'ta da rastlanmaktadır. Buna göre, bir *παραδιεζευγμένον* (*paradiakseugmenon*) birbiriyle çelişik olmayan bileşenlerden oluşmaktadır. “Sokrates yürüyor veya Sokrates konuşuyor” önermesi bu türe bir örnektir.²⁷⁹ Bu moleküler önermenin her iki bileşeni de aynı anda doğru olabilmektedir.

Apollonius da *παραδιεζευγμένον*'un bir veya birden fazla bileşeninin veya tüm bileşenlerinin doğru olabileceğini söylemiş; ve bu yönüyle yalnız bir bileşeninin doğru olabildiği tekil evetlemeden ayrıştığını belirtmiştir.²⁸⁰

Bu tanıma göre söz konusu türdeki önermelerle ilgili doğruluk değeri tablosu şöyledir:

0	0	0
1	0	1
0	1	1
1	1	1

Şekil 2.2. Kapsayıcı tikel evetleme için doğruluk tablosu.

²⁷⁹ Preface to Ammonius, In An. Pr., ed. Wallies, xi-xii; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 53.

²⁸⁰ Apollonius of Alexandria, 219, 222; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 53.

Bununla birlikte παραδιεξεργασμένων'un tikel evetlemeli önermelerde yer değiştirme özelliğinin bulunduğunu da açıkça ortaya koymuştur.²⁸¹ Bocheński'nin sembolle " $p \vee q. \supset q \vee p.$ " şeklinde ifade ettiği²⁸² Apollonius'un bu fragmanı ile ilgili olarak Mates, şu örneği aktarmaktadır: "Gece veya gündüzdür" ile "Gündüz veya gecedir" arasında bir fark bulunmamaktadır.²⁸³

Geç Antik Yunan mantığı hakkında oldukça geniş yelpazede bilgiler sunan Sextus ve Diogenes'in kaynaklarında ise bu konu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır²⁸⁴

Bu iki temel tanımın yanı sıra tüm bileşenleri doğru iken tikel evetlemeli önermenin doğru olamayacağını söyleyen tanımlardan bahseden kaynaklar da bulunmaktadır.²⁸⁵ Bugün Sheffer fonksiyonu olarak bildiğimiz bu eklemelin doğruluk değeri tablosu şu şekildedir:

0	0	1
1	0	1
0	1	1
1	1	0

Şekil 2.3. Sheffer fonksiyonu için doğruluk tablosu.

²⁸¹ Bekker Anecd II, 485; akt. Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 91.

²⁸² Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 91.

²⁸³ Apollonius of Alexandria, 484, 493; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 53.

²⁸⁴ Mates, bu bilgi konusunda Bekker ve Fabricius'un şahitliğine güvendiğini belirtmektedir.

²⁸⁵ Galen, **Institutio Logica** 33, 11; Ammonius, An Pr XI; Bekker Anecd II, 485 ; akt. Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 91.

Tüm bu bilgiler ve değerlendirmeler ışığında Megara-Stoa Okullarında tikel evetlemeden söz edildiğinde temel alınan işlemin διαζευγμένον olduğu, fakat bunun yanı sıra farklı doğruluk tablosuna sahip, birden fazla tanımın da yine tikel evetleme türü olarak görüldüğü rahatlıkla söylenebilir.

2.2.5.3. Tümel Evetleme

Stoacılar, tümel evetlemeli önermeleri (συνεπιλεγμένον-*sumpeplegmenon*) birden fazla önermenin “ve” (καί-*kai*)²⁸⁶ eklemi ile bir araya getirilmesiyle oluşturulan bileşik önermeler olarak tanımlamışlardır.²⁸⁷ Bu türden bileşik önermelerin bileşenleri de bileşik önermeler olabilirler.²⁸⁸ Galen, **Hrisippos**’un takipçilerinin bu eklemi hatalı bir şekilde kullandıklarını iddia etmektedir. Buna göre, söz konusu takipçiler tümel evetleme terimini birbirinin sonucu olan önermeleri ve uyumsuz önermeleri birleştirirken de kullanmaktadırlar.²⁸⁹ Bu şahitlik de bizlere eklemin nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili işaretler vermektedir.

Şu halde, tümel evetleme eklemi, ne biri diğerinin sonucu olan iki ifadeyi ne de birbiriyle uyumsuz ifadeleri bağlamak için kullanılmalıdır. Galen, bu türden önermelere örnek olarak “Dion yürüyor ve Theon konuşuyor” cümlesini vermektedir.²⁹⁰ Bu tümel evetlemeli önermenin bileşenleri, “Dion yürüyor” ve “Theon konuşuyor” önermeleridir. Galen, bu önermelerin birbirinin mantıksal sonucu olmadıklarını ve birbirleriyle uyumsuz da olmadıklarına dikkat çekmektedir. Şu halde, söz konusu iki önerme birlikte, ancak bir tümel evetlemeli önerme oluşturabilirler. Galen’in bu aktarımından ulaşılabilecek bir başka sonuç da gerektirme ve tikel evetleme eklemelerinin, tümel evetleme eklemine nispetle daha birincil pozisyonda olduğu olabilir. Fakat bu konu hakkında net bir verimiz bulunmamaktadır.

Tümel evetlemeli önermelerin doğrusal tanımına göre bu önermeler, ancak tüm bileşenleri doğru ise doğru olabilirler.²⁹¹ **Epiktetos** da *Söylevler*’de bu türden önermelerin ne zaman elde edildiğini sorarak şu yanıtı vermektedir: “Kendi

²⁸⁶ Galen, **Institutio Logica** 10, 15; akt. Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 91.

²⁸⁷ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 72; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 54.

²⁸⁸ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 124; akt. Kneale, **The Development of Logic**, s. 160.

²⁸⁹ Galen, **Institutio Logica** 11; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 54.

²⁹⁰ Galen, **Institutio Logica** 10, 12; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 118.

²⁹¹ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 125; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 54.

doğasının gerektirdiğini yerine getirdiği zaman; ki bu da doğruların bir araya gelmesinden oluşmasıdır.”²⁹² Bu da demek oluyor ki, tümel evetlemeli önermenin yanlış bir bileşeni varsa tüm ifade yanlış olmalıdır.

Gellius da bu konuda Sextus Empiricus ve **Epiktetos**’la fikir birliği içindedir. Şimdi Gellius’un bu türden önermelere verdiği ve Romalı bir politikacı olan Scipio Aemilianus’u konu alan örneğini inceleyelim: “Scipio, Paulus’un oğludur ve iki kez konsül olmuştur ve galip gelmiştir ve düzenleyici memurdur ve L. Mummius’la aynı dönemde çalışmıştır.” Scipio ile ilgili yukarıda verilen bilgilerin hepsi doğrudur; dolayısıyla bu tümel evetlemeli önerme de doğrudur. Gellius, bu bileşik önermeye yanlış olan “ve Afrika’da Hannibal’ı yenmiştir” önermesini eklemenin, tüm önermeyi yanlış yapacağını belirtmektedir.²⁹³ Böylelikle, önermenin geri kalanında yer alan doğruların tamamı, tek bir yanlış ifadenin eklenmesiyle bütün önermenin doğruluk değerinin belirlenmesindeki etkilerini yitirmektedir.

Bu bilgiler ışığında tümel evetleme ile oluşturulmuş bileşik önermelerin doğruluk değeri tablosu şu şekilde olmalıdır:

0	0	0
1	0	0
0	1	0
1	1	1

Şekil 2.4. Tümel evetleme için doğruluk tablosu.

Öte yandan Sextus’un da kabul ettiği bir görüşe göre, yalnız tek bir bileşeni yanlış olan tümel evetlemeli önermelerin bütünü yanlış olarak değerlendirilmemelidir. Bu görüşe karşılık verilen Stoacı cevaba göre, elimizde

²⁹² Epiktetos, **Söylevler II**, IX, s. 200.

²⁹³ Gellius, **Noctes Atticae XVI**, VIII, 11; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 54.

küçük bir kısmı yırtılmış bir pelerin olduğunu varsayalım. Bu pelerinin yırtık olan tek kısmı bu küçük kısımdır ve bunun dışındaki her noktası sapaşağılamdır. O halde, bu pelerin yırtık mıdır, sağlam mıdır?

Sextus Empiricus'un savunduğu görüşe göre bu pelerin için yırtık demek yanlış olacaktır. Çünkü pelerinin yırtık olan tek bir noktası, tamamından yırtık diye bahsetmeye yeterli değildir. Buna karşılık Stoalılar, şu görüşü savunmaktadırlar: “Nasıl ki pelerinin büyük kısmı sağlam fakat küçük bir kısmı yırtık olduğu için pelerin sağlam demiyorsak, tümel evetlemeli önermeler örneğinde de pek çok doğru bileşen ve bir yanlış bileşeni olan bir tümel evetlemeli önermenin bütünü de tek bir yanlış bileşeni yüzünden yanlış olacaktır.”²⁹⁴ Bu durumda, bir veya birden fazla doğru bileşen olsa da tek bir yanlış bileşen tümel evetlemeli önermenin tamamını yanlış yapmaya yeterli olacaktır. Stoa mantığının günümüz mantığına en çok yaklaştığı başlıklardan biri olan tümel evetlemeli önermeler konusunda Sextus'un gündeme getirdiği bu itiraz dışında, bilinen başka bir tartışma bulunmamaktadır. Hakkında en yaygın uzlaşının bulunduğu belki de tek konu, tümel evetlemeli önermelerdir.

2.2.5.4. Diğer Eklemler

Stoalılar, yukarıda bahsedilen ve bugün de doğrusal tanımları güncel mantıkta mevcut eklemlerin yanı sıra bize yabancı başka eklemler de kullanmışlardır.

Örneğin bunlardan birisi “olduğundan” veya ”-den dolayı” manasına gelen “ἐπει-επει” bağlacı ile bir araya getirilen “çıkarımsal önerme”lerdir. Bu türden çıkarımsal önermeler, bir önbileşene ve bir artbileşene sahip moleküler yapıya sahiplerdir.²⁹⁵ İsminden de anlaşılacağı üzere bir “çıkarım”a (συνημμένον-*sunemmenon*) işaret etmektedirler.²⁹⁶ Teknik ismi “παρασυνημμένον” (*parasunemmenon*) olan bu önermeler, birbirine bağladığı cümlelerden ikincisinin ilkenden çıkarsandığını ve de ilkinin doğru olduğunu bildirmektedir.²⁹⁷ Bu, her ne kadar açık bir tanım gibi görünse de Stoalılar için “çıkarsanma”nın ne kadar tartışmalı bir kavram olduğu düşünüldüğünde ortada hiç de açık bir tanım olmadığı

²⁹⁴ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 128; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 54.

²⁹⁵ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 71; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 54.

²⁹⁶ Bonifacio P. Bairan, **An Introduction to Syllogistic Logic**, 2005 Katha Publishing Co. Inc. Makati City, s. 251.

²⁹⁷ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 74; akt. Bocheński, **a.g.e.**, s. 92.

anlaşılmaktadır. Yukarıdaki tanıma göre artbileşenin önbileşenden yalnızca çıkarsandığı söylenmektedir; ancak hangi manada, ya da kimin gerektirme tanımına göre çıkarsandığı açık belirtilmemiştir. Eğer bu tanımda kastedilen “çıkarsanma”, söz konusu okullarda en çok kabul gören tanım olan **Filon**’un gerektirme tanımına işaret ediyor ise, “çıkarımsal önermeler”i “tümel evetlemeli önermeler”den ayırtırmak mümkün olmayacaktır.²⁹⁸ Başka bir deyişle “ve” eklemi ile “olduğundan” ekleminin anlamları çakışacaktır. Bu da Stoa mantığına ait farklı iki eklemi tek bir manada kaynaştıracağı için bir sorun olarak karşımıza çıkacaktır.

Yine moleküler bir önerme tipi olan “nedensel önermeler”, “çünkü” manasına gelen “διότι”²⁹⁹ eklemiyle bağlanan iki önermeden oluşmaktadır. Diogenes Laertius, bu türden önermeler örnek olması açısından şu cümleyi vermektedir: “Aydınlıktır, çünkü gündüzdür.”³⁰⁰ Bu örnekten yola çıkarsak aydınlık olmasının nedeninin gündüz olması gibi, nedensel önermeler, bir neden ve onun sonucundan oluşmaktadır. Şu halde çıkarımsal önermelerden hangi yönüyle ayrıldıkları da görülebilir.

Bunların dışında, doğruluk değeri tabloları üzerinden tanımlanamayan, ancak Stoacılar tarafından kullanılmış başka eklemeler de vardır. Bu eklem ya da önerme türlerinden biri de bileşenleri arasında azlık ya da çokluk bildiren kıyaslamalı önermelerdir.³⁰¹

Megara-Stoa Okullarında bunlardan başka pek çok farklı eklem ya da önerme türünün kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ancak Stoa metinlerinde en çok rol alan ve en sık kullanılan eklemeler, bizim de çalışmamızda en fazla söz ettiğimiz gerektirme, değilleme, tikel evetleme ve tümel evetlemedir. Mates’in ifadesine göre daha az güvenilir aktarımlarda ve yalnız listelerde ismi geçen ancak hakkında detaylı bir bilgi veya doğruluk değeri tablosu aktarılmayan başka eklemeler de bulunmaktadır.³⁰²

2.2.6. Argümanlar

Megara-Stoa Okullarında argümanlar da tıpkı önermeler gibi oldukça teknik ve formel bir şekilde ele alınmıştır. Doğruluk bölümündeki incelememizden

²⁹⁸ Mates, **Stoic Logic**, s. 54-55.

²⁹⁹ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 72; akt. Bocheński, **a.g.e.**, s. 92.

³⁰⁰ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 72; akt. Mates, **a.g.e.**, s. 55.

³⁰¹ Bocheński, **a.g.e.**, s. 92.

³⁰² Mates, **Stoic Logic**, s. 55.

hatırlanacağı üzere Stoalıların ele aldığı temel doğru, önermenin doğruluğudur. Başka bir deyişle doğru olabilen şeyler, önermelerdir. Bunun yanı sıra argümanların da doğruluğundan söz edildiğine şahitlik ediyoruz. Şimdi argümanların yapısını ve nasıl doğru olabildiklerini inceleyeceğiz.

Stoalıların “argüman”dan ne anladıklarını açıklayabilmek için öncelikle argümanların bileşenlerinin neler olduğunu inceleyelim. Stoalılar için argümanlar, lektadan oluşan bir sistemdir. Bu durumun sebebi, şu şekilde açıklanabilir. Argümanlar, doğru veya yanlış olabilen yapılar olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla, doğruluk değerine sahip olamayan kelime veya cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşamazlar; bunun için lektaya ihtiyaç vardır. Bu sebeple argümanların her biri birer lektion olan önermelerden oluşması gerekmektedir. O halde argümanların bileşenleri, ancak ve ancak önermeler (ἀξιώματα-*axiomata*) olmalıdır.

Buna göre argüman (λόγος-*logos*), bir öncül veya öncüllerden ve bir sonuçtan oluşan bir lekta sistemidir.³⁰³ Tekrar vurgulamak gerekirse öncül (λήμμα-*lemma*) ile kastedilen cümleler değil, önermelerdir. Öncüllerin argümandaki görevi, sonucun doğruluğunu göstermektir. Sonuç (ἐπιφορά-*epifora*) ise öncüller tarafından doğruluğu saptanan önermedir.³⁰⁴

Galen’in argüman tanımı için sunduğu örnek şöyledir:³⁰⁵

Theon, Dion ile özdeştir.

Philo, Dion ile özdeştir.

Aynı şeyle özdeş olan şeyler, birbiriyle özdeştir.

O halde, Theon Philo ile özdeştir.

Buna göre son önermeye, yani sonuca, ilk üç önermede, yani öncüllerde aktarılan bilgiler sayesinde ulaşılmaktadır.

Şu halde argüman bir bütün halinde, **Aristoteles**’in kıyas mantığından farklı olarak asla bir önerme değildir. Öte yandan Stoalıların mantık sisteminde her

³⁰³ Mates, bu tanımın aynısına çok çeşitli kaynaklarda rastlanabildiğini belirtmektedir (Mates, **Stoic Logic**, s. 58.). Bunlardan bazıları için bkz: Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 301; Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 45.

³⁰⁴ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**, 136; akt. Mates, **a.g.e.**, s. 59.

³⁰⁵ Galen, **Institutio Logica**, 3-4; akt. Mates, **a.g.e.**, s. 59.

argümana karşılık gelen bir koşul önermesi bulunmaktadır. Ancak bu, argümanların birer önerme olduğu anlamına gelmemektedir. Stoalılar, hiçbir yerde bu iki ögeyi birbirine karıştırmamış ve söz konusu ayrımı hep vurgulamışlardır.³⁰⁶ Şimdi, argümanların bileşenlerinden oluşturulan bu koşul önermelerinin kullanımını görmek için argümanlar hakkındaki önemli bir diğer kavram olan geçerliliği ele alalım.

2.2.6.1. Geçerlilik

Geçerlilik, Stoalıların argümanları sınıflandırmak için kullandıkları temel kriterdir; buna göre argümanlar, geçerli ve geçersiz olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrım ise şu şekilde yapılmaktadır: bir argümanın öncülleri bir araya getirilerek koşul önermesinin önbileşenini, sonuç ise tek başına artbileşeni oluşturur. Bu sayede bir argümana karşılık gelen, yukarıda da sözü geçen koşul önermesi oluşturulur. İşte bir argümanın geçerli (συνακτικός-*sunaktikos* veya περαντικός-*perantikos*) olması, ancak karşılık gelen koşul önermesinin doğru olması ile mümkündür.³⁰⁷³⁰⁸

Diogenes Laertius'un geçerlilik tanımı ise Sextus Empiricus'unkinden daha farklıdır. Onun aktarımına göre geçerli bir argümanın sonucunun değil, öncüllerinin tümel evetlemeyle bağlanmasıyla oluşturulan moleküler önerme ile uyumsuz olmalıdır. Yani Diogenes'in tanımını Sextus'un aktarımındaki terimlerle yeniden yazarsak, argümana karşılık gelen koşul önermesinin artbileşenin değil, önbileşenle uyumsuz olmalıdır. Hatırlanacağı gibi bu, **Hrisippos**'a ait olduğu iddia edilen ve bizim ilinti veya bağdaşım dediğimiz doğru gerektirme tanımı idi.³⁰⁹ Başka bir deyişle Diogenes Laertius'un verdiği geçerli argüman tanımı, Hrisipposçu gerektirme tanımını kabul eden birisi için Sextus Empiricus'un geçerli argüman tanımı ile aynıdır. Öte yandan, Bocheński³¹⁰ ve Mates³¹¹, Sextus Empiricus'un geçerli

³⁰⁶ Mates, "Stoic Logic and the Text of Sextus Empiricus", s. 295.

³⁰⁷ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**, 113, 137, 139; Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 159.

³⁰⁸ Bu da aslında argümanın önerme ile aynı şey olmadığını açıkça ortaya koyan bir başka ayrıntıdır. Bunun yanı sıra, argümanlar da moleküler önermelerin de bileşenleri önermeler iken, moleküler önermelerde önermeler eklemeler ile bir araya getirilmektedir. Ancak argümanlar için aynı durum iddia edilemez. Mates, **Stoic Logic**, s. 59.

³⁰⁹ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**, 110-112; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 128-129.

³¹⁰ Bocheński, **a.g.e.**, s. 93.

³¹¹ Mates, **a.g.e.**, s. 60.

önergelerin sağladığı koşulda söz ettiği doğruluğun Diodorosçu anlamda doğruluk olduğunu düşünmektedirler. Kneale ve Kneale ise bu konuda bir uzlaşımın bulunmadığını belirtmekte, hatta Stoalıların bu tartışmada zaman zaman farklı tanımları kabul ettikleri gibi oldukça muğlak ve yüksek ihtimalle yanlış bir yorum yapmaktadırlar.³¹²

Sextus Empiricus'un metnine başvurulur ise tanım için verdiği şu örnekle karşılaşılacaktır:

Eğer geceyse, karanlıktır.
Gecedir.
O halde, karanlıktır.

Bu argümana karşılık gelen koşul önermesi ise şöyle olmalıdır:

“Eğer (Gecedir ve Eğer geceyse karanlıktır) ise Karanlıktır”

Sextus, bu koşul önermesinin doğru olduğunu, dolayısıyla örnek argümanın da geçerli olduğunu söylemektedir. Çünkü onun açıklamasına göre bu önerme, “asla” doğru bir önbileşene ve yanlış bir artbileşene sahip olamaz.³¹³ O halde Sextus'un burada temel olarak kabul ettiği tanımın **Diodoros Kronos**'un doğru gerektirme tanımını olduğu söylenebilir.

Sextus Empiricus'un aktarımında dikkat çeken bir diğer detay, argümanların koşul önermelerine dönüştürülmesi işlemi için verdiği örneklerdir. Geçerli argümanlar için

Eğer gündüzse, aydınlıktır.
Gündüzdür.
O halde aydınlıktır.

örneğini verirken, geçersiz argümanlar için

Eğer gündüzse, aydınlıktır.
Aydınlıktır.

---

³¹² Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 162.

³¹³ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII, 415**; akt.Mates, **a.g.e.**, Appendix A, s. 106.

O halde gündüzdür.

örneğini vermektedir. Bu iki argümanın geçerlilik durumlarını karşılaştırırken ise ikincinin geçersiz olduğunu şöyle açıklamaktadır: eğer gece ise fakat söz gelimi ışıklar açıksa yine de aydınlıktır. Dolayısıyla ikinci argümanın öncüllerinin doğru, fakat sonucunun yanlış olduğu anlar bulunabilmektedir.³¹⁴ Görülebileceği gibi Sextus, burada zorunlu bir gerektirmeden veya mantıksal doğruluktan söz etmemektedir. Ancak sunduğu geçerlilik kriteri ve verdiği örnekler, Diodorosçu gerektirme tanımı ve bu tanım için verdiği örnekler ile benzeşmektedir. O halde, gerektirme için çoğunlukla kabul gören tanım, **Filon**'unki olsa da argümanların geçerliliğinin sağlanmasında aranan kriter için **Filon**'un tanımı yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda **Diodoros Kronos**'un tanımı muhtemelen çok daha sıkı olması dolayısıyla geçerliliği sağlama görevi için daha uygun bulunmuştur. Bu da demek oluyor ki Diodorosçu gerektirme, ortaya atıldığı dönem ve sonrasında kıymetsiz veya anlamsız olarak değerlendirilmek bir yana, bilakis Filoncu gerektirmeden daha sıkı bir kriterin arandığı durumlarda başvurulmuş bir tanım olmuştur.

Yine Sextus Empiricus'un aktarımına göre bu konuda genel olarak kabul gören belli bir tanımdan söz edilememektedir.³¹⁵ Halihazırda doğru gerektirme tanımları arasında da bir uzlaşımın olmadığı hatırlanırsa, Stoalılar arasında geçerlilik konusunda da ortak bir kanının olmaması sürpriz değildir. Öte yandan dikkat çeken nokta, hiçbir aktarımın Filoncu gerektirmeyi geçerlilik kriteri olarak almamasıdır. Demek oluyor ki Diodorosçu ya da Hrisipposçu gerektirme tanımı da kabul edilse, gerekliliğin kriteri olarak Filoncu gerektirmeden daha sıkı bir ilişki arandığı açıktır. Biz bu çalışma kapsamında geçerli argümana karşılık gelen koşul önermesinin doğru olması gerektiği kriterini kabul ediyor, ancak bu doğruluğun hangi cinsten doğruluk olduğunu sorgulamadan araştırmamıza devam ediyoruz.

Geçerli argümanlar, doğru ve yanlış olmak üzere ayrılmaktadır.³¹⁶ Buna göre doğru argümanlar, tüm öncülleri doğru olan geçerli argümanlardır. Bu noktada önermelerin doğruluğu ile argümanların doğruluğu arasındaki ayrıma dikkat

---

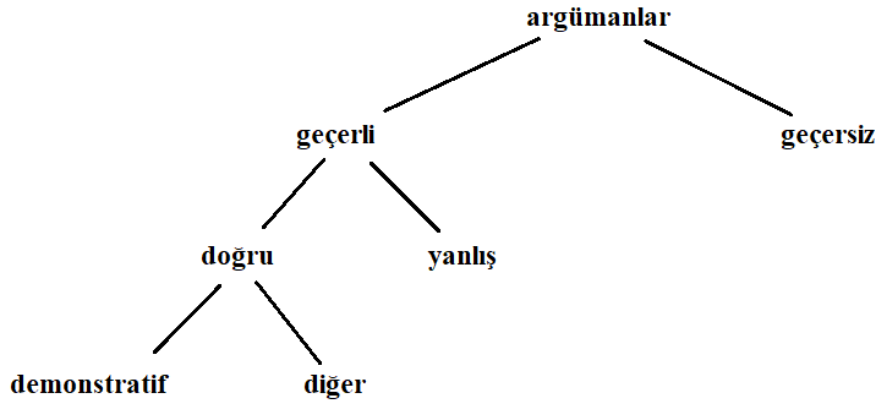
³¹⁴ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII, 420**; akt. Mates, "Stoic Logic and the Text of Sextus Empiricus", s. 293.

³¹⁵ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII, 426**; akt. Bocheński, **a.g.e.**, s. 93.

³¹⁶ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II, 138**; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 60.

çekilmelidir. Argümanların doğru olabilmesi için önermelerin doğruluğu gerekli ancak yeterli olmayan bir kriterdir. Başka bir deyişle, argümanların doğruluğu, önermelerinkini de içeren daha kapsamlı ve sert bir kriterden söz etmektedir.

Argümanların doğruluğu ve yanlışlığı farklı kaynaklarda çok çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Ancak özetle hepsi aynı şeyi söylemektedir. Doğru argüman geçerlidir, aynı zamanda doğru öncüllere sahiptir. Yanlış argüman ise ya geçersizdir ya da biçimsel olarak geçerli olsa da en az 1 yanlış öncüle sahiptir.³¹⁷

Şekil 2.5. Argüman çeşitleri.

Doğru ve geçerli argümanlar da kendi içinde ikinci bir sınıflandırmaya tabidir. Bu ayırım ise argümanın sonucunun ne kadar açık olduğunu göre yapılmaktadır. Bazı geçerli argümanların sonuçları açıkça fark edilebiliyorken bazılarının sonuçlarına “keşfederek” ulaşmak gerekmektedir.³¹⁸ Bu iki farklı argüman tipini göstermek için

Eğer Dion yürüyorsa Dion hareket ediyor.
Dion yürüyor.
O halde Dion hareket ediyor.

ile

³¹⁷ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 79; akt. Mates, a.g.e., s. 60.

³¹⁸ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VIII*, 305-314; *Hypotyposes Pyrrhoniennes II*, 140-143; akt. Mates, a.g.e., s. 61.

Eğer ter cilt yüzeyinde akıyorsa, ciltte açık gözenekler vardır.
Ter cilt yüzeyinde akıyor.
O halde, ciltte açık gözenekler vardır.

örneklerini karşılaştırarak ele alalım. Bu örneklerin ilki apaçık bir sonuca sahipken ikinci argümanın sonucu için “keşif” gereklidir. İşte bu ikinci türden keşif gerektiren argümanlar demonstratif (ἀποδεικτικός-*apodeiktikos*) argümanlardır.³¹⁹ Demonstratif argümanlar Stoa mantığında önemli bir yer tutsa da muğlak bir tanıma sahip olduğunu belirtmek gereklidir. Çünkü burada tartışılan sonucun “apaçık”lığı biçimsel bir kavramsa, ele alınan örneklerin her ikisi de aynı biçime sahiptir. Her iki argüman da standart *Modus Ponens* kalıbındadır. Dolayısıyla aynı biçime sahiplerdir, demek ki argümanın demonstratif olup olmaması biçimle ilgili bir şey değildir.

Öte yandan eğer bu “apaçıklık” öncüllerin ve sonucunun anlamına dair bir kriterse bu da Stoalıların formel mantık anlayışlarıyla uyumlu görünmemektedir. Daha sonra değineceğimiz gibi Stoalılar argümanları önermelerin yerine sembol yazarak formel bir biçimde incelemişlerdir. Bu bağlamda önermelerin anlamına başvuran bir sınıflandırma sisteminin onların mantık öğretilerinde bulunması ilginç bir detaydır. Üstelik sonucun apaçıklığı, argümanı ele alan kişinin bilgisine göre de değişkenlik gösterebilmektedir. Her konuda bu kadar titiz çalışan düşünürlerin böyle bir muğlaklığı gözden kaçırmış olması ilginç bir ayrıntıdır.

2.2.6.2. Çıkarım Şemaları

Stoalıların geçerli argümanlarda kullandıkları bir diğer sınıflandırma da yine gösterilmelerine göredir. Ancak buradaki “gösterilmek”, argümanların geçerliliğiyle ilgilidir. Buna göre belli türdeki argümanların gösterilmelerine gerek yoktur, geçerlilikleri belirgindir ve geçerliliklerinin gösterilmesine ihtiyaç duymazlar.³²⁰ Bu türden argümanlara kanıtlanamayan kalıplar (ἀναπόδεικτος-*anapodeiktos*) denmektedir.

Kanıtlanamayan kalıplar da kendi içinde basit ve basit olmayanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Buna göre basit kanıtlanamayan kalıpların sonuçları,

³¹⁹ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 45; akt. Mates, *a.g.e.*, s. 62.

³²⁰ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VIII*, 223; akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 63.

öncüllerinden doğrudan çıkarılabiliyorken, basit olmayan kanıtlanamayan kalıplar ise basitlerden oluşmakta ve geçerliliklerinin ortaya çıkabilmesi için basitlere indirgenmeleri gerekmektedir.³²¹

Kanıtlanamayan kalıplara sahip argümanların önemi, bu argümanlar ve bu argümanlardan devşirilen tüm şemaların –ki bunların sayısız denecek kadar çok olduğu vurgulanmaktadır- neredeyse tüm diyalektiği oluşturmalarıdır.³²² Bu argümanların sayıları kaynaklarda değişkenlik gösterse de 5 adet oldukları genel kabuldür ve bu 5 sayısında da **Hrisippos**'un ısrar ettiği belirtilmektedir.³²³

Stoa mantığında **Aristoteles**'in harf sistemi yerine sayılar kullanılmaktadır. Bir diğer önemli fark da **Aristoteles**'in sistemindeki harfler terimlerin yerine konuyorken, Stoa sisteminde sayılar, önermelerin yerini almaktadır.³²⁴ Bu sayede de saf bir şematik mantık mümkün kılınmaktadır. Bu iki sistem arasındaki temel bir başka fark da kavramsal bir ayrıma işaret etmektedir. Łukasiewicz'in dikkat çektiği bu ayrıma göre, Aristotelesçi kıyasta “yasa”da yerine koyma ile çıkarım yapılırken, Stoalılar, “çıkartım kuralları”nda yerine koyma yoluyla sonuçlarını elde etmiştir. Bu iddianın incelenmesinde yasa ile kural ayrımı öne çıkmaktadır. Buna göre yasalar nesne dilinde ifade edilirken kuralların ifade edilmesi, bir meta-dilin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bunun yanı sıra yasaların büyük bir kısmında öncül, sonucu gerektirirken kurallarda gerektirmeden ziyade zorunlu olarak gerektirme söz konusudur.³²⁵ Buna dayanarak, Stoa sisteminde ulaşılan sonuçların Aristotelesçi sistemin sonuçlarına nispetle mantıksal anlamda daha güçlü olduğu savunulabilir.

İşte bu güçlü sonuçlara ulaşılması, mantıklarında tanımlanmış, mod (τρόπος-*tropos*) adı verilen özel birtakım araçlarla sağlanmaktadır. Argümanlardan farklı

---

³²¹ Kaynaklarda her basit olmayan kanıtlanamayan kalıpların basit kanıtlanamayan kalıplara indirgenebileceği üzerinde farklı aktarımlar bulunmaktadır. Bu konuda bir tartışma olduğunu belirtmeyi gerekli görüyor, ancak konumuzu doğrudan ilgilendirmedeği için tartışmanın detaylarına girmiyoruz.

³²² Cicero, **Topica**, 57; akt. Mates, **a.g.e.**, s. 67.

³²³ Mates, **a.g.e.**, s. 69.

³²⁴ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 159.

³²⁵ Łukasiewicz, **Zur Geschichte der Aussagenlogik**, s. 116; akt. Bocheński, **a.g.e.**, s. 95.

oldukları özellikle vurgulanan bu yapılarda önermeler yerine değişken olarak sıra sayıları konularak adeta bir argüman iskeleti oluşturulmaktadır.³²⁶ Örneğin

Eğer gündüzse aydınlıktır.

Aydınlık değildir

O halde gündüz değildir.

argümanı

Eğer 1'inci ise 2'ncidir.

2'nci değildir.

O halde 1'inci değildir.

modunda bir argümandır. Modlar sayesinde dilsel içeriğinden arındırılan argümanlar hem formel olarak rahatça incelenebilmekte, hem de belli argüman tipleri altında sınıflandırılabilirlerdir.

Buna göre Stoacıların başvurduğu temel 5 tip geçerli mod şunlardır:³²⁷

1. Eğer 1'inci ise 2'ncidir; 1'incidir; o halde 2'incidir.
2. Eğer 1'inci ise 2'ncidir; 2'nci değildir; o halde 1'inci değildir.
3. Hem 1'inci hem 2'nci değildir; 1'incidir; o halde 2'nci değildir.
4. Ya 1'inci ya da 2'ncidir; 1'ncidir; o halde 2'nci değildir.
5. Ya 1'inci ya da 2'ncidir; 2'nci değildir; o halde 1'ncidir.

Modern okuyucunun yadırgamayacağı bu modlar, bugünün mantığın da temel işlemlerini oluşturmaktadır. Stoacılar, bu 5 tipteki kanıtlanmayan moddan pek çok farklı argüman tipinin türetilbildiğini, ya da daha karmaşık yapıdaki argümanların bu modlar sayesinde basitleştirilerek gösterilebildiklerini iddia etmişlerdir. Günümüze bu türetilmişlerden çok az örnek ulaşmıştır.

Şimdi, bu çıkarım şemalarının nasıl işlediğini göstermek adına bir örnek inceleyelim. Bunun için Sextus Empiricus'un kaydettiği, Bocheński'nin

---

³²⁶ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 76; akt. Susanne Bobzien, "Ancient Logic", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 11 Aralık 2016, (Çevrimiçi) <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/logic-ancient/>.

³²⁷ Kneale, Kneale, *a.g.e.*, s. 163.

notasyonuyla “ $pq \supset r.\neg r.p. \supset .\neg q$ ”³²⁸ şeklinde aktardığı türetilmiş ele alalım.³²⁹ Bu argüman, Stoalıların sıra sayıları metodu kullanılarak tekrar yazılırsa, şu 4 önerme ortaya çıkacaktır:

- I. Eğer hem 1’inci hem de 2’nciyse, o halde 3’üncüdür.
- II. 3’üncü değildir.
- III. 1’incidir.
- IV. O halde 2’nci değildir.

Bu argümanda I ve II’den ikinci kanıtlanamayan kalıp olan “Eğer 1’inci ise 2’ncidir; 2’nci değildir; o halde 1’inci değildir.” yani “ $p \supset q.\neg q. \supset .\neg p$ ” yoluyla şu önermeyi elde edebiliriz:

- V. Hem 1’inci ve hem 2’nci değildir.

Bu noktada bir kanıtlanamayan kalıplar yoluyla ulaştığımız V, artık yeni bir önermedir. Şimdi bu yeni önerme V ve III’ü bir araya getirip üçüncü kanıtlanamayan kalıp olan “Hem 1’inci hem 2’nci değildir; 1’incidir; o halde 2’nci değildir”, yani “ $\neg(pq).p. \supset .\neg q$ ” yoluyla IV’ü elde edebilir ve argümanın sonucunu gösterebiliriz. Böylelikle, bir türetilmiş olan bu argüman, iki adet kanıtlanamayan kalıba indirgenmiş ve analiz edilmiş olmaktadır.³³⁰

Bu 5 tip modun varlığından ve çıkarımın ana öğeleri olmalarından hareketle Stoalıların aksiyomatik bir sisteme sahip oldukları söylenebilir. Başka bir deyişle bu sistemde belli argüman tipleri esas alınıp tüm diğer argümanlar bu tipe indirgenebilmektedir. Stoalılara bu özgürlüğü veren başlıca dayanaklardan birisi, sistemlerinin tam olduğuna inanmalarıdır. Bu sebeple her geçerli argüman bu basit şemalara indirgenebilmektedir. Sextus Empiricus gibi düşman bir eleştirici bile³³¹,

³²⁸ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 234-241.

³²⁹ Bocheński’nin “ $pq \supset r.\neg r.p. \supset .\neg q$ ” şeklinde aktardığı bu argümanı daha aşına olduğumuz sembollerle yazmak gerekirse şöyle de ifade edilebiliriz:

$$\begin{array}{l} \cdot (p \wedge q) \supset r \\ \cdot \neg r \\ \cdot p \\ \therefore \neg q \end{array}$$

³³⁰ Bocheński, **a.g.e.**, s. 99.

³³¹ P.T. Geach, “Book Review, Stoic Logic by Benson Mates”, **The Philosophical Review**, Vol. 64, No. 1 (Jan., 1955), s. 143.

Megara ve Stoa Okullarının mantık sisteminin ne döngüsel ne de bariz veya önemsiz olduğunu belirtmektedir.³³²

Öte yandan Sedley, **Diodoros Kronos**'un Stoalılarda gördüğümüz çıkarım şemaları fikrinin öncüsü olabileceğini öne sürmektedir. **Diodoros**'un hareketin ve değişimin imkansızlığı için verdiği bir argüman, şematik olarak şu yapıdadır.³³³

Eğer p ise ya q ya da r'dir.
Ne q'dur ne de r'dir.
O halde p değildir.

Yukarıdaki listede yer alan ikinci kanıtlanamayan kalıpların kullanıldığı bu argüman, geçerli bir çıkarım şeması kullanmaktadır. Bu okulların mantık öğretilerinde geçerliliğin tespiti için argümanların koşul önermelerine dönüştürülerek bu koşul önermelerinin doğruluğunu sorguladıklarını hatırlayalım. Bu bağlamda, **Diodoros Kronos**'un gerektirme için önerdiği tanım, böyle bir argümanın geçerliliğini göstermesi yönüyle diğer tüm tanımlardan daha iyi işlemektedir. Şu halde **Diodoros Kronos**'un gerektirme tanımını sunarken geçerlilik için de kullanılabilir, çok kapsamlı bir tanım vermeyi amaçladığı iddia edilebilir. Bu gözle bakıldığında **Diodoros**'un tartışmalı gerektirme tanımı, diğer tanımlardan daha kapsamlı bir uygulamaya sahiptir.

Bu 5 tip modun ortak özelliği 2'şer öncül ve 1 sonuçtan oluşmalarıdır. **Hrisippos** ve takipçilerine göre bu, basit akıl yürütmede temel ilkelerden biridir.³³⁴ Bu yönüyle önerilen çıkarım sistemi, **Aristoteles**'in yalnızca ve ancak 3 önermeden oluşan tasımlarını³³⁵ andırmaktadır. Bunun yanı sıra Stoa sistemi, 2 öncülün birinin moleküler yapıda olmasını gerektirmektedir.

³³² Mates, "Stoic Logic and the Text of Sextus Empiricus", s. 294.

³³³ Argüman şu şekilde aktarılmaktadır: "Eğer duvar yıkılırsa ya duvarın taşları bir aradayken yıkılır ya da taşlar dağılmış haldeyken yıkılır. Ancak duvar, ne taşlar bir aradayken yıkılır ne de taşlar dağılmış haldeyken yıkılır. O halde duvar yıkılmaz." Fragman 126, Döring; akt. Sedley, "Diodorus Cronus and Hellenistic Philosophy", s. 84-85, 102.

³³⁴ **Hrisippos**'tan sonraki dönemlerde Antipater, tek öncüllü argümanların olabileceğini gösterdiğinde bu bir buluş olarak nitelendirilmiştir. Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 443; Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 163.

³³⁵ C. L. Hamblin, **Fallacies**, London, Methuen&Co Ltd, 1970, s. 196.

Yukarıda aktarılan 5 tip modda dikkat çeken bir diğer nokta da Aristotelesçi mantığın ana konularından ve en çok kullanılan tasım bileşenlerinden biri olan tümel önermelerin modlar içerisinde bulunmamasıdır. Buna göre Stoalılar, tümel önermeleri sistemleri dışında bırakmışlardır.³³⁶

Tüm bunlar, Stoalıların iddia edildiği gibi Aristotelesçi mantığı yanlış anlamış veya yorumlamış bir grup olmadıklarına, bilakis pek çok açıdan **Aristoteles**'ten farklı ve üstün bir sistem geliştirdiklerine dair önemli bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Stoalıların metinlerindeki terimlerin tanımlarına bakarak modern mantıktaki karşılıklarıyla değiştirdiğimizde karşılaştığımız sonuç, kusursuz bir şekilde işleyen bir sistemdir. Daha da ilginç olan nokta, terimlerin ve kavramların doğru bir şekilde kullanılmasında gösterilen titizliktir. Bu çerçevede terimler modern mantık diline tercüme edildiğinde antik metinler, modern mantık metinlerinden çok da farklı olmamaktadır. Teknik terimlerin kullanımındaki bu keskin tutarlılık, mantık öğretileri açısından bakıldığında da çok gelişmiş bir sistemle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Buna göre **Diodoros Kronos**'a yöneltilen kafasının karışık olduğunu veya yanlış terminoloji kullandığı eleştirileri bertaraf edilebilmektedir.³³⁷

2.3. Diodoros Kronos'un Dahil Olduğu İki Temel Tartışma

Megara-Stoa mantığının temel taşlarını oluşturan doğruluk, lekta, önerme ve argümanların incelenmesinin ardından artık koşul önermeleri ve modalite tartışmasına ilerlenebilir. Bu iki çetrefilli konu, Megara ve Stoa Okullarının mantığın gelişimine en büyük katkıları olarak değerlendirilmiştir. Bu başlıklardan modalite, **Aristoteles**'in de ele aldığı, bir bakıma tarihsel geçmişi olan bir konudur. Buna karşılık koşul önermelerinin hangi koşullarda doğru olduğu sorunu ilk kez bu okullarda ve hatta ilk kez **Diodoros Kronos** ve **Filon** tarafından tartışılmıştır³³⁸; bu yönüyle ayrı bir öneme sahiptir. İncelerken de değineceğimiz gibi her iki başlık da

³³⁶ Mates, **a.g.e.**, s. 32; Geach, **a.g.e.**, s. 145.

³³⁷ Mates, "Stoic Logic and the Text of Sextus Empiricus", s. 290-291.

³³⁸ Mates, "Diodorean Implication", **Philosophical Review**, vol. 58, no. 3, May 1949, s. 234.

büyük bir ustalıkla ele alınmış ve sonucunda çok verimli bir tartışma ortaya konmuştur.

2.3.1. Gerektirme

Megara-Stoa Okullarının mantık öğretisini inceleyen modern çalışmaların çok büyük bir kısmı, önermeler arasında kurulan bağıntının doğası üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar çoğunlukla söz konusu bağıntının doğasının çözümlenmesini amaçlamış, ancak Hurst'un de dikkat çektiği gibi, ironik bir şekilde çözüme kavuşturduğundan daha fazla paradoksa yol açmıştır.³³⁹ Bu konuda gerektirme ilişkisi bağlamında ismi **Diodoros Kronos**'la sürekli birlikte anılan C.I. Lewis'in ortaya attığı bazı yeni sorular, gerektirme ilişkisine yeni bir bakış getirmiştir. Hatta bu sorular, modern mantık tarihinde yepyeni ve çok zengin bir alan olan modal mantığın doğuşu ve gelişiminde de büyük rol oynamıştır.³⁴⁰

Öte yandan kaynaklarımızın sunduğu bilgiler dolayısıyla biliyoruz ki, bu tartışmalar aslında modern mantıkla başlamamıştır. Gerektirmenin doğasıyla ilgili bu tartışmanın kökeninin izleri, milattan önce 4. yüzyıla kadar sürülebilmektedir. **Aristoteles** mantığında, Peripatetik Okulda ve Ortaçağ mantığında genellikle uygulanan temel çıkarım metodu tasım iken, bilhassa Megaralıların ve daha sonra Stoalıların da gerektirme ile ilgili ciddi çalışmalar yaptığını görmekteyiz. Hatta koşullu önermelerinin ve karmaşık önermeleri içeren argümanların detaylı analizlerini ilk çalışanlar da yine bu okullardır.³⁴¹

Bu konudaki tartışmalardan, milattan önce 4. yüzyılı konu edinen bazı çalışmalar sayesinde haberdar olabilmekteyiz. Bu isimlerin başında Sextus Empiricus, Cicero ve Diogenes Laertius gelmektedir. Dönemle ilgili ana kaynaklarımızdan olan Sextus Empiricus, Megara Okulundaki tartışmadan iki farklı eserinde birer kez bahsederken; Cicero bu konuya *Academica Priora*'da, Diogenes Laertius ise *Vitae Philosophorum*'da yer vermiştir. Söz konusu tartışmanın ana aktörleri **DiodorosKronos** ve **Filon**'dur; fakat bazı aktarımlar bu ikisi dışındaki

³³⁹ Martha Hurst, "Implication in the Fourth Century B.C.", **Mind**, Vol. 44, No. 176, Oct. 1935, s. 484.

³⁴⁰ Raymond Bradley, Norman Swartz, **Possible Worlds: An Introduction to Logic and Its Philosophy**, Indiana, Hackett Publishing Company, 1979, s. 225.

³⁴¹ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 115.

görüşlere de yer vermektedir. Tartışmanın konusu ise farklı mantıkçılar tarafından farklı şekillerde dile getirilmiştir: ancak aslında hepsi tabii ki aynı noktada birleşmektedir; bu nokta da gerektirme ilişkisinin doğasıdır. O halde tartışmanın konusu, “eğer...ise” ilişkisinin tanımı, koşul ifadelerini doğru yapan şartların neler olduğu³⁴² veya mevcut çalışmada sıklıkla başvurulacak olan “ἀκολουθεῖν” fiilini sağlayan kriterlerin neler olduğu şeklinde özetlenebilir. Bu sorulara yanıt aramadan evvel, öncelikle koşul ifadelerinin neler olduğu, bu okulların veya bu düşünürlerin koşul ifadelerinden ne anladıkları veya koşul ifadelerinin ne tür bir görev üstlendikleri araştırılmalıdır.

Megara-Stoa Okulları, belli başlı önerme eklemlerine verdikleri doğruluk değerine dayalı tanımlarla mantık tarihinde öncü bir role sahip olmuşlardır. Mantıkta devrim niteliğinde bir girişim olan söz konusu tanımlar, ilerleyen bölümlerde üzerinde durulacağı gibi, bugünün mantığına yaklaşmaktadır. Stoacılar, bunların yanı sıra doğruluk fonksiyonu olmayan bazı eklemler için de verdikleri tanımlarla mantık tarihine büyük katkı sağlamışlardır. Bu eklemler içerisinde hem en özgün olan hem de en fazla tartışmaya yol açan şüphesiz gerektirme tanımlarıdır. Gerektirme tanımını merkeze alan bu tartışma, öyle büyümüş ve kontrolden çıkmış ki okulun çatısındaki kargalar bile koşul önermelerinin hangi durumlarda doğru olduğunu tartışıyorlarmış.³⁴³ Ancak aktarımda bahsi geçen kargaların İyonyalı aksanında konuşuyor olmaları, burada **Diodoros Kronos**'tan söz edildiğine bir işaret niteliğindedir.³⁴⁴

Callimachus'un nükteli aktarımına konu olan bu hararetli ve derin tartışmanın gelişimi veya sonucu hakkında maalesef çok az bilgimiz bulunmaktadır. Hele ki söz konusu bahsin, kargaların bile gündemi olacak kadar yoğun tartışıldığı hesaba katılırsa, elimizdeki bilgilere bilgi kırıntısı demek çok da yanlış olmayacaktır. Fakat yine de, hem bu “kırıntı”ları hem de bunlar üzerine son yüzyılda söylenmiş olanları ele alarak MÖ 4. yüzyıl mantığında nasıl bir gerektirme tanımı algısı olduğunu

---

³⁴² Cicero, *Academica Priora II*, 143.

³⁴³ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos I*, 309, akt. Benson Mates, “Diodorean Implication” s. 234.

³⁴⁴ Sedley, “Diodorus Cronus and Hellenistic Philosophy”, s. 79.

araştıracak ve **Diodoros Kronos**'un ününü borçlu olduğu tartışmalı gerektirme tanımını detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Bu tartışmada ortaya atılan kaç görüş olduğunu tam bir şekilde bilmemiz mümkün değildir. Fakat bu tanımlardan 4 tanesi, günümüze ulaşmıştır. Bunların ilk ikisi, ortaya atanların, yani **Filon** ve **Diodoros Kronos**'un ismi ile anılırken, diğer ikisini kimin ortaya attığıyla ilgili bir bilgi verilmemiştir. Bu tanımların dördünü de bize aktaran isim olan Sextus Empiricus, tartışmadan sonraki dönemlerde **Filon**'un tanımının kabul gören tanım olduğunu belirtmektedir.³⁴⁵ Tartışmanın yoğunluğu ve yarattığı etki göz önüne alınırsa, bu tartışmalar esnasında belki de dörtten de fazla gerektirme tanımı ortaya atılmış olabilir. Fakat biz, günümüze ulaşmayı başaran kaynaklardan ancak bu 4 tanım hakkında bilgi edinebilmekteyiz.

Koşul ifadeleri, öncelikle yapısal olarak basit olmayan önermelerdir. Buna göre koşul ifadeleri, bir önbileşen ve bir artbileşenden oluşan moleküler önermelerdir. Söz konusu önbileşen ve artbileşenlerin kendileri de birer önermedir (ἀξιώματα-aksiomata).³⁴⁶ Daha önce de değinildiği gibi Stoacılar, koşul ifadelerini şematik olarak incelemiş ve göstermişlerdir. Ancak bu şematik gösterimden bugünkü sembolik mantık benzeri bir sistem anlaşılmalıdır. Stoacıların şematik gösterimlerinde bir koşul ifadesinin önbileşeni “birinci” (bazen “ἡγούμενον” (*egoumenon*) da) ve artbileşeni ise “ikinci” (bazen “λήγον” (*legon*) da) olarak anılmaktadır. Bu iki önermenin “eğer” anlamına gelen “εἰ/εἴπερ” (*ei/eiper*) bağlacıyla bir araya getirilmesiyle koşul önermesi oluşturulur.³⁴⁷

Şu halde koşul önermesi, biçimsel olarak “eğer...ise” yapısındadır. Yani *A* ve *B* 'nin birer önerme olduklarını varsayarsak “eğer *A* ise *B*” bir koşul önermesi oluşturmaktadır. Koşul ifadelerinin temelinde belirttiği, önbileşen ve artbileşen arasında mevcut belli bir tür ilişkidir. “ἀκολουθία” (*akoloutia*) şeklinde adlandırılabilir. Söz konusu ilişki, bu ve sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde ele

---

³⁴⁵ Zeller, **a.g.e.**, s. 114.

³⁴⁶ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 93; Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 64, 68, Galen, **Institutio Logica**, 12.8; akt. Mates, “Stoic Logic and the Text of Sextus Empiricus”, s. 291.

³⁴⁷ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 109; Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 71; akt. Bocheński, **a.g.e.**, s. 89.

alınacaktır. Ancak şimdilik “ἀκολουθεῖν” (*akoloutein*) fiilinin, genel kabul gören anlamı ve Sextus Empiricus’un ifadesiyle, artbileşenin önbileşenden çıkarsandığını³⁴⁸ veya Diogenes Laertius’un benzer fakat daha güçlü tanımıyla ikincinin birinciden mantıksal olarak çıkarsandığını³⁴⁹ bildirdiğini söyleyebiliriz. Aynı ilişki, geçerli bir argümanda öncüller ve sonuç arasındaki ilişkiyi ifade etmek için de kullanılmaktadır.³⁵⁰

Ancak bu kabul gören görüş dışında “ἀκολουθεῖν” fiilinin anlamı üzerine ortaya konan pek çok görüş, birbirinden ayrılmaktadır. İşte tüm bu çeşitli manalar, birbirinden farklı gerektirme işlemi tanımlarına sebebiyet vermektedir. Sextus Empiricus³⁵¹³⁵², Cicero³⁵³, Diogenes Laertius’un³⁵⁴ metinleri, gerektirmenin anlamı konusunda bahse mevzu farklı görüşlere ışık tutmaktadır.

Bu dönemle ilgili temel kaynaklarımızdan Cicero, koşul ifadelerinin alacağı doğruluk değeri üzerine yapılan tartışma ile ilgili bize çok fazla bilgi sunmamaktadır. Ancak, **Hrisippos**, **Filon** ve **Diodoros Kronos**’un isimlerini şu aktarımında bir arada anmaktadır:³⁵⁵

“Mantıksal öğretinin temel noktası olan, “Eğer gündüzse, aydınlıktır” gibi karmaşık ifadelerin doğruluk ya da yanlışlığını nasıl değerlendireceğimizi soran tartışma, ne muazzam bir tartışmadır? (Bu konuda) Diodoros’un bir görüşü, Filon’un başka bir görüşü, Hrisippos’un da üçüncü bir görüşü vardır.”³⁵⁶

Cicero’dan yapılan bu alıntı, aslında konunun özüne iyi nüfuz eden bilgiler ihtiva etmemektedir. Ancak yine de koşul ifadelerine yaklaşım açısından önemlidir. Bu alıntıya göre, koşul ifadeleri, karmaşık ifadeler olarak değerlendirilmekte ve bu yönüyle basit veya atomik önermelerden ayrılmaktadır. Bu türden ifadeler, Cicero

³⁴⁸ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos II**, 110-112.

³⁴⁹ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 71; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 43.

³⁵⁰ Susanne Bobzien, "Dialectical School".

³⁵¹ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 112-115.

³⁵² Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**.

³⁵³ Cicero, **Academica Priora II**.

³⁵⁴ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 73; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 129.

³⁵⁵ **A.e.**, s. 116.

³⁵⁶ Cicero, **Academica Priora II**, 143.

tarafından “mantıksal öğretinin temel noktası” olarak tanımlanmıştır. Tartışmaya dahil olan isimlerden de anlaşılacağı üzere burada bahsedilen, koşul ifadelerini temel alan öğreti, Megara ve Stoa Okullarının mantıksal öğretisidir. Demek ki Megara ve Stoa Okulları, diğer mantık okullarından farklı olarak, mantık öğretilerinin merkezine koşul ifadelerini koymuş; mantıklarında bu ifadelerin çalışmasına geniş yer ayırmıştır.

Bu okullarda koşul ifadeleri ile ilgili en öne çıkan konulardan biri ise bu ifadelerin doğruluk değerlerinin nasıl değerlendirileceği sorusudur. Yine bu aktarıma göre, **Diodoros**, **Filon** ve **Hrisippos**'un, koşul ifadelerinin alacakları doğruluk değerleri konusunda kendilerine özgü görüşleri vardır. **Diodoros Kronos** ve **Filon**'un tanımlarının isimleri anılarak verildiğini daha önce belirtmiştik; ancak **Hrisippos**'un tutumu, daha sonra açıklanacağı gibi onlarınki kadar açık değildir. Ancak Cicero'nun aktarımı sayesinde **Hrisippos**'un da en azından söz konusu tartışmaya dahil olduğunu ve fikrini beyan ettiğini anlamaktayız. Üstelik **Hrisippos**'un, ne **Diodoros**'un ne de **Filon**'un tanımını kabul ettiği de bu aktarımdan ulaşılabilecek bir başka bilgidir.

Cicero'nun aktarımından alabileceğimiz bilgileri edindikten sonra, şimdi bu konu hakkında çok daha detaylı ve doyurucu bilgiler aktaran Sextus Empiricus'un metnini inceleyelim. Sextus Empiricus, söz konusu tartışmaya ilk değindiğinde, koşul ifadelerinin doğası üzerine ortaya atılmış şu 4 görüşü sıralamıştır:³⁵⁷

“Filon'a göre geçerli doğru (*sound*) koşul ifadesi, bir doğru ile başlayıp bir yanlışla bitmeyendir; örneğin gündüzse ve ben konuşurken (söylediğim) “Eğer gündüzse, ben konuşuyorum” ifadesinde olduğu gibi. Ancak Diodoros, bu, bir doğruyla başlayamayan (ve başlaması da mümkün olmayan) ve bir yanlışla bitemeyendir demektedir. Ona göre yukarıdaki tırnak içerisindeki koşul ifadesi (“Eğer gündüzse, ben konuşuyorum.”) yanlıştır, çünkü hala gündüzse ve ben susmuşsam bu cümle, bir doğruyla başlayıp bir yanlışla bitmiş olacaktır. Ancak şu ifade (Diodoros'a) doğru görünmektedir: “Eğer şeylerin atomik parçaları yoksa, şeylerin atomik parçaları vardır.” Çünkü bu ifade, her zaman “Şeylerin atomik parçaları yoktur” yanlış önbileşeniyle

³⁵⁷ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes** II, 110-112; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 128-129.

başlayacak ve “Şeylerin atomik parçaları vardır” doğru artbileşeniyle biteceği için o (Diodoros) bunun doğru olacağını savunmuştur. Ve ilinti (*connexion*) veya bağdaşım (*coherence*) fikrini ortaya atanlar, bir koşul ifadesi, artbileşenin karşıtı, önbileşeniyle uyumsuz olduğu zaman geçerli doğrudur (*sound*) demektir. Onlara göre yukarıdaki örneklerin her ikisi de geçerli doğru (*sound*) değildir; ancak (onlara göre) şu ifade doğrudur: “Eğer gündüzse, gündüzdür”. Ve çıkarsamaya göre hükme varanlar ise doğru koşul ifadesi artbileşeni potansiyel olarak önbileşeni tarafından kapsanandır demektir. Onlara göre “Eğer gündüzse, gündüzdür” ve bunun gibi önbileşeni ve artbileşeni tekrarlı olan tüm ifadeler görünüşte yanlış olacaktır, zira bir şeyin kendisi tarafından kapsanması imkansızdır.”

4 adet tanım ve her tanım için verilen birer adet örneği barındıran bu aktarım, söz konusu tartışma hakkında elimizdeki en kapsamlı bilgidir. Şimdi burada verilen tanım ve örnekleri daha detaylı bir şekilde inceleyelim.

2.3.1.1. Filon’un Tanımı

Yukarıda Sextus Empiricus’tan yapılan alıntıda **Filon**, doğru bir koşul ifadesini “bir doğru ile başlayıp bir yanlışla bitmeyen” şeklinde tanımlamıştı. Buna göre, **Filon**’un koşul ifadelerinin doğruluk değeri için koyduğu kriter, uygun teknik terimler aracılığıyla “doğru bir önbileşene ve yanlış bir artbileşene sahip olmamak” şeklinde de ifade edilebilir. Peki, bu ne demektir?

Öncelikle önbileşenin de artbileşenin de alabileceği ikişer doğruluk değeri bulunmaktadır. Bu da demek oluyor ki, bir koşul önermesi, bileşenlerinin alacağı doğruluk değerine göre 4 farklı şekilde bir araya gelebilir. Yani, bir koşul önermesi, doğru bir önbileşen ile başlayıp doğru bir artbileşen ile bitebilir, doğru bir önbileşen ile başlayıp yanlış bir artbileşen ile bitebilir, yanlış bir önbileşen ile başlayıp doğru bir artbileşen ile bitebilir ve son olarak yanlış bir önbileşen ile başlayıp yanlış bir artbileşen ile bitebilir. O halde, başka bir deyişle, önbileşen ve artbileşenlerin meydana getirdiği olası 4 kombinasyon içerisinde, doğru ile başlayıp yanlış ile biten kombinasyonun dışında kalanların tamamı, **Filon**’un tanımını sağlamaktadır. Doğruluk değerlerine dayalı bir doğru gerektirme tanımı veren **Filon**’un görüşü doğruluk değeri tablosunda şu şekilde özetlenebilir:

P	Q	P ise Q
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	D
Y	Y	D

Şekil 2.6. Filoncu gerektirmenin doğruluk tablosu.

Tabloda da görülebileceği gibi, 4 olası kombinasyonun 3'ü, Filoncu anlamda doğrudur. Sextus Empiricus, **Filon**'un bilhassa o dönem için karmaşık ve anlaşılmaz gelebilecek görüşünü tanıtlamak amacıyla bu kombinasyonların her biri için örnekler vermektedir. Bu 4 kombinasyon, ortaya çıkan koşul ifadesinin aldığı doğruluk değeri ve sunulan örnekler sırasıyla şöyledir:³⁵⁸

- Doğru bir önbileşen ve doğru bir artbileşenin meydana getirdiği koşul önermesi doğrudur. ($D \rightarrow D \therefore D$)

“Eğer tanrılar varsa, evren ilahi tedbirle kılavuzlanmıştır.”

- Yanlış bir önbileşen ve yanlış bir artbileşenin meydana getirdiği koşul önermesi doğrudur. ($Y \rightarrow Y \therefore D$)

“Eğer Dünya uçuyorsa, Dünya'nın kanatları vardır.”

- Yanlış bir önbileşen ve doğru bir artbileşenin meydana getirdiği koşul önermesi doğrudur. ($Y \rightarrow D \therefore D$)

“Eğer Dünya uçuyorsa, Dünya vardır.”

Doğru bir önbileşen ve yanlış bir artbileşenin meydana getirdiği koşul önermesi yanlıştır. ($D \rightarrow Y \therefore Y$) (Kişinin hareket etmesi, ancak yürümemesi; yani yürümek dışında bir şekilde hareket etmesi şartıyla)

³⁵⁸ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 245; III, 16-17; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 44; Hurst, **a.g.e.**, s. 485.

“Eğer bir kişi hareket ediyorsa, o kişi yürüyordur.”

Filon'un koşul önermelerinin doğruluk değerleri tanımını için Diogenes Laertius'un verdiği örnekler ise şu şekildedir:³⁵⁹

- $D \rightarrow D$ $\therefore D$ için “Eğer gündüzse, aydınlıktır.”
- $Y \rightarrow Y$ $\therefore D$ için “Eğer geceyse, karanlıktır.”(Her iki önerme için de gündüz olması kaydıyla.)
- $Y \rightarrow D$ $\therefore D$ için “Eğer Dünya uçuyorsa, Dünya vardır.”
- $D \rightarrow Y$ $\therefore Y$ için “Eğer Dünya varsa, Dünya uçuyordur.”

Hem Sextus Empiricus'un hem de Diogenes Laertius'un aktardığı örnekler, Filoncu gerektirmenin maddi gerektirme ile aynı olduğunu açıkça göstermektedir. Söz konusu iki tür gerektirme arasında kurulan ilişkiyi destekleyen bir başka güçlü delil de yine Sextus Empiricus'un metinlerinde bulunabilir. Tartışmadan **Filon**'un tanımının galip çıktığını ifade eden Sextus³⁶⁰, yukarıdaki örnekleri aktardığı metninde, **Filon**'un doğruluk anlayışıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:³⁶¹

“O halde, bir koşul ifadesinin bölümleriyle (bileşenleriyle) ilgili 4 olası kombinasyon vardır –doğru önbileşen ve doğru artbileşen, yanlış önbileşen ve yanlış artbileşen, yanlış [önbileşen] ve doğru [artbileşen], ve tam tersi olarak doğru [önbileşen] ve yanlış [artbileşen]- onlar ilk 3 durumda koşul ifadesinin doğru olduğunu söylüyorlar (yani eğer önbileşen doğru ve artbileşen doğru ise koşul ifadesi doğru; eğer yanlış ve yanlış ise, o yine doğru; yanlış ve doğru ise de aynı şekilde); fakat [koşul ifadesi] ancak bir durumda yanlıştır, şöyle ki önbileşeni doğru ve artbileşeni yanlış olduğu zaman.”

Koşul ifadeleri hakkında yapılmış bu antik tartışma üzerinde çalışan modern mantıkçılardan biri olan C.S. Peirce, Filoncu gerektirmenin günümüzün maddi

³⁵⁹ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 81.

³⁶⁰ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VIII*, 245; Sextus Empiricus, *Hypotyposes Pyrrhoniennes II*, 104; akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 43.

³⁶¹ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VIII*, 247.

gerektirmesi ile aynı olduğunu savunmuş; ve bu iddia pek çok tartışmaya yol açmıştır.³⁶² Sextus'un aktardığı ve yukarıda tekrarladığımız bu tanıma göre bir koşul önermesi ancak ve ancak doğru bir önbileşeni ve yanlış bir artbileşeni olmadığında doğrudur. Yani sembolle göstermek gerekirse bu tanım, $A \supset B$ ifadesinin $\neg(A \wedge \neg B)$ ifadesine eşitlenmesi demektir. Peirce, bu eşitlikten yola çıkarak Filoncu gerektirme tanımının, bugün modern mantıkta “maddi gerektirme” dediğimiz işlem ile aynı doğruluk değeri tablosuna tekabül ettiği iddiasını temellendirmektedir.³⁶³ **Filon**'un tanımı ile maddi gerektirme arasında yapılan bu eşleştirme herkesçe kabul edilmektedir.³⁶⁴ Hatta belki de gerek bu dönemle gerekse bu döneme ait gerektirme tanımlarıyla ilgili olarak üzerinde en büyük uzlaşının bulunduğu iddia, Peirce'in bu tespittir diyebiliriz.

Filon'un gerektirme tanımına dayanarak bir koşul ifadesinin alabileceği olası değerlerin bir doğruluk değeri tablosuna işlenebilir nitelikte olması, bu tanımın doğrusal bir doğaya sahip olmasının sağladığı bir avantajdır. Başka bir deyişle **Filon**'un gerektirme tanımı, doğruluk değerine dayalı bir sisteme olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, **Filon**'un kabul ettiği gerektirme eklemının doğruluk değerini koruyucu (*truth preserving*) bir yapıda olduğu söylenebilir. Bu durum da **Filon**'un tanımının maddi gerektirmeye ne kadar yaklaştığını göstermektedir.³⁶⁵

Filon'un tanımının sağladığı en büyük avantaj, şüphesiz, önbileşen ile artbileşenin içerikleri arasında hiçbir bağlantı gerektirmiyor oluşudur.³⁶⁶ Hatta **Filon**'un tanımı için sunulan örnekler, bu avantajla ilgili o dönemde de bir farkındalık olduğunu destekler niteliktedir. Bu avantaja göre yalnızca koşul önermesinin bileşenlerinin doğruluk değerine dayanan, fakat aradaki ilişkinin doğasından söz etmeyen bir gerektirme söz konusudur.

Buna karşılık ilerleyen bölümlerde de üzerinde duracağımız gibi **Filon**'unkinin dışındaki 3 tanımda da, koşul önermesinin alacağı doğruluk değeri salt bileşenlerin doğruluk değerleri ile belirlenememektedir. Koşul önermesinin doğruluk

³⁶² Charles S. Peirce, **Collected Papers of Charles Sanders Peirce**, vol 2, s. 199; vol 3, s. 279-280.

³⁶³ Peirce, **Collected Papers**, vol 3, s. 374; Bertrand Russell, **Principles of Mathematics**, George Allen & Unwin Limited, 1942, 16, s. 14; akt. Hurst, **a.g.e.**, s. 485; Bocheński, **Ancient Formal Logic**, 1951, s. 89.

³⁶⁴ Mates, “Diodorean Implication”, s. 234.

³⁶⁵ Sedley, **a.g.e.**, s. 101.

³⁶⁶ Bobzien, “Dialectical School”.

değerinin belirlenmesi için önbişen ve artbişenin aldığı doğruluk değerlerinden daha fazla veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da Filoncu gerektirme, yalnızca tanımını ile değil, doğrulukla kurduğu ilişki ile de maddi gerektirme ile aynı türden bir gerektirmeye işaret etmektedir. **Filon**, bu bağlamda oldukça modern bir koşul anlayışına dayanmaktadır. Burada “koşul” kavramının günlük dilde sahip olduğu anlamından ayrıştığı ve önermelerin anlamlarından soyutlanarak doğrusallık temeline dayandırıldığı bir sisteme şahitlik etmekteyiz.³⁶⁷ Daha sonra değinileceği gibi Filoncu gerektirme dışında kalan hiçbir tanım, böyle bir sisteme imkan tanımamaktadır. Sonuç olarak Filoncu gerektirme bu dönemde kabul gören tanım olmuştur.³⁶⁸ Ancak bu kabulün yeterli değil, zorunlu bir kriter olarak anlaşıldığı da yine iddialar arasındadır.³⁶⁹

Çalışmamızın odağında bulunan **Diodoros Kronos**, tanımını **Filon**'unkine itiraz olarak ortaya koyduğu için çalışmamız boyunca Filoncu gerektirme tanımına sıklıkla geri döneceğiz. Şimdi, Sextus Empiricus'un aktarımında ikinci sırada yer alan **Diodoros Kronos**'un tanımını inceleyelim.

2.3.1.2. Diodoros Kronos'un Tanımı

Diodoros Kronos'un ortaya attığı gerektirme tanımı, çalışmamız açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Bunun sebebi, söz konusu tanımın çalışmamızın temel sorusunu oluşturan “Ana Argüman”la bağlantısının yanı sıra bu tanımın kendi içerisinde bir modalite içeriyor olmasıdır. Bu bağlamda bu tanım, modal mantıkla kurduğu ilişki dolayısıyla günümüze erişen ve modern mantığı alakadar eden bir doğaya sahiptir. Üzerinde Filoncu gerektirme kadar uzlaşının bulunmadığı bu tanım, pek çok tartışmayı beraberinde getirmiş, güncel arenada da belki kendi zamanındaki kadar gündemi işgal etmeyi başarmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde kendimizi yalnızca Sextus Empiricus'un metni ile sınırlamayacak, Diodorosçu gerektirme hakkında güncel tartışmalara eleştirel bir açıdan yaklaőacađız. Bu sayede Diodorosçu gerektirmenin doğası hakkında daha doğru bir tabloya ulaşmayı amaçlamaktayız.

---

³⁶⁷ Bobzien, "Dialectical School".

³⁶⁸ Zeller, **a.g.e.**, s. 114.

³⁶⁹ Michael Frede, **Die Stoische Logik**, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1974, s. 75-79.

Sextus Empiricus'un aktarımına göre **Diodoros Kronos**, **Filon**'un tanımına karşı çıkararak kendisi bir gerektirme tanımı vermiştir. Verdiği tanıma bakılarak **Diodoros Kronos**'un, **Filon**'un tanımını yeterince güçlü bulmadığı ve bundan daha güçlü bir tanım arayışıyla kendi tanımını önerdiği varsayımında bulunabiliriz. Az sonra daha detaylı ifade edeceğimiz gibi, bu iki tanımın yapısı da böyle bir varsayımı desteklemektedir.

İncelemeye başlamadan evvel, Sextus'un aktarımını hatırlatmak isteriz. Sextus, **Diodoros Kronos**'un doğru koşul önermesi tanımını şu şekilde dile getirmişti:³⁷⁰ “Ancak Diodoros, bu (yani doğru koşul önermesi), bir doğruyla başlayamayan (ve başlaması da mümkün olmayan) ve bir yanlışla bitemeyendir demektedir. Ona göre yukarıdaki tırnak içerisindeki koşul ifadesi (“Eğer gündüzse, ben konuşuyorum.”) yanlıştır, çünkü eğer hala gündüzse ve ben susmuşsam bu cümle bir doğruyla başlayıp bir yanlışla bitmiş olacaktır. Ancak şu ifade (Diodoros'a) doğru görünmektedir: “Eğer şeylerin atomik parçaları yoksa, şeylerin atomik parçaları vardır.” Çünkü bu ifade, her zaman “Şeylerin atomik parçaları yoktur” yanlış önbileşeniyle başlayacak ve “Şeylerin atomik parçaları vardır” doğru artbileşeniyle biteceği için o (Diodoros), bunun doğru olacağını savunmuştur.”

Buna göre, **Diodoros Kronos**, **Filon**'un tanımının yanlış olduğunu düşünmektedir. Şu halde, **Diodoros Kronos**'a göre koşul önermelerinin, doğru bir önbileşenle başlamama ve yanlış bir artbileşenle bitmeme kriterini sağlamaları, onları doğru yapmak için yeterli olmamaktadır. **Diodoros**'a göre koşul önermeleri, ancak doğru bir önbileşenle başlayamama ve yanlış bir artbileşenle bitmeme kriterini sağladıklarında doğrudurlar.

Sextus Empiricus'un aktarımına göre **Diodoros Kronos**, yalnız **Filon**'un verdiği tanıma değil, bu tanım için verilen örneğe de itiraz etmektedir. “Eğer gündüzse, ben konuşuyorum” koşul önermesi, her ne kadar **Filon**'un kriterlerini karşılıyor olsa da **Diodoros**'un kriterlerini karşılayamamaktadır. Sextus, aktarımında **Diodoros**'un bu örneğin yanlış olduğunu düşündüğünü açıkça belirtmektedir. Bunun sebebi, “Eğer gündüzse, ben konuşuyorum” önermesinin, **Diodoros**'a göre yanlış olmaya açık olması veya modal bir kavramla ifade etmek gerekirse yanlışlığa

---

³⁷⁰ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**, 110-112.

“imkan” vermesidir. Örneğin, vaktin hala gündüz olduğu, fakat benim konuşmayı bıraktığım bir durum varsayalım. Şimdi varsaydığımız böyle bir durum için söz konusu koşul önermesini tekrar ele alalım. Bu koşul önermesi, gündüz olduğu için doğru bir önbileşenle başlayacak, ancak ben artık konuşmuyordum için yanlış bir artbileşenle bitecektir. Sonuç olarak da bu koşul önermesinin alacağı doğruluk değeri Diodorosçu tanıma göre “yanlış” olacaktır.

Bu yanlış örneğe karşılık, **Diodoros**’un verdiği örnek, “Eğer şeylerin atomik parçaları yoksa, şeylerin atomik parçaları vardır” koşul önermesidir. Bu koşul önermesi, **Diodoros Kronos** tarafından doğru olarak değerlendirilmektedir. Peki, bu önerme niçin doğrudur ve **Diodoros Kronos** bu önermenin kendi daha “sıkı” kriterini sağladığını neye dayanarak iddia etmektedir?

Bu noktada, öncelikle bu örnek ile **Filon**’un örneği arasındaki temel bir farka dikkat çekmek gereklidir. Yapısal ya da şematik olarak bu iki önerme, birbirine benzerlik gösterse de aralarındaki fark, içerikleri incelendiğinde açığa çıkmaktadır. **Filon**’un örneği, önbileşenin sağlandığı ancak artbileşenin sağlanmadığı anlarda, yani “D→Y” olduğu anlarda, yanlış olabilen bir önermedir. Zaten, **Filon** da gündüzken sustuğum bir an, ya da dilsiz veya sessizlik yemini etmiş bir insan için, kısaca önbileşenin doğru ancak artbileşenin yanlış olduğu durumlar için “Eğer gündüzse, ben konuşuyorum” önermesinin doğruluğunu savunmayacaktır. Çünkü hatırlanacağı gibi doğru bir önbileşen ve yanlış bir artbileşen, **Filon**’a göre de doğru bir koşul önermesi oluşturmayacaktır. O halde, bu iki örnek birbirinden hangi bakımdan ayrılmaktadır?

Yukarıdaki açıklamamızdan da anlaşılacağı gibi **Diodoros Kronos**’un **Filon**’un örneği için yaptığı varsayım, bu örnekteki koşul önermesini yanlış yapmaktadır. Önbileşeni doğru ve artbileşeni yanlış yapan her tür durum veya “an”, aslında **Diodoros**’un itirazının temelini oluşturmaktadır. **Diodoros**, eğer ki önbileşeni doğru ve artbileşeni yanlış yapan bir an bulamayıp, **Filon**’a getirdiği itiraz, geçersiz kalacak ve ortadan kalkacaktır. O halde, **Diodoros** için bu örnekle ilgili sorun, o “an”ın veya anların varlığıdır.

Öte yandan, **Diodoros**’un tanımına verilen örnek için böyle bir “an”dan bahsedemeyiz. “Eğer şeylerin atomik parçaları yoksa, şeylerin atomik parçaları vardır” koşul önermesinde zamana herhangi bir referans bulunmamaktadır. Yani bu

önermenin doğruluğu, vakit gündüz de olsa gece de olsa, ben konuşuyor da olsam susuyor da olsam, zamandan veya anlardan tamamen bağımsızdır. Şimdi bu iki görüşün doğruluğun zamana göre değişimi açısından birbirinden nasıl ayrıldıklarını gösterdik. Fakat hala sorulabilecek soru, **Diodoros Kronos**'un görüşüne örnek olarak verilen önermenin niçin doğru olduğudur.

Burada, önermenin doğruluğunun temellendirilebilmesi için, **Diodoros Kronos**'un fizik görüşüne başvurmak gerekmektedir. Söz konusu metinde Sextus Empiricus, **Diodoros**'un atomlarla ilgili görüşüyle ilgili doğrudan hiçbir bilgi vermeden bu örneği sunmaktadır. Ancak Sextus'un özellikle *Adversus Mathematicos*'un diğer bölümlerinde yer alan pasajlarından³⁷¹ **Diodoros Kronos**'un zaman, mekan, madde ve hareket kavramları ile ilgili yaygın kanılardan oldukça farklı fikirlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre **Diodoros**, hareketin varlığına sert bir şekilde karşı çıkmaktadır. Fizik nesnelere sahipmiş gibi görüldüğü hareket, onun iddiasına göre aslında birer illüzyondan ibarettir. Ve **Diodoros**, harekete karşılık geliştirdiği bu savını, maddenin bölünemez atomlardan meydana geldiği varsayımı üzerine bina etmektedir. Şu halde **Diodoros Kronos**'un klasik anlamda bir atomist olmadığını; ancak maddenin ve hatta zaman ve mekanın da bölünemez atomlardan oluştuğuna inandığını söyleyebiliriz. “Ana Argüman” dışında en çok tanındığı konulardan biri olan hareketin varlığına karşı geliştirdiği ispatlarını da, benimsediği bu atomist görüş ile temellendirdiğini bilmekteyiz.³⁷²

Bu bilgiyi edindikten sonra, Sextus Empiricus'un Diodorosçu doğru koşul önermesi için verdiği örneği tekrar inceleyelim. Sextus, **Diodoros**'un “Eğer şeylerin atomik parçaları yoksa, şeylerin atomik parçaları vardır” koşul önermesinin doğruluğunu kabul ettiğini ifade etmişti. Şimdi, **Diodoros**'un sahip olduğunu bildiğimiz atomist gözlüğü ile doğru koşul önermesi için verilen örneğe tekrar bakalım. Şu halde, bu koşul önermesinin maddenin atomik parçalarının varlığını reddeden önbileşeni, **Diodoros**'a göre varsayımlardan, anlardan bağımsız olarak “her zaman” yanlış olacaktır. Öte yandan maddenin atomik parçalardan oluştuğunu belirten artbileşeni ise “her zaman” doğru olacaktır. O halde, bu koşul önermesi

³⁷¹ Özellikle *Adversus Physicists X* ve *IX*, 142-143. Ayrıca bkz. *Adversus Rhetoricians II*.

³⁷² Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Nicholas Denyer, “The Atomism of Diodorus Cronus”, 1981, *Prudentia*, 13: 33-45.

zamandan, olaylardan, nesnelere mevcut konumlarından, kısacası **Diodoros**'un fizik görüşü veya evren tasavvuru dışındaki her şeyden bağımsız olarak “her zaman” doğrudur. Dolayısıyla **Diodoros Kronos** için doğruluğu her daim garanti altında olan bir önermedir. Bu nokta, Diodorosçu gerektirmenin daha sonra detaylı incelenecek olan zamansal yönünün tezahürlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerektirme tanımları üzerine yapılan tartışmada çoğunlukla **Diodoros Kronos**'un doğru koşul önermeleri için verdiği tanımla **Filon**'un tanımı karşılaştırıldığı için şimdi bu tanımların daha detaylı analizini yapacak, bu iki tanımın ilişkisini inceleyeceğiz. İncelememizin ardından Sextus Empiricus'un aktardığı diğer iki tanıma geri döneceğiz.

2.3.1.2.1. Diodoros Kronos'un Tanımının Yorumları

Diodoros Kronos ve **Filon**'un gerektirme işlemini yukarıdaki gibi tanımladıktan sonra, şimdi **Diodoros**'un tanımının **Filon**'un tanımıyla ilişkisini daha detaylı bir şekilde ele alacağız. Daha önce de belirtildiği gibi Filoncu gerektirmenin maddi gerektirme ile birebir aynı tanımı vermesi, bu dönemle ilgili kabul gören bir yargıydı.³⁷³ Bu tanımları incelemek amacıyla, Sextus Empiricus'un **Diodoros Kronos**'un doğru koşul önermesi tanımını **Filon**'un tanımına kıyasla inceleyebilmek için verdiği şu 3 örneği inceleyelim:³⁷⁴

- (1) “Eğer gündüzse, konuşuyorum.”
- (2) “Eğer geceyse, konuşuyorum.”
- (3) “Eğer geceyse, gündüzdür.”

Şu anın gündüz olduğunu ve benim konuştuğumu varsayalım ve buna göre ilk önermeyi değerlendirelim. İlk önermemiz olan “Eğer gündüzse, konuşuyorum”, yapılan varsayımlar altında **Filon**'un kriterlerine göre doğru bir koşul önermesidir. Zira bu önermenin önbileşeni olan “Gündüzdür” ve artbileşeni olan “Konuşuyorum” ifadeleri, varsaydığımız koşullarca sağlanmaktadır. Buna karşılık, **Diodoros**

³⁷³ Mates, “Diodorean Implication”, s. 234.

³⁷⁴ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 116, 117; akt. Hurst, “Implication in the Fourth Century B.C.”, s. 486.

Kronos'un kriterleri gereğince, önermenin doğruluğunun sağlanması için varsaydığımız bu koşullar, yeterli olmayacaktır. Çünkü **Diodoros**'a göre önbileşenin doğru ve artbileşenin yanlış olması, yani hala gündüzken benim konuşmayı bırakmış olmam, imkan dahilindedir. Dolayısıyla (1) koşul önermesi, varsayılan koşullar altında doğru görünse bile, yanlışlığa imkan tanınması sebebiyle Diodorosçu gerektirme tanımına göre doğru değildir.

Bunun yanı sıra, bu koşul önermesinin doğruluk değeri değerlendirmesinin yapılabileceği farklı bir zaman dilimi de gündeme getirilebilir. Şöyle ki, hatırlanacağı gibi **Diodoros Kronos**'un tanımı, hem şimdiki ve geleceği hem de geçmişi göz önünde bulunduruyordu. Yani **Diodoros**'a göre, önbileşenin doğru ve artbileşenin yanlış olması, ne şu anda ne de geçmişte mümkün olmalıdır. Bu da demek oluyor ki burada dikkate alınan “ilgili” zaman, konuşmaya başlamamdan öncesini de kapsayabilmektedir. O halde, eğer gündüzse ve ben henüz konuşmaya başlamadıysam da bu durum, önbileşenin doğru ve artbileşenin yanlış olmasına sebep olacak ve bu sayede bu koşul önermesini yine yanlış yapacaktır. Buna göre, (1) koşul önermesi her ne kadar mevcut varsayımlar altında doğru olsa da, yanlış olacağı anların bulunması oldukça muhtemeldir; ya da Diodorosçu terimlerle yanlışlığa “imkan tanımaktadır”. Bu sebeple (1)'deki koşul önermesinin doğruluğu, **Diodoros** tarafından reddedilecektir. **Diodoros**'a göre “her an” doğru olması mümkün olmayan bu koşul önermesi, yanlış bir koşul önermesidir. Bu nokta da ilerleyen bölümlerde yine detaylı incelenecek olan Diodorosçu gerektirmenin modal yönünü oluşturmaktadır.

(1) koşul önermesi için detaylı bir şekilde aktardığımız bu değerlendirme, (2) ve (3) koşul önermeleri için de benzer bir şekilde şöyle işlemektedir:

(2) koşul önermesi için de şu anın gündüz olduğunu ve benim konuşmadığımı varsayalım. Bu durumda **Filon**'un bu önermeyi yine doğru olarak kabul edeceği açıktır. Çünkü eğer şu anda gündüzse, (2) koşul önermesinin önbileşeni olan “Gecedir” yanlışlanacak ve konuşmadığım için de aynı önermenin artbileşeni olan “Konuşuyorum” da aynı şekilde yanlışlanacaktır. Dolayısıyla biçimsel olarak “ $Y \rightarrow Y$ ” şeklinde ifade edilebilecek bu önerme, Filoncu gerektirme yorumu gereği “doğru” sonucunu alacaktır. Ancak, **Diodoros**'a göre (2) koşul önermesi de yanlıştır.

Çünkü söz konusu önermenin önbileşenini doğru, artbileşenini yanlış yapan; yani geceye eriştiğimiz, fakat benim konuşmadığım bir an olacaktır. Bu sayede “Eğer geceyse, konuşuyorum” koşul önermesinin tamamı, Diodorosçu anlamda yanlıştır.

(3)'te yer alan koşul önermesi, birbirine karşıt bileşenlerden oluşarak ilk iki örnekten daha farklı bir yapı sunmaktadır. Yani bu önerme ya “ $Y \rightarrow D$ ” ya da “ $D \rightarrow Y$ ” olacaktır. (3) koşul önermesini değerlendirebilmek için de benzer bir yöntem uygulamak adına, şu anın gündüz olduğu varsayalım. Buna göre “Eğer geceyse, gündüzdür” önermesi, mevcut varsayım altında **Filon** tarafından doğru olarak kabul edilecektir. Bunun sebebi, gündüz iken söz konusu önermenin önbileşeni olan “Gecedir”in yanlışlanması, önermenin artbileşeni olan “Gündüzdür” ifadesinin ise doğrulanmasıdır. Bu sayede “ $Y \rightarrow D$ ” sıralaması gereği, bu önerme Filoncu anlamda doğru olacaktır. Öte yandan **Diodoros Kronos**'a göre (3) koşul önermesi de, tıpkı (1) ve (2) gibi, yanlıştır. Bu önermenin önbileşeni doğru iken artbileşenin yanlış olduğu bir an bulunabilmektedir. Başka bir deyişle, gece olduğunda bu koşul önermesi, doğru bir önbileşene ve yanlış bir artbileşene sahip olacak; dolayısıyla da Diodorosçu anlamda yanlış olacaktır.

Şu halde Sextus Empiricus tarafından karşılaştırmalı bir çalışma yapılabilmesi amacıyla verilen üç örnek de Filoncu ve Diodorosçu bakış açılarından değerlendirilirse; Filoncu açıdan her biri doğru iken Diodorosçu açıdan her biri yanlış olacaktır. Sextus Empiricus'un verdiği bu örnekler gerçekten de iki görüş arasındaki farkı ortaya koymak açısından bize güzel veriler sağlamaktadır. Dikkat edilirse **Filon**, varsayımlarımız ile önermelerin uyumluluğundan yola çıkarak bir doğruluk arayışındayken, **Diodoros**, varsayımlardan bağımsız olarak önbileşenlerin doğru artbileşenlerin yanlış olduğu anları kovalamaktadır. Ancak, aslında bu iki görüş çok ortak bir zemine dayanmaktadır. Şöyle ki, her ikisinin de yanlış olarak değerlendirdiği tek yapı “ $D \rightarrow Y$ ” şeklinde bir sıralamaya sahip koşul önermeleridir. Öte yandan, birinin doğru olarak değerlendirdiği pek çok koşul önermesi, diğeri tarafından yanlış olarak değerlendirilmiştir. O halde, bu çok temel benzerliğe rağmen, var olan görüş ayrılığının sebebi nerede aranmalıdır?

Benson Mates'e göre bu görüş ayrılığı, yani **Filon** ve **Diodoros Kronos**'un Sextus Empiricus'un verdiği 3 örnekle ilgili ulaştıkları bu bambaşka sonuçlar, bu iki

mantıkçının koşul önermeleri algılarındaki farkla ilişkilidir. Bu konuyu daha detaylı araştırmadan önce Mates'in **Diodoros Kronos**'un tartıştığı önermelerin doğasıyla ilgili ortaya attığı teoriden bahsetmek gereklidir. Bu teoriye göre **Diodoros Kronos**, bizimle aynı mantık dilini konuşmamaktadır. O, "doğruluk"tan söz ettiğinde çağdaş mantıkçıların "doğruluk" ifadesinden farklı, adeta zamansal bir yüklemden bahsetmektedir. Doğruluğun zamansal bir yüklem olmasıyla paralel olarak da, **Diodoros**'un önermeleri aslında birer önermeli fonksiyon olmalıdırlar. Başka bir deyişle **Diodoros**'un ele aldığı önermeler, açık veya örtük bir şekilde zamana başvurmaktadır. Bu sebeple şu an doğru olan bir önerme, zamanın başka bir anında yanlış olabilmektedir.

Hintikka da bu dönemde ele alınan belli bir türde önermelere dikkat çekmektedir. Bunlar, dış dünyadaki objektif kronolojiye tabi olmayıp "şimdi" gibi kendine referans veren önermelerdir.³⁷⁵ İşte **Diodoros Kronos**'un incelediği cümleler de Hintikka'nın değindiği bu önermelere örnek olarak gösterilebilir. Diodoros'un önermeleri, çoğu zaman "şimdi" gibi zamansal ifadeler içermektedir. Bu da önermelerin belli anlarda doğru, belli anlarda yanlış olmasına ya da başka bir deyişle önermelerin doğru ya da yanlış hale gelmelerine sebep olmaktadır. Başka bir deyişle doğruluk değerlerinin dönüştüğünün söylenmesi de önermelerin doğruluğunun söylendiği andaki zaman dilimine bağımlı olduğunu göstererek bu varsayımla uyumaktadır. Buna göre, **Diodoros Kronos**'un argümanları zamansal değişken içeren önermeleri kullanmaktadır.

Bu bağlamda **Diodoros**, doğruluk değerinin değişimden ya da bir önermenin gelecekte doğru veya yanlış olabileceğinden bahsetmektedir.³⁷⁶ Hatta, Mates'in bu iddiası **Diodoros Kronos**'un tanımlarındaki çift zamanlı pekiştirmelerle de desteklenmektedir. Yani önermeler, sabit bir doğruluk değerine sahip olmayıp, buldukları durum ve zamana göre farklı doğruluk değerleri alabilmektedirler. Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse, "Roosevelt, Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanıdır" önermesi 1932 yılında söylendiğinde doğru bir önerme iken, günümüzde

---

³⁷⁵ Hintikka, "Aristotle and the Master Argument of Diodorus", *American Philosophical Quarterly*, Vol. 1, 1964, s. 106.

³⁷⁶ Mates, "Diodorean Implication", s. 237.

yanlış bir önermedir. Benzer bir biçimde bugün için doğru olan bir “Hava 30 derecedir” önermesi, 5 ay sonra yanlış bir önerme haline gelecektir. Buradan da **Diodoros**’un mantığına dair çıkaracağımız sonuç, önermelerin mutlak veya sabit bir doğruluk değerlerinin olmadığı, önermelerin mevcut koşullar altında doğruluk değerlerinin doğrudan yanlışla veya yanlıştan doğruya “dönüşebileceği” olmalıdır.

Buradan hareketle **Diodoros**’un koşul önermelerini neyin doğru yaptığı sorusuna vereceği cevabı da zamanla ilişkilendireceğini söyleyebiliriz. Buna göre **Diodoros** bir önerme sunduğunda bizim bu önermeyi günümüz mantığındaki önermelerle bir tutmayı ona farklı bir metotla yaklaşmamız icap etmektedir. Yani **Diodoros**’un önermelerinin bir önermeden daha fazlası olduğunu, esasen birer önermeli fonksiyon olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Şu halde, **Diodoros Kronos**’un konuştuğu mantık dilindeki önermeleri günümüz mantık dilinin önermelerine tercüme etmenin bir yolu bulunmalıdır. Mates, zamana örtük bir şekilde referans veren bu önermelerden zamana açıkça referans veren önermeler türetmeyi önermektedir. Bunun için “t” gibi bir zamansal değişkenin önermelere eklenmesi gerekmektedir. Bu yöntemle **Diodoros Kronos**’un “Gündüzdür” veya “Aydınlıktır” gibi cümlelerine “t” değişkenini ekleyerek, mana olarak bu cümlelere karşılık gelecek “t anında gündüzdür” veya “t anında aydınlıktır” gibi cümlesel fonksiyonlar üretilebilir. Buna göre zamana açık bir referansı olmayan ve bir atomik cümle olan Φ ile ilgili olarak **Diodoros**’un kuracağı “ Φ her zaman doğrudur” veya “ Φ bazen doğrudur” cümleleri de yukarıda tarif edilen yöntemle mantık dilimize tercüme edilebilir.

Böylelikle, zamansal bir değişkenin eklenmesiyle önermelerin doğruluk değerleri sabitlenebilir. Bu şekilde doğruluk değeri zamana göre değişiklik gösteren örneğin bir “p” önermesi yerine “t anında p” gibi doğruluk değeri belirli önermelerden söz edilmiş olmaktadır. Ancak burada “t” anının da belirsizliğinden muaf olabilmek adına bu “t” anı da bir niceleyiciyle bağlanarak her andan, bazı zamanlardan ya da hiçbir zamandan bahsedebiliriz.³⁷⁷

---

³⁷⁷ Fitting, Mendelsohn, **First-Order Modal Logic**, s. 24.

Buna göre, Stoacıların meşhur örneklerinden birini ele alalım. **Diodoros**'un kurabileceği olası bir “ ‘Gündüzdür’ her zaman doğrudur” cümlesi, “ $(\forall t)(t$ anında gündüzdür)’ doğrudur” şeklinde; “ ‘Gündüzdür’ bazen doğrudur” cümlesi, “ $(\exists t)(t$ anında gündüzdür)’ doğrudur” şeklinde; “ ‘Gündüzdür’ asla doğru değildir” cümlesi ise, “ $\neg(\exists t)(t$ anında gündüzdür)’ doğrudur” şeklinde bizim mantık dilimizde karşılık bulacaktır.

Mates, **Filon**'un koşul önermelerinin önbiçen ve artbiçenlerinin önermeler olduğunu söylerken, **Diodoros**'un koşul önermelerinin biçenlerinin önermeli fonksiyonlar olduğunu iddia etmektedir.³⁷⁸ Buna göre, **Diodoros**'un koşul önermeleri, açıkça ifade edilmese de örtük birer zamansal değişken içerirler. Başka bir deyişle, **Diodoros Kronos**, koşul önermelerini hep belli bir zamana atıfla yorumlamaktadır. O halde Mates'in yorumlamasına göre Diodorosçu bir koşul önermesine denk düşen sınırsız sayıda Filoncu koşul önermesi olmalıdır. Buna göre, bir koşul önermesinin Diodorosçu yorumla doğru olabilmesi için, bu önerme, söz konusu zamansal atıfa denk düşen her anda Filoncu yorumlamayla doğru olmalıdır. Ve eğer koşul önermesinin Filoncu anlamda yanlış olduğu bir an bile bulunabiliyorsa, söz konusu önerme Diodorosçu anlamda yanlış olacaktır.

Bu ilişkinin daha kolay anlaşılması için modal modellere de başvurabiliriz. Şöyle ki, w_0, w_1, w_2, w_3 mümkün dünyalarından oluşan ve bu dünyalar arasında bir R ilişkisinin tanımlı olduğu bir model varsayalım. Buna göre, modal modellerde bir önermenin belli bir mümkün dünyada, örneğin w_0 'da, zorunlu olabilmesi için o mümkün dünyanın R ilişkisi içerisinde olduğu tüm dünyalarda, söz gelimi w_1, w_2, w_3 , söz konusu önermenin doğru olması gerekmektedir. Ancak böyle bir koşulun gerçekleşmesi halinde, söz konusu önermenin w_0 mümkün dünyasındaki zorunluluğundan bahsedilebilir. Diodorosçu koşul önermeleri ile Filoncu koşul önermeleri arasındaki ilişki de tıpkı buradaki sistemin bir benzeşiği olarak düşünülebilir. O halde, bir koşul önermesinin Diodorosçu anlamda doğru olabilmesi için de o önermenin her anda Filoncu anlamda doğru olması gerekmektedir. Başka

---

³⁷⁸ Mates, **Stoic Logic**, s. 44.

bir deyişle, koşul önermesinin yanlış olduğu hiçbir anın bulunamıyor olması gerekmektedir.

Mates'in tartışmalı iddiasına dayanarak, Diodorosçu gerektirmenin Filoncu gerektirme cinsinden yapılan bu tanımlamasına göre, Diodorosçu gerektirmeyi (burada " $\rightarrow$ ") Filoncu gerektirme (burada " $\supset$ ") türünden sembolle yazdığımızda, karşılaşacağımız tanım şudur:³⁷⁹

$$(F \rightarrow G) \equiv (\forall t)(F(t) \supset G(t))$$

Bu sembolik gösterimi sözle açıklamak gerekirse, kısaca şu şekilde ifade edilebilir. Bir koşul önermesinin doğruluğu, bileşenlerin varsayımlara dayalı aldığı doğruluk değerine değil, bileşenlerin her " t " anında alacağı doğruluk değerine bağlıdır.

Bu tanımdan hareketle belli bir örnek üzerinden analiz edebilmek amacıyla "Eğer gündüzse, aydınlıktır" koşul önermesini ele alalım. Bu önermeyi Diodorosçu bir anlamda, yani önerme yerine önermeli fonksiyon cinsinden ele alabilmek için bu önermeyi bir " t " zamansal değişkeni ile özelleylim. Şimdi bu önermenin Diodorosçu cinsten doğru olması demek, "Eğer t anında gündüzse, t anında aydınlıktır" önermesinin " t "nin alacağı her değer için Filoncu cinsten doğru olması demektir. Mates'e göre bunun sebebi, Diodorosçu koşul ifadesinin, Filoncu koşuldan farklı olarak, gizli veya örtük birer önermeli fonksiyon içeriyor olmasıdır. Dolayısıyla da her bir Diodorosçu koşul ifadesinin doğruluğu için, sonsuz sayıda Filoncu koşul ifadesinin doğruluğu gerekli olmaktadır.³⁸⁰

Sunulan bu tanım ve değerlendirme üzerinden, yukarıda Sextus Empiricus'tan aktarılan örnekleri şimdi tekrar inceleyelim. Bu yeni zamansal değişkenli yazım doğrultusunda Sextus'un (1)'de verdiği koşul önermesi, "Eğer t anında gündüzse, t anında konuşuyorum" şeklinde yazılacaktır. **Diodoros Kronos**'un itirazı uyarınca, gündüz vakti olduğu halde konuşmadığım bir " t " anı bulunabileceği için (1) koşul önermesini Filoncu yanlış yapan bir t anı vardır. Benzer

---

³⁷⁹ Mates, **Stoic Logic**, s. 45.

³⁸⁰ Mates, **Stoic Logic**, s. 45.

şekilde, (2)'deki koşul önermesini de aynı yöntemle yeniden yazdığımızda, “Eğer t anında geceyse, t anında konuşuyorum” koşul önermesini de yanlış yapacak bir " t " anı bulunabilmektedir. Aynı şekilde (3)'de yer alan “Eğer t anında geceyse, t anında gündüzdür” koşul önermesini de Filoncu anlamda yanlış yapacak bir " t " anı bulunabilmektedir. Bu sebeple, “Eğer geceyse, gündüzdür” koşullu önermesi Diodorosçu anlamda yine yanlış olacaktır.

Mates'e göre bu türden özgün bir yorumu temellendirmek için yeterli deliller mevcuttur ve bu deliller şu şekilde ortaya konabilir:³⁸¹

Buna göre **Diodoros Kronos**'a göre bir koşul önermesinin doğru olmak için sağlaması gereken 2 esas kriter vardır:

- önbileşenin doğru ve artbileşenin yanlış olması şu anda ve gelecekte mümkün değildir.
- önbileşenin doğru ve artbileşenin yanlış olması geçmişte mümkün değildi.

Daha önce de belirtildiği gibi **Diodoros Kronos**'un gerektirme tanımı, yalnızca gerektirmeyi değil, modalite ve zamansallık gibi başka sorunlu kavramları da içermektedir. Yukarıda özetlenen 2 kriter de, **Diodoros**'un tanımının zamansallık boyutuna dikkat çekmektedir. Bu kriterlerden ilki şimdiye işaret ederken, ikincisi geçmişle ilgilidir. **Diodoros**'un tanımında iki farklı zaman kipine yer vermesi, yer yer gereksiz bir kalabalık gibi değerlendirilse de genellikle onun zamansallığı ne kadar önemsedığinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.³⁸² Öte yandan zamana bağlı doğruluk anlayışı, Helenistik dönemde çok yadırganan bir durum değildir.³⁸³ Buna karşılık, kaynaklarımızdan ulaştığımız 4 gerektirme tanımı içerisinde koşul önermelerinin doğruluğunu zamana atıfla açıklayan tek örnek, **Diodoros Kronos**'unkidir.

Diodoros Kronos'un tanımının diğer tanımlardan ayrıldığı bir diğer nokta da modaliteyle kurduğu ilişkidir. Yukarıdaki kriterlerde de dikkat çekildiği gibi bu tanıma göre, önbileşenin doğru ve artbileşenin yanlış olması mümkün olmamalıdır. **Diodoros**'un gerektirme tanımında “mümkün olmamak”tan bahsetmesi dolayısıyla,

³⁸¹ Mates, **Stoic Logic**, s. 46.

³⁸² Hurst, **a.g.e.**, s. 486.

³⁸³ Bobzien, "Dialectical School".

onun gerektirme tanımını hakkıyla kavrayabilmek için bir önceki bölümde ele alınan, kendi modal kavram tanımlarına başvurulması gerekmektedir. Başka bir deyişle, **Diodoros**'un bu "imkan tanımamak"tan veya "mümkün olmamak"tan ne anladığını tam bir şekilde kavramamız gerekmektedir.

Bir sonraki bölümde daha detaylı bir şekilde ele alacağımız gibi, **Diodoros Kronos**'un modal tanımlarına göre imkansız bir önerme, yanlış olan ve gelecek her anda da yanlış olacak olan önermedir. Geldiğimiz bu noktada, **Diodoros**'un modalite tanımında da yer alan çoklu zaman kipi kullanımına tekrar dikkat çekmeyi gerekli görüyoruz. "Ana Argüman"ın detaylı analizlerinde de üzerinde durulacak olan bu noktayla ilgili olarak, zamansallığın gerek doğruluk, gerekse modaliteyle iç içe olduğu; ve bu olguların hiçbirinin zamandan bağımsız veya zamandan arınmış bir şekilde ne anlaşılabilirliği ne de değerlendirilebileceği iddia edilebilir.

Şu halde, **Diodoros**'un yukarıda sunulan iki kriterini, verilen imkansız tanımını göz önünde bulundurarak tekrar ele alalım. Zamansal içerikli bu kriterlerin ilki, doğru bir koşul önermesinin önbişenin doğru ve artbişenin yanlış olmasının, hem şu anda hem de gelecekte mümkün olmayacağını söylemekteydi. Başka bir deyişle bu kriter, Diodorosçu anlamda doğru bir koşul önermesinin değilinin şu anda ve de gelecekte Filoncu anlamda doğru olamayacağını söylemektedir. Öte yandan ikinci kriter ise, yine Diodorosçu anlamda doğru olmaya aday bir koşul önermesinin değilinin geçmişte de Filoncu anlamda doğru olamayacağını bildirmektedir.³⁸⁴ Böylece, birinci ve ikinci kriterde öne sürülen şartların her ikisinin de sağlanması durumunda doğru bir koşul ifadesinin değilinin ne geçmişte, ne şu anda, ne de gelecekte alacağı doğruluk değeri "doğru" olabilecektir. Bu takdirde, bir koşul önermesinin Diodorosçu anlamda doğru olması için, aynı koşul önermesinin her bir bileşenine " *t* anında" belirteci eklenmeli; ve "*t*" nin geçmişteki, şu anki ve gelecekteki her bir değeri için söz konusu koşul önermesinin Filoncu anlamda doğru olması gerekmektedir.³⁸⁵ Bu noktadan hareketle "*t*" değerinin geçmiş, şu an ve gelecekteki anları kapsadığını da söyleyebiliriz.

---

³⁸⁴ Mates, "Diodorean Implication", s. 238.

³⁸⁵ Mates, **a.g.e.**, s. 239.

Ulaşılan bu sonuca göre Mates, yukarıda da ifade edilen “ $(F \rightarrow G) \equiv (\forall t)(F(t) \supset G(t))$ ” eşitliğinin hangi temeller üzerine kurulduğunu göstermiş olmaktadır. Mates’in önerdiği bu tercüme, gerçekten de konunun özüyle ilgili önemli bir noktaya açıklık getirmektedir. Diodorosçu gerektirmenin zamana atıfta bulunması, tanımlarda sürekli zamandaki değişikliğe işaret etmesi veya “her zaman” ya da “asla” gibi zamansal ögelere yer vermesi, zamansal değişkenlerin önermelerin ifadesinde yer alması fikrini gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede Mates’in önermelerin değerlendirilmesiyle ilgili önerdiği bu yenilik, konunun ve sorunun özü açısından gerekli bir adımdır. Önermelere eklenen bu zamansal değişkenler, önermelerin hangi anlarda doğru veya yanlış olduğun açıkça ifade edilebilmesi gibi bir kolaylık da sağlamaktadır.

Mates, **Diodoros**’a göre koşul önermelerinin birer önermeden ziyade önermeli fonksiyon olduğu savını temellendirmek için **Diodoros Kronos**’un “Eğer gündüzse, konuşuyorum” koşul önermesine itiraz etmek için sunduğu gerekçelere başvurmaktadır.³⁸⁶ Buna göre, **Diodoros**’un itirazında sunduğu ilk sebep, bu koşul önermesinin gelecek bir anda doğruyla başlayıp yanlışla bitme ya da uygun terminolojiyle ifade etmek gerekirse, doğru bir önbileşene ve yanlış bir artbileşene aynı anda sahip olma ihtimalidir. Bu durumda, söz konusu koşul önermesi gelecek bir anda Filoncu anlamda yanlış olabilecektir.

İkinci sebebe göre ise **Diodoros**, bu koşul önermesinin geçmiş bir anda yine doğru bir önbileşene ve yanlış bir artbileşene sahip olabileceğini düşünmektedir. Böylesi bir durumda bu önerme, Filoncu anlamda yalnız o an için, ancak Diodorosçu anlamda her an için yine yanlış olacaktır. O halde **Filon**’a göre doğru olan bir koşul önermesinin **Diodoros**’a göre niçin kabul edilemez olduğunu incelediğimizde de karşımıza çıkan sonuç, ilk iddiamızla uyumludur. Buna göre, koşul önermelerinin doğruluk değerlerinin belirlenmesinde önbileşen ve artbileşenlerinin şimdiki doğruluk değerleri, **Diodoros** için yeterli veriyi sağlamamaktadır. Buna karşılık, bileşenlerin doğruluk değerlerinin herhangi bir anda, yani geçmiş, şimdi ve gelecekte de neler olacağı, koşul önermesinin tamamının alacağı değer için hayli belirleyici bir önem arz etmektedir. Ve eğer şimdinin yanı sıra, geçmiş ve gelecekte de doğru bir

---

³⁸⁶ Mates, **Stoic Logic**, s. 46.

önbileşen ve yanlış bir artbileşenin bir araya gelme ihtimali varsa, yani bu koşul önermesi bir anda bile yanlışlığa imkan tanıyorsa, **Diodoros** bu koşul önermesinin doğruluğuna karşı çıkacaktır.

Sextus Empiricus, Diodorosçu doğru önermeleri açıklamak için aşağıdaki örneği vermekte ve bu örneğin farklı durumlarda alacağı doğruluk değerlerini incelemektedir. Bu örnekte, bir önceki örnekteki gibi yalnız bir koşul önermesi değil, *Modus Ponens* cinsinden bir çıkarım işlemi sunulmaktadır. Bu aktarım, aslında doğrudan gerektirme tanımlarıyla ilgili olmasa da, bilhassa **Diodoros** ve **Filon**'un doğru gerektirme tanımlarının yine karşılaştırmalı bir analizini sunması açısından çalışmamızın bilhassa bu bölümüne ışık tutacak niteliktedir.³⁸⁷

Eğer geceyse karanlıktır.

Gecedir.

O halde, karanlıktır.

Şu anın gündüz olduğu varsayımıyla bu argüman, yanlış fakat geçerlidir. Bu analizi yaparken Sextus Empiricus, daha önce aktardığımız geçerlilik testini uygulamaktadır. Bu test uyarınca Sextus, öncelikle argümanın öncüllerini tümel evetleme eklemiyle bağlayarak “Gecedir ve eğer geceyse karanlıktır” önermesini³⁸⁸ elde etmektedir. Bir sonraki adımda bu tümel evetlemeli ifadeyi önbileşen olarak, argümanın sonucunu da artbileşen olarak aldığı yeni bir koşul önermesi oluşturmaktadır. Şu halde elimizde önbileşeni “Gecedir ve eğer geceyse karanlıktır” ve artbileşeni “Karanlıktır” olan yeni bir koşul önermesi vardır.

Şu an eğer gündüzse, tümel evetlemeli ifadenin “Gecedir” bileşeni yanlış olacağı için, yeni koşul önermesinin önbileşeni olan “Gecedir ve eğer geceyse karanlıktır” ifadesi yanlış olacaktır. Ve yine eğer gündüzse önermenin artbileşeni olan “Karanlıktır” ifadesi de yanlış olacak; ve “ $Y \rightarrow Y$ ” yapısının bir sonucu olarak tüm koşul ifadesi doğru olacaktır. Buna karşılık eğer şimdi geceyse, “Gecedir ve eğer geceyse karanlıktır” önbileşeni doğru ve “Karanlıktır” artbileşeni de doğrudur; bu durumda da “ $D \rightarrow D$ ” yapısı gereği tüm koşul ifadesi yine doğrudur. O halde,

³⁸⁷ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 415.

³⁸⁸ Stoa mantığında bir argümanın geçerliliğinin teste tabi tutulabilmesi için öncüllerin “ve” eklemiyle bağlanması, yaygın bir uygulamadır. Tümel evetleme eklemi ile bağlanan önerme, “Gecedir ve eğer geceyse karanlıktır” veya “Eğer geceyse karanlıktır ve gecedir” şeklinde oluşturulabilir. Bu yeni önermenin önbileşeni oluşturulurken gözetilen sıralama, sonucun doğruluk değerini etkilememektedir.

önbileşen doğru iken artbileşenin yanlış olduğu bir an bulunamamakta; bu önerme yanlışlığa imkan tanımamaktadır. Yani Diodorosçu bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde bu koşul önermesinin önbileşeni doğruyken artbileşeni *asla* yanlış olamayacağı için sorguladığımız önerme, doğru bir koşul önermesidir. Sextus, benzer örneklerle analizine devam etmektedir; ancak bu analiz şu anda bizim araştırmamız için gerekli verileri iletmesi açısından yeterlidir.

Mates'in önermeli fonksiyon teorisini değerlendiren Geach, bu yaklaşımını hatalı bulmaktadır. Geach, **Diodoros Kronos** ya da dönemdaşı mantıkçıların hiçbirinde böyle bir önermeli fonksiyon anlayışı olduğunu destekleyecek bir kanıt bulunmadığını düşünmektedir. Ona göre **Diodoros**'un önermelerinin böyle bir okuması, Russell'in önerme ve önermeli fonksiyon ayrımıyla zehirlenmiş bir yorumdur.³⁸⁹

Mates'in önermeli fonksiyon yorumunu reddeden Geach, “t” gibi bir zamansal değişken yerine Diodorosçu önermelerin ancak şöyle bir koşuldan söz ettiğini belirtmektedir:

“Eğer Dion canlıysa, Dion nefes alıyordur.

Dion canlıdır.

O halde Dion nefes alıyordur.”

Fakat Geach'e göre buradan hareketle “Tüm t anları için, eğer Dion t anında canlıysa, Dion t anında nefes alıyordur” gibi bir önermeli fonksiyon anlayışına ulaşılammaktadır. Burada önbileşen ile artbileşen arasında bir koşuldan söz edilmekte ve problem, zamansal değişkenlerden, dolayısıyla zamandan soyutlanmaktadır.

Bu konuda Geach'in eleştirisinin haklılığını kesin bir şekilde tespit etmek mümkün değildir. Çünkü **Diodoros**'un zamana açık referans veren önermelerin nasıl incelenmesi gerektiğini düşündüğü konusunda bir bilgimiz bulunmamaktadır.³⁹⁰ Ancak **Diodoros**'un genel felsefesi incelenerek bu konuda bir sonuca ulaşılabilir. **Diodoros Kronos**'un ilk bölümde incelediğimiz “Ana Argüman”ının zamanla

---

³⁸⁹ Geach, **a.g.e.**, s. 144.

³⁹⁰ Mates, “Diodorean Implication”, s. 237.

ilişkisiyle³⁹¹ birlikte bir sonraki bölümde ele alacağımız yine zamana dayalı modalite anlayışı³⁹², doğruluk ve gerektirme konularında da zamansal bir anlayışının olması ihtimalini desteklemektedir. Bu bağlamda, Geach'in Mates'e yönelttiği itiraz çok da haklı görünmemektedir.

Sorabji ise **Diodoros**'un bu türden doğruluk değeri değişimlerini sisteminde kabul etmesine farklı bir açıklama getirmektedir. Örneğin **Aristoteles**'in ele aldığı "Yarın bir deniz savaşı olacaktır", modern bir gözle değerlendirildiğinde aslında sürekli doğruluk değeri değişen bir önerme değildir. Çünkü aslında bu türden önermeler, her defasında söylendikleri ana bağlı olarak farklı bir fikri öne sürmektedir. Söz gelimi, 3 Kasım tarihinde dile getirilen bir "Yarın bir deniz savaşı olacaktır" ifadesi ile 4 Kasım'da dile getirilen bir "Yarın bir deniz savaşı olacaktır" ifadesi farklı olaylardan söz etmektedir. Dolayısıyla burada doğruluk değeri değişen bir "Yarın bir deniz savaşı olacaktır" önermesinden söz edilmemektedir; bunlar aslında aynı önermeler bile değildir.³⁹³

Ancak bu önermede zaman belirteci olan "yarın" yerine açık bir zamansal değişken bulunduğu aslında aynı önermenin doğrudan yanlışa veya yanlıştan doğruya dönüşmediği daha göze çarpar hale gelmektedir. Böyle bir yer değiştirmenin yapılması halinde farklı doğruluk değerlerine sahip olan önermelerin aslında farklı önermeler olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse **Diodoros** burada zamansal dizinlere sahip önermeleri kastetmekte, ancak elinde gerekli mantıksal araç ve donatı bulunmadığı için bu görüşünü ifade edememektedir. Bu sebeple **Diodoros**, farklı dizinlere sahip farklı önermelerden söz etmek yerine önermelerin doğruluk değeri anlara göre değişiklik gösterdiğini söylemektedir. Dolayısıyla Geach'in **Diodoros**'ta zamansal dizinle ilgili hiçbir işaret bulunamadığı iddiasına cevap bulunmuş olmaktadır. Bu iddia da dolaylı olarak Mates'in önermeli fonksiyon teorisini desteklemektedir.

Öte yandan çalışmamız açısından burada dikkat çeken nokta, diğer tüm tanımlarda böyle bir sorunun veya açıklama ihtiyacının ortaya çıkmamasıdır. Yani

---

³⁹¹ Bkz. Bölüm 1.3.2..

³⁹² Bkz. Bölüm 2.3.2..

³⁹³ Sorabji, **Necessity, Cause and Blame**, s. 84.

aslında zamanla bu tür bir ilişkinin kurulması, yalnızca **Diodoros Kronos**'un tanımında gördüğümüz bir ihtiyaçtır. Mates de böyle bir eklemeyi yalnızca **Diodoros**'un tanımının yorumlanmasında yapmaktadır. Bu da demek oluyor ki, burada da, çalışmamızın genelinde iddia ettiğimiz gibi, Diodorosçu kavramlar, ancak zamanla bir ilişki içinde anlamlandırılabilir.

Bununla birlikte, bizim kanaatimiz, bu türden bir tercüme ve formülasyonun kesinlikle gerekli ancak yetersiz olduğudur. Mates'in tercümesinde eklediği zamansal değişkenler sayesinde, Diodorosçu gerektirme, Filoncu gerektirme cinsinden yazılabilmekte ve belli ki **Diodoros** için kritik öneme sahip olan "an"lar, yani zamansal değişkenler, işleme dahil edilmektedir. Buna karşılık önermelerin hangi andan bakılarak doğru veya yanlış olarak değerlendirildiği hala denklemin dışında kalmaktadır.

Bu itirazımızın bir örnekle daha iyi açıklanabileceği düşüncesiyle, söz gelimi "Alexander Korinth'tedir" önermesini ele alalım. Bu önermenin doğruluğu için, bu önermenin gelecek bir " t_1 " anında doğru olduğunu varsayalım. Bu varsayıma göre Alexander, gelecek bir " t_1 " anında Korinth'te bulunma koşulunu sağlamaktadır. O halde, yapılan bu varsayım uyarınca gerçekten de gelecek bir anda doğru olan bir önerme söz konusudur.

Ancak, burada bahse mevzu olan mümkünlüğün zamansal kapsamı nedir? Yani, bu önerme şu anda mı mümkündür yoksa gelecek bir anda ya da yapılan varsayımda belirlenen " t_1 " anında mı mümkündür? Önerilen tercüme, pek çok noktaya açıklık getirmekle birlikte bu bir bakıma "meta-zaman" sorununu hala karanlıkta bırakmaktadır. Bu bağlamda Mates'in önerisinin bu meta-zamanı kapsamadığı ve göstermeyi başaramadığı gerekçesiyle eksik olduğu ve problemi tam manasıyla aydınlatamadığı kanaatindeyim. Bu bağlamda **Diodoros Kronos**'un doğruluk ve modalite anlayışını ifade edebilecek bir sistemin tek bir zamansal değişkenden fazlasına ihtiyacı olduğu açıktır.

Sextus Empiricus'la günümüze ulaşmayı başaran ve bu bölümde aktardığımız 4 tanımdan **Filon**'un görüşü dışında kalan tanımların anlaşılmasında büyük bir karışıklık söz konusudur. Söz konusu 3 tanım, ama bilhassa **Diodoros Kronos**'un

tanımı, her açıklanmaya çalışıldığında neredeyse tamamen anlaşılmaz bir hale getirilmiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri, yukarıda dikkat çektiğimiz zamansal içeriğin yanı sıra, Diodorosçu gerektirmenin sahip olduğu tartışılan modal içeriktir. Bu modal içerik dolayısıyla **Diodoros**'un gerektirme tanımının Lewis'in sıkı gerektirmesi ile aynı olduğu iddiası, pek çok mantıkçı tarafından dile getirilmiş ve kesin bir doğru gibi kabul edilmiştir.³⁹⁴ Ancak, bu eşleştirmenin kesin bir doğru olmaktan uzak olmasının yanında, haklı sebeplerle yapıldığı bile tartışmalıdır. Çalışmamızın bu bölümünde **Diodoros Kronos**'un gerektirme tanımının Lewis'in sıkı gerektirmesi ile ilişkisi incelenecek, yapılan eşleştirmenin dayandırıldığı temellerin güçlülüğü sorgulanacaktır.

Bu bağlamda öncelikli olarak **Diodoros**'un Lewis'in sıkı gerektirmesi ile aynı tanımlı olduğunu iddia eden anlatımları ele alacağız. Bu, her ne kadar yaygın bir kanı olsa da elimizde bu iddiasını temellendirilmesine yönelik çok sayıda çalışma bulunmamaktadır. Diodorosçu gerektirme ile sıkı gerektirme arasındaki bu ilişkilendirmeye dayanak olması adına en azından bir sebep sunan isimler, Roderick Chisholm, Martha Hurst, Melvin Fitting ve Richard L. Mendelsohn olmuştur. Şimdi, bu isimlerin iddialarını ve sebeplerini inceleyerek, bu iddialarının haklılığını araştıralım.

Hurst'ün bu tanımlardan ne anladığı ve bu tanımları nasıl yorumladığı, sorunun kendisi, yani Diodorosçu gerektirmenin doğası açısından aydınlatıcı olacağı için onun bu tanımları nasıl ortaya koyduğunu incelemeyi zaruri görüyoruz. Bu çerçevede Hurst, **Filon**'un tanımına göre doğru bir araya gelme veya doğru bağlanmayı, doğru bir önbişene ve yanlış bir artbişene sahip olmamak şeklinde ifade etmektedir. Sembolle ifade etmek gerekirse bu,

$$\neg(p \cdot \neg q)$$

demektir.³⁹⁵ Hurst de **Filon**'un tanımının maddi gerektirme tanımının birebir aynısı olduğuna dikkat çekmektedir.³⁹⁶ Buna karşılık, **Diodoros**'un tanımına göre ise bir

---

³⁹⁴ Hurst, "Implication in the 4th century BC"; Fitting, Mendelsohn, **First-Order Modal Logic**, Chisholm, "Sextus Empiricus and Modern Empiricism".

³⁹⁵ Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 114, akt. Hurst, a.g.e., s. 485.

³⁹⁶ Peirce, **Collected Papers**, 3, 374; Russell, **Principles of Mathematics**, 16, p 14; Russell, **Introduction to Mathematical Philosophy**, s. 147.

koşul önermesinin doğruluğu ancak önbileşen doğru iken artbileşenin yanlış olması mümkün değilse ve değildiye söz konusudur. Hurst bu tanımın da Lewis'in sıkı gerektirmesinin aynısı olduğunu belirtmektedir.³⁹⁷ Hurst, bu tanımları sembolle “ $\neg(p.\neg q)$ olması imkansızdır” şeklinde ifade etmektedir.

Hurst, **Diodoros**'un tanımını da Lewis'in tanımını da sembolle yazarak, bu iki tanımın eşitliğini göstermeyi amaçlamaktadır. Buna göre bu tanımların ikisi de önbileşenin doğruluğu ile artbileşenin yanlışlığını imkansız görmekte, bu sebeple aynı tanımları vermektedir. Ancak sembolle yazım, bu noktada epey yanıltıcı bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır. **Diodoros**, gerçekten de tıpkı Lewis gibi önbileşen doğruyken artbileşenin yanlış olmasının imkansız olduğunu belirtmektedir. Ancak bu ifadesine bir de “her zaman” ibaresi eklemektedir. Şu halde, **Diodoros**'un tanımındaki bu ibareyi yok sayarak Lewis'inki gibi yalnız modal bir sıkılık araması, Hurst'ü ulaşmak istediği sonuca götürse de aslında bizi **Diodoros**'un tanımından uzaklaştırmaktadır. Bu şekilde, **Diodoros**'un tanımındaki zamansal boyut tamamen ortadan kaldırılmakta ve **Diodoros**'un tanımları kasıtlı olarak Lewis'in tanımına yaklaştırılmaktadır. Başka bir deyişle Hurst, aslında aynı şeyi söylemeyen iki tanımları sembol yazımıyla birbirine benzetmektedir.

Hurst, **Filon**'un gerektirme ilişkisi için Sextus'un verdiği ve yukarıda aktarılan örnekleri hatırlatmaktadır. Buna göre **Filon**, “Eğer Dünya uçuyorsa, Dünya'nın kanatları vardır” veya “Eğer Dünya uçuyorsa, Dünya vardır” önermelerini doğru olarak değerlendiriyordu.³⁹⁸ Bu önermelerle ilgili olarak Hurst, **Diodoros**'un bunları birer “gerektirme” ilişkisi olarak kabul ettiğini ve bu örneklerin **Filon**'un tanımıyla da uyumlu olduklarını kabul ettiğini belirtmektedir. Ancak, sorun tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. **Diodoros**'un yine bu örneklere benzeyen ve **Filon**'un tanımları ile uyumlu, fakat “gerektirme” sayılamayacak örnekler bulmak amacıyla “Eğer gündüzse, konuşuyorum”, “Eğer geceyse, konuşuyorum” ve “Eğer geceyse, gündüzdür” koşul önermelerini gündeme getirdiğini iddia etmektedir.³⁹⁹ Hurst'e göre **Diodoros**, bu örneklere dayanarak genel bir eleştiri yapmaktadır. Ona göre bu

³⁹⁷ Hurst, *imp.*, s. 485; Lewis, C.I. Lewis, *A Survey of Symbolic Logic*, Berkeley, University of California Press, 1918, s. 239.

³⁹⁸ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos VIII*, 113; akt. Hurst, *a.g.e.*, s. 485.

³⁹⁹ Hurst, *a.g.e.*, s. 486.

örneklerin, **Filon**'un tanımı tarafından kapsanıp kapsanmamaları, önermelerin kendi doğalarından kaynaklanmayıp, tamamen dışsal faktörlere bağlı bir durumdur. Buna göre dışsal durumlar, bir önermenin öne sürdüğü şartları sağlayabilir veya sağlamayabilir. Başka bir deyişle, bir önerme, bazı zamanlarda doğru, ancak başka zamanlarda yanlış olabilir. Bu sebeple aynı bileşik önerme, bazen maddi gerektirmeye örnek olabileceken bazen de olmayacaktır.

Bu durumla paralel olarak verilen maddi veya Filoncu gerektirme örnekleri, önbileşenin de artbileşenin de doğru olduğu “ $p.q$ ” şeklinde görülebileceken, dışsal durumlara bağlı olarak “ $p.\neg q$ ” şeklinde de tezahür edebilir. Örneğin “Eğer gündüzse, konuşuyorum” ve “Eğer geceyse, konuşuyorum” koşul önermeleri için hem gece hem de gündüzken sustuğum her iki durumda da “ $p.\neg q$ ”nun örnekleri bulunmuş olur. Hurst'e göre **Diodoros Kronos**'un temel kaygısı burada devreye girmekte ve **Diodoros**, Filoncu gerektirme tanımını karşılamasına rağmen aslen takip etme ilişkisini karşılamayan örnekler vermektedir. Bu sayede de Filoncu gerektirmenin, gerektirmenin gerçek doğasını yansıtmakta yetersiz olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Hurst, bu noktayla ilgili olarak **Diodoros**'un gerektirmenin zamansal boyutuna fazla özen gösterdiğini ve zamansallık vurgusu kaygısıyla gerektirmenin ana fikrini kaçırdığını iddia etmektedir.⁴⁰⁰ Hatta bu iddiası dolayısıyla Mates tarafından ismi kullanılmadan ağır eleştirilere maruz kalmaktadır. Hurst'e göre **Diodoros**'un gerektirmenin zamansal boyutuna haddinden fazla önem atfetmesi, tanımında iki farklı zaman kipine yer vermesinden de anlaşılmaktadır.⁴⁰¹ Hurst, bu iki zaman kipi kullanımının “gereksiz ve talihsiz” olduğuna inanmaktadır.⁴⁰² Hurst'ü yine Mates'in hedefi haline getiren⁴⁰³ bu inancı, aslında Diodorosçu gerektirmeyle ilgili sahip olduğu yanlış bir algıdan kaynaklanmaktadır. Hurst'ün, bu tanımdaki çiftli zaman kipi kullanımını “talihsiz ve gereksiz” bulması, ona göre gerektirmenin zamansal boyutunun önemsiz olması dolayısıyladır. Hatta **Diodoros**'un konunun

---

⁴⁰⁰ A.e., s. 486.

⁴⁰¹ A.e., s. 486-487.

⁴⁰² A.e., s. 487.

⁴⁰³ Mates, “Diodorean Implication”, s. 235.

zamansal yönüne “çok fazla önem” atfetmiş olduğunu belirtmesi de bu noktada talihsiz bir açıklama olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, atfedilen önemin “çok fazla”lığına neye göre karar verdiği veya bu yargıya nasıl ulaştığı, cevapsız kalmış sorulardır.

Hurst’ün bu eleştirisine verilebilecek bir başka yanıt ise yine **Diodoros Kronos**’un farklı konulardaki görüşleriyle desteklenebilmektedir. Hatırlanacağı gibi “Ana Argüman”, gücünü büyük oranda zamandan alan bir problemli. Bir sonraki bölümde ise **Diodoros**’un yine zamana dayalı olan modal tanımları ele alınacaktır. Felsefesinde zamana bu kadar geniş yer veren bir düşünürün, gerektirme tanımında da zamanı temel alması hayli tutarlı ve beklenebilir bir hamle olabilir. Hatta bir adım ileri giderek **Diodoros**’un zamanı temel alan bir gerektirme tanımı ortaya koymayı amaçladığı bile iddia edilebilir. Bu bağlamda genel felsefi görüşleriyle bir arada ele alındığında Hurst’ün **Diodoros**’a getirdiği bu eleştirinin haksız olduğu söylenebilir.

Hurst’e göre **Diodoros**’un **Filon**’un tanımına getirdiği itirazın ana fikri, bu tanımdaki bir eksiklikten ibarettir. Söz konusu eksiklik, **Filon**’un tanımının önbileşen ile artbileşen arasındaki “takip etme” ilişkisinde **Diodoros**’un aradığı zorunluluğu hesaba katamıyor oluşudur. Diodorosçu bakış açısıyla, takip etme ilişkisi söz konusu olduğunda, koşulla birbirine bağlanan önermelerin kendileri olumsal olsa bile aralarındaki bağlantı olumsal olamamalıdır.⁴⁰⁴ Başka bir deyişle Hurst’e göre Filoncu tanımdaki temel sorun, **Filon**’un tanımladığı gerektirme ilişkisinin **Diodoros**’un gerektirmede aradığı “zorunluluğu” karşılayamıyor oluşudur.

Hurst, bu iddiasına örnek olması amacıyla “Eğer gündüzse, aydınlıktır” koşul önermesini ele almaktadır. Bu koşul önermesinin her iki bileşeni de, yani “Gündüzdür” ve “Aydınlıktır” önermeleri, olumsaldır. Her ikisi de, dış dünyanın mevcut koşullarınca doğru veya yanlış doğruluk değerlerini alabilirler. Ancak **Diodoros**’un aradığı koşul tanımına ve yukarıdaki örneğe göre, bu iki önerme, koşulla bir araya getirildiklerinde aralarındaki bağıntı olumsal olamaz; bağıntının kendisi zorunlu olmalıdır. Buna karşılık, Filoncu veya maddi gerektirme, bu iki olumsal önerme arasında yine olumsal bir ilişki kurmaktadır. Hurst’ün iddiasına

---

⁴⁰⁴ Hurst, a.g.e., s. 486.

göre, eğer maddi gerektirmeyle bağlanmış iki önermemiz varsa ve maddi gerektirmenin bilgisine hakimsek, bu iki önermenin birbirinden gerçekten takip edip etmediğini bilemeyiz. Elimizde bunun “gerçek” bir takip etme olduğunu söyleyebileceğimiz yeterli bilgi bulunmamaktadır. İşte bu yetersiz bilgi sebebiyle önermelerin birinin diğerinden gerçekten takip edip etmediğini bilemiyor oluşumuz, **Diodoros Kronos**’u önermelerin gerçek dünyayla, yani zamansal boyutla bağlantısını sorgulamaya sevk etmektedir. Bu da **Diodoros**’un tanımındaki zamana referansların eklenmesinin asıl sebebidir; ki bu ekleme de Hurst’ün bakış açısına göre yukarıda belirttiğimiz gibi talihsiz ve gereksizdir.⁴⁰⁵

Hurst’e göre, **Diodoros Kronos**’un **Filon**’un tanımına karşılık ortaya koyduğu bu tanıma göre, iki önermenin anlamı ve takip etme ilişkisinin doğası bilirse, öte bir veriye ihtiyaç duyulmaksızın birinin diğerinden gerçekten takip edip etmediği anlaşılabilir. Fakat **Filon**’un tanımında sunulan gerektirme, bu türden bir veri barındırmamakta, bizlere ortada gerçekten bir takip etme olup olmadığı bilgisini vermemektedir. Buna karşılık Hurst, **Diodoros**’un kendi tanımının bu koşulu sağladığını düşündüğünü iddia etmektedir.⁴⁰⁶ Hurst’ün **Diodoros Kronos**’un gerektirme tanımını hem ortaya koyuş şekli hem de bu tanıma yüklediği ancak aslında tanımın kendisinde bulunmayan anlam, konuyu yanlış yorumlamasına ve bu sebeple yanlış sonuçlara ulaşmasına sebep olmaktadır. Buna göre Hurst, tanımda halihazırda bulunmayan bir modalitenin arandığını, bulunamadığı için de Filoncu tanımın **Diodoros** tarafından reddedildiğini belirtmektedir. Şimdi, Diodorosçu takip etme ilişkisinin olası 3 yorumunu inceleyecek ve Hurst’ün bu yanlış algısına ve argümanındaki sorunlu noktalara işaret edeceğiz.

Hurst, **Diodoros Kronos**’un önerdiği takip etme tanımının, 3 farklı şekilde anlaşılabilirliğini belirtmektedir. Bunlardan ilkinde göre gerektirme, geçmişte de şimdi de yanlışlığa imkan tanımayan, yani hep doğru olan olarak anlaşılmalıdır. Hurst, bu ilk yorumun, gerçek anlamda bir modalite kavramına işaret etmediğini, gerçek bir modal anlam içermediğini düşünmektedir.⁴⁰⁷ Hurst, bu yorumla uyumlu

---

⁴⁰⁵ A.e., s. 487.

⁴⁰⁶ A.e., s. 487.

⁴⁰⁷ A.e., s. 487.

olması açısından Sextus Empiricus'un aktarımında yer alan “οὐκ ἐνδέχεται”⁴⁰⁸ (*ouk endechetai*) terimini “mümkünlüğe imkan tanımayan” (*does not admit possibility of*) yerine, “imkan tanımayan” (*does not admit*) şeklinde çevirdiğini belirtmektedir. Ancak böyle tercüme edildiğinde de ifade, hala “imkan” tanımaktan söz ettiği için, modaliteden arındığını iddia edememekteyiz.

Hurst'ün aksine Peirce, **Diodoros Kronos**'un bu türden bir gerektirmeyi savunduğuna inanmaktadır. Bu görüşe göre varsayımsal önermeler “her şeyi bilen” (*state of omniscience*), neredeyse tanrısal bir perspektiften ele alınmaktadır.⁴⁰⁹ Ve böyle bir algının sunduğu modal tanımlara göre mümkün, yanlış olduğu bilinmeyen önermeler; imkansız ise yanlış olduğu bilinen önermelerdir. Şu halde, imkansızın karşıtlığı gereği, zorunlu da doğru olduğu bilinen şeklinde tanımlanmalıdır.⁴¹⁰ Özetle, yanlışlığı bilinen her önerme imkansız, doğruluğu bilinen her önerme de zorunludur.

Bu tanımlara göre imkansızlık, yanlışlıkla; zorunluluk ise doğrulukla eşitlenmiş olmaktadır. Ancak izleyicinin perspektifini dikkate alan bu yorum, Mates'in metoduna getirdiğimiz itirazı destekler niteliktedir. Zira, bu yorum da, daha önce yönelttiğimiz eleştirideki gibi, olayların değerlendirildiği açı ve zamanın Diodorosçu gerektirme çerçevesinde önem kazandığını vurgulamaktadır.⁴¹¹ Hurst, Peirce'a referansla sunduğu bu fikri de yine çok adil bir şekilde aktarmamaktadır. Peirce'ın bu konudaki asıl fikrine bölümün sonunda döneceğiz.

Diodorosçu gerektirmenin bu birinci yorumuyla ilgili karşımıza çıkan en büyük sorun, **Diodoros**'un tanımı ile **Filon**'un tanımı arasında ciddi bir fark

⁴⁰⁸ **Aristoteles**'in kullanımında da bu terim modal bir anlam barındırmaktadır. Bkz. **Prior Analytics** 13-22, ayrıca 32a, 18; 38b, 490.

⁴⁰⁹ Hurst, **a.g.e.**, s. 487. Ancak bu konuda birincil metne başvurulursa, Peirce'ın bu türden bir “her şeyi bilen” perspektifi öncelikli olarak Filoncu koşula atfettiği ve **Diodoros**'un takipçilerinin de buna karşı çıkmayarak, durumu beceriyle ele alamayıp razı geldikleri ifadesi görülecektir. Bkz. Peirce, **Collected Papers**, 3, s. 442. Dolayısıyla Hurst'e Peirce'ın burada iki gerektirme arasında dikkat çektiği noktanın bu olmadığı yönünde itiraz edilebilir. Fakat eleştirimizin asıl hedefi Hurst olduğu için, araştırmamıza onun Peirce'ın iddiasını anladığı haliyle devam edeceğiz.

⁴¹⁰ Hurst, s. 487-488.

⁴¹¹ Bu tartışma, çalışmamız açısından birincil öneme sahip olmadığı için derinlemesine üzerinde durulmayacaktır. Ancak sorunu konuşma noktası, olay noktası, referans noktası şeklinde analitik bir açıdan ele alan çalışma için bkz. Hans Reichenbach, “The Tenses of Verbs”, **Elements of Symbolic Logic**, New York, The Macmillan Company, 1947, 287–298.

bırakmamasıdır. Doğruluk değerini modaliteyle eşitleyen bu yorum, bizleri mantıksal olarak hem yanlış hem de istenmeyen bir sonuca ulaştırmaktadır. Öte yandan **Diodoros**'un tanımının böyle bir yorumu, birtakım avantajlar da sağlayabilir. Nitekim, bu yorum, aynı koşul önermesinin farklı zamanlarda doğru olup olmamasıyla ilgili soruları ortadan kaldırmaktadır. Bununla beraber, bu yorumun getirdiği dezavantaj ise hiçbir zaman kesin bir şekilde uygulanamamasıdır. Konumlandığı perspektif gereği insan epistemolojisiyle uyumsuz olan bu yorum, tümevarım problemine benzer bir soruna kapı açmaktadır. Örneğin “Güneş batıdan batarsa, kuşlar sonbaharda güneye uçar” koşul önermesini ele alalım. Bu önerme, doğru bir takip etme ilişkisine örnek olabilir. Ancak, gelecek sene kuşların nereye uçağını bilemeyiz. Bu sebeple, her zaman yanlışlanmaya açıktır. O halde, bu yoruma göre doğru ve yanlışlıktan daha fazla bir şey söylemesini isteyeceğimiz zorunlu ve imkansız gibi modal kavramlar, doğru ve yanlıştan daha farklı bir anlama sahip olamazlar. Dolayısıyla **Diodoros** ve **Filon**'un tanımlarının çakışmasına yol açan bu yorum, **Diodoros**'un amacına uygun görünmemektedir; bu sebeple tercih edilmemelidir.

Hurst'e göre, Diodorosçu gerektirmenin ikinci yorumlaması, **Diodoros Kronos**'un modalite anlayışıyla daha uyumlu bir tablo çizmektedir. Bu yorum, “ὄνκ ἐνδέχεται” teriminin anlamını tamamı ile modal almakta, ancak zamana hiçbir referansı kabul etmemektedir. Bu yoruma göre tanımın modal içeriğiyle kabul edilmesi sebebiyle, **Diodoros**'un zorunlu ve imkansız kavramları da tanımına dahil edilmektedir. Bu sayede incelenen ilk yorumun aksine **Diodoros**'un mantığına modal kavramlar dahil edilerek gerektirme tanımını **Filon**'un tanımından ayrılmaktadır. Nitekim modal kavramların gerektirme tanımına dahil edilmesi, hatırlanacağı gibi maddi gerektirmeyle sıkı gerektirme arasındaki en temel farktır.

Hurst'ün iddiasına göre **Diodoros Kronos**, tanımının “en azından bazı” varsayımsal önermelere kesin bir şekilde uygulanabildiğine inanmaktadır. Hurst, bu durumun zamana zorunlu bir referans olmadan da varsayımsal önermelerin doğru olabildiğine delil olabileceğini düşünmektedir.⁴¹² Yani **Diodoros**'un gerektirme

---

⁴¹² Hurst, a.g.e., s. 489.

tanımı bağlamında dış dünyadaki zamansal sıralamadan bağımsız olarak da doğru önermelerden söz edebiliyorsak, zamana referans, doğruluğun zorunlu bir koşulu olmak zorunda değildir. Hurst'ün ulaştığı bu sonuç, her ne kadar makul görünse de aslında **Diodoros**'un görüşünde zamana dayalı gerçek bir çelişkiye işaret etmemektedir.

Diodoros'un Sextus tarafından aktarılan doğru koşul önermesi tanımında zamana referans olmamakla birlikte, bu tanımı doğru yapan Hurst'ün iddia ettiği gibi Lewis'in anladığı gibi bir modal zorunluluk değildir. Bilakis **Diodoros**, bu örneğin önbileşeni doğru iken artbileşenin yanlış olamayacağını savunmuştur. Bu bağlamda **Diodoros**, zamanla hiçbir ilişkisi bulunmayan “ $(2 + 4 = 7) \supset (a = a)$ ” gibi bir koşul önermesinin de doğruluğuna karşı çıkmayacaktır; çünkü bu koşul önermesi “her zaman” doğru bir önbileşen ve yanlış bir artbileşene sahip olmaktan muafır. Şu halde zorunluluk ve imkansızlık, önermelere ait birer özellik olup dış dünyadaki arızı olaylardan ilgisizdirler. Lewis de, **Diodoros**'la paralel bir görüşle, imkansızlık ve zorunluluğun doğruluk ve yanlışlık cinsinden ifade edilemeyeceğini savunmaktadır.⁴¹³

Bu da demek oluyor ki zorunluluk, önermelerin olgusal doğruluktan bağımsız olarak, imkansızlık da yine önermelerin olgusal yanlışlıktan bağımsız olarak sahip oldukları özellikleridir. Hurst, bu bağlamda **Diodoros Kronos**'un doğru koşul önermesine verdiği örneği gündeme taşımaktadır. “Eğer şeylerin parçaları parçasız değilse, şeylerin parçaları parçasızdır”⁴¹⁴. Bu önermenin doğru olma sebebi, önbileşenin hep yanlış, artbileşenin ise hep doğru olmasıdır. Hatırlanacağı gibi, Diodorosçu gerektirmenin ilk yorumuna göre bir önermenin “her zaman” aynı doğruluk değerine sahip olmasının bir temellendirilmesi yoktu; yani bir önerme bugün doğru yarın yanlış, ya da bugün yanlış yarın doğru olabiliyordu. Eğer **Diodoros**, bu örneği doğru görüyorsa demek oluyor ki burada bir “her zaman”lık bulunabildiğini düşünüyordu. İşte, o halde bu “her zaman”lığı önermenin doğasında aramak gerekmektedir. Hurst'e göre burada ele alınan önermenin anlamı, önermeyi yalnız yanlış değil, aynı zamanda imkansız da yapmaktadır; çünkü bir varlığın

⁴¹³ Lewis, “Alternative Systems of Logic”, **Monist**, oct 1932, s. 482.

⁴¹⁴ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**, 111; akt. Hurst, **a.g.e.**, s. 489.

parçalarının kendi parçalarının olması, manası gereği kendisiyle çelişiktir. O halde bu önermenin doğruluğunu garanti eden önbileşenin sürekli yanlışlığı, imkansızlığın bir sonucudur.

Ancak Hurst'ün bu modalite temelli yorumu ve gerektirmenin yanlışlığını imkansızlıkla eşleştirmesi, Mates tarafından eleştirilmektedir. Hurst, bölümün başında Sextus Empiricus'tan aktardığımız “Eğer şeylerin atomik parçaları yoksa, şeylerin atomik parçaları vardır” önermesini “Eğer şeylerin parçaları parçasız değilse, şeylerin parçaları parçasızdır” şeklinde okumaktadır. Mates, bu çeviriyi hatalı görmekte ve bu önermeyi bu şekilde tercüme eden başka hiçbir kişi veya kaynağın bulunmadığını belirtmektedir.⁴¹⁵ Hurst, bu yanlış tercüme dolayısıyla, artbileşeni kendi içinde çelişik gibi algılamıştır. Bu sebeple de önermeyi bir totoloji gibi okuyup yanlış yorumlamıştır. Sonuç olarak da önermenin kendisinde bulunmayan bir imkansızlık modalitesini önermeye ekleyerek sıkı gerektirmeye benzetmektedir.

Diodorosçu gerektirmenin üçüncü ve son yorumuna göre ise “οὐκ ἐνδέχεται” ifadesinin modal anlamı ile birlikte zamana referansı da göz önünde bulundurulmaktadır. Hurst, bu yorum için Peirce'ın “tözel mümkün” (*substantial possibility*) kavramına başvurmaktadır.⁴¹⁶ Mevcut tüm yasa ve olguların bilindiği bir durumu varsayan bu tanıma göre belli bir önerme, bir anda tözel mümkünken başka bir anda tözel mümkün olmayabilir. Hurst'e göre bu türden bir mümkün anlayışıyla **Diodoros**'un çiftli zaman kipi içeren tanımı da anlaşılabilir hale gelmiş olur. Şöyle ki, böyle bir perspektiften ele alındığında, tanımında yer alan “mümkün değilse” ve “mümkün değildi ise” ifadeleri birbirinden farklı olgulara işaret edecek ve birbirleriyle çakışmayacaktır. Böylelikle, **Diodoros**'un tanımında fazlalık gibi algılanabilen bu çift zaman kipi kullanımı da anlamlı hale gelecektir. Yani “ q , p 'yi takip etmektedir” demek, “ $p \rightarrow q$ geçmişte mümkün değildi ve şu anda da mümkün değildir” anlamına gelecektir. Başka bir deyişle, bu yoruma göre “ q , p 'den

⁴¹⁵ Mates, “Diodorean Implication”, s. 240

⁴¹⁶ Peirce, Collected Papers, 4, 67; Hurst, a.g.e., s. 489.

çıkarsanmaktadır” demek, "p" nin olup "q" nun olmadığı henüz görülmüş değildir demekle aynıdır.⁴¹⁷

Hurst'e göre bu üçüncü yorum asla kabul edilmemelidir. Bunun sebebi, üçüncü yorumun, **Diodoros**'un kendi tanımını **Filon**'un tanımına getirdiği eleştiriye açık kılmasıdır.⁴¹⁸ Çünkü bu yoruma göre bir anda mümkün olan, başka bir anda mümkün olmayabilmektedir; ve eğer “takip etme” ilişkisi mümkünlük üzerinden tanımlanıyorsa, demek ki “p.q” bazen doğru bazen yanlış olabilir. Bu değerlendirmeler göstermektedir ki **Diodoros**, modalitenin doğasını kabul etmiş ve gerektirme tanımındaki “imkan tanıma”nın (ὄυκ ἐνδέχεται) modal bir yorumunu zorunlu görmüştür.

Hurst, tartışmanın içeriğinin yanı sıra metoduna da ilgi çekmeyi gerekli görmektedir. Söz konusu tartışma, iki önerme arasında kurulan belli bir ilişkinin tam bir tanımını bulmayı amaçlamaktadır. O halde, bu tartışma çerçevesinde mevcut 2 etkenden söz edilebilir: tanımlanmayan ama örneklerde görülebilecek asıl ilişki ve tam bir tanım. Şu halde tartışmanın ana fikri incelenirken ilginin, tanımlayandan (*definiens*) ziyade, tanımlanana (*definiendum*) yöneldiği söylenebilir. Bu bağlamda Hurst, **Diodoros**'un da **Filon**'un da mantıksal ilişkinin kendisiyle ilgilenmediklerini öne sürmektedir. Ve tam da bu sebepten, Helenistik tartışma ile modern mantıkçılarla aralarında öne çıkan net bir farktan söz edebiliriz. Modern mantıkçılar, sembollerle ifade edip tanımlayabileceği ilişkilerle ilgilenir, bu ilişkinin “takip etme” gibi genel olarak tanınan, bilinen bir başka ilişkiyle farkı sorusundan bağımsız bakar. Örneğin, Peirce ve Russell, “takip etme”nin günlük dildeki anlamıyla aynı olmadığını itiraf etseler de maddi gerektirmenin özellikleriyle ilgilenmişler. Ancak bunu yaparken, bu ilişkinin başka tür ilişkilerle alakaları, bağlantıları, onların gündemi olmamıştır.⁴¹⁹

Buna karşılık, Hurst'e göre **Filon** ve **Diodoros**, “takip etme” dışında hiçbir ilişkiyle ilişkinin kendisi için ilgilenmemişlerdir. **Filon**'un verdiği örneklerde bu ilişkinin özelliklerini araştırdığı söylenebilir ancak **Filon**, bu araştırmanın sonucunda edindiği verileri de maddi gerektirmenin, “takip etme” ilişkisini açıklamaya yeterli

⁴¹⁷ Hurst, **a.g.e.**, s. 489.

⁴¹⁸ **A.e.**, s. 489-490.

⁴¹⁹ **A.e.**, s. 492.

olacağı görüşünü desteklemek için kullanmıştır. Dolayısıyla, bunun bile salt ilişkinin kendisinden doğan bir ilgi olmadığını söyleyebiliriz. Hurst, Sextus'un Filoncu gerektirme için verdiği örneklerin, hem maddi gerektirme hem de takip etme ilişkisi için geçerli örnekler olduğunu savına delil olarak göstermektedir. Ve bu örnekler göstermektedir ki **Filon** eğer, maddi gerektirmenin özellikleriyle ilgileniyor olsaydı, takip etme ilişkisini de göstermeye hizmet eden örnekler kullanmazdı. Hem de böyle olsaydı **Diodoros**'un itirazı tam bir itiraz olmazdı; ancak bu itirazlar bu halleriyle gerçekten birer itiraz teşkil etmektedirler. Bu itiraz, aynı zamanda maddi gerektirmenin takip etmeyle aynı olmadığını, birini karşılayan örneklerin diğerini karşılamadığını göstermektedir.⁴²⁰

Bu bağlamda Hurst, modern ve Helenistik mantıkçılar arasında karşılaştırmalı bir gösterim sunabilmek için şu tanımlara dikkat çekmektedir^{421,422}:

Diodoros Kronos: q , p 'yi takip etmektedir $=_{\text{tnm}} (p \rightarrow q)$ olması imkansızdır

Russell: q , p 'yi takip etmektedir: $=_{\text{tnm}} p \supset q =_{\text{tnm}} \neg p$ veya q

Lewis: q , p 'yi takip etmektedir: $=_{\text{tnm}} p \pi q =_{\text{tnm}} \sim (p \rightarrow q)$

Bu noktada, Hurst'ün izlediği metodun sorunlu olduğunu göstermekte fayda görüyorum. Çiftli tanımlar incelenecek olursa, Russell ve Lewis'in hali hazırda kabul görmüş olan takip etme ile ilgili bir tanımdan hareketle kendi tanımlarını verdikleri açıktır. Buna karşılık, **Diodoros Kronos**'un Sextus Empiricus tarafından aktarılan tanımı incelenecek olursa, onun, **Filon**'un tanımının yanı sıra bir tanım sunmadığı, Filoncu tanımı reddederek kendi tanımını sunduğu görülecektir. Başka bir deyişle, **Diodoros**, **Filon**'unkinin yanında değil; **Filon**'unkinin yerine bir tanım sunmuştur. Hatırlanacağı gibi Sextus, ilk sırada verdiği **Filon**'un tanımından sonraki her tanımın bir önceki tanım için verilen örneği yanlış olarak değerlendirdiğini ve dolayısıyla tanımını kabul etmediğini belirtmişti. Bu da demek oluyor ki, **Diodoros**'un kendi tanımını maddi gerektirme üzerinden çiftli bir şekilde sunması, tanımını ortaya

⁴²⁰ A.e., s. 492.

⁴²¹ A.e., s. 494.

⁴²² Dikkat edileceği gibi **Diodoros Kronos**'un tanımı tekli iken Russell ve Lewis'in sundukları tanımlar çiftli yapıdadır.

koymasındaki amacıyla çelişecektir. Bu sebeple, **Diodoros** ve **Filon**'un çiftli bir tanım sunmamaları, modern mantıkçılardan farklı bir metot uyguladıklarını zorunlu olarak göstermemektedir.

Sonuç olarak Hurst de **Diodoros** ve **Filon** arasındaki tartışmaya çözüm bulunmadığını kabul etmekle birlikte, bu çözümsüzlüğe sebep olan etkenle ilgili yeni bir öneride bulunmaktadır. Ona göre, çözüme engel olan temel sorun, kaplam (*extension*) ve içlem (*intension*) ayrımıdır. Buna göre takip etme ilişkisi, aslında içlemsel bir kavramdır. Ancak **Diodoros** ve **Filon**, bu ilişkiye kapsamsal terimlerle açıklanabilir bir ilişki gibi muamele etmişler; ve burada hataya düşmüşlerdir. Buna göre söz konusu düşünürler, önermeler arasında, önermelerin takip etme ilişkisi dışında sahip oldukları doğruluk, zorunluluk veya imkansızlık gibi özelliklere bağlı olarak bir “takip etme”nin tanımlanabileceğini düşünmektedirler. Ancak aslında “takip etme” dediğimiz ilişki, önermelerin yalnızca anlamları sebebiyle birbirleri arasında kurulabilen içsel bir ilişkidir.⁴²³

Hurst'ün kaplam ve içlem ayrımına dikkat çeken bu eleştirisi, özgün olduğu kadar sorunludur da. Öncelikle **Diodoros Kronos**'un tanımı, önermelerin zorunluluğuna veya imkansızlığına, kısaca modalitelerine değil, bileşenlerine dayanmaktadır. Hatırlanacağı gibi Diodorosçu gerektirme önbişen doğruyken artbişenin yanlış olmasını mümkün kılmayan bir ilişkiden söz ediyordu. O halde bu tanımda merkeze takip etme ilişkisinin bağladığı iki önerme arasında ne türde bir ilişki kurduğu; yani takip etme ilişkisinin doğası yerleştirilmiştir. Bu sebeple, Hurst'ün takip etme ilişkisinin önermeler arasındaki ilişkinin dışında özelliklerine bağlı bir tanımı olduğu eleştirisi ekarte edilmiş olmaktadır. Bunun yanı sıra takip etme ilişkisinin yalnızca anlamlara sabitlendiği bir kurguda, önbişen ile artbişen arasında anlama dayalı bir ilişki kurmayan tüm gerektirme türleri reddedilmelidir. Ve bunların en başında, en yaygın kabul gören ve Hurst'ün açıkça savunduğu maddi gerektirme gelmelidir. Dolayısıyla, Hurst'ün bu tanımlara getirdiği eleştiri, hiçbir şekilde haklı değildir.

---

⁴²³ A.e., s. 495.

Hurst, gerektirmenin doğası üzerine yapılan bu tartışmadan **Diodoros Kronos**'un galip çıktığını belirtmektedir. **Diodoros**, yerine ne önerdiğinden bağımsız olarak, Filoncu veya maddi gerektirmenin çıkmazlarını ve yetersizliğini göstermeyi başarmıştır. Buna göre maddi gerektirmeyle yanlış olan her önermeden her şey çıkarsanabilir; ve doğru olan her önerme de her şeyden çıkarsanabilir. Öte yandan Diodorosçu gerektirme tanımının sebep olduğu benzer bir sorun da imkansız bir önermenin her önermeyi gerektirmesi, zorunlu bir önermenin ise her önermeden çıkarsanabilmesidir.⁴²⁴ Bu soruna binaen **Filon** eğer konuşuyor veya konuşmuyor olmamdan bağımsız olarak **Diodoros**'un tanımını yanlışlayan “ $2+2=5$ ise konuşuyorum” veya “Konuşuyorsam $2+2=4$ ” gibi önermeleri öne sürmüş olsaydı, onun tanımındaki bu sorunu gösterebilirdi. Ancak **Filon**'un böyle bir itirazı olduğuna yönelik bir bilginiz bulunmamaktadır. Bu sebeple Hurst'e göre bu iki tanım arasında mağlup olan taraf, kabul gören tanım olmasına rağmen **Filon**'un tanımıdır.⁴²⁵ Bununla birlikte, daha sonra değineceğimiz gibi, sıkı gerektirmenin de beraberinde getirdiği kendince sorunları vardır.

Hurst'ün bu analizinde attığı en hatalı adımlardan birisi, tanımındaki “ὄγκ ἐνδέχεται” ifadesinden modal bir içerik çıkarmaya çalışmasıdır. Çünkü **Diodoros Kronos**'un tanımı, Lewis'in tanımında olduğu gibi bir modalite barındırmamaktadır. Hurst, bu sonuca “her zaman” veya “hiçbir zaman” tabirini yanlış yorumlayarak ulaşmaktadır. Bu ifadenin doğru anlaşılması halinde ne **Filon**'un ne de Lewis'in tanımıyla çakıştığı açıktır. Nitekim, Sextus Empiricus tarafından Diodorosçu gerektirme ile Filoncu gerektirmenin karşılaştırılabilmesi için verdiği örnekler de bu iddiamızı desteklemektedir. Buna göre **Diodoros**'un **Filon**'un örneklerine getirdiği itirazların hiçbiri, gerekçe olarak ilişkinin zorunlu olmamasından bahsetmemektedir. **Diodoros**, **Filon**'un tanımına göre doğru olan önermeleri yanlış olduğu anlar bulunabildiği için kabul etmemektedir. Bu itirazın da hiçbir noktası, modaliteye işaret etmemektedir. Sonuç olarak Hurst'ün ulaştığı noktanın yanlış ve keyfi olduğu söylenebilir.

---

⁴²⁴ Bu sorunun aynısına Lewis'in sıkı gerektirmesi de sebep olmaktadır. Lewis, **Survey of Symbolic Logic**, s. 338.

⁴²⁵ Hurst, **a.g.e.**, s. 490-491.

Buna karşılık Peirce, **Diodoros**'un doğru gerektirme tanımının yol açtığı sonuçları görmüş ancak bu sonuçlara rağmen bu tanımın güçlülüğünü de tanımıştır. Ona göre Avrupa dillerinde herhangi bir koşul ifadesi dile getirdiğinde **Diodoros Kronos**'un tanımladığı manada bir koşul kastedilmektedir.⁴²⁶ Peirce, bu iddiasını desteklemek için şu koşul önermesini örnek vermektedir: “Eğer şu an şimşek çakıyorsa az sonra gök gürleyecektir”.⁴²⁷ Bu koşul önermesinin doğru olduğu varsayılırsa, **Filon** ve **Diodoros**'un doğru gerektirme tanımlarına göre yeniden yazıldığında şu önermelere ulaşılmaktadır:

Filoncu gerektirme: Ya şu anda şimşek çakmıyordur ya da az sonra gök gürleyecektir.

Diodorosçu gerektirme: Şu an şimşek çakıyordur ve az sonra gök gürleyecektir.

İşte bu koşul önermelerinde günlük dile uygun olan Diodorosçu gerektirmenin ortaya koyduğu yorumdur. Çünkü bir koşul ifadesini dile getiren hiç kimse belli varsayımlarla iki ihtimali öne sürmez. Bilakis, var olan belli bir işarete dayanarak, bunun sonucunda olabilecek diğer olayı öngörür; ve aslında koşul ifadeleriyle ifade edilmek istenen budur. Peirce, bu önermeleri incelemek amacıyla mümkünün ne olduğuna başvurmaktadır. Buna göre mümkün, belli bilgi durumunda yanlış olacağı bilinmeyendir. Ancak bu bilgi durumunun derecesine bağlı olarak mümkünlük de güçlenmekte veya zayıflamaktadır. Buna göre örneğin mantıksal kurallar dışında bir şeyin bilinmeyeceğini savunan görüş özsel mümkünden (*essential possibility*) söz etmektedir. Öte yandan tözel mümkün (*substantive possibility*) her şeyin bilindiği bir bilgi durumu varsaymaktadır.⁴²⁸

Daha önce belirttiğimiz gibi Hurst, Peirce'ın bu görüşünü aktarırken bu her şeyin bilinmesini varsayan tözel mümkün anlayışının Diodorosçu gerektirme tarafından benimsendiğini belirtmişti. Öte yandan Peirce, özgün metninde bu görüşü aslında Filoncu gerektirmeye atfetmektedir. Ona göre Filoncu mantıkçılar, koşul ifadelerinin çalışılmasında her şeyin bilindiği bir bilgi durumunu varsaymaktadırlar.

---

⁴²⁶ Peirce, **a.g.e.**, 3, 441.

⁴²⁷ **A.e.**, 3, s. 442.

⁴²⁸ **A.e.**, 3, 442.

Diodoros'un görüşünü benimseyen mantıkçılar ise muhtemelen çok istemeyerek de olsa aynı süreci uygulamışlardır.

Peirce, buradan hareketle Diodorosçu gerektirmenin bugüne kadar yeterince ve haklı bir şekilde savunması yapılmadığını belirtmektedir. Ancak buna rağmen doğru ve uygun tadillerle **Diodoros**'un tanımının daha tercih edilebilir bir koşul anlayışı olduğunu söylemektedir.⁴²⁹ Bölümün başında da belirttiğimiz gibi eğer bu çalışmada temel kaygı gerçekten günlük dili en iyi şekilde ifade edebilen bir sistem arayışı ise, Peirce'in bu analiz ve yorumu haklı görünmektedir.

Peirce'in kendi gerektirme anlayışına göre ise koşul önermeleri, örtük olarak birer modal önermelerdir.⁴³⁰ Peirce da varsayımsal koşul önermelerinin maddi gerektirmeden daha sıkı olması gerektiğine inanmaktadır. Ancak Peirce, bir koşul önermesi değerlendirilirken mevcut durumların ele alınması gerektiğini iddia etmiş, dolayısıyla sisteminde farklı önermeler değerlendirilirken farklı mümkünlükler, ve farklı olaylar bütünü göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir.⁴³¹ Bir varsayımsal önerme gerçekte ne olduğunu değil, bir mümkünler evreninde değişmeksizin doğru olanın ne olduğunu bildirir.⁴³² Başka bir deyişle Peirce, Diodorosçu gerektirmenin modal mantık yorumuna yakın bir resim aramaktadır.

Peirce, kendini Filoncu olarak nitelese de Diodorosçu gerektirmeye adaletli davranılmadığını, adaletli bir şekilde değerlendirilerek geliştirildiğinde ise daha güçlü bir tanımın ortaya çıkabileceğini dile getirmektedir. Bu bağlamda Peirce, Diodorosçu gerektirmenin daha doğru bir gerektirme tanımı peşinde olduğunu düşündüğü söylenebilir. Örneğin Peirce, bir koşul önermesinin doğruluk değerine karar verebilmek için önbileşenin doğru olduğu tüm senaryoları değerlendirmekte ve bu sayede sadece olanı tasvir etmeye çalışmanın ötesine geçerek, şu anı değil, olası

---

⁴²⁹ A.e., 3, 443.

⁴³⁰ Risto Hilpinen, "Conditionals and Possible Worlds: On C.S.Peirce's Conception of Conditionals and Modalities", **The Development of Modern Logic**, ed. Leila Haaparanta, s. 551.

⁴³¹ Hilpinen, a.g.e., s. 559.

⁴³² Charles Sanders Peirce, **Pragmatism as a Principle and Method of Right Thinking: The 1903 Harvard Lectures on Pragmatism**, ed. Patricia Ann Turrissi, Albany, State University of New York Press 1997, s. 366.

tüm senaryoları değerlendirmeyi amaçlamaktadır.⁴³³ Bu çerçeveden bakıldığında Peirce'in Diodorosçu gerektirmeyi daha doğru bulması anlaşılır hale gelmektedir.

Roderick Chisholm de Diodorosçu gerektirmenin, sıkı gerektirmenin Antik bir versiyonu olduğunu savunan isimler arasındadır. Chisholm, bu iddiasını temellendirmek için Sextus Empiricus'un metninden şu alıntıyı yapmaktadır: "İlinti fikrini ortaya atanlar, artbileşenin tersi önbileşenle çeliştiğinde geçerli bir koşullu tasım olduğunu iddia etmişlerdir."⁴³⁴ Chisholm, bu tanıma dayanarak bu tür bir gerektirmenin sıkı gerektirme ile aynı işlemden söz ettiğini belirtmektedir.

Ancak, Mates'in de haklı bir şekilde dikkat çektiği gibi, bu alıntıda Chisholm'ün **Diodoros**'a ait olduğunu kastettiği gerektirme tanımı, Sextus Empiricus'un ele alacağımız başka bir metninde üçüncü sırada verdiği tanımın, yani ilinti görüşünün ta kendisidir.⁴³⁵ Oysa hatırlanacağı gibi Sextus farklı gerektirme tanımlarını tanıtırken ikinci sıradaki tanımın **Diodoros**'a ait olduğunu belirtmiş ve bu tanımı net bir şekilde üçüncü tanımdan ayırmıştı. Şu halde Chisholm'ün **Diodoros**'a atfettiği ikinci tanım değil; üçüncü tanımdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Chisholm, alıntıladığı görüşün sıkı gerektirmenin Antik bir versiyonu olduğu savını belirterek bize katılmaktadır. Ancak, mercek altına aldığı görüş **Diodoros**'a ait olmadığı için **Diodoros**'un sıkı gerektirmeyi savunduğu iddiasında haksızdır. Düştüğü bu talihsiz hata, Chisholm'ün iddiasını geçersiz kılmaktadır.

Aslında bu tartışma, modern gözlerin yadırgayacağı bir konu hakkında değildir. Çünkü **Diodoros Kronos** ve **Filon** arasındaki bu tartışmanın bir benzerine 24 yüzyıl sonra modern mantık dünyasında da karşılaşmaktayız. Tartışmaya açık bir görüş olsa da pek çokları tarafından **Diodoros Kronos** ile aynı gerektirme tanımını sunduğu iddia edilen Lewis de, önerdiği gerektirme tanımıyla ilgili eleştirilere maruz kalmıştır. Bunların en başında S5 sisteminde geçerli olan iki teorem gelmektedir.

---

⁴³³ Catherine Legg, Cheryl Misak, "Charles Sanders Peirce on Necessity", **Logical Modalities from Aristotle to Carnap**, ed. Cresswell, Mares, Rini, s. 273.

⁴³⁴ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**, 111; akt. Chisholm, "Sextus Empiricus and Modern Empiricism", s. 383.

⁴³⁵ Mates, **Stoic Logic**, s. 51.

Ancak bu teoremlere geçmeden önce Lewis'in tanımının modal mantığa katkısından söz etmeyi gerekli görüyoruz.

Lewis'in sunduğu gerektirme tanımı, maddi gerektirmenin önermeler arasında yeterince güçlü bir ilişki kurmadığı iddiasına dayanmaktadır. Buna göre gerektirme ilişkisinden artbileşenin önbileşeni zorunlu olarak takip etmesi anlaşılmalıdır. Ancak bu zorunluluğun nasıl anlaşılacağı da başka bir problemdir. Lewis bu amaç doğrultusunda 5 modal sistem tanımlamıştır. Bunlardan yansımali, geçişli ve bakışimli S5, Lewis'in önerdiği 5 modal sistemden birisi ve belki de günümüzde en çok kullanılanıdır.⁴³⁶

Modal mantıklar için pek çok formal semantik üretilmiş olsa da Kripke'nin mümkün dünyalar semantiği en kabul gören sistem olmuştur. Kripke mümkün dünyalar semantiğini "*Semantical analysis of modal logic I, normal propositional calculi*", "*Semantical Considerations on Modal Logic*" ve "*Semantical analysis of modal logic II, non-modal propositional calculi*"da tanımlamıştır. Bu sayede S5, Kripke'nin söz konusu katkılarıyla daha gelişmiş bir semantiğe sahip olabilmıştır. Buna göre zorunluluk ve imkansızlık gibi modaliteler, bu dünyadan deyim yerindeyse soyutlanmış ve mümkün dünyalar üzerinden tanımlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Kripke mümkün dünyalar arasında var olan bir erişilebilirlik ilişkisi tanıtmış⁴³⁷ ve bu sistem modal mantıklar için modellemeleri mümkün kılmıştır. Böylelikle modal kavramlar, bu modellemeler üzerinden ifade edilebilmiş ve modern modal mantığın formel kurgusu sağlanmıştır.

Şimdi, S5 sisteminin bu tartışmalı teoremleri ve teoremlerin yarattığı sorunlar, Diodorosçu gerektirme kavramı da göz önünde bulundurularak

$$\neg\Diamond P \rightarrow (P \rightarrow Q)$$

ifadesi şu şekilde yorumlanabilir: P önermesi zorunlu olarak yanlış olabilir veya kendi içerisinde çelişik olabilir. Böyle bir durumda P önermesinden herhangi bir Q

---

⁴³⁶ Lewis'in ortaya attığı özgün hali için bkz: Clarence Irving Lewis, Cooper Harold Langford, **Symbolic Logic**, New York, Century Company, 1932, s. 500-502.

⁴³⁷ Saul Kripke, "Semantical analysis of modal logic I, normal propositional calculi", **Zeitschrift für mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik** 9, s. 67-96.

önermesi çıkarsanabilir. Başka bir deyişle, yanlış bir önerme, zorunlu olarak bütün önermeleri gerektirebilir.

Diğer tartışmalı teorem ise

$$\square P \rightarrow (Q \rightarrow P)$$

teoremidir. Bu da bir P önermesinin zorunlu doğru olduğu kabul edilirse aynı P önermesinin, herhangi bir Q önermesinden çıkarsanabileceğini bildirmektedir. Yani zorunlu doğru bir P önermesi, yanlış veya doğru veya çelişik, içeriği her ne olursa olsun herhangi bir Q önermesinden çıkarsanabilir.⁴³⁸

Sunduğu basitlik ve sağladığı pratiklik sayesinde şüphesiz en yaygın kullanılan modal mantık sistemi olan S5 de dahil olmak üzere bu iki teoremi içeren tüm Lewis sistemleri, fazlasıyla yapay, tamamen formel ve özelleşmiş bir gerektirme kavramı yansıttığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu eleştirilere göre Lewis'in ortayaattığı bu gerektirme, “olağan” gerektirme kavramımıza ancak uzaktan bir benzerlik göstermektedir.

Tüm bunların yanı sıra, **Diodoros Kronos**'la Lewis'in tanımlarının aynı olduğu iddiasını reddetsek de bu durum, iki tanım arasında benzerlikler olmadığı anlamına gelmemelidir. Bu benzerliklerin içinde en öne çıkan hiç kuşkusuz iki düşünürün tanımlarını ortaya koyarkenki motivasyonlarıdır.

Lewis, öncelikle kendi gerektirme tanımı için sistemine “olta çengeli” (*fishhook*) olarak tabir edilegelmiş yeni bir sembol “ $\rightarrow$ ” tanıtmış ve bu sembolle ifade edilen ilişkiyi “sıkı gerektirme” (*strict implication*) olarak adlandırmıştır.⁴³⁹ Aslında olağan gerektirme de dahil ele aldığımız tüm gerektirme ilişkileri gibi Lewis'in gerektirmesi de önbileşen doğrudan doğruya artbileşenin yanlış olduğu durumları dışlamaktadır. Ancak, örneğin Russell ve Whitehead'in ele aldığı maddi gerektirmeye göre, “P” ve “Q” arasında bulunan “ $P \rightarrow Q$ ” türünden bir gerektirme ilişkisi, mevcut durumlar gereği, P doğru iken Q'nun yanlış olmadığı anlamına

⁴³⁸ Norman Swartz, Raymond Bradley, **Possible Worlds: An Introduction to Logic and Its Philosophy**, Indiana, Hackett Publishing Company, 1979, s. 224.

⁴³⁹ C.I. Lewis, **A Survey of Symbolic Logic**, Berkeley, University of California Press, 1918, s. 291.

gelmektedir. Lewis, tanımladığı gerektirme ilişkisinin zaten kendisine yöneltilen eleştirilerin kapsamının dışında kaldığı düşüncesindedir. Lewis, kendisine yöneltilen eleştirilerin aslında Russell ve Whitehead'in tanımına uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Başka bir deyişle asıl yapay, tamamen formel ve özelleşmiş bir gerektirme kavramı sunan, maddi gerektirmez. Çünkü günlük dilde kastettiğimiz “eğer...ise” ilişkisi, maddi gerektirmeden söz etmemektedir. Buradan hareketle Lewis, kendi tanımı ile Russell ve Whitehead'inki arasındaki farkı vurgulamak amacıyla terminolojisindeki gerektirme işlemine “sıkı” eklemesi yapmayı uygun görmüştür.

Lewis'e göre P ile Q'nun arasındaki gerektirme ilişkisi, “P doğru iken Q'nun yanlış olmasının mümkün olmadığı” şeklinde tanımlandığında, aslında “olağan” gerektirme işlemi tanımlanmış olmaktadır.⁴⁴⁰ Halbuki Lewis, “sıkı gerektirme”den söz ettiğinde, gerektirme işleminin “olağan” manasını daha iyi vermek amacıyla olduğunu belirtmiştir.⁴⁴¹ İlginçtir ki antik dönemde ya da orta çağlarda verilmiş gerektirme tanımları, Lewis'le aynı şekilde, hep “olağan” gerektirmenin nasıl olması gerektiğini betimlemiştir. Yani Lewis, sıradan ya da günlük ya da olağan bir gerektirmenin yanı sıra alternatif bir tanım önermemekte, bilakis gerçekten olması gereken, dildeki “eğer...ise” ilişkisini en doğru bir şekilde ortaya koyan tanımı araştırmaktadır. Bu bağlamda Bradley ve Swartz, **Diodoros Kronos**'un da Diodorosçu gerektirmeyi tanımlarken aynı amacı güderek benzer bir motivasyonla hareket ettiğini iddia etmektedirler.⁴⁴²

Bradley ve Swartz'un dikkat çektiği bu nokta, Hurst'e getirdiğimiz eleştiriye destekler niteliktedir. Zira her nasıl ki Lewis, maddi gerektirmenin yanında bir başka gerektirme tanımlamıyor, fakat buna karşılık ya da bunun yerine bir gerektirme öneriyorsa; **Diodoros** da **Filon**'un gerektirmesinin yerine bir tanım önermektedir. Bilakis **Diodoros**, gerektirmenin aslında nasıl olması veya nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede bölüm başında Sextus Empiricus'tan yapılan alıntı daha detaylı incelenirse, **Diodoros**'un **Filon**'un tanımını

---

⁴⁴⁰ A.e., s. 324-325.

⁴⁴¹ C.I. Lewis, “Implication and the Algebra of Logic”, **Mind** 21 84, 1912, s. 530-531.

⁴⁴² Bradley, Swartz, **Possible Worlds: An Introduction to Logic and Its Philosophy**, s. 225.

yanlış olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. O halde tanımlarının aynılığı, tartışmaya açık ve hatta bizim reddettiğimiz bir iddia olsa da **Diodoros** ve Lewis'in planının aynı olduğu, bunun da dönemlerinin deyim yerindeyse "içi boşaltılmış" gerektirme tanımları *yerine* farklı ve aslında olması gereken, gerçek dünyadaki ve dildeki gerektirmeyi en iyi açıklayan tanımı sunmak olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁴³

Bu iki tanım arasında yapılabilecek bir üstünlük tartışmasına başka bir açıdan yaklaşmak da mümkündür. Daha önce dikkat çektiğimiz gibi her iki tanımda da önbileşen doğruyken artbileşenin yanlış olması, koşul önermesini yanlış yapmaktadır. **Diodoros**'un tanımı ile **Filon**'un tanımı arasındaki temel farklılık **Diodoros**'un tanımındaki "zaman" eklemesidir. Bu eklemeye göre sunulan doğruluk değeri şartına hem geçmişte hem de şu anda mümkünlük tanınmamalıdır; başka bir deyişle doğru bir koşul önermesinde önbileşenin doğru artbileşenin yanlış olması, geçmişte de şimdi de imkansız olmalıdır. Görülebileceği gibi **Filon**'un ne tanımı, ne de örnekleri, herhangi bir zamansal öge barındırmaktadır; yani bu tanım, geçmiş ile şimdiyi veya geleceği ya da zamandaki herhangi bir anı, bir diğerinden ayırmamaktadır. Hepsini eş bir şekilde değerlendirmektedir. Bu sayede de, önbileşenin veya artbileşenin, dolayısıyla da koşul önermesinin tamamının doğruluk değerinde zamanla gerçekleşebilecek herhangi bir değişimi mümkün kılmaktadır. Bobzien'e göre **Diodoros**'un tanımında yapılan bu zaman eklemesi, **Filon**'un doğruluk tanımındaki bu eksikliğin gelişime açık bir nokta olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁴ **Diodoros**'un itiraz ederek ortaya koyduğu tanımın bu eksikliği ne kadar kusursuz bir şekilde çözdüğü tartışmaya açık olsa da **Filon**'un tanımından daha güçlü bir gerektirme tanımı ortaya koyduğu söylenebilir.

Diodoros'un tanımıyla ilgili enteresan noktalardan biri de tanımındaki kelime tercihidir.⁴⁴⁵ **Diodoros Kronos** bir sonraki bölümde ele alacağımız modalite tanımlarında mümkünü "δυνατον" (*dunaton*) ile ifade ederken, gerektirme

---

⁴⁴³ Gerek motivasyon gerekse neticeleri yönünden, gerektirme üzerine yapılan tartışmada **Diodoros Kronos** ile **Filon** arasındaki diyalogun çok benzerinin, Lewis ile Russell ve Whitehead arasında olduğu söylenebilir. Fakat çalışmamızın esas konusunun dışına çıkmamak için bu konunun daha fazla ayrıntısına girilmeyecektir.

⁴⁴⁴ Bobzien, "Dialectical School".

⁴⁴⁵ **Diodoros Kronos**'un fikrini ortaya koyarken hangi kelimeleri kullandığı bilmemizin bir yolu tabii ki yoktur. Bu noktada tanımı tam bir şekilde aktaran Sextus Empiricus'un şahitliğine dayanmaktayız.

tanımındaki mümkün için “ἐνδέχεται” (*endechetai*) kelimesini kullanmaktadır. Buradan hareketle **Diodoros**’un gerektirme tanımında kendi mümkün tanımını kastetmediği ve mümkünün genel anlamına işaret ettiği düşünülebilir. Hatta **Diodoros**’un tanımını mümkünün her iki manasını da kapsayacak bir şekilde anlayan yorumlar mevcuttur.⁴⁴⁶ Ancak yine de bu tanımın yorumlanmasında hangi mümkünün anlaşılacağı açık değildir.

Ancak gerektirme tanımındaki mümkünün (ἐνδέχεται), modal tanımındaki mümkününden (δυνατον) farklı olduğuna yönelik bir işaret tanımın kendisinde bulunabilir. Buna göre **Diodoros**’un gerektirme tanımındaki mümkün, kendi mümkün tanımı değildir. Çünkü eğer **Diodoros** kendi mümkün anlayışına referansla bu tanımı vermiş olsaydı, bu haliyle tanım anlamsız olurdu. Bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde ele alacağımız bu tanıma göre **Diodoros**’un mümkünü, gerçekleşen veya gelecekte gerçekleşecek olandır. Şimdi **Diodoros**’un doğru gerektirme tanımına bakılırsa bu tanıma göre doğru bir koşul önermesinde önbileşenin doğru ve artbileşenin yanlış olması geçmişte mümkün ve şimdi mümkün değildir. Bu da mümkün tanımıyla birleştirilirse **Diodoros**, önbileşenin doğru artbileşenin yanlış olmasının geçmişte de şimdi de, şimdi ve gelecekte gerçekleşmemesini beklemektedir. Ancak bu ifade oldukça gereksiz detaylar içermektedir. Eğer **Diodoros**, kendi mümkününden söz ediyor olsaydı geçmişte ve şimdi mümkün olmaması gerektiğini belirtmesine gerek kalmazdı. Bu sebeple, **Diodoros** muhtemelen kendi mümkün tanımını kabul etmeyenlerin de kabul edebileceği bir gerektirme tanımı yapmayı amaçlamıştır.⁴⁴⁷

2.3.1.3. İlinti Tanımı

Filon ve **Diodoros Kronos**’un yukarıda verilen tanımları dışında kalan diğer iki tanımı kimin ortaya attığı bilinmemektedir. Bocheński ve Mates, bu tanımlardan “ilinti görüşü” ve “çıkarsamacı görüş” şeklinde söz etmektedir.⁴⁴⁸

Sextus Empiricus’ın aktarımında üçüncü sırada yer alan ilinti veya bağdaşım görüşüne göre bir koşul önermesi, artbileşenin inkarı önbileşeni ile uyumsuz olduğunda doğrudur. Bu tanımla ilgili karşımıza çıkan temel sorun, “uyumsuzluk”

⁴⁴⁶ Nicholas Denyer, “Time and Modality in Diodorus Cronus”, *Theoria*, 47, 1, Nisan 1981, s. 40-41.

⁴⁴⁷ Sedley, “Diodorus Cronus and Hellenistic Philosophy”, s. 101-102.

⁴⁴⁸ Mates, *Stoic Logic*, s. 47; Bocheński, *Ancient Formal Logic*, s. 90.

kelimesinin ne şekilde anlaşılacağıdır. Çünkü “uyumsuzluk” ifadesinin ne şekilde anlaşılacağı, tanımı belirleyecektir. Buradaki “uyumsuzluk” kelimesi doğrunun yanlış ile uyumsuzluğu şeklinde yorumlanırsa bu tanım, **Filon**’un tanımı ile aynı olacaktır. Şu halde, bu tanımın **Filon**’unkinden ayrı bir şekilde verilmesi dolayısıyla, uyumsuzluğun akla ilk gelen anlamından başka bir yorum aranmalıdır.

Bu bağlamda, tanımda yer alan “uyumsuzluk”la imkansızlığın kastedildiği anlaşılmıştır. Buna göre tanım, doğru bir koşul önermesinin artbileşeninin inkar edilmesi ile önbileşeninin kabul edilmesinin imkansız olduğunu belirtmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi **Diodoros Kronos**’un tanımının Lewis’in sıkı gerektirmesi ile aynı olduğu iddia edilmişti. Ancak Bocheński, iddia edildiği gibi Diodorosçu gerektirmenin değil, Sextus’un aktarımında üçüncü sırada yer alan koşul önermesinin ilinti tanımının, Lewis’in sıkı gerektirmesi⁴⁴⁹ ile aynı olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁰ Bocheński, bu benzerliği sembolle şu şekilde ifade etmektedir:

$$p \rightarrow q =_{\text{tm}} \neg \diamond (p \rightarrow q)$$

Bu gösterimde de açık olduğu gibi ilinti görüşünde artbileşenin değil, önbileşenin birlikte kabulü imkansızdır.

Mates de, Bocheński gibi, Sextus’un aktardığı 4 tanım içerisinde sıkı gerektirmenin sahiden de bulunduğunu, ancak bunun sanıldığı gibi **Diodoros**’un tanımı değil, üçüncü sırada yer alan tanım olduğunu kabul etmektedir.⁴⁵¹

Diodoros’un tanımındaki “imkansızlık” ifadesinin birebir modal imkansızlık olmadığı bizim de kabul ettiğimiz bir durumdur. Ve bu bağlamda Diodorosçu gerektirmenin sıkı gerektirme ile aynı olmadığını iddia etmiştik. Ancak hem Mates’in hem de Bocheński’nin ilinti görüşü ile ilgili olarak ulaştığı bu sonuç, “uyumsuzluk” ifadesinin imkansızlık olarak anlaşılması kabulüne dayanmaktadır. Öte yandan, uyumsuzluğun imkansızlık olarak anlaşılmasına yönelik elimizde hiçbir güçlü veri bulunmamaktadır. Buna delil olarak gösterilebilecek ancak iki işareten bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, uyumsuzluğun günlük dildeki anlamıyla alınmasının ilinti görüşünü **Filon**’un tanımı ile aynı yapacak olmasıdır. İkincisi ise Sextus’un tanımları listelerken zayıftan güçlüye doğru bir sıra izlemiş olmasıdır. Bu

⁴⁴⁹ Lewis, Langford, **Symbolic Logic**, New York, 1932, s. 244.

⁴⁵⁰ Bocheński, **a.g.e.**, s. 90.

⁴⁵¹ Mates, “Diodorean Implication”, s. 235.

ikinci sebebe göre de Diodorosçu gerektirmeden sonraki sırada gelen ilinti görüşü, **Diodoros**'un tanımından daha güçlü bir gerektirme tanımlamalıdır. Ancak bunların her ikisi de kesin ve karşı çıkılamaz gerekçeler değildir. Bu sebeple doğrulukları tartışmaya açıktır.

Bu noktada, bölümün başında Cicero'dan yapılan alıntıya geri dönmeyi faydalı görüyoruz. Bu alıntı, kişilerin ya da okulların görüşleri hakkında net bir bilgi vermemekte; ancak **Hrisippos**'un **Diodoros Kronos** ve **Filon**'unkinden ayrı, üçüncü bir görüşe sahip olduğunu belirtmekte idi. Bu bilgi, görüşler hakkında daha detaylı bilgiler sunan ve bu bölümde detaylı bir şekilde ele aldığımız aktarımlardan ulaşamadığımız bir bilgidir. Öte yandan Cicero, bu pasajın alındığı *Academica Priora* adlı eserinde **Hrisippos**'un görüşü ile ilgili olarak yalnızca **Filon** ve **Diodoros Kronos**'unkinden farklı olduğu bilgisini verirken *De Fato* adlı eserinde Sextus Empiricus'un aktardığı üçüncü görüşün **Hrisippos**'a ait olduğunu iddia etmektedir.⁴⁵²

Diogenes Laertius'a ait bir aktarım ise üçüncü tanımla ilgili olabilecek daha detaylı bilgiler içermektedir.

“Bu nedenle, doğru koşul önermesi odur ki, artbileşenin değil, önbileşeni ile uyumsuzdur... öte yandan yanlış bir koşul önermesi odur ki, artbileşenin değil, önbileşeni ile uyumludur.”⁴⁵³

Bu tanıma göre doğru bir koşul önermesi için verdiği örnek ise “Eğer gündüzse, aydınlıktır” cümlesidir. Buna göre de “Aydınlık değildir” ve “Gündüzdür” ifadelerinin birbiriyle uyumsuz olduğunu savunmaktadır. Şimdi, eğer bu ifade analitik olarak ele alınırsa, üçüncü gerektirme tanımına işaret ediyor olabilir. Fakat buna karşılık eğer bir doğa yasası gibi ele alınacak olursa, Mates'e göre daha farklı bir sonuca ulaşmak mümkündür. Şu halde, “Eğer gündüzse, aydınlıktır” koşul önermesini çözümleyici değil de bir doğa yasası gibi ele alalım; yani aydınlık ile gündüz arasında doğanın gereği olarak bir ilişki olduğunu varsayalım. Böylesi bir durumda söz konusu koşul önermesi, Mates'e göre üçüncü gerektirme tanımına değil

⁴⁵² Cicero, *De Fato*, 12; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 129.

⁴⁵³ Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 73; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 48.

Diodorosçu gerektirmeye de işaret ediyor olabilir.⁴⁵⁴ Bu tanıma göre yanlış bir koşul önermesine örnek olarak ise “Eğer gündüzse, Dion yürüyordur” cümlesi verilmektedir. Bu örnekle ilgili olarak Diogenes “Dion yürümüyor” ve “Gündüzdür” ifadelerinin tamamen uyumlu olduğunu belirtmektedir. Mates’e göre Diogenes, burada yalnızca ikisinin de doğruluğunu dile getirmemektedir. Çünkü **Filon** ve **Diodoros**’a ait olduğunu bildiğimiz birinci ve ikinci tanımın her ikisinde de doğruluk değerine referans varken üçüncü tanımda doğruluk değerine böyle bir işaret bulunmamaktadır.

Hrisippos’un bu tartışmada savunduğu görüşün ne olduğunu bilmiyor olsak da koşullu önermeler teorisinin onun mantığında ne kadar merkezi bir konumda bulunduğu açıktır. Çalışmamızda da incelediğimiz “kanıtlanamayan kalıplar” sistemini **Elealı Zenon**’dan devşirdiği iddia edilen **Hrisippos**’un sistemi, **Aristoteles**’in mantığından tamamen bağımsız, yepyeni bir mantık önermektedir. Bu bağımsızlık kendini şematik ifadeyle göstermekle birlikte, **Hrisippos**’un **Aristoteles**’in üzerine çalıştığı kavramlar için bile yeni kavramlar üretmiş olmasından hareketle de bu sistemin **Aristoteles**’inkinden bağımsız bir sistem olduğu söylenebilir.⁴⁵⁵

McCall, bu çerçevede **Hrisippos**’a ait olduğu iddia edilen ilinti görüşünün güncel bir sistem olan ilinti mantığının temelini attığını savunmaktadır.⁴⁵⁶ Bu mantığın en temel teoremleri, her A önermesi için $(A \supset \neg A)$ ve $(\neg A \supset A)$ türünden çıkarımların reddedilmesidir.⁴⁵⁷ Bu iki çıkarım işleminin de ilinti tanımı tarafından reddedildiği göz önünde bulundurulduğunda, bu sistemin ilinti tanımıyla uyumu görülebilmektedir.

Bu tanımla ilgili dikkat çeken bir diğer nokta ise ilk iki gerektirme türünde görülen ciddi bir sorundan muaf olmasıdır. Filoncu gerektirmede yanlış bir önerme her türden önermeyi, Diodorosçu gerektirmede ise imkansız bir önerme her türden

---

⁴⁵⁴ Mates, **Stoic Logic**, s. 48.

⁴⁵⁵ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 116.

⁴⁵⁶ Storrs McCall, “Connexive Implication”, **Entailment: The Logic of Relevance and Necessity**, Alan Ross Anderson ve Nuel D. Belnap, Jr., cilt. 1, Princeton, Princeton University Press, 1975, s. 435.

⁴⁵⁷ Heinrich Wansing, “Connexive Logic”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, <https://plato.stanford.edu/entries/logic-connexive/> (Çevrimiçi), 13 Aralık 2016.

önermeyi gerektirebiliyordu. Bu iki tanıma karşılık ilinti görüşünün her iki sorundan da sıyrıldığı söylenebilir.

2.3.1.4. Çıkarsama Tanımı

Sextus Empiricus'un aktardığı dört tanımın sonuncusu olan çıkarsamacı görüş, hakkında en az bilginin ve günümüze ulaşan en az tartışmanın bulunduğu görüştür. Bunun sebebini tam olarak bilemesek de tanımın kendisinin çok ilginç bir nokta sunmuyor oluşu ya da günlük dildeki “eğer...ise” kullanımının anlaşılmasına dair bir kolaylık sağlamıyor oluşu olabilir. Bu görüşe göre artbileşeni, önbileşeni tarafından potansiyel olarak kapsanan veya içerilen koşul önermeleri doğrudur.

Örneğin, “ A ise A ” gibi bir koşul önermesi, hiçbir önerme, kendisi tarafından kapsanamayacağı için doğru olamaz. Bu örnek de göstermektedir ki, ilk üç tanım için doğru olan pek çok önerme, bu dördüncü tanım tarafından yanlış olarak değerlendirilecektir; yani bu son tanım, dört tanım içerisindeki en sıkı doğruluk kriterine sahiptir.⁴⁵⁸ Sextus, bu türden doğru koşul önermeleriyle ilgili bir örnek vermese de muhtemelen “ $A \wedge B \supset A$ ” türünden bir çıkarımın doğruluğu bu görüş tarafından kabul görecektir. Şu halde önbileşen, artbileşenden daha fazla bilgi vermelidir; bu da bilgimizi artıran bir çıkarım değildir. Bu sebeple dördüncü tanımın pratik bir faydasından da söz edilememektedir.

Sextus Empiricus'un aktardığı tanıma göre doğru bir koşul önermesinin artbileşeni, önermenin önbileşeni tarafından içerilmelidir. Dolayısıyla önbileşeni ile artbileşeni aynı şeyi söyleyen, yani tekrarlı koşul ifadelerinde, bir şeyin kendisi tarafından içerilmesi mümkün olmadığı için, bu türden ifadeler doğru olamamaktadır. “Gündüzse gündüzdür” örneğinde de görülebileceği üzere tekrarlı koşul önermelerini saf dışı bırakmayı amaçlıyor olabilir. Bu türden tekrarlı koşul önermeleri, Aristotelesçi yorumlayıcılar da dahil, tüm kaynaklar tarafından Stoalılara atfedilmiştir.⁴⁵⁹ Şu halde Stoalılara has olduğu tahmin edilen tekrarlı koşul

---

⁴⁵⁸ Bu tanımın, diğer gerektirme tanımlarına kıyasla en sıkı kritere sahip olduğuna gösterilebilecek bir başka delil ise Galenus'ta ve Boethius'ta bulunabilmektedir. Bu aktarımlarda bu son koşul tanımı “ancak ve ancak” ilişkisini ifade etmek için kullanılmıştır. Stakelum 48-53, 73. van den Driessche, 294; akt. Bocheński, a.g.e., s. 90.

⁴⁵⁹ Sextus Empiricus, Diogenes Laertius ve Galen, moleküler önermeleri tanımlarken iki farklı önermeden oluşan moleküler önermelerle birlikte aynı önermenin iki kez tekrarlanmasını da

önergelerinin doğruluğunu reddeden dördüncü gerektirme tanımının Stoa Okulunda geniş bir kitle tarafından kabul görmediği varsayılabilir.⁴⁶⁰

Dördüncü tanımla ilgili ilginç bir açıklama da bu tanımın Peripatetiklere ait olması ihtimalidir. Hem bu tanımın ortaya konmasında Peripatetik bir kavram olarak kabul edilen “potansiyel olarak” (*δυναμει-dunamei*) kelimesinin yer alıyor olması, hem de Peripatetiklerce işe yaramaz Stoa laf kalabalığı olarak görülen “A ise A” önermesinin dördüncü görüş tarafından reddediliyor olması bu tahmini desteklemektedir⁴⁶¹.

2.3.2. Modalite

Megara ve Stoa Okullarındaki modalite tartışmaları, genellikle “mümkün olan”ın ne olduğu sorusunu temel almakta ve mümkün olanın nasıl tanımlanacağını sorgulamaktadır. Ancak bu sorgulama, yalnızca mümkünü kapsamamakta; mümkün, imkansız, zorunlu ve zorunlu olmayandan oluşan 4 modal kavram üzerinden yapılmaktadır. Ne **Diodoros Kronos**, ne **Filon** ne de devamında gelen Stoacılar, modalite tartışmalarında modal kavram içeren önermelerden söz etmemişlerdir. Helenistik dönemdeki modalite tartışmaları, bu açıdan günümüzdeki modalite çalışmasından ayrılmaktadır. Buna göre söz konusu düşünürler için ancak önermelerin veya olayların sahip olduğu modalitelerden söz edilebilir. Nitekim **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ın birinci ve üçüncü öncülünde söz ettiği modaliteler de bu türe iyi birer örnek olabilir.

Bu doğrultuda, modalite çalışması, bugün bizim anladığımız gibi, “Gündüz olması mümkündür”, “Erdem zorunlu olarak faydalıdır” gibi önermelerce içerilen

---

moleküler önermelere örnek olarak vermektedirler. Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos VIII**, 93, Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum VII**, 64-68, Galen, **Institutio Logica**, 12.8; akt. Mates, “Stoic Logic and the Text of Sextus Empiricus”, s. 291. Bu da dördüncü sırada yer alan çıkarsamacı tanımın reddettiği önermelerin Stoa mantığında önemli bir yer tuttuğunun işaretlerindedir.

⁴⁶⁰ Mates, **Stoic Logic**, s. 49.

⁴⁶¹ Alexander, In Aristotelis An. Pr. Lib. I Commentarium, ed. Wallies, C.I.A.G. ii (i), s. 20; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 129.

modaliteleri konu edinmemektedir.⁴⁶² Bunun yerine söz gelimi bir tahta parçasının yanmasının mümkünlüğü gibi olaylara yönelik modaliteler ele alınmıştır. Bu bağlamda dünyada gördüğümüz modalitelerin en doğru veya dünyayla en uyumlu tanımı araştırılmıştır. Buna göre Helenistik dönemde salt kavramsal bir modalite araştırmasından ziyade, dünyada içkin modalitelerin nasıl tanımlanacağı konu edildiğini, dille dünya arasındaki bağlantının temellerinin sorgulandığını söyleyebiliriz.

Bu yönüyle, modalite çalışması, antik dönemde belki de en büyük tartışmalardan biri olan belirlenimcilikle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Helenistik felsefede gözlemlediğimiz en önemli gelişmelerden biri, özgür irade ve belirlenimcilik probleminin bu sayede gündeme gelmesi ve felsefi bir mesele olarak ele alınmasıdır.⁴⁶³ Çünkü eğer gelecekteki olaylar zorunlu veya imkansızsa her şeyin belirlendiği sonucuna ulaşılabilecek; böyle bir metafizik teoride de bireyin seçim özgürlüğüne veya özgür iradesine yer kalmayacaktır.⁴⁶⁴ Daha da önemlisi eğer gelecekteki eylem veya kararlarımız başka olaylarca mantıksal olarak gerektiriliyorsa veya önceden belirlenmişse, bireylerin ahlaki sorumlulukları da tehlikeye girmekte, hatta bir bakıma birer sorumluluk olmaktan çıkmaktadır.⁴⁶⁵ Dolayısıyla belirlenimci bir tutum benimsenecekse de reddedilecekse de modalite çalışması gerekli ve önemlidir. Nitekim bu tartışmanın kendi içinde bir değeri olmadığını söyleyen Zeller, Stoacıların bu konuya atfettiği önemin bu sorunla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Onun ifadesine göre Stoacılar, özgürlük ve zorunluluk üzerine sahip oldukları fikirlerden doğan sorunların modalite tartışmasıyla çözülebileceğini umuyorlardı.⁴⁶⁶ Bilhassa **Aristoteles**'le ilişkilendirilerek anlaşılmış bu tartışmaya birinci bölümde yer verdik.

---

⁴⁶² Susanne Bobzien, "Dialectical School", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Fall 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/dialectical-school/>.

⁴⁶³ Susanne Bobzien, **Determinism and Freedom in Stoic Philosophy**, Oxford, Clarendon Press, 1998, s. 97-98.

⁴⁶⁴ Modalite ve özgür irade ilişkisi bilhassa Hristiyanlıktaki tanrısal önbilgi fikrinin etkisiyle Ortaçağda da tartışılmaya devam etmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. **The Cambridge History of Medieval Philosophy**, ed. Robert Pasnau, 2014, Cambridge: Cambridge University Press, Simo Knuuttila, **Modalities in Medieval Philosophy**, London, New York: Routledge, 1993.

⁴⁶⁵ David Sedley, "Diodorus Cronus and Hellenistic Philosophy", s. 96.

⁴⁶⁶ Zeller, **The Stoics, Epicureans and Sceptics**, s. 115-116.

Bunun yanı sıra modalite, asıl sorumuz olan “Ana Argüman” açısından da önemlidir. **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ının her üç öncülü de modal kavramlara yer vermektedir. Bu sebepten dolayı **Diodoros**’un modal terimleri kullanırken ne kast ettiğinin anlaşılabilmesi için hem onun hem de dönemin diğer tanımları önem taşımaktadır.

Dönemle ilgili kaynaklarımız, tüm diğer tanımlar gibi, modal kavram tanımlarında da farklı düşünürlerin konuyla ilgili görüşlerini birbirleriyle ilişki içinde sunmaktadır. Bu bağlamda, gerektirme hakkındaki tartışmada başrolü paylaşan **Filon** ve **Diodoros Kronos** modaliteler tartışmasında da yine karşımıza çıkmaktadır. Modalite çalışmaları, aslen Megara Okuluna ait bir uğraş olsa da Stoa Okulu tarafından devralınmış⁴⁶⁷, bilhassa **Hrisippos**’un katkısıyla gelişmeye devam etmiştir. Bu bağlamda modal kavramlar tartışmasında bu iki isme, Stoa mantığının en güçlü isimlerinden biri olan ve dahiyane şematik çıkarımlarıyla teknik anlamda günümüz mantığına yaklaşan **Hrisippos** da eklenmektedir. Hatta modalite tartışmasında başrollerin **Diodoros Kronos** ve **Hrisippos** olduğu belirtilmektedir.⁴⁶⁸

Bu üç mantıkçının görüşlerinde en çok dikkat çeken benzerlik, hepsinin koşul önermeleri yorumlamalarının zorunluluk görüşleriyle ne kadar ilişkili olduğudur.⁴⁶⁹ Bu durum, bu düşünürlerin modalite anlayışlarının genel mantık görüşlerinin hemen her noktasında aktif olarak görev aldığını göstermektedir. Çalışmamızın kapsamı açısından en çok üstünde duracağımız tanımlar, elbette **Diodoros Kronos**’unkiler olacaktır. Ancak **Diodoros Kronos**’un tanımlarına ilgimiz yalnızca konumuz olmasından değildir. Şimdi ele alacağımız bu tanımlar, incelerken görüleceği gibi pek çok yönden diğer tanımlara üstündür. Bu tanımların daha iyi anlaşılabilmesi için **Diodoros**’un tanımlarıyla bağlantı içinde verilen diğer tanımları da ele alacağız. Bu bağlamda ana sorunumuzun mucidi **Diodoros Kronos** ile Megara ve Stoa Okullarından **Filon** ve **Hrisippos**’un modal kavram tanımlarını inceleyecek ve bu tanımların yol açtığı metafizik sonuçlara yer vereceğiz.

2.3.2.1. Diodoros Kronos’un Tanımları

⁴⁶⁷ Bocheński, *Ancient Formal Logic*, s. 86.

⁴⁶⁸ Zeller, *The Stoics, Epicureans and Sceptics*, s. 115.

⁴⁶⁹ Mates, *Stoic Logic*, s. 36.

Diodoros Kronos'un doğru koşul önermesi tanımı, gerektirme başlığı altında incelediğimiz gibi, modal kavramlar içermesi sebebiyle döneminin diğer tanımlarından ayrılmaktadır. O halde, **Diodoros**'un koşul önermeleri ile ilgili görüşlerinin, modalite algısıyla sıkı sıkıya ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu tanımda yer alan “imkan tanımak” anlamına gelecek şekilde tercüme ettiğimiz “οὐκ ἐνδέχεται” (*ouk endeketai*) fiili, mümkünlük ve imkansızlığın **Diodoros Kronos** tarafından nasıl anlaşıldığını ve yorumlandığını önemli hale getirmektedir. Bunun yanı sıra “Ana Argüman”ın da her üç önermesinin modal kavramları temel alıyor oluşu, Diodorosçu modal kavramlar incelemesini zorunlu kılmaktadır.

Diodoros Kronos'un dahil olduğu Megara Okulunun tarihsel olarak modal kavramlarla ilişkisini anlamak için **Aristoteles**'in şahitliğine başvurulabilir. Bu bağlamda **Aristoteles**'in günümüze aktarılan gözlemleri, onun dönemindeki Megaralıların yani **Diodoros Kronos**'un öncellerinin bu konudaki fikirlerini açığa çıkarmaktadır. Buna göre, Megaralılar için potansiyel ile aktüel arasında yapılacak bir ayırım bulunmamaktadır. Ve **Aristoteles**'e göre bu türden bir ayırımın reddedilmesi, hareket başta olmak üzere her türden değişimin reddedilmesini gerekli kılmaktadır.⁴⁷⁰ Bu tez her ne kadar tuhaf görünse de, Kneale ve Kneale'ye göre, Elealılar arasında böyle bir fikrin olması doğaldır.⁴⁷¹ Bunun başlıca sebebi, **Diodoros Kronos**'un da kabul ettiği ve o dönem Elealılar arasında yaygın olan hareketin gerçek olmadığı teorisidir.⁴⁷²

Öte yandan **Aristoteles**'in Megaralılarla ilgili bu iddiasının kabul edilmesi, Megara Okulundaki modalite çalışmasıyla ilgili beklenmedik sonuçlara sebebiyet vermektedir. Çünkü bu iddia eğer doğru olsaydı, Megara Okulunda “mümkün” veya “zorunlu” gibi modal terimlerin kullanımına veya bu kavramlar arasında bir ayırımın yapılmasına, hatta böyle bir ilgi alanının bulunmasına şahitlik etmezdik. Dolayısıyla modalite çalışmasının da bu düşünürler tarafından gereksiz ve beyhude bir uğraş olarak değerlendirilmesi gerekirdi. Ancak kaynaklarımız, modalitenin bu dönemde derinlemesine ve hatta felsefi bir kaygıyla çalışılan bir alan olduğunu göstermektedir.

⁴⁷⁰ Aristoteles, **Metafizik Theta 3**, 1046b 29.

⁴⁷¹ Kneale ve Kneale, **The Development of Logic**, s. 117.

⁴⁷² **Diodoros Kronos**'un hareket ve değişimin imkansızlığına yönelik verdiği ispatları olduğu bilgisi hatta bu ispatların bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Sextus Empiricus, **Adversus Physicists IX, X**, 142-143.

Şu halde, bu –görüntüde- çelişkili iki veri birbiriyle uyum içinde ne şekilde açıklanabilir?

Olası bir teori, **Aristoteles**'ten önce yaşamış veya onun çağdaşı olan Megaralıların, gerçekten de onun iddia ettiği gibi bir potansiyel-aktüel ayrımını reddetmiş olabileceğidir. Ancak eğer hal böyleyse, **Aristoteles**'ten sonra yaşayan Megaralıların ciddiyet ve titizlikle modal mantık çalışmalarına yönelmiş olmaları da ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Megara Okulunda bir kırılmaya işaret ediyor olabilir. Eğer durum böyleyse ve bu türden bir fikirsel kırılma yaşandıysa, **Aristoteles**'ten sonraki dönemlerde yaşayan Megaralılar, potansiyel-aktüel ayrımını kabul etmeye başlamış olabilirler.

Öte yandan, Sextus Empiricus'un aktardığı **Diodoros Kronos**'a ait hareketin reddi ispatları da göz önünde bulundurulursa, belki de cevap başka yerde aranmalıdır. Çünkü bu ispatlar, **Aristoteles**'in Megaralılarla ilgili gözlemi ile uyumludur; dolayısıyla modalite yaklaşımlarındaki kırılma teorisini desteklememektedir. Bu konuda en makul teori, Megaralıların **Aristoteles**'in gerçek potansiyelin kabulünü gerektiren teorisini reddetmek suretiyle ontolojilerinde modal kavramlara yer açmaya çalışıyor olmalarıdır. En azından **Aristoteles**'ten çok sonra yaşamış olan **Diodoros Kronos**'un bu türden potansiyelleri reddetmeyi amaçladığı iddia edilebilir. Öte yandan, **Aristoteles**, **Diodoros**'un bu çabasına şahit olabilse onu da potansiyel-aktüel ayrımının reddedilmesi gibi değerlendirebilirdi.⁴⁷³ **Diodoros**'un bunu programlı bir şekilde yapmaya çalıştığı iddiasını destekleyen bir diğer delil de “Ana Argüman”ın tamamıyla modal kavramlara dayanması ve hatta bu argümanın bütün varoluş sebebinin gerçekleşmeyen mümkünlerin inkarı olmasıdır. Bu sayede **Diodoros**'un sistemi, **Aristoteles**'in sistemine hakim gelecek ve gerçekleşmeyen bir mümkün de bulunamayacaktır. Dolayısıyla, aktüel olmayan potansiyellerin reddedilmesi planı başarıya ulaşmış olacaktır. O halde **Diodoros**'un reddetmek istediği aslında potansiyel ile aktüel arasında yapılan ayırım değil, gerçekleşmeyen mümkünlerdir. Bu durum ise hem **Aristoteles**'in şahitliğini doğrulamakta hem de **Diodoros**'un amacında bir çelişki olmadığını göstermektedir.

---

⁴⁷³ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 117.

Daha önce Peripatetik Okulla Megara Okulu arasındaki çelişkiyi aktarırken de vurguladığımız gibi **Aristoteles**, Megaralıları potansiyel ve aktüel ayrımını reddettikleri gerekçesiyle eleştirmekteydi. Aslında **Diodoros Kronos**'un tartışmalı “mümkün” tanımıyla yapmaya çalıştığı da bu bağlamda anlamlandırılabilir. Buna göre Megaralılar için yalnızca aktüel olan gerçektir. Potansiyellere karşı çıkma sebepleri de kaynağını aslında buradan almaktadır. Bu sebeple **Aristoteles**'in potansiyel ve aktüel arasında bir ayrıma gitmesi, Megaralılar tarafından mantığın en temel yasalarından olan üçüncü halin imkansızlığını reddetmek olarak değerlendirilmiştir.⁴⁷⁴ Çünkü bir şey, ya vardır ya da yoktur; veya bir olay ya gerçekleşir ya da gerçekleşmez. Öte yandan, potansiyellerden bahsedildiğinde olay veya şeylere var olmak ile olmamak arasında bir varlık atfedilmiş olur. Bu durum da Megaralıların ontolojik kategorileriyle uyuşmamaktadır. Şu halde, **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ı ortaya koymaktaki amacı, gerçekleşmeyecek şeylere mümkün dememek, onları herhangi bir ontolojik seviyede kabul etmemek olarak da anlaşılabilir.⁴⁷⁵

Dönemle ilgili en önemli ve güvenilir kaynaklarımızdan olan Cicero, *De Fato*'da bu modal kavram tanımlarını vermeden önce, konudan “Diodoros Kronos'un anlaşmazlığı” olarak söz etmiş ve bu noktada mümkünü, kavram sıralamasının yanı sıra önem olarak da en üste koymuştur. Çünkü onun aktarımına göre tüm bu karmaşanın amacı, “mümkün olanın anlaşılması”dır.⁴⁷⁶ O halde, mümkünün daha iyi anlaşılmasını amaçlayan diğer 3 modal tanım, mümkünü göstermek, mümkünün sınırlarını belirlemek veya temellendirmek için vardılar. Nitekim tıpkı bu modal kavramlar gibi, “Ana Argüman” da varlığını hatırlanacağı

---

⁴⁷⁴ Lenn E. Goodman, “The Diodorean Modalities and the Master Argument”, **From Puzzles to Principles?: Essays on Aristotle's Dialectic**, (ed) May Sim, Lexington Books, Maryland, 1999, s. 17.

⁴⁷⁵ Megaralıların bu eleştirisi, Quine'in modal mantık eleştirisiyle müthiş bir benzerlik göstermektedir. Quine da “mümkün nesnelere” gibi muğlak varlıkların ontolojiye dahil olması ve dolayısıyla ontolojinin kalabalıklaşması sebebiyle modal mantığı eleştirmişti. Bu yönden değerlendirildiğinde Prior'ın **Diodoros Kronos** için “Antik Yunan bir Quine” demesi de anlam kazanmaktadır. Arthur N. Prior, **Past, Present and Future**, s. 16.

⁴⁷⁶ Marcus Tullius Cicero, **De Divinatione De Fato Timaeus**, (ed.) Wilhelm Ax, Stuttgartiae, in aedibus B.G. Teubneri, 1966, 138b.

gibi mümkün tanımının meşrulaştırılmasına ve desteklenmesine muhtaçtı.⁴⁷⁷ Bunlarla birlikte **Diodoros Kronos**'un doğru koşul önermesi tanımında da “mümkünlüğe” başvurduğu da göz önünde bulundurulursa “mümkün”ün anlaşılmasının önemi bir kez daha anlaşılacaktır.

Yukarıda sözü edilen modal kavram tanım takımları içinde bizim için en önemli olanı **Diodoros Kronos**'unki olduğu gibi en enteresanı da yine bu tanımlardır. **Diodoros**'un modalite hakkındaki fikirleriyle ilgili, diğer düşünürlerinkilerden daha fazla kaynak bulunmaktadır.⁴⁷⁸ Ancak tanımların hepsine tam bir şekilde ulaşabildiğimiz tek kaynak, Boethius'tur. Cicero'nun yukarıda başvurulan aktarımı eksik olmakla birlikte aktarımın elimizdeki kısmı, Boethius'un aktarımı ile uyumludur.

Buna göre, **Diodoros Kronos**, 4 modal kavram olan;

“Mümkün”ü ya olan ya da olacak olan (*quod aut est aut erit*),

“İmkansız”ı yanlış olan ve asla doğru olmayacak olan (*quod cum falsum sit, non erit verum*),

“Zorunlu”yu doğru olan ve asla yanlış olmayacak olan (*quod cum verum sit, non erit falsum*),

“Zorunlu olmayan”ı ya zaten yanlış olan ya da yanlış olacak olan (*aut jam est aut erit falsum*) olarak tanımlar.⁴⁷⁹

Tanımlarda dikkati çeken noktalardan biri, imkansız, zorunlu ve zorunlu olmayan tanımlarının, bir doğruluk değerine referansla verilmiş olmasıdır. Buna karşılık mümkün tanımı, doğruluk veya yanlışlıktan bağımsız olarak olayların “gerçekleşmesi”ne veya “gerçekleşmemesi”ne başvurmaktadır. Tanımlar arasındaki bu farklılık, “Ana Argüman”ın üçüncü öncülünden hareketle anlamlandırılabilir. “Ana Argüman”ın günümüze dahi ulaşabildiği düşünülürse, kaynağın sahibi olan ve

---

⁴⁷⁷ Alexander, **On Aristotle's Prior Analytics** 183.34-184.6; akt. Bobzien, Susanne, "Dialectical School", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/dialectical-school/>>.

⁴⁷⁸ Epictetus, **Discourses**; Cicero, **On Fate**; Plutarch, **Stoic Refutations**, bu kaynakların yalnızca bir kısmıdır.

⁴⁷⁹ Boethius, **In De Interpretatione**, ed. Secunda, (ed.) Karl Meiser, s. 234; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 37.

5. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın başında yaşayan Boethius'un döneminde çok daha iyi bilindiğini varsayabiliriz.

“Ana Argüman”ın en iyi ve yaygın şekilde bilinen öğelerinden biri olan üçüncü öncülü, “mümkün”e bir kavram olarak değil, “mümkün olay” olarak yer veriyordu. Bu sebeple Boethius da “Ana Argüman”ın aşına olunan üçüncü öncülüyle uyumlu bir mümkün tanımı vermeyi uygun görmüş olabilir. Bununla beraber **Diodoros Kronos**'un, gerçekten de hataya düşerek aynı kategorideki iki kavramın farklı türden objelere uygulanacağını iddia etmiş olması da bir ihtimaldir.

Öte yandan, **Diodoros**'un modal kavramların birinin olaylara, diğer üç kavramın önermelere uygulanacağını düşünmesi, onun sürekli vurgulanan genel tutarlılığıyla çelişecektir. Şu halde, burada ortaya atılacak en makul yorum, “mümkün” tanımının da doğruluk içerecek şekilde okunmasıdır. Bu yorumlamayla, tadil edilmiş yeni tanıma göre mümkün, “doğru olan ya da doğru olacak olan”dır.

Burada da görüldüğü gibi, modal kavramlarla ilgili karşılaşılan bir diğer sorun da bu kavramların ne türden “şey”lere uygulanacağıdır. Şimdi, mümkün, imkansız, zorunlu olan veya zorunlu olmayan “şey” nedir? Bu modal kavramları taşıyan veya yüklenen şeyler nelerdir? Bunlar, olayların kendileri midir, önermeler midir, yoksa bildirme kipindeki herhangi cümleler midir?

Tanımların biçimleri, **Diodoros Kronos**'un bu modal kavram taşıma görevini büyük bir ihtimalle olaylara vermeyeceğini düşündürmektedir. Yukarıda verilen tanımlara göre, modaliteler, doğruluk değerleri cinsinden belirlenmiştir. O halde, doğruluk değerleri taşıyan “şey”ler her ne ise modal sıfatları da yine aynı “şey”ler yüklenmelidir. O halde, **Diodoros**, modal sıfatları, “doğru” ve “yanlış” değerleri ile birlikte yine aynı “şey”lere uygulamalıdır. Bunun da olayların kendisi olmadığı açıktır; zira lekta başlığında da değindiğimiz gibi, olaylar doğaları gereği “doğru” veya “yanlış” olabilen yapılar değildir. Demek oluyor ki burada bahse konu olan, bir doğruluk değerine sahip olabilecek türde cümlelerdir.

Fakat bununla birlikte, **Diodoros Kronos**'un aklında teknik olarak bugün bizim önerme tanımımızın aynısı olduğunu da kesin bir şekilde iddia edemeyiz. Bir başka görüşe göre, bu sistemlerde modalitelerin işlediği şeyler, önermeler veya olgu

durumlarıdır.⁴⁸⁰ Şu halde, bu modal kelimeleri nelerin taşıdığını emin olarak bilememekle birlikte, ancak nelerin taşımadığı konusunda bilgi sahibiyiz.

Bu konuyla ilgili olarak Kneale ve Kneale, Yunanca ve Latince dillerinin yapısından kaynaklanan bir probleme dikkat çekmektedirler. Cinsiyet bildiren isimlere sahip bu iki dil, cinsiyetsiz sıfatların isim görevinde kullanılması özgürlüğü sunmaktadır. Bu özgürlük, düşünür veya yorumcular açısından kullanımda bir avantaj sağlasa da bizler için muğlaklığa kapı aralayan bir etkendir.⁴⁸¹ Nitekim mümkün tanımının doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için **Diodoros**'un özgün tanımında yapmak zorunda kaldığımız değişiklik, tam olarak bu sebepten kaynaklanmaktadır. Çünkü tanım, “mümkün”ü bir sıfat olarak kullanarak bir ismi nitelememiş, dolayısıyla mümkün olanın ne olduğunu da belirtmemiştir.

Diodoros'un tanımları üzerine kesin bir şekilde söylenebilecek bir nokta varsa, **Diodoros**'un modal kavramlarla ilgili tanım ve görüşlerinin, ünlü “Ana Argüman”ı ile sıkı sıkıya ilişkili olduğudur.⁴⁸² İlk bölümde incelediğimiz gibi Antik dönemde belirlenimci olduğu düşünülen bu tanım ve görüşler, “Ana Argüman” vasıtasıyla desteklenmiş, hatta temellendirilmiştir. Bu sayede **Diodoros Kronos**, mümkünlük ve zorunluluğun tanımlarını döngüsellik hatasına düşmeden formüle etmeyi ve savunmayı başarmıştır.⁴⁸³

Diodoros Kronos'un döngüsellğe düşmeyen tanımlar vermesi gerçekten de bir başarıdır. Diğer tanımlarla karşılaştırmalı bir şekilde ele alındığında, diğer tanımların bir tür elverişlilik veya uygunluktan söz ettiği görülmektedir. Buna karşılık **Diodoros**, modal terimleri önermelerin belli zamanlardaki doğruluk değerlerine göre tanımlamıştır. Öte yandan modal kavramları doğruluk değeri üzerinden tanımlanması da bir başka sorundur. Çünkü modalite, felsefi bir kavram olarak doğruluk değeriyle eş seviyede değildir. Bu sebeple bu ikisinin eşlenmesi de sorunlu bir hamle olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

⁴⁸⁰ Bobzien, **Determinism and Freedom in Stoic Philosophy**, s. 102.

⁴⁸¹ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 118.

⁴⁸² **A.e.**, s. 118.

⁴⁸³ Sedley, **a.g.e.**, s. 78.

Fitting ve Mendelsohn ise modal kavramları anlamaya çalışırken zamansal bir yorumlamaya başvurmanın gerekli olduğunu belirterek⁴⁸⁴ çalışmamızın genel savıyla uyumlu bir yorumda bulunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde **Diodoros Kronos**'un tuhaf bulunan, zamana dayalı modal kavram tanımları daha anlamlı bir hal almaktadır.

Bu durumun yanı sıra, mümkün ve zorunlunun

$$\Box P = P \wedge \mathbf{G} P$$

$$\Diamond P = P \vee \mathbf{F} P$$

şeklinde tanımlanmasıyla temporal mantığın farklı bir yorumlaması da yapılabilmektedir. Buna göre P 'nin zorunlu olması " P şu anda doğrudur ve gelecek her anda doğru olacaktır" anlamına gelirken, mümkün olması ise " P şu anda doğrudur veya gelecek bir anda doğru olacaktır"a karşılık gelmektedir. Prior'a göre⁴⁸⁵ **Diodoros Kronos**'un incelediği mümkün ve zorunlu, bu tanımlardaki şekliyle anlaşılmalıdır⁴⁸⁶. Fakat bu türden bir modal sistemde örneğin $\Diamond P \supset \Box \Diamond P$ geçerli bir işlem olmamaktadır. Söz gelimi bilim insanlarının soğuk algınlığı için bir çözüm bulması gelecekte gerçekleşebilecek bir olayken, bu olay bir kez gerçekleşti mi tekrar gerçekleşmeyecektir. Dolayısıyla, söz konusu andan itibaren $\Box \Diamond P$ önermesi de yanlış olacaktır. Böylelikle **Diodoros Kronos**'un bu tanımları, modal mantığın nasıl yorumlanabileceğini de değiştirmektedir.

2.3.2.2. Filon'un Tanımları

Dönemin en öne çıkan isimlerinden olan **Filon**'un modal kavram tanımlarına Alexander ve Philoponus'ta da rastlanabilmektedir ancak bu aktarımlar eksiktir. Bu modal tanımları tam bir şekilde yine Boethius'tan şu şekilde öğrenmekteyiz:⁴⁸⁷

"Filon, "mümkün"ün iddianın içsel doğası gereği doğruluğa imkan veren olduğunu söyler, örneğin ben Theocritus'un *Bucolics*'ini bugün tekrar okuyacağım

⁴⁸⁴ Melvin Fitting, Richard L. Mendelsohn, **First-Order Modal Logic**, Synthese Library, c. 277, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1998, s. 24.

⁴⁸⁵ Prior, **Time and Modality**.

⁴⁸⁶ Fitting, Mendelsohn, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁸⁷ Boethius, **Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermeneias**, (ed.) C. Meiser, Leipzig, 1877-1880, s. 234; akt. Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 122.

dediğimde olduğu gibi. Eğer bu olay hiçbir dışsal sınırlama dolayısıyla engellenmezse, o halde kendi içinde değerlendirildiğinde (*quantum in se est*) yapılacağı iddia edilen şeyin doğruluğu olumlanır. Benzer bir şekilde, aynı Filon, “zorunlu”yu doğru olan ve kendi içinde değerlendirildiğinde asla yanlışlığa imkan veremeyecek olan olarak tanımlar. O, “zorunlu olmayan”ı kendi içinde değerlendirildiğinde yanlışlığa imkan verebilen ve “imkansız”ı içsel doğası gereği (*secundum propriam naturam*) asla doğruluğa imkan veremeyen olarak açıklar.”

Öncelikle Boethius’un aktarımında “mümkün”ün ilk sırada verilen tanım olmasından, **Filon**’un da, tıpkı **Diodoros Kronos** gibi, temel aldığı modalitenin “mümkün” olduğunu varsayabiliriz.

O halde, bu tanımlara göre **Megaralı Filon** için bir önerme, ancak ve ancak içsel doğası gereği doğru olmaya yatkın veya müsait veya elverişli ise mümkündür. Zorunlu önermeler ise doğru olup kendi doğaları gereği yanlış olmaya yatkın veya müsait veya elverişli olmayan önermelerdir. Burada birbiriyle aynı veya benzer anlama gelen “yatkın”, “müsait” ve “elverişli” kelimelerine yer verme sebebim, **Filon**’un tanımındaki sorunlu bir noktaya dikkat çekmek amacıyla. Özgün metinde mümkünlük için geçen “*suscipiat veritatem*” ifadesini Türkçede tam karşılayan bir ifade bulunmamaktadır. Yine de burada bir tür “doğruluğa yatkınlık”tan söz edildiği söylenebilir. Bu anlamda, Filoncu modaliteler, önermelerin doğru veya yanlış olmaya veya olmamaya gösterdikleri yatkınlıklardır. Yukarıda zikredilen tüm bu kelimeler, halihazırda birer modal içerik barındırmaktadır. Dolayısıyla Boethius’tan aktarılan pasaj açıkça göstermektedir ki, **Filon** modal kavram tanımlarını modal içerikli kelimelerle yapmış, yani her modaliteyi yine başka bir modalite üzerinden açıklamıştır. Başka bir deyişle **Filon**, modal kavramlar için döngüsel tanımlar vermiştir.

Filon’a ait bu tanımlarda dikkati çeken bir diğer nokta, önermelerin sahip olduğu modalitelerin belirlenmesi için önermelerin içsel doğasına başvurmasıdır. **Diodoros Kronos**’un görüşünün aksine **Filon**, bir olayın veya durumun mümkünlüğünü öznenin doğasının bir tür uygunluğu, bir meziyeti olarak görmüştür. Eğer nesne, **Filon**’un söz ettiği bu meziyetlere sahipse, bahse konu olan olay ya gerçekleşir ya da meziyete sahip olunmasına rağmen dış koşullar tarafından olayın

gerçekleşmesi engellenir. İşte bu dışsal sınırlamaların meziyetin gerçekleşmesini veya ortaya çıkmasını engellememesi halinde önermenin iddia ettiği olay veya durum olumlanabiliyorsa bu önerme, mümkün bir önermedir.

Şu halde, dışsal koşulların getirdiği bir veya birden fazla sınırlama dolayısıyla olayın engellenmiş olması, bu olayın mümkünlük durumunu etkilememektedir. Bu durumu açıklamak adına verilen bir örneğe göre, okyanusun dibinde duran bir odun parçası varsayalım. Okyanusun dibindeki bu odun parçasının yanması mevcut şartlar sebebiyle belki de sonsuza dek engellenmiştir. Buna rağmen bu tahta parçası, doğasındaki yanma özelliğinden dolayı yanma meziyetine hala sahiptir. Sonuç olarak da bu tahta parçasının yanması, hiçbir zaman olumlanmayacak bir olay olsa dahi, **Filon**'un tanımına göre hala mümkündür.⁴⁸⁸

Burada önerilen mümkün tanımının ve bu tanım için verilen örneğin **Diodoros Kronos**'un "Ana Argüman"ıyla ilişki içinde olduğu açıktır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde ya bu tanım ve örneğin **Diodoros Kronos**'un argümanının üçüncü öncülüne cevaben verildiğini, ya da **Diodoros Kronos**'un üçüncü öncülünü bu türden bir mümkünlüğe karşı çıkmak için söylediği varsayılabilir. Tarihsel gerçek, hangi teoriyi desteklerse desteklesin bu iki tanımın birbirine karşıt iki cephe oluşturduğu açıktır.

Filon'un tanımıyla ilgili elimizdeki tüm bilgi, Boethius'un bu aktarımıyla sınırlıdır. Tıpkı **Diodoros Kronos** gibi, **Filon** da mümkünü temel ve birincil modal kavram olarak almıştır. Diğer modal kavramlar ise bu tanıma nispetle açıklanmıştır. Bu durum da, "mümkün olan"ın bu düşünürlerin akıllarındaki asıl soru olduğu iddiasını onaylamaktadır.

Filon'un tanımlarını **Diodoros**'unkinden ayıran en önemli noktalardan birisi, zamana hiçbir referansta bulunmaması, zamanla modaliteyi ilişkilendirmemesidir. Aktardığımız tahta parçası örneğinde olduğu gibi, olayın mümkünlüğü, olayın gerçekleşmesinden ve olayın gerçekleştiği veya gerçekleşeceği andan tamamen bağımsızdır. Önermenin konu edindiği olay, *asla* gerçekleşme bile mümkünlüğünden hiçbir şey yitirmeyecektir. **Filon**'un görüşüne göre bu ikisinin

---

⁴⁸⁸ Simplicius, **In Aristotelis Categorias Commentarium**, (ed.) C. Kalbfleisch, Commentaria in Aristotelem Graeca, VIII, Berlin, 1907, s. 195-196; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 122.

neredeşye apayrı olaylar olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan **Filon**'un mümkünlüğü, nesnenin sahip olduğu, zamana bağlı olarak değişmez, tutarlı bir iç doğa ile eşleştirilmektedir. Başka bir deyişle **Filon**, nesnenin varoluşunun başından sonuna kadar sahip olduğu bir meziyetle ilgilenmektedir. Buna karşılık **Diodoros**'un modal kavram tanımlarının hiçbirini, bir başka modaliteye başvurmamaktadır. Önermelerin sahip olduğu modaliteler, imkan verme veya engel olma gibi kavramlar yerine, önermelerin şimdi ve gelecekteki doğruluk değerlerine göre belirlenmektedir. O halde **Diodoros**'un tanımlarına göre önermelerin sabit veya değişmez modaliteleri yokken, tutarlı ve değişmez bir iç doğaya başvuran Filon'un modaliteleri de değişmezdir.

Bu türden bir mümkün tanımı önerisi, **Diodoros Kronos**'un mümkün tanımıyla ortaya çıkan belirlenimcilik sorununa hiç dokunmadan alternatif bir çözüm sunmaktadır. Öte yandan bu öneri, **Diodoros**'un tanımındaki belirlenimcilik ve zaman sorunlarını çözüyor gibi görünse de başka sorunları beraberinde getirmektedir. Bunların başında içsel doğa sorunu gelmektedir. Buna göre, mümkünlük iddiası, nesnelere içsel doğası hakkında bir şey söylemektedir. Dolayısıyla mümkünlüğü iddia edilen her olayda nesnelere içsel doğalarının bilinebileceği ön kabulüyle hareket edilmekte ve mümkünlük algısı bu varsayım üzerine bina edilmektedir. Bildiğimiz kadarıyla **Filon**'un tanımındaki bu soruna doğrudan bir itiraz ya da eleştiri yöneltilmemiştir. Hatta ondan sonra Stoa Okulunda ortaya atılan modal kavram tanımları, onunkine büyük benzerlik göstermektedir. Bu da demek oluyor ki modalitelerin içsel doğaya referansla tanımlanması, **Filon**'u takip eden dönemlerde bir sorun olarak değerlendirilmemiş ya da en azından değiştirilmeye veya düzeltilmeye çalışılmamıştır. şimdi bu tanımları ele alalım.

2.3.2.3. Stoa Okulunun Tanımları

Stoa Okuluna atfedilen modal kavram tanımları, **Filon**'unkilere kıyasla daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Boethius, bu tanımların **Filon**'unkilerden farklı olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸⁹ Bununla beraber Stoalılara ait bu tanımların **Filon**'un tanımlarıyla benzerliği net bir şekilde görülebilmektedir. Bu durum, **Filon**'un tanımlarından etkilenecek söz konusu tanımları önerdikleri şeklinde anlaşılabilir.

⁴⁸⁹ Boethius, s. 234; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 123.

gibi **Filon**'un tanımının kendi döneminde kabul gördüğü ve sonraki dönemlere aktarıldığının da işareti olabilir. Günümüze bu tanımların Diogenes Laertius ve Boethius'a ait 2 farklı aktarımı ulaşmıştır.

Bunlardan Diogenes Laertius'un 4 modal kavramı da kapsayan aktarımı şöyledir:⁴⁹⁰

““Mümkün”, dışsal koşullarca gerçekleşmesi engellenmemesi halinde doğruluğa imkan verendir, “Diocles hayattadır” örneğindeki gibi. “İmkansız”, doğruluğa imkan vermeyendir, “Dünya uçuyor” örneğindeki gibi. “Zorunlu”, doğru olup yanlışlığa imkan vermeyen veya yanlışlığa imkan verip yanlış olması dışsal koşullarca engellenendir, “Erdem faydalıdır” örneğindeki gibi. “Zorunlu olmayan”, doğru olan ve dışsal koşullarca engellenmezse yanlış olabilir, “Dion yürüyor” örneğindeki gibi.”

Diodoros Kronos ve **Filon**'un tanımlarını tam bir şekilde aktaran tek kaynak olan Boethius, Stoalıların tanımlarını verirken zorunlu olmayı dışarıda bırakmıştır. Boethius'un alışlageldik 4 modal kavram tanımının yalnız ilk 3'ünü verdiği aktarımı şu şekildedir:⁴⁹¹

“Stoalılar, “mümkün” olmayı, kendisiyle birlikte gerçekleşen şeyler, (bu şeyler) dışsal olsalar da, onun gerçekleşmesine engel olmadığında doğru olmaya imkan veren olarak açıklamışlardır. “İmkansız” kendi sonucu dışındaki şeyler onu engellediği için asla herhangi bir doğruluğa imkan vermeyendir. “Zorunlu” olan doğru olduğunda asla yanlışlanmaya hiçbir şekilde imkan vermeyendir.

Hrisippos'un modalite üzerine görüşleriyle ilgili ise günümüzde çok az şey bilinmektedir. Öte yandan, Boethius'un aktarımı, Cicero'nun *De Fato*'sunda verilen **Hrisippos** ve **Diodoros**'un görüşlerinin karşılaştırıldığı bir argüman⁴⁹² ile benzerlik göstermektedir. Boethius, kendisinden 5 yüzyıl önce yaşamış Cicero'yu kaynak olarak bu bilgileri aktarmış olabileceği gibi, ikisinin kullandığı ortak bir Stoa kaynağı bulunması da ihtimal dahilindedir. Her iki durumda da Boethius'un Stoalılara özgüleyerek sunduğu bu görüşün **Hrisippos**'a ait olduğu iddia edilebilir.

⁴⁹⁰ Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum VII*, 75; akt. Kneale, Kneale, *The Development of Logic*, s. 123.

⁴⁹¹ Boethius, s. 234-235; akt. Kneale ve Kneale, *The Development of Logic*, s. 123.

⁴⁹² Cicero, *De Fato*, 12-20; akt. Kneale, Kneale, *The Development of Logic*, s. 123.

Buna göre **Hrisippos**, **Diodoros**'un aksine, asla gerçekleşmeyecek olan olayların yine de mümkün olabileceklerini savunur.⁴⁹³ **Filon**'la benzer şekilde, **Hrisippos**'a göre bir olayın mümkünlüğü için o olayın “olabilir” olması yeterli bir koşuldur. Mümkünlük için durumun veya olayın olması veya gerçekleşmesi zorunluluğu aranmaz.⁴⁹⁴ Bu görüş, her ne kadar **Filon**'un görüşüne benzese de onunkinden farklı bir görüş olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹⁵

Bu tanımlarda dikkati çeken nokta, Diogenes Laertius'un verdiği “zorunlu” tanımının iki farklı anlamı kapsıyor olmasıdır. Söz konusu Stoa tanımını **Filon**'unkinden ayıran en temel fark, sahip olduğu bu ikili anlamdır. Bu tanıma göre zorunluluk, ya salt yanlışlığa imkan vermemek, ya da doğru olan ancak yanlış olması dışsal faktörlerce engellenmediğinde yanlış olabilen manalarına gelmektedir. Ancak bu iki oldukça farklı koşul için yalnızca bir örnek sunulmuştur.

Diogenes Laertius'un “Erdem faydalıdır” örneği, bu seçeneklerden ilkinde daha uygun görünmektedir. Çalışmamızın başında okulların felsefe anlayışını aktarırken, mantık çalışmasını nihai olarak etik çalışmalarına yarar sağlayacağı için desteklediklerini belirtmiştik. Böyle bir felsefe algısına sahip olan Stoa Okulunda erdem faydasının dışsal koşullardan bağımsız bir şekilde hep doğru olarak kabul edileceğini varsayabiliriz. Başka bir deyişle, bu düşünürlerce “Erdem faydalıdır” önermesini yanlış yapabilecek bir dış koşul bulunması hayli zor görünmektedir. Bu bağlamda tanım için verilen bu örnek, zorunluluğun ilk anlamına karşılık gelmektedir.

Kneale ve Kneale, zorunluluğun bu türden bir ikili tanımının mutlak ve görelî zorunluluk ayrımına karşılık geldiğine inanmaktadır.⁴⁹⁶ Bu ayrıma göre, tanımın ilk kısmında sunulan hep doğru olma şartı, mutlak türden bir zorunluluğa işaret etmektedir. Tanımın ikinci kısmında betimlenen dışsal olaylarla ilişkili olan zorunluluk ise görelî bir zorunluluktan söz etmektedir. Nitekim Cicero da **Hrisippos**'un basit (*simplicia*) ve bileşik (*copulata*) olgular arasında çizdiği karşıtlığa dikkat çekmektedir. **Hrisippos**'un çizdiği bu karşıtlık da zorunluluğun

---

⁴⁹³ Cicero, **De Fato**, 12; akt. Mates, **Stoic Logic**, s. 40.

⁴⁹⁴ Mates, **Stoic Logic**, s. 41.

⁴⁹⁵ Bocheński, **Ancient Formal Logic**, s. 87.

⁴⁹⁶ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 124.

farklı anlamları arasında yapılan benzer ayırmadan yine **Hrisippos**'un sorumlu olabileceğini düşündürten bir ayrıntıdır.⁴⁹⁷

Basit ve bileşik olaylar arasında yapılan bu ayrıma göre, **Hrisippos** belirlenmişlikle ilgili şu fikri öne sürmektedir. Belli basit olgular, diğer olgulardan bağımsız bir şekilde önceden belirlenmiştir, örneğin “Sokrates, belli bir günde ölecektir” gibi. Bu örneğe göre Sokrates'in belli bir günde ölmesi, diğer olaylardan tamamıyla bağımsızdır.⁴⁹⁸ Buna karşılık, bileşik olaylar, ancak onunla bağlantılı diğer olgularla birlikte önceden belirlenmiştir. Örneğin Oedipus'un, Laius'un çocuğu olarak doğması için Laius'un karısıyla birlikte olması, öncesinde karşılaş ve tanışmış olmaları bunun gibi belki sınırsız sayıda başka olgunun gerçekleşmesi gerekmektedir. Yani bu örnekteki belirlenme, Sokrates örneğinden farklı olarak, birden fazla olayın tamamının belirlenmesini gerektirmektedir. **Hrisippos**'un ortaya attığı ve *confatalia* olarak anılan bu olgu, olayların bir arada belirlenmelerini ve gerçekleşmelerini ifade etmektedir.⁴⁹⁹ Başka bir deyişle, *confatalia* teorisine göre olaylar arasında nedensel bir ilişki olduğu varsayılmaktadır.⁵⁰⁰

Bileşik olayların gerçekleşmesinin zorunluluğunu basit olaylarınkinden ayıran bu tanım, Stoalılara ait “zorunlu” tanımının ikinci kısmındaki manaya daha uygun görünmektedir. Şu halde, bileşik bir önermenin gerçekleşmesinin zorunluluğu, onunla bağlantılı diğer olayların gerçekleşmesinin zorunluluğu ile ilişkilidir. Demek oluyor ki, burada olayların diğer olaylardan bağımsız bir şekilde sahip olduğu mutlak bir zorunluluk değil, diğer olayların gerçekleşmesine bağlı bir zorunluluk söz

---

⁴⁹⁷ Cicero, **De Fato**, 30; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 124.

⁴⁹⁸ Stoa Okulundan bahseden kaynakların çoğu, bu okula mensup düşünürlerin çok kısıtlı beslendiklerinden, hatta bu sebeple çok uzun yaşadıklarından bahsetmektedir. Dolayısıyla Stoalıların bu örnekle ilgili olarak Sokrates'in diyetinin veya yaşam tarzının, onun ömrünün uzunluğunu belirleyen dışsal bir faktör olmadığını düşünmeleri beklenemez. Demek oluyor ki burada bahsedilen muhtemelen dünya görüşlerinin bir sonucu olarak kişinin ömrünün önceden değiştirilemez bir şekilde belirlenmiş olmasıdır. Ancak böyle bir açıklama, **Hrisippos**'un *confatalia* teorisinin ne türden olayları kapsayıp ne türden olayları dışarıda bıraktığı sorusunu beraberinde getirecektir. Zira Sokrates'in ölüm tarihi de dışsal koşullarla değiştirilebilen bir bileşik olay olabilir. Benzer şekilde Oedipus'un Laius'un çocuğu olarak doğması da önceden belirlenmiş basit bir olay olabilir. Belki de bununla ilişkili olaylar her nasıl şekillenirse şekillensin Oedipus her durumda Laius'un çocuğu olarak doğacaktır. Bu sebeple söz konusu ayırım çok keyfi görünmektedir. Diogenianus isimli bir Epikürcü de bu teoriye dögüsel olduğu gerekçesiyle itiraz etmiştir. Bu itiraza göre **Hrisippos**, kaderi ilahi bir tür kehanetle, ilahi kehaneti de kaderle temellendirmeye çalışmaktadır. Bu sebeple dögüsel bir teori ortaya koymaktadır. Josiah B. Gould, **The Philosophy of Chrysippus**, Leiden, E.J.Brill, 1971, s. 145.

⁴⁹⁹ Josiah B. Gould, **The Philosophy of Chrysippus**, Leiden: E. J. Brill, 1970, s. 145.

⁵⁰⁰ Michael James Bennett, **Deleuze and Ancient Greek Physics: The Image of Nature**, Bloomsbury Academic, 2017, s. 93.

konusudur. Yukarıda verilen örnekteki gibi Oedipus'un Laius'un çocuğu olarak doğduğu doğrudur, ancak bununla bağlantılı olayların gerçekleşmesi dışsal koşullar tarafından engellenmiş olsaydı yanlış olabilirdi.⁵⁰¹

“Ana Argüman”ı tanıtırken değindiğimiz gibi **Diodoros Kronos**'un öğrencisi olan **Filon** da, onları takip eden **Hrisippos** da “Ana Argüman”ın ulaştığı sonucu, yani gerçekleşmeyen mümkün olmayacağı iddiasını reddetmişti. **Diodoros**'a muhalif bu iki tanım arasındaki farka değinmek gerekirse, **Filon**'a göre söz gelimi bir tahta parçasının yanması her zaman mümkündür. Bu tahta parçası, Atlantik'te akıntıda sürükleniyor olsa ve bu yüzden yanmaktan koşullar gereği zorunlu olarak engelleniyorsa bile onun yanması hala mümkündür. Hatta bu tahta parçası sonsuza kadar okyanustan çıkmayacak olsa da yanması mümkündür. **Filon**'a göre mümkün olmanın kriteri, dışsal koşullara bakılmaksızın “sadece nesnenin uygunluğu veya elverişliliğidir. Ancak burada uygunluğun neye işaret ettiği açık değildir. Eğer bu örnekte bir şeyin yanmasından bahsediliyorsa kriter, “sadece öznenin uygunluğu” gibi anlaşılacak, ancak bir şeyin yanıyor olmasından bahsediliyorsa kriter, “dışsal öznelerin uygunluğu” olacaktır. Sedley'nin ifadesine göre bu konudaki 2 kaynak 2 farklı ihtimali destekliyor görünmekte, dolayısıyla **Filon**'un modaliteleri *de dicto*⁵⁰² mu *de re*⁵⁰³ mi anladığı sorunu muğlaklığını korumaktadır.⁵⁰⁴ **Filon**'un hangi yorumu savunduğundan emin olamamakla birlikte **Hrisippos**'un mümkünlik tanımını, **Filon**'unkinden hareketle oluşturdukları iddia edilebilir.⁵⁰⁵ Ancak **Hrisippos**, tanımına “doğru olabilen” ifadesine ek olarak “doğru olması dışsal koşullarca engellenmeyen” kriterini de dahil eder. Buna göre, **Filon**'un mümkünü **Hrisippos**'un tanımını ile imkansız hale gelmektedir. Bu çerçevede **Hrisippos**'un belki de **Diodoros Kronos**'un **Filon**'un tanımına getirdiği eleştirileri haklı bularak **Filon**'unkinden daha güçlü bir kriter aradığı sonucuna ulaşılabilir. Böylelikle **Filon**'un tanımında olduğu gibi her şeye mümkün denmeyecek, öte yandan **Diodoros**'unkindeki gibi gerçeklikten uzak olmayan kriterler sunulmamış olacak; sonuç olarak da evren zorunlulukla değil, kaderle yönetilecektir.

⁵⁰¹ Kneale ve Kneale, **The Development of Logic**, s. 124.

⁵⁰² Boethius, akt. Fr. 138 Döring, **Die Megariker: Kommentierte Sammlung der Testimonien**.

⁵⁰³ Simplicius, akt. Fr. 137 Döring, **a.g.e.**.

⁵⁰⁴ Sedley, **a.g.e.**, s. 99.

⁵⁰⁵ Sedley, **a.g.e.**, s. 99.

Diğer iki takım modal tanımla kıyaslandığında **Diodoros Kronos**'un modalite tanımlarını ayırt edici kılan en temel özellik, döngüsel olmamalarıdır. **Filon** gibi Stoalıların –veya **Hrisippos**'un- tanımlarında yer alan ve tanımın özünü oluşturan imkan vermek (ἐπιδεκτικός-*epidektikos*) ve engel olmak (ἐναντιοῦσθαι-*enantiousiai*) fiillerinin her ikisi de halihazırda modal birer mana barındırmaktadır. Modal bir kavramı açıklarken zaten modalite barındıran bir başka kelime kullanan bu tanımlar, modaliteyi yine bir modalite üzerinden tanımlanmaktadır. Bu da söz konusu tanımları açıkça döngüsel yapmaktadır. Bir mantıkçı gözüyle bu durum, büyük ve kaçınılması gereken bir hata gibi görünse de Kneale ve Kneale'ye göre illa ki bir hata olmak zorunda değildir. Onlara göre bu döngüsel tanımlar aslında modal kavramların bir anlamda asli bir yere sahip olduğunun ispatıdır. Bu sebeple, üstü kapalı bir şekilde modal terimleri kullanmadan modal kavramları açıklayamıyor olabilirler.⁵⁰⁶ Ancak bu durum, yalnızca modaliteyi modal olmayan kavramlarla açıklayamadıkları anlamına gelmekte ve fakat bu tanımlardaki döngüsellığı ortadan kaldırmamaktadır. Nihayetinde bu düşünürlerin mantıksal anlamda zayıf ve döngüsel tanımlar verdikleri gerçeğini değiştirmemektedir. Dolayısıyla **Diodoros Kronos**'un verdiği tanımlar, döngüsel olmamalarıyla diğerlerinden ayrılmaktadır.

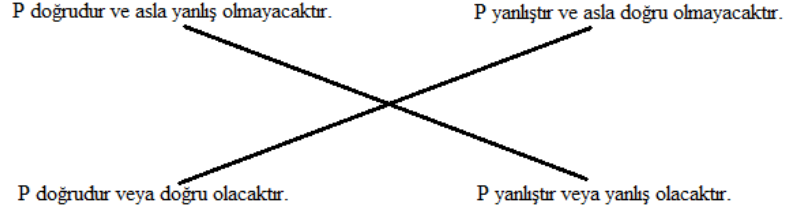
Diodoros Kronos, **Filon** ve **Hrisippos**'un modal kavramlar için verdikleri tanımları bu şekilde aktardıktan sonra şimdi bu tanımların birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu inceleyebiliriz.

2.3.3. Modal Kareler

Bu 3 adet modal tanım takımını, hem tanımları daha iyi kavrayabilmek ve hem de tanımlar arasında nasıl bir ilişki kurulabileceğini görmek adına birer tabloyla özetleyebiliriz. Şimdiye kadar incelediğimiz her üç tanım da modal kavramların birbiriyle olan mantıksal ilişkilerindeki uyumu göstermektedir. Tanımlar arasındaki uyum, bu tanımların her biri için bir tür modal karşıtlık karesi oluşturulmasına müsaade etmektedir; bu sayede 3 tanım takımı için de birer modal kare çizebiliriz. Buna göre **Diodoros Kronos**'un karşıtlık karesi şu şekilde kurulabilir:⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Kneale, Kneale, **a.g.e.**, s. 125.

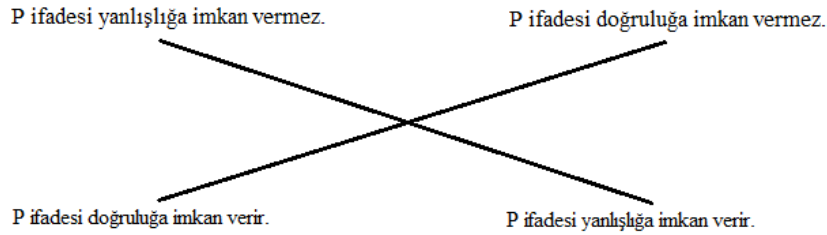
⁵⁰⁷ **A.e.**, s. 125.

Şekil 2.7. Diodoros Kronos'un modal karşıtlık karesi.

Bu kareye göre, zorunlunun karşısında zorunlu olmayan önermeler; imkansızın karşısında da mümkün önermeler yer almaktadır. İmkansızlığın da bir tür zorunluluk olmasından hareketle bu iki modalite, aynı satırda konumlandırılmaktadır. Biçimsel olarak tanımların yapısı incelenecek olursa da “ve” eklemi ile bağlanmış tanımların karşıtları “veya” ile bağlanarak oluşturulmuştur. Bu durum da, tam bir karşıtlık karesi kurulmasını mümkün kılan bir diğer faktördür.

Öte yandan **Filon**'un modal kavram tanımlarına göre bir karşıtlık karesi çizdiğimizde şöyle bir tabloyla karşılaşmaktayız:⁵⁰⁸

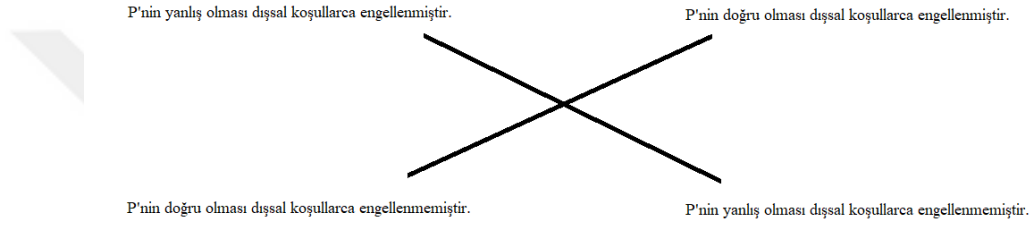

Şekil 2.8. Filon'un modal karşıtlık karesi.

Bu karede de zorunluluk, imkansızlıkla birlikte ilk satırı oluşturmaktadır. **Filon**'un tanımları eklemsiz, yani basit ifadelerden oluştuğu için en kolay oluşturulabilen karşıtlık karesi, onunkidir. **Filon**'un basit tanımları ve basit karesine karşılık, Stoalıların tanımlarında karşılaştığımız tablo çok daha karmaşıktır. Hatırlanacağı gibi Stoalıların modal kavramlar için verdikleri tanımlar, modalitelerin

⁵⁰⁸ A.e., s. 125.

sağlanabilmesi için ikili şartlar sunmaktaydı. Bu tanımlar, içerdikleri “veya” eklemleri sebebiyle, birbirine karşıt olarak konumlandırılmamaktadır. Dolayısıyla, Stoalılara ait tüm modal kavram tanımları tek bir karede özetlenememektedir. Ancak tanımlar görelî ve mutlak olarak iki şekilde yorumlanır ve kümelenirse, iki ayrı karşıtlık karesi oluşturulabilir. Buna göre, mutlak yorumlamayla oluşturulan kare, **Filon**’un karşıtlık karesinin aynısı olacaktır. Görelî yorumlamayla oluşturulan kare ise şöyledir:⁵⁰⁹

Şekil 2.9. Stoa Okulunun görelî modal karesi.

Her iki Stoa modal karesinde de zorunlu bir önermenin karşıtı imkansız bir önermedir. Bununla beraber **Hrisippos**’un “Ana Argüman”ın ikinci öncülüne itiraz ettiğini⁵¹⁰, hatta bu öncüle itiraz eden tek kişi olduğunu⁵¹¹ hatırlayalım. **Hrisippos**’un itiraz ettiği, **Diodoros Kronos**’a ait “Ana Argüman”ın bu ikinci öncülü, bir imkansızın bir mümkünü takip edemeyeceğini söylüyordu. **Hrisippos**, bu öncüle itiraz ettiğine göre, bir imkansızın bir mümkününden çıkarsanabileceğini kabul etmelidir. Şu halde, mümkün bir Q önermesi ve imkansız bir P önermesi varsayalım. Buna göre **Hrisippos** “ $Q \supset P$ ” çıkarımını kabul etmelidir. O halde, **Hrisippos** bu çıkarımı kabul ediyorsa, zıtlık ilkesine göre “ $\neg P \supset \neg Q$ ” çıkarımını da kabul etmelidir. En başta varsaydığımız gibi Q önermesi mümkünse, $\neg Q$ önermesi zorunlu değil ve P önermesi imkansız ise $\neg P$ önermesi zorunlu olmalıdır. Bu durumda “ $\neg P \supset \neg Q$ ” çıkarımının önbileşeni zorunlu bir önermedir. Ancak hem

⁵⁰⁹ A.e., s. 126.

⁵¹⁰ Epiktetos, **Söylevler**, s. 262.

⁵¹¹ Kneale, “Logical and Metaphysical Necessity”, s. 255.

modern modal mantığın kabullerine⁵¹² hem de **Aristoteles**'e⁵¹³ göre zorunlu bir önermeyi ancak zorunlu bir önerme takip edebilmektedir. Sonuç olarak, zorunlu bir önerme olan $\neg P$ 'yi takip ettiği için zorunlu olması gereken $\neg Q$ önermesinin aldığı modalite zorunlu değildir. Fakat bu durum, ilk varsayımımızla çelişmektedir.

İlk bölümde incelediğimiz gibi **Hrisippos**, bu itirazını Dion ve ölü adam örneğiyle açıklamıştı. Kneale ve Kneale, **Hrisippos**'un bu beklenmedik tutarsızlığının 2 olası açıklaması olduğunu düşünmektedirler. Bunlardan ilki, teknik bir tartışmaya dayanmaktadır. Daha önce değindiğimiz gibi Helenistik dönemde doğruluk değerlerinin ve modalitelerin ne türden varlıklara yüklendiği muğlaktır. Bilhassa **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının ilk öncülünde geçmişle ilgili doğru cümlelerden mi yoksa doğru önermelerden mi bahsettiği açık değildir.

Bununla birlikte “Ana Argüman”ın ikinci öncülünde mümkünü takip edenin imkansız bir önerme mi yoksa imkansız bir cümle mi olduğu açık değildir. Öte yandan **Hrisippos**, doğru, yanlış, zorunlu vesaire gibi kavramların cümlelere değil, önermelere (*λεκτά-lekta*) işlediğini düşünmektedir. Başka bir deyişle, **Diodoros Kronos**'un döneminde bu tür muğlaklıklar mevcuttu, fakat ondan sonraki bir dönemde doğan Stoa Okulu söz konusu olduğunda durum değişmektedir. Stoa Okulunda bilhassa **Hrisippos**'un katkısıyla mantığın ilerlemesiyle bu muğlaklığın ortadan kalktığı, daha teknik bir mantık öğretilerine şahit olmaktayız. Eğer **Hrisippos**'a göre burada önermelerle muhatapsak, **Hrisippos**, dolaylı olarak **Diodoros**'un muğlaklığını eleştiriyor olabilir. Çünkü eğer “Ana Argüman”, birinci öncülündeki gibi cümlelerden söz ediyorsa, ikinci öncülü kesinlikle reddedilmelidir. Nitekim **Hrisippos**'un yaptığı da tam olarak budur. Zira önermelerin aksine, imkansız olduğu söylenebilen bir “cümle” mümkün olduğu söylenebilen bir “cümle”yi takip edebilir. Mantıksal olarak bu duruma bir engel bulunmamaktadır. Bu açıklamaya göre **Hrisippos**, “Ana Argüman”ın ikinci öncülünü reddetmekle imkansız bir önermenin mümkün bir önermeden çıkarsanabileceğini kabul etmek zorunda değildir; yalnızca yanlış veya eksik bir teknik ayrıma dikkat çekmektedir. Bu durum da onun düştüğü tutarsızlığı ortadan kaldırmaktadır.

⁵¹² Brian F. Chellas, **Modal Logic: An Introduction**, New York: Cambridge University Press, 1999, s. 17.

⁵¹³ Philoponus, **On Aristotle Posterior Analytics 1-1.8**, London, Bloomsbury, 2008, (çev.) Richard McKirahan, 75b21-2, s. 110.

İkinci hipoteze göre ise **Hrisippos**, daha önce işlediğimiz mutlak ve görelî modalitelerin yanı sıra zorunluluk ve imkansızlığın farklı çeşitleri arasında başka ayrımlar yapmıştı. Cicero'nun aktarımına göre **Hrisippos**, bir zorunludan çıkarsananın da zorunlu olması gerektiğini söyleyen kuralı açıkça reddetmiştir.⁵¹⁴ Bu kuralın reddedilmesiyle, $\neg Q$ önermesi zorunlu olmayacak; bu sayede de **Hrisippos**'un yukarıda aktarılan görüşü yine tutarsızlıktan kurtulacaktır.

2.3.4. Modalite Değişimleri

Megara ve Stoa Okulları hakkında günümüze çok az sayıda kaynağın ulaşabilmiş olması, elimizdeki materyalden azami düzeyde faydalanmayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda yalnızca yukarıda verilen modal kavram tanımlarını inceleyerek **Diodoros Kronos**, **Filon** ve **Hrisippos**'un bu kavramları ne şekilde anladıklarını araştırmayı amaçlamaktayız. Bu tanımlar, ana konumuz kapsamında bilhassa önemi olan modalite ve zaman ilişkisi hakkında ipuçları içermektedir. Buna göre yukarıda adını andığımız düşünürlerin modalite ve zaman ilişkisiyle ilgili görüşleri hakkında şu sonuçlara ulaşılabilir.

Filon'un tanımlarına göre zorunlu önermeler hep doğru, imkansız önermeler de hep yanlış olmak zorundadır. Şu halde, zorunlu önermelerin çeliştiği ifadeler, mümkün olmayan, yani imkansız önermelerdir. Şimdi, her önermenin alacağı olası doğruluk değerleri ya hep doğru, ya hep yanlış, ya da bazen doğru bazen yanlış olmalıdır. Buradan hareketle, her önermenin ya zorunlu, ya imkansız ya da olumsal, yani zorunlu değil veya mümkün olacağı söylenebilir. **Filon**'un sistemindeki bu sabit modalitelerin müsebbibi, modalitelerin nesnelere doğasına başvuruya belirlenmesidir. Tanımı aktarırken de değindiğimiz gibi böyle bir doğa, zamana göre bir değişiklik göstermediği için modalitelere de buna bağlı olarak herhangi bir değişiklik görülmemektedir.

Simplicius'un aktarımı da **Filon** için verilen bilgilerle çelişmemektedir. Buna göre, bir şeyin bilinebilir ya da algılanabilir olduğuna karar verilmesi için hiç bilgimiz olmasa da, ve olmayacaksa da **Filon**'un sunduğu tek kriter yine nesnenin

---

⁵¹⁴ Cicero, **De Fato**, 14; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 127.

uygunluğu veya olayın makullüğüdür (*επιτηδειοτητα-epitedeioteta*)⁵¹⁵. Alexander'a göre de **Filon**, bir şeyin mümkünlüğüne dışsal bir zorunluluk tarafından gerçekleşmesi engellenecek olsa bile, yalnızca gerçekleşmesinin elverişliliği ile hüküm verileceğini söylemiştir. Buna göre, zorunlu bir şekilde engellenen olaylar da mümkündür.

Bu noktada dikkat çekmek istediğimiz nokta, Alexander'ın bunu **Filon**'un fikrini **Aristoteles**'inkinden ayırmak için söylemesidir. Çünkü Alexander'a göre **Aristoteles**'in mümkün tanımı, **Filon** ve **Diodoros**'un tanımlarının orta noktasında bulunmaktadır. Buna göre, mümkün, gerçekleşme dahi gerçekleşmeye muktedirdir. Philoponus'un aktardığı **Filon**'un mümkünlük tanımına göre ise, mümkün ya gerçekleşmiş olan, ya da gerçekleşme ihtimali olanıdır. Bu tanıma Philoponus'un verdiği örnek ise hiç kimse tarafından görülmemiş ve belki de hiç görülmeyecek olan denizin dibinde bir deniz kabuğunun görülebilir olmasıdır.⁵¹⁶

Philoponus'un ve Alexander'ın tanımı Boethius'unki ile uyuşmasa da burada kritik ve tanımların hepsinde ortak olan nokta **Filon**'un bir olayın mümkünlüğünü, olayın gerçekleşip gerçekleşmemesine değil, olayın içsel elverişlilik veya uygunluğa bağlamasıdır. Nitekim, bu tanımdan da yine sabit bir modalite fikrine ulaşılabilir.

Hrisippos'un modal tanımları aktarılırken de belirtildiği gibi bu tanımlar, **Filon**'unkilerle büyük benzerlik göstermektedir. Bu iki modal sistem arasındaki en temel benzerlik, hatırlanacağı gibi modaliteleri nesnelere veya olayların doğalarına başvuruya tanımlamalarıydı. O halde modaliteleri, olayların ne şekilde gerçekleştiği veya **Diodoros**'un durumundaki gibi “gerçekleşeceği” değil, nesnenin içsel doğası kaynaklı bir “-bilirlik” belirliyordu. **Hrisippos**'un tanımları, **Filon** ile **Diodoros**'un tanımlarının aradığı sıklığın orta noktasında durmaktadır. Buna göre **Hrisippos** verdiği tanımlarla, ne **Filon** kadar zayıf ne de **Diodoros** kadar güçlü kriterler belirlemektedir. Örneğin gerçekleşmesi zorunlu koşullarla engellenen bir olay için **Hrisippos** muhtemelen mümkün demeyecektir. Ancak zamanla kurduğu ilişki

⁵¹⁵ Simplicius, *Commentarius in Aristotelis Categorias*, ed. Kalbfleisch, s. 195-196; akt. Mates, *Stoic Logic*, s. 40.

⁵¹⁶ Alexander of Aphrodisias, *Commentarium in Aristotelis Analyticorum Priorum Librum I*, ed. Wallies, s. 184; akt. a.e., s.40.

bağlamında bu tanımların da zamanla Diodorosçu tanımlar kadar sıkı bir ilişki kurmadığı ve modalite değişimlerine müsaade etmediği söylenebilir.

Bu açıdan **Filon**'un ve **Hrisippos**'un modal sistemleri, modalitelerin zamanla ilişkisi açısından **Diodoros Kronos**'unkinden oldukça farklı bir modalite anlayışı sunmaktadır.

Bu iki düşünür karşılık **Diodoros Kronos**, zamanla sıkı sıkıya ilişkili bir modalite anlayışı önermektedir. Öncelikle **Diodoros**, zorunluluğu mutlak bir zorunluluk olarak görmemektedir. Benzer şekilde diğer modal kavramları da mutlaktan ziyade belli bir ana “görelî” olarak anlamaktadır. Bunun sebebi, her modal kavram tanımının şimdiye ek olarak geleceğe de referanslar barındırmasıdır. Bu da demek oluyor ki **Diodoros Kronos**'a göre her türden modalite, aslında belirli bir ana ait bir modalitedir. Böylelikle, **Diodoros**'un modal kavramlarının önermelerin belli anlardaki doğruluk değerine bağlı olması, modalitelerinin değişeceği anlamına gelmektedir.

Peki, bu durumun önemi nedir ya da bu durum ne tür sonuçlara yol açmaktadır? Bu soruya cevap verebilmek için öncelikle **Diodoros**'un doğru koşul önermesi tanımından da soyutlayabileceğimiz doğruluk anlayışı sorgulanmalıdır. Bu doğruluk anlayışına göre, **Diodoros** için belli bir anda doğru olan bir önerme, başka bir anda yanlış olabilmektedir. Nitekim hatırlanacağı gibi **Diodoros Kronos**'un, **Filon**'un doğru koşul önermesi tanımını reddetme ve yerine farklı bir tanım sunma sebebi de buydu. Sunulan yeni tanım da **Filon**'un tanımındaki bu boşluğu kapatabilmek için bir önermenin farklı anlarda aldığı doğruluk değerlerini göz önünde bulundurmaktaydı.

Şu halde, zaman, doğruluk değeri ve modaliteler arasındaki ilişki, şu şekilde ortaya çıkarılabilir: eğer ifadelerin aldığı doğruluk değeri, zamana bağlı olarak değişebiliyorsa ve önermelerin modaliteleri de sahip olunan doğruluk değerleri üzerinden tanımlanıyorsa, modaliteler de zamana bağlı olarak değişiklik göstermelidir. Özetle, önermeler farklı anlarda farklı doğruluk değerlerine ve bunun sonucu olarak da farklı modalitelere sahip olabilmektedir. Bu nedensel ilişki dolayısıyla, **Diodoros Kronos**'un gerçekten mutlak modaliteler yerine görelî modaliteleri savunduğu da iddia edilebilir.

Söz gelimi, zorunlu olduğu kabul edilen bir önerme bir anda yanlış olmuşsa, bunun dışındaki her anda doğru olsa da artık zorunlu olamayacaktır. Örnek olarak, “II. Mehmet, İstanbul’u fethetmiştir” gibi tarihsel bir ifadeyi ele alalım. Bu önerme, bizler için geçmişe ait bir doğruyu dile getirmektedir. Öte yandan 29 Mayıs 1453 tarihine kadar bu önerme, ne doğru ne de dolayısıyla zorunludur. Ancak bu tarihten itibaren artık doğru ve zorunlu olmuştur. Söz konusu zorunluluk, bu olayın bu tarihten itibaren artık geçmişe ait bir olay olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim “Ana Argüman”ın birinci öncülü de zorunluluk tanımının bu yönüne işaret etmektedir. Fakat burada dikkati çeken nokta, “Ana Argüman” ve zorunluluk tanımı arasındaki farktır. “Ana Argüman”ın birinci öncülündeki zorunluluk, yalnızca geçmiş doğru olayları kapsarken, zorunluluk tanımında tüm zamanlardaki doğrular konu edilmektedir. Yani **Diodoros Kronos**, zorunluluğu tanımlarken “Ana Argüman”daki gibi yalnızca geçmişle sınırlandırmamıştır. Gelecekte de doğru olmasından emin olduğumuz önermeler geçmişe ait gerçekler olduğuna göre, bu türden önermelerin doğruluk değeri değişimine, dolayısıyla da modalite değişime açık değildir. Yani “Ana Argüman”ın birinci öncülünde tarif edilen, yani geçmişe ait önermelerin zorunluluğu, asla başka bir modaliteye dönüşemez.

Öte yandan, **Diodoros Kronos**’un sistemi, modalite değişimlerine açık olsa da her türden modalite değişimine müsaade etmemektedir. Bu sisteme göre bir ifade, yukarıda verilen II. Mehmet’in İstanbul’u fethi örneğindeki gibi mümkünken daha sonra zorunluya dönüşebilmektedir. Bu türden modalite değişimleri, genellikle geçmiş bir tarihte gelecekle ilgili söylenen doğru bir kehanetin olay gerçekleştikten sonraki anlarda değerlendirilmesinde görülebilir.

Buna karşılık, “Hanife Bilgili gelecek bir tarihte ölecektir” önermesi öleceğim tarihe kadar mümkünken⁵¹⁷, öldüğüm andan itibaren artık imkansız olacaktır. Canlı olduğum göz önünde bulundurulursa gelecek bir tarihte öleceğim mümkündür. Öldükten sonra ise gelecek bir tarihte ölmem mümkün olmadığına göre “Hanife Bilgili gelecek bir tarihte ölecektir” önermesi artık imkansız bir önermedir. Bu tür mümkünlükten imkansızlığa dönüşen önermeler, çoğunlukla gelecek hakkındaki önermelerdir.

---

⁵¹⁷ Ölümsüz olmadığım varsayımıyla.

Ayrıca, “Artık insanlık olmayacak” gibi bir ifade, gelecekte gerçekleşinceye kadar yanlıştır ve dolayısıyla şu anda zorunlu değildir. Fakat aynı önerme, insanlık tarihinin bitimiyle doğru ve bu sebeple sonsuza dek zorunlu bir önermeye dönüşecektir. Bu ve bu türden ifadelerdeki modalite değişimi, belli bir ana kadar yanlış olup, devamında doğruluk değeri değişmeyecek durumlarda gözlenmektedir.

“Şu ana kadar tam olarak 132 modern cumhuriyet devleti kurulmuştur” ifadesi ise belirli bir olaya işaret ederek doğruluk aralığını sınırlandırmaktadır. İçerdiği “tam olarak” ibaresi dolayısıyla belirttiği olay gerçekleşene kadar bu ifade, yanlış olmalıdır. Dolayısıyla mümkün bir önermeden ziyade zorunlu olmayan ifadelere örnektir. Çünkü her ikisi de olumsal olan bu iki tür modalite arasındaki temel fark, zorunlu olmayan önermelerin “yanlış” olabilmesidir. Fakat olayın gerçekleşmesiyle bu, artık doğru bir ifadedir. Fakat bu ifade, 133. modern cumhuriyet devleti kurulduktan hemen sonra artık doğru olması mümkün olmayan, yani imkansız bir ifadeye dönüşecektir. Yani buradaki modalite değişimi, zorunlu olmayandan imkansıza doğrudur.

Dikkatle incelenecek olursa bu örneklerdeki modalite dönüşümlerinde tabiri caizse bir tür örüntü göze çarpmaktadır. Verilen örnekler incelendiğinde, önermelerin modalitelerinde mümkünden zorunluya, mümkünden imkansıza, zorunlu olmayandan zorunluya, zorunlu olmayandan imkansıza doğru bir geçiş olduğu görülecektir. Başka bir deyişle, söz konusu geçişler, hep daha az sıkı bir modaliteden daha katıya doğrudur.

Öncelikle örneklerin hepsinde ifadelerin ilk modaliteleri, zorunlu değil veya mümkündür. Buna karşılık, ifadelerin son modaliteleri zorunlu veya imkansızdır. Bunun sebebi, **Diodoros**'un sistemindeki modalite değişimlerinin ancak tek bir yönde olmasıdır. Zorunlu veya imkansız önermeler, artık değiştirilemez doğruluk değerlerine sahip oldukları için bu türden ifadeler için bir modalite değişiminden de söz edilemez. Bir kez zorunlu veya imkansız olan bir önerme, bu modaliteden başka bir modaliteye sahip olamaz. Buna karşılık zorunlu olmayan ve mümkün önermeler için bu durum geçerli değildir.

Şüphesiz, bu durumun rastgele olduğu iddia edilemez. Söz konusu örüntünün sebebi, imkansız ve zorunluluğun zamanla ilişkilerinde yatmaktadır. Buna göre belli bir ifade, artık bir kez zorunlu veya imkansız olduysa, o önermenin bundan sonra ne

doğruluk değeri ne de dolayısıyla modalitesi değişebilmektedir. Belli bir andaki zorunluluk, tanım gereği onu takip eden her an için de doğru olacağı için artık onu takip eden her an için zorunlu olmaya devam edecektir. İmkansızlığın da bir olayın gerçekleşmemesinin zorunluluğu, yani yine bir tür zorunluluk olduğu göz önüne alınırsa, zorunluluk için söylenen durumun aynısı, imkansız için de geçerli olacaktır.

2.3.5. Önermeli Fonksiyon

Yukarıda incelediğimiz modalite değişimleri, **Diodoros Kronos**'un sistemiyle ilgili farklı bir teoriyi gündeme getirmektedir. Yalnızca **Diodoros Kronos**'un sisteminde şahit olduğumuz modalite değişimleri veya başka bir deyişle önermelerin sahip olduğu göreceli modaliteler, modalite-zaman ilişkisinin bir sonucudur. Buna karşılık, **Filon** ve **Hrisippos**'un modalite anlayışları, objelerin içsel niteliklerine veya kendi içlerindeki bir tür değişmez tutarlılığa işaret ettiği için onların tanımları mutlak modalitelere sebep olmaktadır. Buna göre önermeler bir modaliteye “belli bir anda” sahip iken, başka bir anda olmayabilmektedirler. Bu da **Diodoros Kronos**'un anladığı manada önermelerin genel doğruluğuyla ilgili farklı bir yazımı mümkün kılmaktadır.

Helenistik dönem mantığı çalışmalarıyla tanınan Benson Mates, **Diodoros Kronos**'un ele aldığı önermelerle ilgili farklı bir teori ortaya atmaktadır. Mates, **Diodoros Kronos**'un doğruluğunu veya modalitesini sorguladığı ifadelerin bugün bizim anladığımız manada önermeler olmadığını savunmaktadır. Buna göre **Diodoros**'un incelediği ifadelerin bugünkü manasıyla önermelermiş gibi ele alınması, gerek gerektirme tanımının gerekse modalite görüşünün anlaşılmasına veya yanlış yorumlanmasına sebep olmaktadır. Mates, bu konudaki karmaşanın çözülebilmesi için alternatif bir yorum getirmektedir. Ona göre **Diodoros Kronos**'un mantık çalışmasının konusu önermeler değil, önermeli fonksiyonlardır.⁵¹⁸ Önermeli fonksiyonlar, önermeler gibi ele alındıkça da **Diodoros**'un teorisi anlaşılması mümkün değildir.

Mates, bu iddiasına dayanak olarak **Diodoros Kronos**'un “doğruluk” terimini kullanımını göstermektedir. **Diodoros**, önermelerin doğruluğundan söz ederken doğruluğu zamansız bir kavram gibi kullanmamaktadır. Bunun yerine önermelerin

---

⁵¹⁸ Mates, **Stoic Logic**, s. 36.

doğru veya yanlış “hale gelme”lerinden veya “belli anlarda” doğru ve “belli anlarda” yanlış olmalarından bahsetmektedir.⁵¹⁹ O halde **Diodoros**’un söz ettiği “doğruluk”, adeta zamansal bir yüklem gibi davranmaktadır.⁵²⁰

Bu bağlamda **Diodoros**’un çağdaş mantıkçılarla aynı mantık dilini konuşmadığı söylenebilir. Peki, eğer aynı dili konuşmuyorsak **Diodoros Kronos**’un söylediklerini sahip olduğumuz dilde nasıl anlayabilir ve ifade edebiliriz? Bu **Diodoros**’a has dilden ve günümüz mantık diline tercüme edilmesinden bir önceki bölümde bahsetmiştik. Şimdi aynı metodun modal kavram tanımlarına nasıl işlediğini inceleyelim.

Mates, **Diodoros**’un konuştuğu mantık dilinin önermelerinin bizim dilimize tercüme edilebileceğini iddia etmektedir. Bu amaç doğrultusunda zamana örtük bir şekilde referans veren bu önermelerden açık bir şekilde zamana referans veren önermeler türetmeyi önermektedir.⁵²¹

Antik dönem kaynaklarımızın **Diodoros Kronos**’un teorileri için verdikleri örnekler de Mates’in bu tartışmalı teorisini destekler niteliktedir. Bu örnekler, çoğu zaman “Gündüzdür” veya “Aydınlıktır” gibi ifadelerdir. Örneğin “Gündüzdür” önermesi, gündüzken doğru ve geceyken yanlıştır. Öyleyse bu önerme, belli anlarda doğru ve belli anlarda yanlış önermelere örnektir. Bu sebeple “Gündüzdür” önermesinin zamansal bir değişken içerecek şekilde; örneğin “Şu anda gündüzdür” gibi anlaşılması, **Diodoros**’un bakış açısıyla daha uyumlu olacaktır. Daha genel bir ifadeyle söylemek gerekirse, **Diodoros Kronos**’un teorisi, “Kar beyazdır” gibi önermeler yerine, “Kar *t* anında beyazdır” benzeri, zamansal değişken içeren önermeleri konu edinmektedir. Mates, buna dayanarak **Diodoros**’un önermeleri söz konusu olduğunda, çağdaş mantık diline tercüme edilebilmeleri için her önermeye bu ya da benzeri zamansal değişkenlerin eklenmesini önermektedir.

---

⁵¹⁹ A.e., s. 36.

⁵²⁰ Mates, “Diodorean Implication”, s. 237.

⁵²¹ A.e., s. 237.

Buradan hareketle, **Diodoros Kronos**'un argümanlarının bileşenlerine önerme yerine, “önermeli fonksiyon” denmesi daha yerinde olacaktır. Bu kabule göre,

$$(t)(\text{ Kar } t \text{ anında beyazdır. })$$

önermeli fonksiyonu, her t anı için geçerli bir şey söylediği için “‘Kar beyazdır’ cümlesi her zaman doğrudur” ifadesine karşılık gelirken,

$$(\exists t)(\text{ Kar } t \text{ anında beyazdır. })$$

önermeli fonksiyonu ise bazı t anlarından bahsederek “‘Kar beyazdır’ cümlesi bazen doğrudur” ifadesini karşılamaktadır.

Birtakım eklemelerle bu tercüme modelinin daha fazla şey söylemesi sağlanabilir. Buna göre “şimdi”yi “ t ” sembolü ve zamansal ardışıklık ilişkisini de “ $\langle$ ” sembolü ile göstererek **Diodoros**'un ele aldığı cinsten daha karmaşık yapıları ifadelerin yazılması mümkündür. Bu yöntemle daha fazla anlamsal içerik aktarılabilirdi gibi geleceği veya geçmişi kapsayan daha geniş bir zaman hakkında konuşmak da mümkün hale gelmektedir. Hatırlanacağı gibi **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının birinci ve üçüncü öncüllerinin ana konusu geçmiş ve geleceğe yönelik önermelerdi. Dolayısıyla teknik olarak geçmiş ve geleceği ele alabilen bu sistem, kolaylıktan ziyade bir gereklilik olarak değerlendirilebilir.

Burada tanımlanan dilde, bu yeni eklemelerin de yardımıyla “‘Şu anda gündüzdür’ hep doğru olacaktır”, “‘Şu anda gündüzdür’ bazen doğru olacaktır”, “‘Şu anda gündüzdür’ asla doğru olmayacaktır” ifadelerini sırasıyla şöyle yazılmaktadır:⁵²²

$$(t)(t'\langle t. t \text{ anında gündüzdür. })$$

$$(\exists t)(t'\langle t. t \text{ anında gündüzdür. })$$

$$\neg(\exists t)(t'\langle t. t \text{ anında gündüzdür. })$$

---

⁵²² Mates, **Stoic Logic**, s. 36.

Şimdi bu yöntemi **Diodoros Kronos**'un Boethius tarafından aktarılan modal kavram tanımlarına uygulayalım. Tekrarlamak gerekirse bu tanımlara göre “mümkün”, ya olan ya da olacak olan; “imkansız”, yanlış olan ve asla doğru olmayacak olan; “zorunlu”, doğru olan ve asla yanlış olmayacak olan; “zorunlu olmayan” ise ya zaten yanlış olan ya da yanlış olacak olan idi. **Diodoros Kronos**'un bu tanımları şöyle sembole dökülebilir:⁵²³

1. “ p , t' anında mümkündür” $=_{mm}$ “(t' anında p) $\vee$ ($\exists t$)($t' \langle t$ anında p)”
2. “ p , t' anında imkansızdır” $=_{mm}$ “ $\neg$ (t' anında p) .(t)($t' \langle t \supset \neg$ (t anında p))”
3. “ p , t' anında zorunludur” $=_{mm}$ “(t' anında p) .(t)($t' \langle t \supset$ (t anında p))”
4. “ p , t' anında zorunlu değildir” $=_{mm}$ “ $\neg$ (t' anında p) $\vee$ ($\exists t$)($t' \langle t$. $\neg$ (t anında p))”

Bu yazıma göre, “mümkün”ün yani (1) ifadesinin tanımlayanları (*definiens*), “imkansız”ın yani (2) ifadesinin tanımlayanları ile; benzer şekilde “zorunlu”nun yani (3) ifadesinin tanımlayanları ise “zorunlu olmayan”ın yani (4) ifadesinin tanımlayanları ile çelişmektedir. Gerek tanımlardan gerekse kavramların anlamlarından çıkarabileceğimiz bu sonuç, sembolle yazımda da doğrulanmaktadır. Yine hem tanımlardan hem de sembolden ulaşılabileceği üzere bir önerme ancak ve ancak değil zorunlu değil ise mümkün; ve ancak ve ancak değil zorunlu ise imkansızdır.

O halde, **Diodoros Kronos**'un önermelerden bahsettiğinde aslında önermeli fonksiyonlardan söz ediyor olması, diğer modalite tanımlarıyla farkını daha da belirginleştirmektedir. Buna göre **Diodoros**, yalnızca zamana veya doğruluğa değil, belli zamanlarda sahip olunan doğruluk değerine bağlı bir modal sistem kurulumaktadır.⁵²⁴ Zamanı ve zamana göre doğruluk değerlerini merkeze koyan bu tanımların temellendirilmesinin “Ana Argüman” vasıtasıyla yapıldığını belirtmiştik. Bir sonraki bölümde, “Ana Argüman”ın farklı yorumlamalarında zamanın ve modalitenin nasıl bir rol oynadığını inceleyeceğiz.

⁵²³ A.e., s. 37.

⁵²⁴ Bu sorun, modal kavramları modal olmayan terimler üzerinden tanımlayan modal indirgemecilikle ilişkili olarak ele alınmaktadır. Çalışmamızın kapsamı açısından bu tartışmaya girilmeyecektir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Alvin Plantinga, "Modal Realism and Modal Reductionism", **Philosophical Perspectives**, Vol. 1, Metaphysics, 1987, s. 189-231.

3. BÖLÜM:

DİODOROS KRONOS'UN “ANA ARGÜMAN”ININ TARİHSEL GELİŞİMİ, MODERN KURGULAR ve ÇÖZÜM DENEMELERİ

Çalışmamızın birinci bölümünde “Ana Argüman”ın altında yatan felsefi düşünceyi, ikinci bölümde ise argümanda kullanılan mantıksal araç ve kavramları açıkladık. Hatırlanacağı gibi “Ana Argüman”ın temel metodu, geçmişin belirlenmişliğini geleceğe yansıtmak olarak ifade edilmişti. Buna göre, geçmiş ile gelecek arasında sorgulanamayacak güçlülükte bir bağlantının gösterilebilmesi gerekmektedir. Bu durum da, zamanın nasıl temsil edildiğini ve zamandaki anların birbiriyle bağlantısı ile zamandaki anların içerdiği modalitelerin birbiriyle ilişkisinin ne şekilde anlaşılacağı, “Ana Argüman”ın doğru bir şekilde yorumlanması ve yeniden kurgulanabilmesi için önemli hale getirmektedir.

Bu çerçevede, “Ana Argüman”daki mevcut sıralamayla incelersek, birinci öncüldeki yoruma açık, dolayısıyla tartışılması gereken ilk nokta, “önerme” kavramıdır. **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının aslında üç öncülünün yorumlanması için de belirleyici olan bu soru, “önerme” ifadesinin nasıl anlaşılması gerektiğidir. Eğer bu önermelerin doğruluğu zamansızsa sabit doğruluk değerlerinden söz edilmektedir. Öte yandan eğer söz konusu doğruluk, zamana bağlı ise bu önermeler, bir anda doğruyken başka bir anda yanlış olabilirler.⁵²⁵ O halde bu soru, iki şekilde cevaplanabilir. Bu yanıtlardan ilkinde göre, argümanın üç öncülünde de sözü edilen “önerme”ler zamansal olarak belirli ifadelerdir. İkinci yanıtta göre ise “Ana Argüman”ın konu edindiği ifadeler, esasında önermeli fonksiyonlara⁵²⁶ karşılık gelmektedir. Bu sebeple önermelerin alacakları doğruluk değerleri ve dolayısıyla modaliteleri, fonksiyonun içerdiği zamansal değişkene bağlı olarak farklılık gösterecektir.

---

⁵²⁵ John Sutula, “Diodorus and the “Master Argument””, *Southern Journal of Philosophy*, 14 (3), 1976, s. 326.

⁵²⁶ Bkz. Bölüm 2.3.5..

Mates'in farkında olduğu ve bilhassa dikkat çektiği bu noktayla uyumlu olarak, “Ana Argüman” içerisinde yer alan “önerme” kavramının yapısının ya da statüsünün fonksiyon gibi anlaşılması gerektiğini savunması beklenebilirdi. Ancak Mates, önermelerin birer fonksiyon olarak anlaşılmasıyla “Ana Argüman”ın birinci öncülünün anlamlı bir yorumunun mümkün olmayacağını düşünmüştür.⁵²⁷

Buna karşılık “Ana Argüman”ın birinci öncülünün, soruya verilen ikinci cevapla, yani bu argümanda bahsi geçen “önerme”lerin birer fonksiyon olmalarıyla tutarlı ve uyumlu bir okumasını göstermeyi başaran Prior olmuştur.⁵²⁸ Bunu Prior’ın inşasını incelerken göreceğiz.

“Ana Argüman”ın birinci öncülüyle ilgili açığa kavuşturulması gereken bir diğer nokta da geçmişe ait veya özgün metindeki haliyle “geçmiş” önermelerdir. “Geçmiş” önermelerin ne şekilde anlaşılacağı, daha önce de değindiğimiz ve bu bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız gibi, geçmişe ait bir önermenin ne demek olduğuyla ilgiliydi. Buna göre geçmiş önermeler, geçmişte gerçekleşmiş olaylara işaret ediyor olabileceği gibi, geçmiş zaman kipinde çekili herhangi bir ifadeye de karşılık geliyor olabilirdi. Ancak, “sahte” geçmiş ifadeler olarak adlandırdığımız bu önermeler, geçmişe ait önermelerle aynı özelliklere sahip olmayabiliyordu. Çünkü bu türden önermeler, gerçekten geçmişten söz etmiyor, gelecekte gerçekleşecek olaylarla ilgili kehanetlerde bulunuyordu. Söz gelimi “Yarın Ankara’ya gideceğim geçen ay doğruydu” önermesi, geçmişe ait bir önermedir; fakat geçmişte olan bir olay değildir. Dolayısıyla “Geçen ay Ankara’ya gittim” önermesi gibi bir zorunluluk içermemektedir. Kehanetleri dile getiren geçmiş önermelerle ilgili bu durum, geçmiş önermelerin zorunluluğunun değiştirilememelerinden kaynaklandığı göz önünde bulundurulduğunda şüpheli bir zorunluluk fikrine sebep olmaktadır. Bu türden önermeler, bu bölümde inceleyeceğimiz kurgularda tekrar gündeme gelecektir.

“Ana Argüman”ın ikinci öncülüne geldiğimizde ise tartışmalı “ἀκολουθεῖν” fiilinin anlamlandırılması sorunuyla karşılaşmaktayız. Bu fiil, “mantıksal sonucu olma” anlamına gelebildiği gibi kronolojik bir sıralama şeklinde de yorumlanmıştır.

---

⁵²⁷ Mates, **Stoic Logic**, s. 39.

⁵²⁸ Øhrstrøm, Hasle, **Temporal Logic**, s. 18.

Şu halde ikinci öncülde mümkün ile imkansız arasında kurulan ilişki, bunlardan biri ya da diğeri olabilir. Çalışmamızın bu bölümünde ele alacağımız gibi bugün elimizde her ikisine örnek olabilecek kurgular mevcuttur. O halde, **Diodoros Kronos**'un doğru bir şekilde çözümlenebilmesi için bu anlamlardan birinin tercih edilmesi gerekmektedir. Bahsi geçen “ἀκολουθεῖν” fiilinin kronolojik bir sıralama yani zamansal bir öncelik-sonralık olarak anlaşılması üzerine kurulu kurgulardan öne çıkanlar, Zeller⁵²⁹ ve Rescher'in⁵³⁰ inşalarıdır.

“Ana Argüman”ın üçüncü öncülü ise belki de problemin tamamının sorumlusudur. Buna göre birinci ve ikinci öncül, bir arada kabul edilebiliyorken, üçüncü öncülün sisteme dahil edilmesiyle karmaşa başlamaktadır. Birinci bölümde dikkat çekilen, gelecek kurgusu sorunu da belirlenimcilik problemi de yine bu öncülün sebep olduğu sonuçlardır. **Diodoros Kronos**'un mümkün tanımını temellendirmek için ortaya attığı iddia edilen bu argümanda üçüncü öncül, mümkün tanımının tersini iddia etmekte, dolayısıyla trilemmanın reddedilmesi gereken ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklı mantıkçıların yorumlamalarında da görüleceği gibi “Ana Argüman”ın istendiği şekilde işleyebilmesi ancak zamanla ilgili birtakım kısıtlamaların getirilmesi ile başarılmaktadır. Bu durum, ya zamanın temsiliyle ilgili belli bir modelin tercih edilmesini, ya eklemelerin zamansal yorumlamalarını ya da modalitenin zamansal yorumlanmasını gerektirmektedir. Bu sebepten dolayı her inşa, belli bir tür zamanı varsaymaktadır.⁵³¹ Yani tıpkı **Diodoros Kronos**'un ikinci bölümde incelediğimiz gerektirme ve modal kavram tanımlarında olduğu gibi, “Ana Argüman”da da zamanın, problemin merkezinde olduğu söylenebilir.

Bu tür zamanla ilgili kısıtlamalara bilhassa Prior'dan sonraki yorumlamalarda şahit oluyoruz. Bu elbette bir rastlantı değildir. Temelde bu durumun sebebi Prior'ın zaman kipleri mantığını tanıtmasıdır. Zaman kipleri mantığı, giriş bölümünde değindiğimiz sorunun çözülmeye çalışılırken karmaşıklaştırılmasına güzel bir

---

⁵²⁹ Bkz. Bölüm 3.3..

⁵³⁰ Bkz. Bölüm 3.5..

⁵³¹ Jarmužek, a.g.e., s. 206.

örnektir. Prior'dan önce “Ana Argüman”ın çok daha basit yorumlamaları mevcutken⁵³², ondan sonra bu basitlikte bir yorumlama bulunmamaktadır.

Göreceğimiz gibi böyle bir zaman kipi mantığında zamanla ilgili, daha detaylı söylemek gerekirse zamandaki anların birbiriyle ilişkisine dair önkabullerde bulunmaktadır. Bu, artık bir tercihten çok bir zarurettir. Öte yandan örneğin **Hrisippos** ve Zeller'in yorumlamaları daha çok tabiri caizse el yordamıyla yapılmaktadır. İleride detaylı bir şekilde ele alacağımız bu inşalar, zaman gibi problemleri sorunlardan ziyade, sorunun çözümünü daha çok kelimelerin anlamı ve nasıl yorumlanması gerektiğinde aramışlardır.

“Ana Argüman”ın kabul edilebilirliğiyle ilgili Antik dönemde hiç kimsenin bir şüphesi var gibi görünmemektedir.⁵³³ Argümanın geçerliliğine kimsenin meydan okumamış olmasından⁵³⁴ hareketle, ortaya atıldığı haliyle geçerli bir yapıya sahip olduğu düşünülebilir. Demek oluyor ki, “Ana Argüman”, eksikliklerin tamamlanması halinde yeniden geçerli olabilir ve hedeflediği sonuca ulaşılabilir. Bu varsayımdan yola çıkan mantıkçılar, işte bu eksikleri bulup argümanı tamamlamaya çalışmışlardır. Fakat bu inşaların yapımı, belirttiğimiz gibi, ancak birtakım varsayımlarla mümkün olabilmiştir. Bu varsayımların da bazen kendi yapıları gereği, bazen de argümandaki diğer önermelerle çelişki içinde olmaları dolayısıyla sorunlu oldukları saptanmıştır. İnşaların detaylı incelemeleri yapılırken bu sorunların neler olduğu açıklanacaktır.

3.1. Epiktetos

Epiktetos, “Ana Argüman”ın bir analizini yapmak ya da mevcut trilemmaya bir çözüm sunmaktan ziyade argümanı yalnızca aktarmış ve var olan atmosferde problem üzerine fikirlerini belirtmiştir. Haddizatında var olan tüm inşaların **Epiktetos**'un aktarımı üzerine kurulduğu düşünülürse, bu argüman üzerine yapılan her çalışmada **Epiktetos**'un da bir payı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla da **Epiktetos**'un oynadığı rolün ciddiyeti anlaşılabilir. Alıntıda Türkçeye “düzenleyici

⁵³² Örneğin Zeller'in inşası için Bkz. Bölüm 3.3.,

⁵³³ Frederick Seymour Michael, “What is the Master Argument of Diodorus Cronus”, **American Philosophical Quarterly**, 13-3, July 1976, s. 229.

⁵³⁴ Benson Mates, “Diodoran Modalities”, Arthur N. Prior, (Review), **The Journal of Symbolic Logic**, 1956, s. 200.

mantık” olarak çevrilen “**ὁ κυριεύων λόγος**” (*o kurieon logos-the ruling argument*) **Diodoros Kronos**’un çalışmamız boyunca “Ana Argüman” şeklinde anılan savıdır. İngilizce literatürde kendine “*Master Argument*” olarak yer bulan bu ifadedeki “*master*” kelimesi ana ya da temel manalarına gelebiliyorken, düzenleyici bir ilke olarak da anlaşılmıştır.

Türkçeye “düzenleyen”, “kontrol eden” veya “yöneten” diye tercüme edilebilecek bu kural, eğer “Ana Argüman” iddia edildiği gibi kaderciliği savunmak için ortaya atıldıysa “kader”e de işaret ediyor olabilir. Modern dönem felsefecilerinden Schuhl’a göre “Ana Argüman” başlığı, kaderin ezici gücüne işaret etmektedir.⁵³⁵ Başka bir deyişle, kaderci yorumlamaya göre bu argüman, fiktisel veya mantıksal bir düzenleyicilikten ziyade, hayattaki ve dünyadaki tüm olguları düzenleyici bir ilke olarak “kader”e işaret ediyordur.⁵³⁶

Epiktetos, bu argümanı *Söylevler*’in II. Kitabının 19. bölümünde şu şekilde⁵³⁷ anmaktadır:⁵³⁸

“‘Düzenleyici mantık’ olarak adlandırılan mantık, şu ilkelerden yola çıkarak öne sürülmüş görünüyor:

Gerçekte, şu üç durum arasında yaygın bir çelişki var ki her ikisi diğer üçüncüsüyle çelişmekte: “Geçmiş her şeyin zorunlu olarak doğru olduğu”, “bir olanaksızlığın bir olanaklılığı [neden-sonuç ilişkisiyle] izleyemeyeceği” ve “ne şimdi ne de gelecekte doğru olan bir şeyin mümkün olduğu”. Bu çelişkinin farkında olan Diodoros “ne şimdi ne de gelecekte doğru olan bir şeyin mümkün olduğu” önermesinin doğruluğunu⁵³⁹ göstermek için ilk ikisinin doğruluğunu kullanmıştı. Şimdi başka biri şu ikisini ele alacak: Ne şimdi ne de gelecekte doğru olmayan bir şeyin mümkün olduğu: ve bir olanaksızlığın bir olanaklılığı izleyemeyeceği. Fakat bu kişi, Kleantes’in takipçilerinin ve Antipater’in savunduğu gibi “geçmişte olan her şeyin zorunlu olarak doğru olduğu” önermesini kabul etmeyecek. Fakat ötekiler şu iki önermeyi kabul ederek, “bir olanaksızlığın bir olanaklılığı izleyebileceğini” de

⁵³⁵ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 119.

⁵³⁶ David Sedley, “Diodorus Cronus and Hellenistic Philosophy”, s. 115.

⁵³⁷ Orijinal Antik Yunanca aktarım şöyledir: “δυνατόν εἶναι ὁοῦτ’ ἔστιν ἀληθές οὔτ’ ἔσται, συνιδὼν τὴν μάχην ταύτην ὁ Διόδωρος τῆ τῶν πρώτων δεῖν πιθανότητι συνεχρήσατο πρὸς παράστασιν τοῦ μηδὲν εἶναι δυνατόν, ὁοῦτ’ ἔστιν ἀληθές οὔτ’ ἔσται.”, akt. Gaskin, **The Sea Battle and the Master Argument**, s. 217.

⁵³⁸ Epiktetos, **Söylevler**, Çev. Birdal Akar, İstanbul, Şüle Yayınları 2010, s. 262-263.

⁵³⁹ Bu çeviri gibi bazı başka çeviriler de bu ifadeyi “doğruluk” olarak tercüme etmektedir. Fakat çalışmamız boyunca ifade ettiğimiz gibi **Diodoros**’un buradaki amacı, “ne şimdi ne de gelecekte doğru olan bir şeyin mümkün olduğu” önermesinin doğruluğunu göstermek değildir. Bilakis “Ana Argüman”, bu önermenin kabul edilemez olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

kabul etmiş oluyorlar: “ne şimdi ne de gelecekte doğru olan bir şeyin mümkün olduğu” ve “geçmişte olan her şeyin zorunlu olarak doğru olduğu”. Ne ki, ortak zıtlıklardan ötürü, bu üç önermeyi kabul etmek mümkün değildir.”

Görüldüğü gibi **Epiktetos**, “Ana Argüman”ın yalnızca öncüllerini ve sonuca ulaşmak için nasıl bir yöntemin izlendiğini aktarmış; ancak argümanın neyi savunmak veya neye karşı çıkmak için öne sürüldüğüyle ilgili hiçbir bilgi vermemiştir. **Epiktetos**’un argümanın varolma sebebiyle ilgili bu kadar önemli bir noktaya değinmemiş olması, gerçekten merak uyandırıcıdır.

Bu durum, Hintikka’nın iddia ettiği gibi argümanın kendisinden ziyade modal kavram tanımlarının aktarımının amaçlandığını gösteriyor olabilir.⁵⁴⁰ Öte yandan bu durum, Sedley’nin iddia ettiği gibi “Ana Argüman”ın o dönemde Stoa Okulunda hemen herkesçe zaten bilindiği ve kabul edildiğiyle de açıklanabilir⁵⁴¹. Fakat bu hayli olası sebeplerin yanı sıra, kanımca **Epiktetos**’un konuyu değerli bulmuyor oluşu da bu durumun sebeplerinden biri olabilir. Bu iddiamızı **Epiktetos**’un “Ana Argüman” ve benzeri tartışmalarla ilgili yorumları da desteklemektedir. Örneğin **Epiktetos**, “Ana Argüman”ın aktarımından sonra kendi görüşünü ve döneminde öne çıkan tutumları şu şekilde aktarmaktadır:⁵⁴²

“İmdi, bir kimse gelip de bana bu önermelerden hangisini kabul ettiğimi soracak olursa, onu “Bilmiyorum.” diye yanıtlarım. Ne ki, bildiğim kadarıyla Diodoros bunlardan birini kabul etmişti; Panthoides’in takipçileri ve Kleanthes bir diğerini; ve Khryssippos da üçüncüsünü.”

Buna göre **Epiktetos**, bahse konu argüman hakkında bir fikir beyan etmemekte, kendisine yöneltilen soruyu kısaca “Bilmiyorum” diye yanıtlamaktadır. **Epiktetos**, bu bölümün devamında bu konularla ilgili fikrini muhtemelen o dönemde yaygın olan şu diyalog üzerinden açıklamaktadır:⁵⁴³

“Yoksa okumadın mı?

Okumadım.

---

⁵⁴⁰ Hintikka, **a.g.e.**, s. 112.

⁵⁴¹ Sedley, **a.g.e.**, s. 97.

⁵⁴² Epiktetos, **Söylevler**, s. 262.

⁵⁴³ **A.e.**, s. 263.

Öyleyse bir an önce oku!

Bir insana bunun ne faydası dokunur? Şimdikinden daha ıvır zıvır ve daha kaba bir insan olur; o kitapları [bu şekilde] okumakla bundan başka ne fayda edindiniz? Bu konu hakkında nasıl bir düşünceye sahip oldunuz? Hiç.”

Buradan da açıkça görülebileceği gibi, **Epiktetos**'a göre bu tartışma üzerinde fikir sahibi olmamak onun için bir mahsurdan ziyade neredeyse övünç kaynağıdır. O, bu türden tartışmaları anlamsız, değersiz ya da faydasız görmekte; bu tartışmaların kişiye gerçek bir katkısı olmadığını düşünmektedir.

Epiktetos bu argümanı aktardıktan sonra kendi fikri sorulduğunda bu argümanı yalnızca duyduğu ve aktardığını belirtmektedir. Bu türden argümanları inceleyecek, olayların nasıl görüldüğünü gözlemleyip diğerlerinin tartışılan konu hakkındaki fikrini inceleyerek bu konuda kendi fikrini ortaya koyacak biri olmadığını dile getirmektedir. O, bu konuda bir dilbilgisi uzmanından daha farklı değildir. “Ana Argüman” hakkında daha öte neler bildiği sorulacak olursa **Hrisippos**, **Kleanthes**, **Archedemus** ve **Antipater**'in bu konuda yazdıklarını iletmekte ancak onların bu konudaki kitaplarını okumadığını itiraf etmektedir. Çünkü **Epiktetos**'a göre bunları okumanın kişiye herhangi bir getirisi olamaz. Çünkü ona göre, bunları okuyan bir kişi, bunları okuduktan sonra ancak daha küstah ve kaba olur.

Epiktetos burada Homeros'un *Odyseia*'sından karakterlerden ve bu karakterlerin birbiriyle ilişkisinden bahsederek “Ana Argüman” ile bu kitabı bir tutmaktadır.⁵⁴⁴ Ona göre bu eserler gerçekte olmayan, hayali konuları ele almaktadır. Bu bile aslında **Epiktetos**'un gözünde ve muhtemelen onun döneminde mantığın artık kurgusal mitolojik hikayelerden bir farkı kalmadığını göstermektedir. Bu bağlamda her iki tür kitap da kendi içinde boş ve değersiz; okuyucusuna ise faydasızdır. Öte yandan bu durum, **Epiktetos**'un mantık çalışmasını değersiz gördüğü anlamına gelmemelidir. **Epiktetos**, mantık öğrenmenin niçin gerekli olduğuna kendisini ikna etmesini isteyen bir öğrencisine bunu anlayabilmesi için bile

---

⁵⁴⁴ Epictetus, **Discourses of Epictetus**, Çev. George Long, New York, D. Appleton and Company, 1904, Book II, 19, s. 159-160.

mantık öğrenmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁴⁵ O halde, mantık uğraşısı boş bir iş değildir; ancak sağladığı faydaya göre kıymetlidir. Bir bakıma, mantığın gerekliliği sağladığı faydaya göre belirlenmektedir.⁵⁴⁶

Dolayısıyla bu bölüm aslında, **Epiktetos**'un felsefesinde mantığın nereye oturduğunu açıklamaktadır. Buna göre mantığın temel görevleri, yanlış akıl yürütmeye karşı kişiyi korumak, kişinin ispatlarını oluştururken bilgisini düzenlemesini sağlamak ve diyalektik tartışmalarda tezini savunmasını sağlamaktır.⁵⁴⁷ Kişinin her tür yanılgıdan, aceleye gelmiş kararlardan muaf olabilmesi için kendi akıl yürütme süreçlerine kulak vermesi gereklidir. İşte tam da bu noktada mantığa ihtiyaç duyulmaktadır. Zira kişi akli dinleyemiyorsa, kendi kontrolü dışındaki dünyaya arzu veya korku beslemeye devam edecektir. Ancak bunun için, **Epiktetos**'un Stoa Okulundaki dönemdaşlarının yaptığı gibi “kısır kelime oyunları”nın teknik bir mantık çalışmasından ziyade temel bir mantık yeterli olmaktadır.⁵⁴⁸

Bu bağlamda değerlendirildiğinde **Epiktetos**, mantık çalışmasını kıymetli bulmaktadır. Öte yandan belli grup ya da fikirlerin argümanlarından alıntı yapanlar ancak abesle iştigal ederler. Bu pasaja göre **Epiktetos** bu problemin mantıksal sonuçlarının farkında olmakla birlikte, bu konu hakkında geliştirilmiş pek çok teori ile bu konuda neredeyse gösteriş yapan mantıkçıların sundukları delillerle ilgilenmemektedir. Onun için mantık, sadece pratik ve uygulamalı ahlak konuları ile ilgili sorularda kıymeti olan bir alandır. Kendi içinde, mantık için mantık çalışması boştur. Mantık, terimlerin incelenmesi, kavramların açıklanması ve tepkilerin değerlendirilebilmesi için bir araçtır.⁵⁴⁹ Bu bağlamda **Epiktetos**, “Ana Argüman” gibi dünyaya dokunmayan, realiteden sıyrılmış teorik tartışmalara kıymet vermemektedir; veya yalnızca mantıksal kavramların açıklanmasına sağladığı fayda kadar kıymet vermektedir. Belki de bu sebeple **Epiktetos**'un aktarımında “Ana

⁵⁴⁵ Epictetus, **Discourses of Epictetus**, Book II, 25, s. 190.

⁵⁴⁶ Jonathan Barnes, **Logic and the Imperial Stoa**, London, New York, Köln: Brill, 1997, s. 59.

⁵⁴⁷ Paolo Crivelli, “Epictetus and Logic”, **The Philosophy of Epictetus**, ed. Andrew S. Mason, Theodore Scaltsas, New York, Oxford University Press, 2010.

⁵⁴⁸ Margaret Graver, “Epictetus”, **Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Aralık 23, 2008, (Çevrimiçi), <https://plato.stanford.edu/entries/epictetus/>.

⁵⁴⁹ Epictetus, **Discourses**, Book I, Chapter 7.

Argüman'ın sebebi, sonucu, amacı değil; yalnızca kavram tanımlarına yer verilmiştir.

Bu konuda **Epiktetos**'un felsefe anlayışının payı da büyüktür. **Epiktetos**'a göre bir filozofun temel görevi, öğrenci eğitmekten ziyade ahlaklı olmaktır. Ahlaklı olmayan bir filozofun eylemlerine şaşırarak yerine ona artık filozof denmemelidir.⁵⁵⁰ Bu da demek oluyor ki, **Epiktetos**'a göre bir filozofun ayırt edici özelliği ahlakla bağlantısıdır; ve geri kalan her şey sonraki sıralarda gelmektedir. Stoa Okulu öğretilerinde hakim olan bu görüşe göre felsefe, birbiriyle organik bağları bulunan 3 ana disiplinden meydana gelmektedir. Bunlar fizik, mantık ve etikdir. Fizik, dünya ve mahiyeti araştırıldığında tatbik edilir. Etik, insan hayatıyla kurduğumuz bağlantıdır. Mantık ise söylemle ya da Stoacıların kullandığı tabirle diyalektikle ilişkimizdir.⁵⁵¹ **Epiktetos**'un benimsediği felsefe anlayışı, etiği temel almaktadır.⁵⁵² O halde, etik felsefenin esas hedefiyken, mantık etiğe katkı sağladığı müddetçe değerlidir.

Bununla birlikte zaten pasajın geri kalan kısmında birbirine literatür bilgisine hakimiyet yönünden tabiri caizse hava atan mantıkçıları eleştirdiği düşünüldüğünde, **Epiktetos**'un aslında “Ana Argüman” örneğini bu saçma argümanlara veya beyhude uğraşlara örnek mahiyetinde sunması çok muhtemel görünmektedir. Dolayısıyla argümanı adil bir şekilde sunarak teknik bir aktarım yapmayı amaçlamamış da olabilir. “Ana Argüman”ın başka bir aktarımına erişimimiz olmaması dolayısıyla kontrol imkanımız bulunmamakla birlikte, var olan haliyle bu argümanın tamamına sahip olmadığımız açıktır. Bu bağlamda **Epiktetos**'un argümanı en detaylı haliyle bize aktarmamış olması da şaşırtıcı değildir. Hatta bu noktada bölümün başlığına da dikkat çekilmelidir. **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının aktarıldığı bu 19. bölümün isminin “felsefi fikirleri yalnızca kelimelerle benimseyenlere karşı” olması da bu tezimizi destekleyen bir diğer unsurdur.

Epiktetos'un bizlere aktardığı bu argüman, Yunancanın dilsel özelliklerinin de etkisiyle, olabildiğince yalındır. Bu yalınlık sonucu argümanın üç öncülünün de doğruluk, zorunluluk, mümkünlük ve imkansızlık gibi mantıksal kavramları ne

⁵⁵⁰ Epictetos, **Discourses of Epictetus**, Book IV, Chapter 8, s. 349.

⁵⁵¹ Aetius Book I, Preface 2; akt. Long, Sedley, **The Hellenistic Philosophers**, s. 158.

⁵⁵² Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2011, s. 147-148.

türden varlıklara tayin ettiği açık değildir. Dolayısıyla “Ana Argüman”ın analizinde de, yeniden inşalarında da yoruma açık çok nokta bulunmaktadır. Bu, bir taraftan boşlukların doldurulmasında mantıkçılara özgür bir alan bıraktığı için olumlu bir detay olarak karşımıza çıksa da diğer taraftan **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”da söylemediği ya da söylemeyi amaçlamadığı şeyleri argümana söyletmek gibi manipülasyonlara da kapı aralamaktadır.

Epiktetos’un aktarımındaki boşlukların ya da kullandığı tartışmaya açık kavramların mantıkçılar tarafından ne şekilde yorumlandığı her inşadan önce açıklanacaktır. Bu çerçevede inşaları yapan mantıkçıların gerekçeleri sunulacak ve bu gerekçelerin haklılığı ve “Ana Argüman”ın geneliyle uyumu tartışılacaktır.

3.2. Hrisippos

Epiktetos’tan alıntılanan metinde “Ana Argüman”ı reddettiği aktarılan isimlerden birisi de Stoa Okulundan tanıdığımız **Hrisippos**’tu.⁵⁵³ Buna göre **Hrisippos**, ikinci öncülü reddetmiştir ve bildiğimiz kadarıyla ikinci öncülü reddettiği kaydedilen tek kişidir. Hem bu sebeple hem de **Diodoros Kronos**’la daha yakın tarihsel ilişkileri dolayısıyla **Hrisippos**’un itirazı incelenmeye değerdir.

Hrisippos’un itirazının gerekçe ve detaylarına girmeden önce itiraz etmesinin altında yatan motivasyonu ele alalım.

İkinci bölümde Helenistik dönemde ortaya atılan modal kavram tanımlarını ayrıntılı bir şekilde incelemiştik. **Hrisippos**’un tanımları, Stoa Okulunun tanımlarıyla aynı kabul edilmiştir. Buna göre **Hrisippos**’un mümkün tanımı, hem **Diodoros Kronos**’un tanımlarından, hem de –her ne kadar benzerlik gösterse de- **Filon**’un tanımlarından ayrılmaktadır. Ancak kronolojik olarak **Diodoros Kronos** ve **Filon**’dan sonra gelen **Hrisippos**’un, tanımları bu isimlerden etkilenmiştir. Bu çerçevede **Hrisippos**’un tanımlarını ortaya koymasında **Diodoros**’un mümkün tanımının etkili olduğu belirtilmektedir.⁵⁵⁴

---

⁵⁵³ **Epiktetos**’un metni, **Kleanthes**’in “Ana Argüman”’a birinci öncül üzerinden itiraz ettiğini belirtmektedir. Ancak bu itirazla ilgili ayrıntılı hiçbir bilgiye ulaşılamadığı için çalışmamızda yalnızca **Hrisippos**’un itirazına yer vereceğiz.

⁵⁵⁴ Susanne Bobzien, **Determinism and Freedom in Stoic Philosophy**, Oxford Clarendon Press, 1998, s. 116.

Buna göre **Diodoros**'un mümkünü olayın gerçekleşmesini gerektiren zorunlu bir kriter öne sürüyordu. Buna karşılık, **Hrisippos**'un mümkünü için olayın gerçekleşmesine müspet bir engelin bulunmaması kriteri yeterlidir. Böylelikle **Hrisippos**, **Filon**'un mümkününden daha sıkı, **Diodoros**'un mümkününden daha zayıf bir mümkün tanımlamıştır. Bu sayede de ele alınan önerme asla gerçek olmasa bile, onun gerçekleşmesine müspet bir engel yoksa, bu önerme hala mümkündür.

Hrisippos, **Diodoros**'un mümkün tanımına karşılık hiçbir zaman kırılmasa dahi kırılması mümkün olan bir taş örneğini vermiştir.⁵⁵⁵ Peki, **Filon**'un modalite bölümünde ele aldığımız asla yanmasa da yanması mümkün olan kütük örneği ile **Hrisippos**'un taş örneği arasında ne fark vardır? **Hrisippos**'un taşı, **Filon**'un kütüğü gibi dışsal faktörlerce müspet şekilde engellenmiş değildir. Sağlam bir kasa içinde saklanıp kırılmaması için koruma altına alınmış değildir. Peki, o halde bu taş niçin kırılmamaktadır? **Hrisippos**'un bu soruya vereceği cevap taşın kırılmasına sebep olacak nedensel olaylar zincirinin bulunmamasıdır.⁵⁵⁶ Demek ki **Hrisippos**'a göre hiçbir zaman gerçekleşme de bir şey hala mümkün olabilir. Ve bunu sağlayan şey, olayların katı bir şekilde belirlenmiş olması değil, olaya sebep olan olaylar zincirinin bulunup bulunmamasıdır.

Bu görüşe göre, dünyayı, kati bir zorunluluk değil, kader yönetmektedir.⁵⁵⁷ Kaderle yönetilen bir evren kurgusunda her tekil olaya bir zorunluluk atfedilmez; olaylar birbiriyle ilişki içinde, bir neden-sonuç zinciri içerisinde konumlandırılır. **Hrisippos**'un yine bu konuyla ilişkili *confatalia* teorisini ele almıştık. O halde **Hrisippos**'un, evrensel bir zorunluluk fikrinden kaçabilmek için “Ana Argüman”a karşı çıkması gerekmektedir. Peki, bunu nasıl yapacaktır?

Yukarıda da izah edildiği gibi **Hrisippos**'un verdiği mümkün tanımı, önermelerin gerçekleşmemelerinin mümkünlüklerinden bir şey eksiltmediğini iddia

---

⁵⁵⁵ Cicero, **De Fato 13**, akt. Sedley, “Diodorus Cronus and Hellenistic Philosophy”, s. 99.

⁵⁵⁶ Bobzien, **a.g.e.**, s. 75.

⁵⁵⁷ Sedley, **a.g.e.**, s. 100.

ediyordu. Dolayısıyla **Hrisippos**'un "Ana Argüman"ın üçüncü öncülüne karşı çıkması beklenemez. O halde geriye birinci ve ikinci öncüller kalmaktadır.⁵⁵⁸

Kleanthes, bu öncüllerin birincisini reddetmişti. Ancak **Hrisippos** için bu seçenek de tercih edilebilir görünmemektedir. **Hrisippos**'un doğruluk teorisine göre, nedensel belirlenimcilik inancıyla paralel bir şekilde, gelecekle ilgili önermelere önden verilecek doğruluk değeri, o önermeye sebep olan nedenlerin varlığı tarafından belirlenir. Buna göre, nedensellik geçmişten geleceğe doğru giden bir yöne sahiptir; yani geçmişin zorunluluğunu savunan birinci öncülü kabul etmek zorundadır. Bu sebeple **Hrisippos**'un kendi doğruluk anlayışı, "Ana Argüman"ın birinci öncülüne karşı çıkma konusunda elini bağlamaktadır.⁵⁵⁹

Şu halde **Hrisippos**'un "Ana Argüman"ın sonucuna karşı çıkmasının tek yolu ikinci öncülü reddetmektir. "Ana Argüman"ın ikinci öncülü, bir imkansızın bir mümkünü takip edemeyeceğini söylüyordu. Bu öncüle karşı çıkmak demek, bir mümkünü takip eden bir imkansızın bulunabileceğini kabul etmek demektir. Nitekim **Hrisippos** da böyle bir örnek gösterebileceğini iddia etmektedir.

Buna göre **Hrisippos**'un ikinci öncüle karşılık geliştirdiği ve mümkünü takip eden bir imkansızın varlığını gösterdiğini iddia ettiği argümanı şu şekilde ilerlemektedir: Dion isimli ölü bir kişinin (ya da beden) önümde yerde yattığını varsayalım. Parmağımla ölü vücuda işaret ederek söylediğim "Bu adam ölüdür" önermesi, "Dion ölüdür" önermesini takip etmektedir. Yani bu iki önerme arasında kurulacak bir "Dion ölüdür → Bu adam ölüdür" ilişkisi doğrudur. Böylelikle ikinci öncülün aradığı takip etme ilişkisi öncelikle sağlanmış olur. Şimdi, koşul önermesinin önbileşeni olan "Dion ölüdür" önermesi mümkündür. Çünkü bir ölümlü olan Dion'un öldüğünü öne sürmek, hiçbir çelişkiye yol açmamaktadır; demek ki önbileşen mümkündür. "Ana Argüman"ın ikinci öncülünün gerektirdiği mümkün bir önbileşen de böylelikle sağlanmıştır. Şimdi eğer **Hrisippos** koşul önermesinin artbileşeninin bir imkansız olduğunu gösterebilirse "Ana Argüman"ı çürütebilir.

⁵⁵⁸ Daha önce de belirtildiği gibi ne **Epiktetos**'un aktarımında ne de başka bir kaynakta "Ana Argüman"ın yapısına karşı çıkıldığı görülmektedir. Buradan hareketle argümanın geçerli bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla **Hrisippos**, yalnızca öncüllere karşı çıkmak suretiyle "Ana Argüman"ın sonucunu reddedebilecektir.

⁵⁵⁹ Sedley, **a.g.e.**, s. 100.

Hrisippos'un iddiası, bu mümkün “Dion ölüdür” önermesini takip eden “Bu adam ölüdür” önermesinin imkansız olduğudur. Bu imkansızlık şöyle açıklanabilir: “Bu adam ölüdür” önermesindeki “bu” ile bir objeye işaret ettiğimde, işaret ettiğim şeyin varlığını ileri sürmekteyim. Ancak eğer “bu adam” diye işaret ettiğim kişi ölüyse, artık onun varlığı söz konusu değildir ve önümde “bu” şekilde işaret edebileceğim bir varlık bulunmamaktadır. İşte burada bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Buna göre varlığından söz edilen şey yoktur. Öyleyse, “Bu adam ölüdür” önermesi, kendi içinde çelişik bir doğaya sahiptir; dolayısıyla da imkansız olmalıdır. O halde, “Dion ölüdür” önermesini, “Bu adam ölüdür” önermesi takip ettiğinde **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ın ikinci öncülünde iddia ettiğinin aksine mümkün bir önermeyi imkansız bir önerme takip etmiş olacaktır.⁵⁶⁰

Buradaki sorunun, özne ile yüklem arasında bulunduğu varsayılan belli bir ilişkiden kaynaklandığı kanaatindeyim. Stoacıların semantik teorisine göre yüklem, deyim yerindeyse özneye yapışmaktadır. Söz gelimi “Ayşe yürüyor” önermesi doğruysa, “Ayşe” öznesi, “yürümek” fiiline sahiptir, bu fiili taşımaktadır. Ancak Ayşe oturuyor veya yatıyorsa aynı “yürümek” fiili, artık Ayşe'ye ait değildir; Ayşe tarafından taşınmamaktadır. Başka bir deyişle, özne ile yüklem arasında bulunması gereken ilişki bu örnekte artık bulunmamaktadır. O halde yüklem, öznenin sahip olduğu, özneye ait bir şeydir.⁵⁶¹

Benzer şekilde eğer Dion ölüyse “Bu adam ölüdür” dediğimde, özne ile yüklem arasında aranan bu ilişki bulunmamaktadır. Ancak “bu adam” örneği, Ayşe örneğinden farklıdır. Çünkü eğer Ayşe yürümüyorsa, “Ayşe yürüyor” önermesi yalnızca yanlış olacaktır. Fakat “Bu adam ölüdür” önermesinde ortada “ölü olma”nın yapışacağı bir “bu adam” yoktur. Bu da var olduğu iddia edilen bir şeyin yok olduğu anlamına gelecek, bu sayede bir çelişkiye sebep olacaktır. Dolayısıyla bu önerme yanlış değil, imkansızdır. Bu bağlamda **Hrisippos**, kendince geçerli ve haklı bir itiraz yöneltmektedir.

Hrisippos'un “Ana Argüman”ın ikinci öncülüne yönelttiği bu itiraz, genellikle yanlış olarak değerlendirilmiş ve ne Antik ne de modern dönemde destekçi

⁵⁶⁰ Kneale, “Logical and Metaphysical Necessity”, s. 255.

⁵⁶¹ Stobaeus I, 106, 5-23; akt. Long, Sedley, **The Hellenistic Philosophers**, s. 304.

bulabilmiştir. Yalnız Alexander, itirazı ciddiye alarak ayrıntılı bir şekilde eleştirmiştir. Buna göre **Hrisippos**'un itirazında 3 hatalı nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre “Bu adam ölüdür” önermesi, “Dion ölüdür” önermesini takip etmemektedir. İkinci noktaya göre ise “Bu adam ölüdür” önermesinin, “Dion ölüdür” önermesini takip ettiği kabul edilse bile, “Bu adam ölüdür” önermesi imkansız değildir. Ve son olarak da eğer “Bu adam ölüdür” önermesi imkansızsa, “Dion ölüdür” önermesi de imkansız olmalıdır.⁵⁶²

Hrisippos'un itirazı, onun semantik kabulleri altında belki kabul edilebilir. Ancak bu itirazla ilgili Alexander'ın gösterdiği sorunlardan bilhassa üçüncüsü, bu kabullerle bile geçerlidir ve güçlülüğünü korumaktadır. Buna göre “ölü olmak”, “bu adam”a ait bir özellik olamayacağı gibi Dion'a ait bir özellik de olamaz. **Hrisippos**'a göre “Dion ölüdür” önbileşenin mümkünlüğü, Dion'un ölümlü olmasıyla temellendirilmekteydi. Ancak Dion kişisi, artık ölüyse bu temellendirme geçersiz olmaktadır. Çünkü Dion kişinin tekrar ölmesi imkansızdır. Bu sebeple, koşul önermesinin her iki bileşeni için aynı durum geçerli olmalı; yani tıpkı artbileşen gibi, önbileşen de imkansız olmalıdır.

Hrisippos'un itirazında ortaya çıkan ve Alexander tarafından bahsedilmeyen diğer bir sorun ise, işaret edilen şeyin “yok” olarak değerlendirilmesidir. Eğer bir şey ölüyse ve biz onun bedenine işaret ediyorsak, işaret ettiğimiz şey de ölüdür. Yani ben “bu adam” dediğimde aslında söz ettiğim beden, hala fiziksel varlığa sahiptir; ve ben aslında “bu işaret ettiğim beden ölüdür” diyorumdur. Bunda da çelişkili hiçbir nokta bulunmamaktadır, çünkü işaret edilen beden orada işaret ettiğim noktada durmaktadır ve “ölü olma” özelliğini taşıyordur. Dion'un bedeni ölümüyle birlikte havaya karışmamıştır. Dolayısıyla **Hrisippos**'un olduğunu belirttiği çelişki, aslında yoktur. Bu durum da gösteriyor ki, “Ana Argüman”ın ikinci öncülüne yöneltilen tek itiraz, ne güçlü ne de geçerlidir.

Hrisippos'un bu itirazı, bugünün mantıksal kavram ve araçlarıyla değerlendirildiğinde oldukça zayıftır. Bugünkü hakim görüş, bu itirazın “Ana Argüman”ın sonucunun bu itirazla önlenemeyeceği yönündedir. Bununla birlikte

---

⁵⁶² Kneale, a.g.e., s. 257.

Cicero'nun aktarımına göre bu durum kendi okulunda da daha farklı karşılanmamıştır. **Hrisippos**'un imkansızın mümkünü takip edebildiğini iddia ettiği bu örneği, Stoa Okulunda da **Diodoros**'un ikinci öncülüne karşı geçerli bir gerekçe olarak görülmemiştir.⁵⁶³

Hrisippos'un “Ana Argüman”la ilgili geliştirdiği bu itiraz, ilginç bir detayı da ortaya çıkarmaktadır. Tüm kaynaklarda bir mantık dehası, tanrısal bir diyalektik yaptığı söylenen **Hrisippos** bile “Ana Argüman”ı çürütmek amacıyla oldukça zayıf bir argüman geliştirebilmiştir. Bu itirazın bugün geçerli kabul edilmemesi bir tarafa, ortaya atıldığı dönemde de ciddi bir itiraz olarak değerlendirilmemesi de itirazın zayıflığını vurgulayan bir diğer veridir. Sonuç olarak bu da “Ana Argüman”ın **Diodoros Kronos** tarafından ortaya atıldığı haliyle karşı çıkılması zor, çok güçlü bir argüman olduğuna delil olarak gösterilebilir.

3.3. Zeller

Bildiğimiz kadarıyla Zeller'in 1800'lerin sonunda ortaya attığı inşası, modern dönemde “Ana Argüman”ı yeniden oluşturmaya yönelik ilk çabadır. Bu kurgu, ikinci öncülde yer alan mümkün ile imkansız arasındaki ilişkinin farklı bir yorumlamasını temel almaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi “ἀκολουθεῖν” fiili, bir tür takip etme ilişkisine işaret ediyordu. Ancak bu takip etmenin ne tür bir takip etme olduğu açık değildi. Zeller, bu muğlaklığa dayanarak “ἀκολουθεῖν”i mantıksal takip etme değil, zamansal takip etme olarak anlamıştır. Buna göre bir imkansız bir mümkünü, zaman içerisinde takip edemez. Söz konusu inşa, şu şekilde ilerlemektedir:

Doğru olmayan ve doğru olmayacak bir şey eğer mümkünse, bir imkansız, bir mümkünü takip etmiş olur. Fakat bir imkansız bir mümkünü takip edemez; o halde doğru olmayan ve doğru olmayacak şeyler mümkün değildir. Fark edilebileceği gibi Zeller, burada yalnızca ikinci ve üçüncü öncüllerden söz etmekte; inşasında birinci öncüle dikkat çekmemektedir. Bunun sebebi, birinci öncülün bu akıl yürütmede aradaki bağlantıyı sağlama görevini görmesidir.⁵⁶⁴

⁵⁶³ Cicero, **De Fato 12-13**, akt. Sedley, “Diodorus Cronus and Hellenistic Philosophy”, s. 117.

⁵⁶⁴ Zeller, **Socrates and The Socratic Schools**, s. 232-233.

Şimdi eğer bir mümkün şu anda gerçekleşmiyorsa ve asla gerçekleşmeyecekse, mümkünün gerçekleşmediği bu anlar geçip artık “geçmiş” olduklarında geçmişin zorunluluğu gereği, mümkün değil imkansız olurlar. Böylelikle bir mümkün, bir imkansıza dönüşür; başka bir deyişle aynı önerme için imkansızlık, mümkünlüğü takip etmiş olur. İşte burada gerçekleşmeyen mümkünü imkansızlık kazandıran, birinci öncüdür. Ancak bu durum, ikinci öncül tarafından engellenmektedir. O halde, doğru olmayan ve doğru olmayacak şeyler mümkün de olamazlar.⁵⁶⁵

“Ana Argüman”ın bu inşası, bir örnekle şöyle de açıklanabilir. “*t*” anında, gerçekleşmeyen ancak üçüncü öncül gereği gerçekleşmesi mümkün olan, bir “*p*” önermesi varsayalım. Bu “*t*” anı geçmişe ait bir an olduğunda “*p*” de birinci öncül gereği imkansız bir önerme olacaktır. Ancak ikinci öncül gereği bir imkansız, bir mümkünü takip edemez. O halde bir mümkün olan “*p*”nin gerçekleşmesi gerekmektedir.⁵⁶⁶ Böylelikle **Diodoros Kronos**’un ulaşmak istediği bütünlük ilkesi doğrulanmış olur.

Zeller’in bu kurgusu, kusursuz bir şekilde işlemektedir. Söz konusu kurguda tüm öncüller sağlanmakta ve bu sayede hedeflenen amaca ulaşılmaktadır. Ancak bu kurgu, **Diodoros**’un belli bir kelimenin farklı anlamlarına dayanarak sonuca yanlış araçlarla ulaşıldığını varsaymaktadır. “Ana Argüman”ın orijinaliyle uyumlu ve doğru bir şekilde yeniden kurgulanabilmesi için “*ἀκολουθειν*” fiilinin **Diodoros**’un kullandığı anlamıyla aynı şekilde kullanılması gerekmektedir. Şimdi Zeller’in “*ἀκολουθειν*” fiiline yüklediği bu anlamın haklılığını araştıralım.

Bu adımda karşımıza ciddi sorunlar çıkmaktadır. Öncelikle bu kurguda **Diodoros**’un mümkün ve zorunlu tanımlarından yola çıkılarak imkansızlık ile ilgili bir yargıya varıldığı için bir tür döngüsel nedenselliğe düşülmektedir. Bunun yanı sıra **Diodoros**’un zamanın doğası ve yapısı ile ilgili genel kabulü bilinmeden sanki o zamanın kesikli bir yapıda olduğu üzerine argümanını kurmuş gibi bir varsayıma dayanılmaktadır. Dolayısıyla zamanın sürekli olması kabulünde zamandaki anların

⁵⁶⁵ Eduard Zeller, "Über Den *Kupieuwv* Des Megarikers Diodorus", *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1882, s. 151-159.

⁵⁶⁶ Gaskin, *a.g.e.*, s. 236.

(“*t*” ile ifade eden) birbirini takibi varsayımı üzerine kurulu yorumlar geçersiz kalacaktır. Bu da demek oluyor ki, bu varsayım altında “Ana Argüman” özgün halinden daha kısıtlı bir kitleye hitap edebilir ve gücünü yitirebilir.

Mates, Zeller’in trilemma ile ilgili bu açıklamalarını tatmin edici bulmadığını belirtmektedir.⁵⁶⁷ Bunun sebebi, Zeller’in argümanını **Diodoros**’un zamansal ardışıklık ile mantıksal sonucu olmayı birbirine karıştırdığı varsayımı üzerine kurmasıdır. Zira **Diodoros**’un gerek yaşadığı dönem ve gerekse mensubu olduğu okul itibari ile mantıksal sonuç ve koşul ifadeleri ile ilgili tartışmalardan bihaber olması çok mümkün görünmemektedir. Kaldı ki çalışmamızın ikinci bölümünde incelediğimiz gibi **Diodoros**’un mantıksal takip etmenin doğası üzerinde tartışan isimlerden olduğunu biliyoruz.

Zeller’in kurgusuna yöneltilen itirazları destekleyen bazı başka veriler de bir önceki bölümde incelemiş olduğumuz **Hrisippos**’un itirazında bulunabilir. Öncelikle **Hrisippos**’un “Ana Argüman”ın ikinci öncülüne karşı çıktığını hatırlayalım. **Diodoros Kronos**’la hem aynı dili konuşan hem de zamansal olarak oldukça yakın bir dönemde yaşayan **Hrisippos**’un, “ἀκολουθεῖν” fiilinin anlam ve kullanımına bizlerden daha aşina olacağı aşikardır. Ve ikinci öncüle karşı çıkmasına rağmen **Hrisippos**’un itirazını zamansal takip etmeye karşılık gelen bir öge üzerine kurmaması, Zeller’in kurgusunu geçersiz kılacak bir veridir.⁵⁶⁸

Hrisippos’un söz konusu itirazından ulaşılabilecek bir diğer delil de itirazın karmaşıklığından gelmektedir. Bu itiraz, her ne kadar haklı temellere dayanmıyorsa da bir kelimenin farklı anlamlarına dayanacak basitlikte değildi. Şimdi eğer **Diodoros**, zamansal takip etme ile mantıksal takip etmeyi birbirine karıştıracak kadar büyük ve belirgin bir hata yapmış olsaydı, bilhassa bu öncüle savaş açan **Hrisippos**’un, bu hata üzerinden “Ana Argüman”ı kolayca çürütmesini beklerdik. Ancak **Hrisippos**’un bu türden bir hatadan faydalanarak **Diodoros**’un ikinci öncülüne itiraz ettiğine yönelik bir aktarım bulunmamaktadır.

---

⁵⁶⁷ Mates, **Stoic Logic**, s. 39.

⁵⁶⁸ Kneale, “Logical and Metaphysical Necessity”, s. 257.

Bununla birlikte genel olarak mantıksal tutarlılığıyla bilinen **Diodoros Kronos**'un belli bir mantıksal kavramı farklı şekillerde kullanması da beklenemez. Bu bağlamda **Diodoros**'un, “ἀκολουθειν” kavramını mantıksal takip etme için kullandığı da⁵⁶⁹ yine Zeller'in kurgusunun aleyhinde bir veridir. Bu bilgiler ışığında, **Diodoros**'un “ἀκολουθειν” fiilini Zeller'in kurgusunda varsaydığı anlamda kullanmış olması mümkün görünmemektedir.

Zeller'in kurgusuna yöneltilebilecek bir diğer itiraz da “Ana Argüman”ın 3 öncülünün içeriğinde bulunabilir. Daha önce belirtildiği gibi bu argüman, oldukça kısıtlı kelime kullanımıyla çok geniş bir iddiada bulunmaktadır. Buna göre zamansallık ve modalite ilişkisi, halihazırda birinci öncülde kurulmuştur. Bu çerçevede ikinci öncülde aynı kapsamda bir ilişkinin tekrar kurulması pratik ya da tutumlu bir hamle olmayacaktır. Bu sebeple birinci öncülün zamansallık ve modalite arasında, ikinci öncülün modaliteler arasında ve üçüncü öncülün de olgular ve modalite arasında bir bağlantı kurması daha olası görünmektedir.

Kneale de bu itirazımızla uyumlu bir şekilde öncüllerin modal içeriğine dikkat çekmektedir. Buna göre birinci öncülden hareketle geçmişle ilgili yanlış bir önermenin imkansız olduğu doğrudur. Fakat **Diodoros**'un burada ortaya attığı asıl soru, şu anda ve gelecekte mümkün ve yanlış bir önermenin olup olamayacağıdır. Buna göre mümkün bir önermenin imkansıza dönüşmesi argümana yeni hiçbir şey katmayacaktır.⁵⁷⁰ O halde Zeller'in “Ana Argüman” kurgusu, **Diodoros**'un amacına da hizmet etmeyecektir.

Her ne kadar Zeller reddetmek istediğimiz bir açıklama ortaya atmış olsa da belki de en iyi işleyen kurgu olduğu söylenebilir. Hem 3 öncülü de kullanan hem de sonuca ulaşabilen bu inşada “ἀκολουθειν” kavramının hatalı yorumu dışında bir sorun bulunmamaktadır.

Bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz Hintikka kurgusu da “ἀκολουθειν” fiilini Zeller gibi zamansal yorumlamasıyla kullanmaktadır. Hintikka'ya göre, Zeller'in inşasının çok fazla eleştiriye maruz kalmasındaki temel sebep, insanın

---

⁵⁶⁹ Mates, **a.g.e.**, s. 38-39.

⁵⁷⁰ Kneale, **a.g.e.**, s. 256.

kendisinden daha çok, Zeller'in inşasını zayıf argümanlarla savunmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁷¹ Şimdi Hintikka'nın kurgusunda biraz daha farklı bir şekilde karşımıza çıkan “ἀκολουθεῖν”in zamansal okumasını, dolayısıyla Zeller savunusunu inceleyelim.

3.4. Hintikka

Hintikka, “Ana Argüman”la ilgili olarak, **Diodoros**'un kullandığı argüman metodunu, argümanın dokunduğu konulardaki genel fikirlerini, argümanın öncüllerini ve amacını bildiğimizi, ancak sadece argümanı bilmediğimizi ifade etmektedir.⁵⁷²

Diodoros Kronos'la ilgili doğrudan bilgimizin az olması, fakat **Aristoteles**'le ilgili epey bilgimiz olması sebebiyle ve Diogenes Laertius'un aktarımına göre **Diodoros**'la **Aristoteles**'in 15 yıl arayla öldükleri bilgisinden hareket eden Hintikka, **Aristoteles**'ten alacağı dolaylı bilgileri “Ana Argüman”ın inşasında kullanmayı amaçlamaktadır.⁵⁷³ Elbette burada ortaya çıkacak sonucun, **Diodoros**'un orijinal argümanının aynısı olması beklenemez. Bu bağlamda Hintikka'nın ortaya koyacağı kurgu, ancak **Aristoteles**'in ya da bir Aristotelesçinin felsefi görüşleriyle şekillenmiş bir “Ana Argüman” inşası olacaktır.

“Ana Argüman”ın Aristotelesçi bir altyapıyla kurgulanabileceği hipotezini destekleyen pek çok delil olduğunu iddia eden Hintikka, öncelikle “Ana Argüman”ın birinci ve ikinci öncüllerinin ve argümanın sonucunda ulaşılması hedeflenen “mümkün” tanımının da **Aristoteles**'te bulunabildiğini ileri sürmektedir.⁵⁷⁴ Hatırlanacağı gibi “Ana Argüman”ın birinci ve ikinci öncülünün **Aristoteles**'te bulunabildiğini ilk bölümünde göstermiştik. Öte yandan Hintikka'nın **Diodoros**'un **Aristoteles**'e karşı geliştirdiği pek çok farklı mantıkçı tarafından savunulan “mümkün” tanımının **Aristoteles**'te bulunduğu fikri, oldukça ilginç ve özgün bir iddiadır. Bu durumun muhtemelen farkında olan Hintikka, “mümkün” tanımının benzerliğini desteklemek adına **Aristoteles**'ten yaptığı birçok alıntı ile fikrini

⁵⁷¹ Hintikka, “Aristotle and the “Master Argument” of Diodorus”, s. 107.

⁵⁷² A.e., s. 101.

⁵⁷³ A.e., s. 102.

⁵⁷⁴ A.e., s. 102.

desteklemeye çalışmaktadır. Buna göre **Aristoteles**'ten alıntılanan aşağıdaki pasajları inceleyelim:

“... gerçekleşmeye muktedir olmayan bir şeyin gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini söyleyen kişi, doğru olmayan bir şey söylemektedir.”⁵⁷⁵

“eğer mümkün, iddia ettiğimiz gibi hiçbir imkansızlık içermeyen ise “bu gerçekleşmeye muktedirdir ancak gerçekleşmeyecektir” demek doğru olamaz. Çünkü böyle söylemek, gerçekleşmeye muktedir olmayan şeylerin ortadan kalkması demektir.”⁵⁷⁶

Bu alıntılar ışığında Hintikka, **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman” yoluyla ispata çalıştığı “mümkün” kavramının doğruluğunun **Aristoteles** tarafından yalnızca kabul edilmekle kalmadığını, aynı zamanda “mümkün”ün anlamının açıklaması olarak da kabul edileceğini iddia ederek savını daha güçlendirmektedir.⁵⁷⁷

Bunlardan başka “Ana Argüman”ın birinci öncülünü ise

“şimdi (çoktan) gerçekleşen bir şeyde olumsuzluk yoktur.”⁵⁷⁸

alıntısı desteklemektedir. Bu metinde dikkat çeken noktalar, **Aristoteles**'in geçmişin zorunluluğuna neredeyse bilimsel bir delilin kesinliğini atfetmesi, aynı zamanda da yalnızca geçmiş değil şimdiki de zorunlu görmesidir.⁵⁷⁹ Hintikka, bizler gibi, *Yorum Üzerine*'nin 9. bölümünde yer alan “olan her şey, olduğu zaman zorunluluktan olur; olmayan her şey de olmadığı zaman zorunluluktan olmaz” cümlesinin de yine bu öncülü desteklediğini savunmaktadır.⁵⁸⁰ Ayrıca “gerçekleşmiş olanda potansiyel bulunmaz, ancak gerçekleşecek olanda bulunur”⁵⁸¹ alıntısı da “Ana Argüman”ın birinci öncülü ile uyumlu bir tez savunmaktadır.

Hintikka'nın kurgusundaki özgünlük, “Ana Argüman”ın ikinci öncülünü **Aristoteles**'te arama şeklidir. Hatırlanacağı gibi çalışmamızın ilk bölümünde biz de

⁵⁷⁵ Aristotle, **Metaphysics IX**, 3, 1047a10-14; akt. Hintikka, **a.g.e.**, s. 102.

⁵⁷⁶ Aristotle, **Metaphysics IX**, 4, 1047b3-6; akt. Hintikka, **a.g.e.**, s. 102.

⁵⁷⁷ Hintikka, **a.g.e.**, s. 102.

⁵⁷⁸ Aristotle, **Rhetoric III**, 17, 1418a3-5; akt. Hintikka, **a.g.e.**, s. 102.

⁵⁷⁹ Hintikka, **a.g.e.**, s. 103.

⁵⁸⁰ **A.e.**, s. 103.

⁵⁸¹ Aristotle, **De Caelo I**, 12, 283b13; akt. Hintikka, **a.g.e.**, s. 103.

ikinci öncülün, **Aristoteles**'in metinlerinde bulunduğunu iddia etmiştik. Dolayısıyla biz, Hintikka'nın bu arayışında bir sorun görmüyoruz. Ancak Hintikka, bunu yaparken inşasındaki –kanımca- en sorunlu adımlardan birini atmaktadır. Hintikka, **Diodoros**'un ikinci öncülde söylemek istediği şeyin **Aristoteles**'in bu pasajlarda söylediğiyle aynı olduğunu varsayıp **Aristoteles**'in ne anlattığını sorgulayarak **Diodoros**'u anlamaya çalışmaktadır.⁵⁸² Oysa bunu yapmak için elinde sağlam bir delil veya gerekçe bulunmadığı gibi, **Aristoteles**'in bu pasajlarda aktarılan sözlerini ne kadar doğru yorumladığı da tartışmaya açıktır.⁵⁸³

Hintikka, bu amaç doğrultusunda, *Birinci Çözümlemeler*'de yer alan aşağıdaki mümkün tanımına çetrefilli ikinci öncüle yakınlığı dolayısıyla dikkat çekmektedir:

““Mümkün” ve “mümkün olarak” terimlerini, zorunlu olmayan; fakat varsayıldığında imkansız bir şeyle sonuçlanmayan şeyler için kullanıyorum.”⁵⁸⁴

Bu tanım, mümkünü imkansızlık üzerinden tanımlaması sebebiyle kimi **Aristoteles** yorumlayıcı tarafından döngüsel olarak değerlendirilmiş ve genellikle göz ardı edilmiştir. Ancak Hintikka'ya göre bu tanımda mümkünlük kavramıyla ilgili pek çok bilgi bulunabilmektedir. Buna göre, modal mantığın temel prensipleri gereğince, eğer bir “ p mümkündür ve q imkansızdır” cümlesi tutarlıysa, “ p ve değil q ” cümlesi de tutarlıdır. “ p ve değil q ” cümlesinin tutarlı olabilmesinin tek yolu, p 'nin q 'yu mantıksal olarak içermemesidir. Zira p 'nin, imkansız olduğu varsayılan q 'yu mantıksal olarak içermesi halinde “ p ve değil q ” cümlesinin tutarlılığından söz edilemez. Çünkü eğer p, q 'yu gerektirirse p 'nin doğru olduğu ve q 'nun doğru olmadığını söyleyen cümlemizin koşulu sağlanamaz.

Ancak söz konusu cümlelerin tutarlılık durumunu daha farklı bir yolla; daha açık belirtmek gerekirse, **Aristoteles**'in yukarıda verilen mümkünlük tanımına uygun bir şekilde değerlendirebiliriz. Söz gelimi, “ p mümkündür” şeklinde bir önermenin

⁵⁸² Hintikka, “Aristotle and the “Master Argument” of Diodorus”, s. 103.

⁵⁸³ Butler, “Aristotle and the “Master Argument” of Diodorus”, Review, s. 402.

⁵⁸⁴ Aristotle, **Prior Analytics I**, 13, 32a18-21; akt. Hintikka, **a.g.e.**, s. 103.

başka önermelerle tutarlılığını sorgulayabilmek için mümkün bir p önermesi varsayalım. Eğer bu p önermesinden bir “ r ” sonucu türetilenirse ve yukarıda p ile tutarlılığı sorgulanan önermelerden “ r imkansızdır” sonucu çıkarılabilirse, elimizdeki önermeler kümesi tutarsızdır. Eğer r ’nin imkansızlığına hiçbir koşulda ulaşamıyorsa, o halde “ p mümkündür” önermesi bu önermeler kümesinde tutarsızlığa sebep olmaz. Yani bu örnekte sözü edilen “mümkün” de, **Aristoteles**’in *Birinci Çözümlemeler*’inden yukarıda yapılan alıntı ile paralel bir şekilde, varsayılması halinde imkansız bir şeyle sonuçlanmayandır.⁵⁸⁵

“Ana Argüman”ın ikinci öncülünün problemlili fiili “ἀκολουθεῖν” ile ilgili olarak Hintikka’nın yorumu, kendi projesi dahilinde ayrı bir önem taşımaktadır. **Diodoros**’un, **Aristoteles**’in görüşlerine hakim olduğunu varsayarak bu görüşleri inşalarında kullanan mantıkçılar da çalışmamız dahilinde incelenmiştir. Ancak Hintikka, doğrudan **Aristoteles**’in görüş veya yorum veya varsayımlarından yola çıkarak “Ana Argüman”ın bir inşasını yapmayı amaçlayan –bildiğimiz- yegane örnektir. Bu zorlu ve kendi içinde hali hazırda pek çok sorunu barındıran görevi gerçekleştirebilmek için **Aristoteles** ve **Diodoros Kronos** arasında terminoloji farklılığı engelinin de aşılması gerekmektedir. Hatırlanacağı gibi Peripatetik Okul ve Megara-Stoa Okulu (muhtemelen Diyalektik Okul da) tamamen farklı terminolojiler kullanmakta idi; hatta bu terminoloji farklılığı, birbirinden başka mantık sistemleri olduklarının işaretçisi olarak anılmıştı.⁵⁸⁶

Bu durum, Megara ve Stoa Okullarının mantık anlayışının Peripatetik gelenekten ayrıştığını göstermek isteyenlerin menfaatine bir özellikken, Hintikka gibi **Diodoros**’a ait bir argümanı Aristotelesçi temellere oturtmak isteyen biri için daha çok bir dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa “ἀκολουθεῖν” fiili detayında konu, ayrı bir noktaya taşınmaktadır. Halihazırda bu fiilin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde tartışmalar mevcutken, Hintikka’nın projesi özelinde, bir de **Aristoteles**’in bu fiili nasıl anladığı ve ne anlamda kullandığı sorusu gündeme gelmektedir.

⁵⁸⁵ Hintikka, “Aristotle and the “Master Argument” of Diodorus”, s. 104.

⁵⁸⁶ Bochenski, **Ancient Formal Logic**, s. 81.

Bir önceki bölümde kurgusunu incelediğimiz Zeller'in de dikkat çektiği gibi⁵⁸⁷ “ἀκολουθεῖν” fiilinin nasıl yorumlanması gerektiği açık olmaktan çok uzaktır. Zeller, hatırlanacağı gibi bu fiile mantıksal sonuçtan ziyade bir zamansallık atfetmiş, “ἀκολουθεῖν” fiilini bağladığı olayların birbirini kronolojik olarak takip ettiği şeklinde yorumlamıştı. Hintikka da bu fiilin **Aristoteles** tarafından kullanım şeklinin çok açık olmadığını, ancak bilhassa *Yorum Üzerine* eserindeki hiçbir kullanımının mantıksal sonuca denk gelmediğini belirtmektedir.⁵⁸⁸

Aristoteles, mantıksal sonucu olma ilişkisini ifade etmek için genellikle “συνβαίνειν” (*sumbainein*) fiilini ya da bu kökten türetilmiş başka fiilleri kullanmıştır. Hintikka'ya göre, “ἀκολουθεῖν”, bu fiilin Megara mantığındaki tam karşılığıdır.⁵⁸⁹ Öte yandan **Diodoros**'un çalışmamızın önceki bölümlerinde incelenen gerektirme tanımında da “ἀκολουθεῖν” fiiline başvuruyor olması da, gerektirmenin anlamı sebebiyle bu fiilin mantıksal sonuç olarak anlaşılmasını desteklemektedir.⁵⁹⁰ Buradan hareketle Hintikka, **Diodoros**'un Zeller'in iddia ettiği gibi bu fiilin muğlaklığına kurban gittiği fikrine itiraz etmekte, **Diodoros**'un bu fiille kastının tam da “mantıksal sonucu olmak” olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca “ἀκολουθεῖν” fiilinin, **Aristoteles** tarafından *Birinci Çözümlemeler ve Topikler*'de mantıksal sonuç anlamına gelecek şekilde kullanıldığı örnekleri nadir de olsa görülebildiğini belirtmektedir. Buna göre, bu iki filozofun formülasyonları arasındaki tek fark terminolojiden kaynaklanmaktadır; ve Hintikka, bu noktalardan **Diodoros**'un aklında **Aristoteles**'le aynı ilke olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁵⁹¹

Diodoros Kronos'a ait “Ana Argüman”ın izlerini **Aristoteles**'te araştıran Hintikka, *Metafizik*'ten yaptığı şu alıntının da yine argümanla ilişkili olduğunu öne sürmektedir: “...yatkın olan şey, *bir zamanda* ⁵⁹² ve bir şekilde, bir şeye yatkındır...”. ⁵⁹³ Başka bir deyişle, mümkün olan yalnızca imkansızlıkla sonuçlanmadan doğru olmakla kalmamakta, fakat zamanın belli bir anında

⁵⁸⁷ Zeller, **Die Philosophie der Griechen**, akt. Hintikka, **a.g.e.**, s. 104.

⁵⁸⁸ Hintikka, **a.g.e.**, s. 105.

⁵⁸⁹ **A.e.**, s. 105.

⁵⁹⁰ Mates, **Stoic Logic**, s. 43.

⁵⁹¹ Hintikka, s. 105.

⁵⁹² İtaliye yazdığımız bu “bir zamanda” ibaresi alıntının yapıldığı orijinal metinde yer almamaktadır ve Hintikka tarafından eklenmiştir. İncelememizin ilerleyen kısımlarında bu ifadeye dikkat çekeceğiz.

⁵⁹³ Aristotle, **Metaphysics IX**, 5, 1047b35-1048a1; akt. Hintikka, **a.g.e.**, s. 105.

gerçekleşmektedir de.⁵⁹⁴ Buna göre, “Ana Argüman”ın yalnızca ikinci öncülü değil, üçüncü öncülü de desteklenmektedir.

Hintikka, savına diğer bir delili de *Birinci Çözümlemeler*’den getirmektedir.⁵⁹⁵ **Aristoteles**, söz konusu pasajda şunu varsaymaktadır: B’nin tüm C’lere uygulanması mümkündür ve zamandaki bir anda “B tüm C’lere uygulanmaktadır” demek doğrudur. Eğer zamandaki her anda “A, tüm B’lere uygulanmaktadır” demek doğruysa, söz konusu belli an için “A, tüm C’lere uygulanmaktadır” demek de doğrudur; o halde her anda “A’nın tüm C’lere uygulanması mümkündür” denebilir. Buna göre, Hintikka, **Aristoteles**’in bu çıkarımı yapabilmesi için örtük bir şekilde tüm mümkünlerin zamanın bir anında gerçekleşecek şekilde düşünülmesi gerektiğini varsaydığını savunmaktadır. Hintikka’nın bu iddiasına göre **Aristoteles**, **Diodoros**’un “Ana Argüman”la savunmak istediği bütünlük ilkesini desteklemektedir. Ona göre *Birinci Çözümlemeler*’den verilen bu örnek, **Aristoteles**’in mümkünlerin gerçekleşmesi gerekliliğini iddia ettiğinin en güçlü delilidir.⁵⁹⁶

Hintikka, argümanın genel hatlarını bu şekilde belirledikten sonra **Diodoros**’un “Ana Argüman”ının üçüncü öncülünden gelen şu iki varsayımla inşasına başlamaktadır:⁵⁹⁷

(10) p mümkündür.

(11) p doğru değildir ve zamanın ilerleyen anlarında da p doğru olmayacaktır.

Bunların yanı sıra, incelemesi sayesinde **Epiktetos**’un aktarımına uyguladığı yorumlamayla ulaştığı birinci ve ikinci öncüllerin son halleri de şöyledir:

(1)* geçmişle ilgili her doğru ifade zorunludur.

(2)* bir mümkünün gerçekleşeceği varsayıldıysa, (bu mümkün) bir imkansızla sonuçlanmayacaktır.

---

⁵⁹⁴ Hintikka, **a.g.e.**, s. 105.

⁵⁹⁵ Aristotle, **Prior Analytics I**, 15, 34a34- 34b6; akt. Hintikka, **a.g.e.**, s. 105.

⁵⁹⁶ Hintikka, **a.g.e.**, s. 105.

⁵⁹⁷ **A.e.**, s. 106.

Hintikka'ya göre (2)*'den, (10)'da bir mümkün olduğu varsayılan p 'nin gelecek bir anda gerçekleşeceği de ulaşılabilir. O halde (10) yerine, t_0 'in gelecekteki bir an olması koşuluyla

(10)* t_0 anında p doğru olacaktır

yazılabilir. Şu halde (10)*'dan gelen bir sonuç, (11) ve (1)* tarafından imkansız hale gelirse, ilk etapta sahip olduğumuz öncüllerin tutarsız olduğu gösterilebilecektir.

Hintikka, **Diodoros**'un bu imkansızlığı elde edebilmek için şöyle bir metot izlediğini öne sürmektedir:

t_0 'in ertesi gününe denk gelecek bir t_1 anı varsayalım. O halde (10)*'dan (12)'ye ulaşılabilir.

(12) t_1 anında p 'nin dün (doğru) olduğu doğrudur.

(11)'deki varsayımla da (11)*'a

(11)* t_0 anında p yanlıştır.

varılabilir. Buradan da

(13) t_1 anında p 'nin dün (doğru) olduğu yanlıştır.

sonucuna ulaşılabilir. (13)'ten de (1)* ile ulaşılan

(13)* t_1 anında p 'nin dün (doğru) olması imkansızdır.

ile **Diodoros**'un aradığı imkansızlık elde edilmiş ve bu sayede “Ana Argüman”ın öncüllerinin tutarsız olduğu, yani hepsinin bir arada savunulamayacağı gösterilmiş olur.

Görülebileceği gibi “Ana Argüman”ın inşası için Hintikka da –tıpkı diğer inşalarda olduğu gibi- **Epiktetos**'un aktarımından fazlasını varsaymak zorunda kalmıştır. (10)'dan (10)*'a, (10)*'dan (12)'ye, (12)'den de (13)'e geçişlerin hepsinde zamanın belli bir anından zamanda sonraki bir anla ilgili bir ifade

bulunmaktadır. Hintikka'ya göre bu geçişler, Antik dönem mantıkçıları için bize görüldüğünden daha sorunlu görünmüş olabilir. Çünkü bu dönemde üzerinde çalışılan cümleler, nesnel bir kronolojiyi takip etmemekte, genellikle “şimdi”yi konu edinmektedir.⁵⁹⁸ Dolayısıyla “şimdi” gelecekle ilgili yapılan bir kehanet ile söz konusu gelecekteki anın “şimdi”si arasındaki ilişki, bu mantıkçılar için epey kafa karıştırıcı bir hal alabilmektedir. Bu sebeple, ek varsayımlar yapmadan birinin doğruluğuna dayanarak diğerinin doğruluğunu iddia etmek de dönem mantıkçıları için mümkün olmayabilir. Bu sebeple Hintikka, (12) ve (13)* arasındaki gibi bir çelişkiye ulaşılabilmesi için gelecekle ilgili doğru bir kehanetin, gelecekte doğru çıkmasının o ifadenin doğruluğunu gerektirdiği türünden bir öncülün varlığını mümkün görmektedir.⁵⁹⁹

Hintikka'ya göre, “Ana Argüman”ın inşasına ait genel çerçeve, onun çizdiğine yakın olmakla beraber farklı yorumlamalara da açıktır. Bir önceki bölümde dikkat çektiğimiz gibi Zeller de ikinci öncülün zamansal yorumunu tercih ediyordu. Hintikka'nın kurgusu özelinde ikinci öncül, (10)*'dan (12)'ye geçişi sağlamaktır. Başka bir deyişle, ikinci öncül, zamanda daha önceki bir an olan t_0 'da iken, daha sonraki bir an olan t_1 'deki bir önermenin doğruluğu hakkında bir yargıda bulunmayı meşrulaştırmaktadır. O halde, Zeller'in “Ana Argüman”ın ikinci öncülüne böyle bir görev yükleyebilmesi için “ἀκολουθεῖν” fiilini mantıksal değil zamansal olarak takip etmek şeklinde yorumlaması gerekmektedir.

Hintikka, aslında “ἀκολουθεῖν” fiilinin zamansal yorumlamasıyla ilgili Zeller'e yöneltilen eleştirileri haklı bulmakta, kendisi de yukarıda **Aristoteles** ve **Diodoros**'un bu fiili kullanma şekliyle ilgili verdiği tarihsel sebeplerden itiraz etmektedir. Ancak, yine de, Zeller'i haklı çıkarma konusunda ısrarcıdır. Bu amaç doğrultusunda **Aristoteles**'in bulgularının takip edilmesi halinde ikinci öncülün (10)*'dan (12)'ye değil, (10)'dan (10)*'a geçişi sağladığını iddia etmektedir. Ve bu haliyle de “ἀκολουθεῖν” fiili Megara-Stoa Okulunda kullanıldığı anlamıyla, yani

---

⁵⁹⁸A.e., s. 106.

⁵⁹⁹A.e., s. 106-107.

mantıksal takip etme olarak anlaşılabilir; bu sayede de Zeller'e yönetilen eleştiriler kendiliğinden düşmüş olur.⁶⁰⁰

Öte yandan, böyle bir okumayla daha önce (12) ve (13)* arasında ulaşılan çelişkiye farklı bir şekilde ulaşılabilir. Bu bağlamda **Aristoteles**'in **Diodoros**'tan farklı olarak yalnızca geçmişle ilgili önermelere değil, şimdiye de zorunluluk attettiğini hatırlayalım.⁶⁰¹ Buna göre, t_0 anında p 'nin yanlış olduğunu söyleyen (11)*'dan

(11)** t_0 anında p imkansızdır.

önermesine erişilebilir. Buradan da (11)** ve (10)* arasında açık bir çelişkiye ulaşılabilir.

Kurgusuna yöneltilebilecek olası itirazların önüne geçmek isteyen Hintikka, ilk etapta zamansal anlamda belirlenmemiş olarak aldığı " p " cümlesinin zamanı belirlenmiş olsa inşasını nasıl etkileyeceğini değerlendirmektedir. " p ", zamanda herhangi bir ana referansı olmayan bir cümle olması sebebiyle, örtük ya da açık bir şekilde "şimdi"ye işaret etmektedir.⁶⁰² Ancak " p "yi " t_0 anında p ", ya da sembol yerine cümle ile ifade edersek "Sokrates uyanıktır" cümlesini "Sokrates Agathon'un ilk tragedyasının başarısından iki gün sonra şafak vaktinde uyanıktır" cümlesi ile değiştirirsek argümanın nasıl etkileneceğini sorgulamaktadır. Şimdi söz konusu " t_0 anında p " ifadesinin mümkün fakat yanlış olduğunu varsayalım. Eğer **Aristoteles** ve **Diodoros**'un "Ana Argüman"ın ikinci öncülünü anladıkları şekliyle yorumlanırsa, hiçbir imkansız sonuca erişmeden bu mümkün ve yanlışlığı varsayabiliyor olmalıyız. Hintikka'ya göre burada " t_0 anında p "nin mümkün olduğunu varsaymak, (10)* ile; öte yandan yanlışlığını varsaymak da (11)* ile eşdeğerdir.⁶⁰³ O halde buradan da

---

⁶⁰⁰ A.e., s. 107.

⁶⁰¹ Aristotle, **De Interpretatione**, 19a23-25; akt. Hintikka, **a.g.e.**, s. 105.

⁶⁰² Hintikka, **a.g.e.**, s. 108.

⁶⁰³ Bu noktada Hintikka'nın oldukça hatalı bir adım attığı söylenebilir. (10)* her ne kadar gelecek bir anda " p "nin doğru olacağını söylüyorsa da kendi içinde hiçbir modalite içermeyen bir ifadedir. Buradaki mümkün fakat yanlış ifadeyi okumanın en makul yolunun zamanda gelecek bir an olan t_0 anında " p "nin "mümkün" olması olduğunu söylerken, bu ifadeyi " t_0 anında p doğrudur" diyen

(10)* ve (11)* arasındaki benzer bir imkansızlık devşirilebilmelidir. Bu amaç doğrultusunda ulaşılan

(14) “ t_0 anında p ” olması mümkündür

ve

(15) “ t_0 anında p ” doğru değildir

cümleleri de birbiriyle uyumsuz olmalıdır. Buna göre Hintikka, “olan şeyler zorunlu şekilde olur” ve “olmayanlar da zaten olamazlar” diyen bir belirlenimci sonuca ulaşmaktadır. Bu sayede de mümkünlük ile “aktüel” olan arasında bir fark bulunmadığı gösterilmiş olur.⁶⁰⁴ Daha önce aktardığımız gibi **Aristoteles**’in Megaralıları mümkün ve aktüel arasında bir ayrım gözetmedikleri dolayısıyla eleştirdiği⁶⁰⁵ düşünülürse, yukarıda ulaşılan sonucu **Diodoros**’un kabul edeceğini varsaymakta bir sorun olmayabilir. Ancak Aristotelesçi öğretiler üzerine kurulu bu inşada **Aristoteles**’in kesinlikle kabul etmeyeceği ve hatta kabul etmeyenleri de sertçe eleştirdiği bir sonuca ulaşılmış olması, kanımca insanın kusurlu olduğunu, en azından Aristotelesçi varsayımlarla Aristotelesçi olmayan bir argümanı oluşturmaya çalışmanın beyhudeliğini göstermeye yeterlidir.

Zamanı belirli cümlelerle ilgili ulaşılan bu sonucun tarihsel anlamda doğru olmayabileceğini belirten Hintikka, (10)’daki muğlaklığa dikkat çekmektedir.⁶⁰⁶ Hatırlanacağı gibi (10), “ p ”nin mümkün olduğunu söylüyordu. Ancak burada söylenmek istenenin “ p ”nin şimdi mi yoksa gelecekteki mümkünlüğü mü olduğu açık değildir. Yukarıda ortaya konan “Ana Argüman” inşasında “ p ”nin mümkün olduğunu söyleyen (10)’dan hareketle “ p ”nin gelecek bir t_0 anında doğru olacağını

---

(10)* ile eşdeğer görmek modalite çalışması açısından temelsiz bir adımdır. Hatta bu ifadeyi (10)* yerine, yine “ p ”nin mümkünlüğünü öne süren (10) ile eşitlemesi daha anlaşılır olabilirdi. Dolayısıyla olası bir itirazı ortadan kaldırmak adına kalkıştığı bu girişimde baştan attığı hatalı adım nedeniyle burada da bir benzerini bulduğunu iddia ettiği (10)* ve (11)* arasındaki imkansızlığı, haklı temeller üzerinde bulamadığı kanaatindeyim.

⁶⁰⁴ A.e., s. 108.

⁶⁰⁵ Smith, “Why Does Aristotle Need a Modal Syllogistic?”, s. 60-61.

⁶⁰⁶ Hintikka, a.g.e., s. 108.

söyleyen (10)*'a geçmişti.⁶⁰⁷ Dolayısıyla, (10)'un olası iki okumasının gelecekle ilgilenen versiyonunun tercih edildiği bir inşa yapıldığını söyleyebiliriz. Şu halde, diğer olası okuma olan “şimdi”yi değerlendirelim. Eğer (10), “*p*”nin şimdi mümkün olduğunu söylüyorsa, ulaşılması amaçlanan çelişki

(16) *p* mümkündür

ve

(17) *p* şimdi doğru değildir

cümleleri arasında bulunmalıdır. **Diodoros**'un (10)*'ı varsayabilmesi ile aynı sebeplerle

(10)** şimdi *p* 'dir (doğrudur)

cümlesini de kabul edeceği varsayılarak (10)** ve (17) arasındaki çelişki gösterilebilir. Argümanın bu şekilde yorumlanmasıyla, daha önceki inşadan çok daha güçlü bir sonuca ulaşılmış olur. Buna göre, “Ana Argüman” yalnızca mümkünlerin gerçekleşmesini değil, söz konusu mümkünlerin mümkünlüklerinin iddia edildiği anda doğru olmalarını gerektirmektedir. Mümkün ve aktüelin çakıştığı bu belirlenimci sonuç aslında pek çok kişinin reddedeceği bir görüş olsa da, Hintikka'ya göre belirlenimci görüşlere sahip olduğunu bildiğimiz⁶⁰⁸ Megaralılar ve bilhassa **Diodoros** tarafından kabul edilecektir. Hatta Hintikka, **Aristoteles**'in Megaralılara attığı görüşle de uyum içerisinde olan bu sonucu, **Diodoros**'un izlerini aramada doğru bir yol izlediğinin bir delili olarak görmektedir.

Ancak Megaralılar –gerçekten **Aristoteles**'in iddia ettiği gibi mümkün ve aktüel arasında bir ayrım yapmıyorlarsa da- aynı şey **Diodoros** için söylenemez. Dolayısıyla, Hintikka hala aradığı cevaba ulaşmış değildir. Bu cevaba bir adım daha yaklaşmak amacıyla **Aristoteles**'in Megaralılara getirdiği eleştirilerin yol gösterici olacağı düşüncesiyle bu eleştirilerin doğasından faydalanır. Ona göre **Aristoteles**, yalnızca Megaralıların ulaştığı “saçma” sonuçları eleştirir; akıl yürütme

⁶⁰⁷ A.e., s. 106.

⁶⁰⁸ Cicero, **De Fato**, vii, 13; ix, 17.

yöntemleriyle ilgili ise herhangi bir eleştiri yöneltmemektedir. Bu bağlamda **Aristoteles**'in direkt olarak Megaralılara yönelttiği eleştiri şu şekilde ilerlemektedir:⁶⁰⁹

“O halde bu görüşler hareket etme ve meydana gelme hakkındadır. Çünkü eğer oturan ayağa kalkamıyorsa, ayakta duran hep ayakta duracaktır, oturan hep oturacaktır; çünkü ayağa kalkmayan ayağa kalkma kabiliyetine sahip değildir. Ancak bunu söyleyemeyiz, çünkü potansiyel ve aktüel farklı şeylerdir. O halde bir şeyin olma kabiliyeti varken olmaması da olma kabiliyeti olmamasına rağmen olması mümkündür. Ve aynı şekilde diğer yüklem için de böyledir.”

Bu pasaja göre Hintikka, **Aristoteles**'in Megaralıların belirlenimci görüşünü yanlış bir noktadan eleştirdiği kanaatindedir. Zira ona göre Megaralıların belirlenimciliği, dünyadaki hiçbir şeyin hareket etmediği ya da değişmediği sonucunu gerektirmemektedir.

Bu noktada da Hintikka'nın kesinlikle haksız olduğu düşüncesindeyiz. Öncelikle, **Diodoros Kronos**'un Megara Okulundan olduğu bile tartışmalıdır ki öyle olduğunu varsayalım. **Diodoros**, Megara Okulundan olsa bile belli bir okul içerisinde birbirinden farklı pek çok görüşün, hatta karşıt görüşlerin bile var olabileceğini gerektirme örneğinde de, modaliteler örneğinde de görmüştük. Dolayısıyla **Diodoros**, Megara Okuluna mensup olsa bile bu konuda Megaralılardan farklı görüşlere sahip olması ihtimal dahilinde değerlendirilmelidir. Öte yandan, **Aristoteles**'in burada eleştirdiği erken Megaralılara ait görüş, herhangi bir belirlenimcilik değildir. **Aristoteles**'in verdiği örneğin, oturanın hep oturacağını, ayaktakinin hep ayakta kalacağını söylediği göz önüne alınırsa, bunun tam da **Diodoros**'un savunduğu hareketin imkansızlığı görüşüne yöneltilmiş bir eleştiri olması hayli olasıdır.

Öte yandan buradaki iddia, daha önce gösterildiği gibi, bir t_0 anında “ p ”nin doğru olmamasından çıkarılabilecek sonuç, ancak aynı t_0 anında “ p ”nin mümkün olamayacağıdır. Başka bir deyişle, **Aristoteles**'in iddia ettiği gibi t_0 'ı izleyen anlarda

---

⁶⁰⁹ Aristotle, **Metaphysics**, IX, 3, 1047a14-23; akt. Hintikka, **A.g.e.**, s. 109.

da “ p ”nin mümkün olamayacağı ile ilgili bir sonuca ulaşmak amaçlanmamaktadır. O halde **Aristoteles**’in eleştirisinin Megaralıların mümkün kavramına getirildiği söylenebilir.⁶¹⁰ Buradaki eleştiriye göre, “ t_0 anında p imkansızdır” cümlesi, t_0 ’dan farklı bir anda dahi “ p ”nin yanlış olmasını gerektirmektedir. Ya da farklı –ve muhtemelen daha makul- bir yorumlamayla “ p imkansızdır” gibi bir ifade, “ p ”nin bu ifade dile getirildiği anda yanlış olduğunu ve bunu takip eden anlarda da yanlış olmaya devam edeceğini bildirmektedir. Bu yoruma göre “ p ”, eğer gelecek bir anda doğru olacaksa, artık mümkündür de. Hintikka “Ana Argüman”ın inşasını kurgularken, (10)’dan (10)*’a geçişinde böyle bir mümkün tanımını varsaydığının altını çizerek yine argümanın özüne sadık kaldığını belirtmektedir.⁶¹¹

Şu halde ulaşılan sonuç, burada mümkünlük kavramının farklı algılarına sahip iki ekol olduğudur. Buna göre, **Aristoteles** için bir “ p ” cümlesinin mümkün olması, bu “ p ”nin şimdi ya da gelecek bir anda doğru olması ile gerektirilmektedir. Bu ifadeye göre mümkünlük de zorunluluk da tek bir anla sınırlandırılmamıştır; dile getirildiği andan önceki ve sonraki anları da kapsayan geniş bir tanıma sahiptir. Daha genel bir şekilde ifade etmek gerekirse, “ p ”nin mümkün olması demek “ p ”nin bir anda doğru olacağını, “ p ”nin zorunlu olması demek de “ p ”nin her zaman doğru olacağını söylemektir.

Hintikka, **Aristoteles**’in bu tanımına her zaman çok sadık kalmadığını, öte yandan bu tanımın asıl **Diodoros** tarafından kullanıldığını iddia etmektedir.⁶¹² Ona göre, söz konusu mümkün tanımına **Diodoros**’un sahip çıkmasının sebebi, tanımın **Aristoteles**’in Megaralıların mümkün ve aktüel arasında bir ayrım yapmamalarına yönelik getirdiği eleştiriden bir çıkış sunuyor olmasıdır.⁶¹³ **Aristoteles**’in eleştirisi bir tarafa, Megaralıların aktüel olan dışında bir mümkün kavramına yer açmaları gerektiği açıktır. Ancak durdukları belirlenimci nokta, gerçek bir mümkünlük anlayışına en azından ilk bakışta müsaade etmemektedir. Hintikka’ya göre bunu yapabilmenin en makul yolu, **Diodoros**’un mümkün tanımıdır.

⁶¹⁰ Hintikka, **a.g.e.**, s. 109.

⁶¹¹ **A.e.**, s. 109.

⁶¹² **A.e.**, s. 109.

⁶¹³ **A.e.**, s. 110.

Yukarıda da gösterildiği gibi “mümkün”ün bu türden bir yorumlamasına göre “ p mümkündür” ifadesi, “ p ” gelecekte doğru olduğu anda doğru olacak demektir. Yani “ p mümkündür” ifadesinin doğru olması, gelecek bir zamanda “ p ”nin doğru olmasına bağlıdır. Ancak buradaki sorun, söz konusu ilişkinin çift taraflı işlemiyor oluşudur. Bu da demek oluyor ki, bir şeyin gelecekte doğru olması ya da gerçekleşmesi ona mümkün olma modalitesi kazandırırken, bir şeye mümkünlük atfedilmesi, onun gelecek bir anda doğru olacağı ya da gerçekleşeceği anlamına gelmemektedir. Hintikka’ya göre “Ana Argüman” işte tam da bu noktada devreye girmektedir. Bu sayede **Diodoros**, “ p ”nin mümkün olmasını “ p ”nin gelecek bir anda doğru olmasıyla eşitleyebilmiş, dolayısıyla mümkünlük ve doğruluk arasındaki ilişkiyi çift taraflı olarak tayin edebilmiştir. Bu tez, **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ı oluşturmaktaki amacının mümkün tanımını ispatlamak olduğunu söyleyen Alexander’ın aktarımıyla uyumu dolayısıyla güçlü görünmektedir.⁶¹⁴

Hintikka, yine iddiasını kendi inşasını ne kadar desteklediğiyle temellendirerek bir tür döngüsellik içine girmektedir. **Aristoteles**’in ulaştığı sonuçları **Diodoros**’a atfederek attığı yanlış adımın yanı sıra, bu adımı da yine kendi inşası ile savunması ve buradan hareketle inşasının doğruluk ve güçlülüğünü iddia etmesi döngüyü daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Öncelikle, burada **Aristoteles**’in olduğunu iddia ettiği tanım, tamamen **Diodoros**’a ait olduğunu bildiğimiz ve **Aristoteles**’te buna yakın bir formülasyonunu görmediğimiz bir tanımdır. Dolayısıyla buradaki iddianın Hintikka’nın iddia ettiği gibi “yeterince açık” olmadığı belirtilmelidir.

Hintikka’nın daha önce de dikkat çektiği gibi zamanı belirlenmemiş ifadeler yerine, zamanı belirli ifadeler bulunduğu da belirlenimci bir argümanla karşılaşmaktayız. Bu şekilde yorumlandığında “Ana Argüman”, erken dönem Megaralıların belirlenimci argümanlarının daha gelişmiş bir türü gibi değerlendirilebilir. Hintikka, **Diodoros**’unkine benzer bir “mümkün” anlayışının **Aristoteles**’te de bulunduğunu belirtmektedir. Buna göre mümkün, gerçekleşmeye

---

⁶¹⁴ A.e., s. 110.

eğilimi olan ve engellenmediği anda gerçekleşendir.⁶¹⁵ Ancak kanımca **Aristoteles**'in mümkün algısı, dışsal engellere yaptığı referansla aslında **Diodoros**'un tanımından uzaklaşarak Stoa Okulunun veya **Hrisippos**'un mümkün tanımına yaklaşmaktadır. Bilhassa *Metafizik*'te yer alan üst üste iki pasajda⁶¹⁶ mümkünün dışsal etkenlerce engellenmediği müddetçe gerçekleşen olarak tanımlanması bu itirazımızı destekler niteliktedir.

Buna karşılık Hintikka, mümkünün eğilim ya da güç olarak anlaşıldığı görüşlerin “Ana Argüman”la uyumlu olabileceğini iddia etmektedir. Böyle bir okumaya göre, bir mümkün, eğer dışsal koşullarla engellenmiyorsa bir noktada gerçekleşmelidir. Eğer bu mümkün gerçekleşmiyorsa söz konusu andaki mevcut koşullar tarafından engellenmektedir. Ve benzer şekilde hiçbir zaman gerçekleşmeyen bir mümkünün gerçekleşmesi, her zaman koşullarla engellenmektedir. Ancak gerçekleşmesi her an imkansız kılınan bir mümkün, gerçek bir mümkün değildir. Dolayısıyla, her gerçek bir mümkün, zamanda bir anda gerçekleşmelidir.

Aristoteles'te de fikir olarak benzerinin bulunabileceği bu türden argümanlar, “mümkün”ün doğru olan veya doğru olacak olan şeklinde tanımlayan görüşü belirlenimcilikle bir arada sunma çabasının bir sonucudur. Bu argümanlar – genellikle- “ p ’nin şu anda veya gelecekte (doğru) olması mümkündür” öncülünden “ p , şu anda veya gelecekte doğrudur” sonucuna ulaşmak için “ p ”nin olmadığı anlarda zaten “ p ”nin olmasının imkansız olduğu gibi gizli bir öncül kullanmaktadırlar. Hintikka, haklı olarak bu durumu belirlenimci bir tasavvurda “mümkün” kavramına yer açma gayretinin ürünü olarak yorumlamaktadır.⁶¹⁷

Diodoros'un bu girişimi, pek çok Antik dönem mantık tarihçisi tarafından belirlenimcilik ile mümkün kavramını uzlaştırmanın tek yolu olarak aktarılmaktadır. Hatta **Diodoros**'un mümkün tanımının reddedilmesi, kişiyi kader öğretisi ile çelişik bir pozisyona geçirmektedir. Örneğin **Hrisippos**'un **Diodoros**'un mümkün tanımına

---

⁶¹⁵ A.e., s. 110-111.

⁶¹⁶ Aristotle, *Metaphysics*, IX, 7, 1049a5-9; *Metaphysics*, IX, 7, 1049a12-15.

⁶¹⁷ Hintikka, a.g.e., s. 111.

karşı çıkmasını eleştiren Plutarch, gerçekleşmeyen bir mümkün anlayışını, kaderin güçsüzlüğünü gösterdiği gerekçesiyle reddetmektedir.⁶¹⁸ Benzer bir şekilde Alexander da bir şeyin gerçekleşmemesi halinde bile yine de mümkün olduğunu söyleyen görüşün “saçma” olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁹

Diodoros Kronos'un “Ana Argüman”ının belirlenimci görüşle ilişkisine yine bu dönemle ilgili pek çok bilgiye sayesinde ulaştığımız Cicero tarafından da dikkat çekilmektedir. Hintikka, Cicero'dan aktardığı şu alıntının “Ana Argüman” inşasına ışık tutacağına inanmaktadır.⁶²⁰

“Diodoros’a göre yalnızca doğru olan veya doğru olacak olan mümkündür. Bu görüş şu argümanla bağlantılıdır: geçmişte zorunlu olmayan hiçbir şey gerçekleşmez, mümkün olan ya şimdi ya da gelecekte doğru olur, gelecekte gerçekleşecek olayların değişmesi, geçmişte olmuşların değişmesinden daha mümkün değildir...”

Bu alıntının ilk cümlesinin **Diodoros**'un mümkün tanımını aktarması, bu tanımın doğrulanmasının da “Ana Argüman”ın ortaya çıkışının temel sebebi olması iddiası dolayısıyla, Hintikka'ya göre bu pasaj, “Ana Argüman”la ilgili detaylar barındırmaktadır. Öncelikle, her şeyin bir zorunluluk sonucunda olması sebebiyle “Ana Argüman” ve belirlenimcilik arasında olduğu iddia edilen bağlantı, Cicero tarafından da onaylanmaktadır. Alıntının son cümlesinde gelecek olayların da en az geçmiş olaylar kadar değiştirilemez olduğu iddiası da yine belirlenimci tezle uyumlu bir tablo çizmektedir.

Hatırlanacağı gibi bu bölümde ele alınan inşanın ilk adımı olan (10)'dan (10)*'a geçiş, “Ana Argüman”ın ikinci öncülüne dayanarak belli bir mümkünün ya şu anda ya da gelecekte gerçekleşmesini varsaymaktaydı. Hintikka, Cicero'nun **Diodoros**'un mümkün tanımıyla ilişkilendirdiği ve bu yüzden döngüsel gibi görünen mümkün olan her şeyin ya şu anda ya da gelecekte gerçekleşmesi koşulunun şöyle bir yorumla daha iyi anlaşılacağını öne sürmektedir: mümkün olanın gerçekleşmesi, hiçbir imkansıza sonuç vermeden varsayılabilir. Eğer Cicero'nun söylemeye çalıştığı

---

⁶¹⁸A.e., s. 111.

⁶¹⁹A.e., s. 112.

⁶²⁰A.e., s. 112.

gerçekten buysa, onun burada aktarılan pasajı ve **Epiktetos**'un “Ana Argüman” aktarımı arasında bir uyum yakalanmış olabilir.⁶²¹ Çünkü eğer buradaki ifade, mümkünün bir imkansıza sonuç vermeden gerçekleşmesinden söz ediyorsa “Ana Argüman”ın ikinci ve üçüncü öncülü arasındaki gizemli ilişki de açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Hintikka bu noktada Cicero tarafından aktarılan gelecek olayların değişmemesi varsayımının **Epiktetos** tarafından niçin aktarılmadığını sorgulamakta, fakat bu sorgusu yanıtızsız kalmaktadır. Önceki bölümlerde bu konudaki fikirlerimizi aktarmıştık; ancak bu fikirler de tarihsel verilerle tutarlı bir tahminden öteye gidememektedir.

Daha önce incelediği Diodorosçu ve Aristotelesçi argümanların daha ileri sonuçlarını araştırmak isteyen Hintikka, bu projesine argümanları modern notasyonla yazarak başlamaktadır. Bu notasyona göre “ $p(t)$ ”, “ p ”nin t anında doğru olduğunu söylerken “ $Mp(t)$ ”, “ p ”nin t anında doğru olmasının mümkün olduğunu bildirmektedir. t anları da basitlik sağlaması amacıyla şimdi ve gelecek anlarla sınırlandırılmıştır.⁶²²

Bu lejanda göre, “ p ”nin doğru olacağı bir t anının mümkünlüğünü belirten

$$(18) M(\exists t)p(t)$$

ifadesi, Diodorosçu ve Aristotelesçi mümkün tanımları için yukarıda verilen argümanların ilk öncülüdür. Bu argümanlarda bu öncülden çıkarsandığı iddia edilen sonuç da “ p ”nin doğru olacağı gelecek bir t anının varlığını ifade eden

$$(19) (\exists t)p(t)$$

cümlesidir. En net haliyle Cicero’da bulduğumuz ve zorunlu olmayan hiçbir şeyin zaten gerçekleşmediğini söyleyen belirlenimci varsayım da

$$(20) (t)(\neg p(t) \supset \neg Mp(t))$$

⁶²¹ Cicero, **De Fato IX**, 17; akt. Hintikka, **A.e.**, s. 112.

⁶²² **A.e.**, s. 112.

şeklinde ifade edilebilir. Şu halde (19)'un değil de

$$(21) (t) \neg p(t)$$

olmaktadır. Hintikka, bu cümlelerin kendi inşasında kullandığı cümlelerle benzerliğini tespit ederek şu ilişkileri kurmaktadır: (18), (10) ile ilişkili; (21), temelde (11); (1)* da (20) ile benzer bir görevdedir.⁶²³ O halde, Hintikka'nın "Ana Argüman" için sunduğu inşanın geçerliliği, (18)-(20)-(21) arasında olası bir çelişkinin bulunabileceği sorusu ile aynı soru haline gelmektedir. Ve Hintikka'ya göre bu sorunun cevabı olumsuzdur; yani (18)-(20)-(21), tutarlı bir şekilde bir arada savunulabilmektedir. Bu noktada Hintikka'nın (20) ile burada ne kadar dev bir adım attığını belirtmeyi gerekli görüyoruz. Hintikka'nın kurgusunu en başarılı 2 kurgudan biri olduğunu düşünen Rescher de bu " $(t)(\neg p(t) \supset \neg Mp(t))$ " varsayımının "fazlasıyla" belirlenimci olduğuna dikkat çekmektedir.⁶²⁴

Öte yandan, **Diodoros**'un aralarında herhangi bir çelişki bulunmayan bu üç cümleye büyük benzerlik gösteren öncüllerden bir çelişki çıkardığını biliyoruz. Peki, bu nasıl olabilir? Hintikka'ya göre bu sorunun cevabı, (18)'in yerini, (18)'le yakından ilişkili

$$(18)^* (\exists t)Mp(t)$$

öncülünün almasıyla verilebilir. Şu halde t_0 'ın, (18)*'da varlığı bildirilen an olması halinde, (18)*,

$$Mp(t_0)$$

ifadesini verecektir. Ve eğer bu mümkün gerçekleşirse,

$$(22) p(t_0)$$

---

⁶²³ A.e., s. 112.

⁶²⁴ Nicholas Rescher, "A Version of the "Master Argument" of Diodorus", **Journal of Philosophy**, 63, 15, 1966, s. 438.

elde edilir; yani “ p ”nin t_0 anında doğru olacağı sonucuna ulaşılır. Şimdi bu varsayımdan, (20) ve (21)’i kullanarak bir imkansızlığa, yani $\neg Mp(t_0)$ ifadesine ulaşılması ve bu sayede istenen çelişkinin ortaya konması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleşmeyen şeylerin mümkün de olamayacağını söyleyen (20)’den zamansal olarak belirli bir t_0 anı için

$$\neg p(t_0) \supset \neg Mp(t_0)^{625}$$

ifadesine; (21)’in de aynı t_0 anı için

$$(23) \neg p(t_0)$$

ifadesine ulaşılır. Bu iki ifadenin *Modus Ponens*’inden de arzu edilen sonuca, yani

$$\neg Mp(t_0)$$

imkansızlığına ulaşılabilir.

Yukarıda sunulan belirlenimci varsayımlar ve (18) yerine (18)*’i kullanma hakkı tanınırsa **Diodoros Kronos** hakikaten de ulaştığı sonuca bu şekilde ulaşmış olabilir. Şu halde temel soru, (18)’den (18)*’a geçişin nasıl temellendirileceğidir. Her ne kadar sembole döküldüğünde $M(\exists t)p(t)$ ile $(\exists t)Mp(t)$ arasındaki fark açık olsa da gündelik dilde söylendiğinde bu fark daha az görünmektedir. Dolayısıyla, bizler gibi sembollerle işleyen bir mantık sisteminde çalışmayan **Diodoros**, bu geçişi yapmış olabilir.

Bu ihtimalin yanı sıra Hintikka, **Aristoteles**’in mümkün görüşünü hatırlatmaktadır. Buna göre, her mümkünün gerçekleşmesi herhangi bir imkansızlıkla sonuçlanmadığı müddetçe varsayılabilir. Ancak dahası, her mümkünün bu şekilde zamanın belli bir anında gerçekleşeceği de varsayılabilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde eğer (18), (18)* ile eşitlenmezse (18)’de iddia edilen mümkünün zamanın belli bir anında gerçekleşeceği varsayılmaz. Dolayısıyla mümkünlerin bir

---

⁶²⁵ Hintikka, makalesindeki ispatın orijinalinde (20) ve (21)’i birbirine karıştırarak (21)’den koşullu ifadenin geldiğini belirtmektedir. Fakat asıl söylemek istediğinin burada aktardığım gibi olduğunu düşünüyorum.

anda gerçekleşmesi gösterilmek amaçlanıyorsa, yalnızca (18)'den (18)*'a geçişin değil, bu ikisinin aynı zamanda eşit olduğunun da kabul edilmesi ve gösterilmesi gerekmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi **Aristoteles**'in bu pasajındaki “bir zamanda” ibaresini Hintikka eklemiştir. Bu sebeple (18)'den (18)*'a geçiş de, bu iki cümlenin birbirine eşitliği de, iddia ettiği gibi Aristotelesçi bir doktrinden çıkarsanıyor değildir. Bilakis, bu iki varsayım da kendi tasarısının bir sonucu olup sağlam temellere dayalı olmaktan çok uzaktır. Bu itirazımızın yanı sıra Rescher de ispatın adımları arasındaki geçişlerde aslında büyük boşlukların bulunduğunu belirtirken (18)'den (18)*'a geçişi örnek göstermektedir.⁶²⁶

Aslında (18) ile (18)*'ın birbirine eşit kabul edilmesi, (18)'de mümkün olarak kabul edilen şeyin gerçekleşeceği varsayılan zamanın (18)*'da gerçekleştiği zaman ile bir tutulmasıdır. Hintikka, zamanlar arasındaki bu eşliğin, **Aristoteles**'in zaman teorisinden de çıkarsanabildiğini düşünmektedir.⁶²⁷ Çünkü **Aristoteles**'e göre, “şimdi”, zamanı bir arada tutma misyonunu yüklenmektedir. O halde bu teoriye göre, gerçekleşen aktüelin erişemediği bir mümkün zamandan bahsedemeyiz. Bu sebeple de **Aristoteles**, (18) ile (18)* arasındaki eşitliğe teslim olmak durumundadır. Buradan yola çıkan Hintikka, **Diodoros**'la **Aristoteles**'in görüşleri arasında farklılıklar olsa da en azından bu konuda benzer varsayımlarla hareket ettiklerini düşünmektedir.

Hintikka, burada da söylemek istediğinden çok daha sert sonuçlara yol açacak bir varsayımda bulunmaktadır. Eğer **Aristoteles**, onun iddia ettiği gibi, gerçekten aktüel dışında bir mümkün zamanın olmadığına inanıyorsa doğrusal bir zaman sistemine de inanıyor olmalıdır. Modern terimlerle ifade etmek gerekirse farklı alternatifleri barındıran çatallaşan bir semantik, bu teori gereği reddedilmelidir. Çünkü, mümkün olan zaten gerçekleşendir. Fakat eğer biz **Aristoteles**'in bu türden bir semantiği savunduğunu iddia edersek, onun en baştan Megaralılara getirdiği eleştiriyi de görmezden gelmiş oluruz. Zira böylesi bir sistemde gerçek dünyaya

---

⁶²⁶ Jaakko Hintikka, “Aristotle and the “Master Argument” of Diodorus”, (18) ve (18)* numaralı adım, s. 113.

⁶²⁷ **A.e.**, s. 114.

işleyen, uygulanabilir bir mümkün sorunsalı yeniden gündeme gelecektir. Dolayısıyla **Aristoteles**'in böyle bir sistem tasavvur ettiğini iddia etmek, onun tüm sistemiyle ters düşecektir.

Her ne kadar **Aristoteles** ve **Diodoros Kronos**'un bu fikri kabul ettiklerini iddia etse de Hintikka'ya göre bu eşitlik kabul edilemezdir. Ancak bilhassa “Ana Argüman” penceresinden bakıldığında, gerçekleşmesi her an koşullarca engellenen ve dolayısıyla hiçbir zaman gerçekleşmeyen bir mümkünün gerçek bir mümkün olmadığı söylenmişti. Buna karşılık olayların olandan farklı bir şekilde gelişmesi ile söz konusu engellerin gerçekleşmediği, bu sayede engelin olayın ortaya çıkışına engel olamadığı ve gerçekleşmesinin mümkünlüğünden bahsedilen olayın gerçekleştiği bir durum tasavvur edilebilir. Hintikka'ya göre mümkünlerin reddedilmesi, aslında tüm alternatif olayların zamanın tek bir kronolojisine sokulma çabasının bir sonucudur. Tüm bu sebepler, (18)-(18)* eşitliğinin reddedilmesinin ardındaki fikirlerdir.

O halde, Hintikka'nın “Ana Argüman”la ilgili ulaştığı sonuçlar şu şekilde sıralanabilir: **Diodoros Kronos**, genişletilmiş bir mümkün tanımını kullanarak belirlenimcilikle mümkün kavramını uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda, “Ana Argüman”ı da bu tanımın söz konusu uzlaşmayı gerçekleştirebilecek tek makul yol olduğu iddiasını desteklemesi için ortaya atmıştır. Fakat, belirlenimci varsayımlarla dahi argüman geçerli değildir. Ve Hintikka'ya göre bu başarısızlığın sebebi, argümanın mümkün kavramı ile zaman arasında çok sınırlı bir ilişki içeriyor olmasıdır.

Hintikka, ulaştığı sonuca giden yoldaki adımlarda eğer haklı olsaydı ulaştığı sonuçlar belki kabul edilebilirdi. Ancak, bu yazıda en başta yapmayı vadettiği gibi Aristotelesçi kabullerle **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının bir inşasını yapmamaktadır. Hintikka'nın yaptığı daha çok, Aristotelesçi öğretileri anlamak istediği doğrultuda okuyarak amacına uygun olacak şekilde yönlendirmektir. Bu yüzden ulaştığı sonuçlar da şüphelidir.

Hintikka'ya yönelttiğimiz itham ağır ancak haklıdır. Hintikka'nın **Aristoteles**'ten yaptığı alıntılar bağlamından kopararak, deyim yerindeyse cımbızla

seçerek, istediği doğrultuda yorumlamasına şöyle bir örnek verilebilir: Hintikka'nın, makalesinde, "Ana Argüman"dan bağımsız bir konuda, **Aristoteles**'in matematik ve mantık uygulamaları arasındaki benzerliği göstermek amacıyla yaptığı alıntının bir kısmı şöyledir: "... eğer gerçekten olmayan, fakat olma veya olacak olma kabiliyeti olan bir şey olsaydı, bunda imkansız bir şey olmazdı...".⁶²⁸ Buradan da görüleceği üzere **Aristoteles** gerçekleşmeyen mümkünler konusunda Hintikka'nın kendinden emin bir şekilde iddia ettiği gibi⁶²⁹ **Diodoros Kronos**'un üçüncü öncülündeki pozisyonu kesinlikle paylaşmamakta; ona göre çok daha yumuşak bir noktada durmaktadır. Hatta bu pasajda **Aristoteles**'in mümkünü ancak içsel doğa ile ilişkilendirebileceğimiz bir kabiliyet veya yatkınlığa referansla tanımlıyor olması dolayısıyla söz konusu tanımın **Diodoros**'tan ziyade **Filon**'un görüşünü desteklemesi çok daha olasıdır.

Şimdi *Metafizik*'ten yapılan alıntıyı tekrar inceleyelim:

"...yatkın olan şey, *bir zamanda* ve bir şekilde, bir şeye yatkındır..."

Bu alıntıda italik karakterlerle yazılan kısım, Hintikka tarafından tanıma eklenmişti. Hintikka, bu tanımdan bu yatkınlığın zamanın bir anında gerçekleşmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır.⁶³⁰ Ancak Hintikka'nın bu sonuca ulaşabilmesini sağlayan şey, tam olarak kendi yaptığı eklemidir. Dolayısıyla Butler'ın iddia ettiği gibi yalnızca **Aristoteles**'in sözünü çarpıtmamış, bu alıntıya yaptığı eklemeye arzulanı sonuca da ulaşmıştır. Onun eklemesi olmadan, **Aristoteles**'in bu sözünden zamana referansla bir sonucun çıkarılması kesinlikle mümkün değildir.

Hintikka'nın kurgusuyla ilgili bir diğer sorun da "Ana Argüman"ın ikinci öncülünün yorumlanmasıyla ilgilidir. Buna göre "Ana Argüman"ın ikinci öncülü Hintikka'nın yorumunda, bir mümkünün gerçekleşmesi halinde, imkansız bir sonuca yol açamayacağını belirtiyordu. İkinci öncülün bu okumasına karşı çıkan Cahn, bir mümkünün gerçekleşmesinin bir imkansızlığa nasıl yol açabileceğini sorgulamaktadır. Buna göre, örneğin yarın bir deniz savaşının gerçekleşmesi de bir

⁶²⁸ Aristotle, *Metaphysics IX*, 4, 1047b5-6.

⁶²⁹ Hintikka, "Aristotle and the "Master Argument" of Diodorus", s. 102-103.

⁶³⁰ Hintikka, *a.g.e.*, s. 105.

deniz savaşının gerçekleşmemesi de mümkünse bu durum, her iki mümkünün de herhangi bir imkansızlığa yol açmadan gerçekleşebileceği anlamına gelmemektedir.⁶³¹

Ancak Cahn'ın itirazı, Hintikka'nın kurgusundaki bir mümkünün gerçekleşmesinin bir imkansıza yol açmamasını değil, tüm mümkünlerin bir arada gerçekleşmesinin bir imkansıza yol açmamasını hedef almaktadır. Cahn'ın bu eleştirisine karşı çıkan Sutula, Cahn'ın “p mümkündür ve değil-p mümkündür” ile “p ve değil-p mümkündür” ifadelerini karıştırdığını belirtmektedir.⁶³² Buna göre yarın bir deniz savaşının gerçekleşmesi de gerçekleşmemesi de mümkün olabilir. Ve Hintikka'nın ikinci öncül yorumuna göre bu deniz savaşının gerçekleştiği varsayıldığında da gerçekleşmediği varsayıldığında da bir imkansızlığa yol açılmamalıdır. Burada Cahn'ın işaret ettiği imkansızlık, karşıt iki durumun bir arada gerçekleşmesi varsayımının sonucudur; ancak her ikisinin de mümkün varsayılmasının bir imkansızlığa yol açması için –en azından mantıksal- bir gerekçe bulunmamaktadır.

“Ana Argüman”ın kendi inşasına yakın olduğunu belirten Hintikka, argümanı güçlü bulmadığını belirtmektedir.⁶³³ Argümanın bu zayıf yanı aslında yine gelecekle ilişkilidir. Hintikka, inşasının varsaydığı gelecek kurgusuyla ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. Ancak biz, ilk bölümde dikkat çektiğimiz gelecek sorunu dahilinde “Ana Argüman”ın yine doğrusal geleceğe nasıl işaret ettiğini gösterebiliriz. Bu amaç doğrultusunda şu anda doğru olmayan ancak bir anda gerçekleşmesi mümkün olan bir p önermesi varsayalım. Hintikka'nın kurgusuna göre bu p önermesinin mümkün olması ile p önermesinin gelecek belli bir anda gerçekleşmesi eş tutulmaktadır. Ancak kurgu, (18)'den (18)*'a geçerken bundan daha güçlü bir şey söyleyerek p önermesinin gerçekleştiği anın aktüel gelecekte bulunduğunu belirtmektedir.⁶³⁴ Ancak aslında kurgunun gösterdiği, p'nin aktüel olmama ihtimali olan bir mümkün

---

⁶³¹ Steven M. Cahn, **Fate, Logic and Time**, New Haven, Yale University Press, 1967, s. 53.

⁶³² John Sutula, “Diodorus and the “Master Argument””, **Southern Journal of Philosophy**, 14 (3), 1976, s. 332.

⁶³³ Hintikka, **a.g.e.**, s. 112.

⁶³⁴ Hintikka, **a.g.e.**, s. 113.

zamanda gerçekleşmesidir.⁶³⁵ Bu sebeple “Ana Argüman”ın Hintikka kurgusunda da arzu edilen sonuca ulaşabilmesi için mümkün anlardan oluşan bir geleceğin değil tek ve aktüel bir geleceğin olduğu doğrusal zamanı varsayması gerekmektedir.

3.5. Rescher⁶³⁶

Rescher, öncelikli olarak “Ana Argüman”ın zaman ve modaliteler arasındaki ilişkiye yaptığı vurguya dikkat çekmektedir. Ancak, Rescher’in bunu ortaya koyuş şekli, üzerinde durmaya değerdir. Rescher, “Ana Argüman”ın kronolojik veya zamansallaştırılmış bir mantıksal modaliteler kümesi çerçevesinde yol aldığını ifade etmektedir. Buna göre, zamanda belli bir olayın modalitesini seyri içinde ifade edecek olursak, eskiden yalnız bir mümkün olan, şu anda gerçekten doğru ve bundan böyle de kesinlikle zorunludur. Rescher, modalitelere böyle zamansal kipler penceresinden bakmanın “Ana Argüman”ın merkezindeki fikir olduğunu ifade etmektedir.⁶³⁷

Rescher, “Ana Argüman”ın bu –tabiri caizse- “onarılmış” versiyonunda argümanla ilgili tarihi verilere bağlı kalma ya da orijinaline uygunluk gibi kaygılar taşımamaktadır. Rescher’in amacı, diğer kurgulardan farklı olarak modern mantıkçıların kabul edeceği bir “Ana Argüman” sunmaktır, dolayısıyla **Diodoros**’la birebir aynı argümanı oluşturmak hedeflenmemektedir. Bu farklı “versiyon”u oluştururken izlediği yol; **Diodoros Kronos**’un fikirlerinin tanındığı sınırlarda kalmak, güncel standartlarda mantıksal güçlülüğe sahip bir ispat yapmak ve “Ana Argüman”ı oluştururken **Diodoros**’un kafasındaki niyet ve amaca sadık kalmaktır.⁶³⁸ Kendisinin argümana inanmadığı ve argümanı kabul edilemez bulduğu⁶³⁹ düşünüldüğünde bahsettiği amaca sadakati, tartışmaya açık olmakla birlikte bunu ne kadar başarabildiği inşanın aktarımından sonra ayrıca ele alınacaktır.

⁶³⁵ Sutula, **a.g.e.**, s. 333.

⁶³⁶ Sonraki inşalarda görüleceği gibi Rescher’in ortaya koyduğu kurgu, hem teknik hem de fikirsal altyapısı gereği yol gösterici konumdadır. Gerek üstüne aldığı bu liderlik görevi gerekse sürekli referans verileceği için sıralamada Rescher’in çalışmasına öncelik vermenin uygun olduğu düşünülmüştür.

⁶³⁷ Nicholas Rescher, “A Version of the “Master Argument” of Diodorus”, **The Journal of Philosophy**, 63 (15), 1966, s. 439.

⁶³⁸ **A.e.**, s. 438.

⁶³⁹ Frederick S. Michael, “What is the Master Argument of Diodorus Cronus”, **American Philosophical Quarterly** 13, 1976, s. 232.

Bu bağlamda inşada kullanılacak ögeler şu şekilde tanıtılmaktadır:⁶⁴⁰

$T_t(p)$: p, t anında doğrudur (aktüelliğin kronolojik modalitesi)

$P_t(p)$: p, t anında mümkündür (mümkünlüğün kronolojik modalitesi)

$N_t(p)$: p, t anında zorunludur (zorunluluğun kronolojik modalitesi)

“şimdi” ise $t = n$ şeklinde gösterilecektir.

Fakat öncelikle p değişkeninin kapsam ve sınırı tanımlanmalıdır. Burada çeşitli modaliteleri tayin edeceğimiz p değişkenleri kronolojik olarak belirli ifadeler üzerinde mi, yoksa kronolojik olarak belirsiz ifadelerin mi üzerinde işleyecektir? Bu soruya verilecek cevap, **Aristoteles**'in, **Filon**'un, **Diodoros Kronos**'un mantığında da geniş yer işgal ettiğini gördüğümüz, önermelerin doğruluk değerinin zamanla değişimi sorunsalında pozisyonumuzu belirleyecektir. Çünkü, eğer p , kronolojik olarak belirli ifadelerin üzerinde tanımlıysa önermelerin doğruluk değeri de belirli veya sabittir. Fakat eğer p , kronolojik olarak belirsiz ifadelerin üzerinde tanımlıysa, söz konusu doğruluk değeri, önermenin söylendiği veya ele alındığı zamana göre değişiklik gösterecektir. Rescher'in örneğinden yola çıkarsak⁶⁴¹, kronolojik olarak belirli “1 Ocak 1966'da Atina'da yağmur yağmaktadır” önermesi tarihteki belirli bir ana işaret ettiği için sabit bir doğruluk değerine sahiptir; doğru ya da yanlıştır. Öte yandan kronolojik olarak belirsiz “Şu anda Atina'da yağmur yağmaktadır” önermesi, “şimdi”nin neye işaret ettiğine (veya edeceğine) bağlı olarak, zamanla doğruluk değerini değiştirebilmektedir.

Bu noktada Rescher, tercihini kronolojik olarak belirli ifadelerden yana kullanmaktadır. Rescher, bu tercihi “Ana Argüman”daki temel fikirler açısından gerekli görmektedir.⁶⁴² Şu sebepten ki, eğer p 'nin doğruluk değeri değişken olursa p 'nin belli bir andaki doğruluk veya zorunluluk veya mümkünlüğünden yola çıkılarak p 'nin başka bir andaki doğruluk veya zorunluluk veya mümkünlüğünün

---

⁶⁴⁰ Rescher, **a.g.e.**, s. 439.

⁶⁴¹ **A.e.**, s. 439.

⁶⁴² **A.e.**, s. 440.

çıkarsanmasının önüne geçilecektir. Bu türden çıkarsamalardan vazgeçmek de, bilhassa geçmiş zamanla ilgili önermelerde, argümanı **Diodoros**'un aklındakinden farklı bir yöne saptıracaktır. Dolayısıyla, doğruluk değerleri sabit ifadeler, “Ana Argüman”ın genel amacına daha iyi hizmet edecektir.⁶⁴³

Rescher “Ana Argüman”ın kendine has “onarılmış” inşasında, birinci öncüle metnin orijinalinde bulunmayan bir “şimdi” ifadesi eklemektedir. Buna göre birinci öncülün yeni hali, “Geçmiş ve doğru olan her şey (şimdi) zorunludur” şeklinde yazılmaktadır:

$$(\forall t)\{[T_t(p) \& t \langle n \rangle] \rightarrow N_n(p)\}$$

"n" anında, yani yalnız şimdi doğruluk ifade eden bu cümle, daha genel olarak “Geçmiş ve doğru olan her şey o andan itibaren zorunludur” anlamına gelecek şekilde yeniden yazılabilir. Buna göre:

$$(\forall t)(\forall t')\{[T_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow N_{t'}(p)\}$$

Bu ifadeye göre “p” önermesinin doğru olduğu “t” anından sonraki her anda bu önerme, zorunludur. Antik dönemde ve ortaçağda genel kabul gördüğünü bildiğimiz bu ifadeler, Rescher’e göre ise yalnız bu dönemlerdeki hakim görüşle değil, zamansal modalitelerle ilgili her teori ile de uyumludur.

İkinci öncüle geldiğimizde ise, Rescher’in “Ana Argüman”ın inşalarında çok tercih edilmeyen veya kullanıldığında da bolca eleştiriye maruz kaldığı bir yol izlediğini görüyoruz. Buna göre Rescher, ikinci öncülde yer alan tartışmalı “ἀκολούθειν” fiilinin yorumlanmasında Zeller’i izleyerek bu fiili “zamansal takip etmek” olarak okumaktadır.⁶⁴⁴ Bu durumda “Bir imkansız, bir mümkünü takip edemez” diyen ikinci öncül, bir mümkünün imkansıza dönüşmeyeceği şeklinde okunmalıdır. Başka bir deyişle bir kez mümkün olan, sonradan imkansız olmaz; sonraki her anda da mümkündür:

⁶⁴³ Bu yaklaşımın bir benzeri de Kneale ve Kneale’de bulunmaktadır. Ancak Rescher, kendi yaklaşımının ikinci öncül temelinde Knealelerinkinden ayrıştığını belirtmektedir. Bkz.: Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 121-122.

⁶⁴⁴ Rescher, **a.g.e.**, s. 440.

$$(\forall t)(\forall t')\{[P_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow P_t(p)\}$$

Bu ilkenin bir eğiti de ‘‘Bir kez imkansız olan öncesindeki hiçbir anda mümkün olmamıştır’’ anlamına gelen şu ifadedir:

$$(\forall t)(\forall t')\{[-P_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow -P_t(p)\}$$

Aynı ifade ‘‘bir kez mümkün olan artık hep mümkündür’’ şeklinde de okunabilir. Özetle, ikinci öncül, mümkünün mümkünlüğünü garanti altına alan, bir bakıma ‘‘mümkünlük koruyucu ilke’’ görevindedir.⁶⁴⁵

‘‘Ana Argüman’’ın nc öncülü ise ‘‘şu anda olmayan ve gelecekte de olmayacak bir şey yine de mümkündür’’ manasında okumaktadır. Buna göre bir p_0 için:

$$P_n(p_0) \& (\forall t)[n \leq t \rightarrow -T_t(p_0)]$$

nermesi geçerlidir.

Buna göre **Diodoros**, eğer gerçekten **Epiktetos**’un iddia ettiği gibi birinci ve ikinci öncülü kabul ederek nc öncülü reddediyorsa, söz konusu mümkünün gerçekleştiği hiçbir anın olmadığını söyleyen öncül yerine, bu önermenin gerçekleştiği en az bir anın bulunduğunu söyleyen

$$P_n(p) \& (\exists t)[n \leq t \rightarrow T_t(p)]$$

tezini de onaylamalıdır.⁶⁴⁶

Bu bağlamda Rescher, kurgusu için iki hamleyi daha gerekli görmektedir.⁶⁴⁷ Bunların ilki, birinci öncül ile alakalıdır. Birinci öncülün daha genel versiyonu olan

$$(\forall t)(\forall t')\{[T_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow N_t(p)\}$$

yerine tamdevriği olan;

⁶⁴⁵ A.e., s. 440.

⁶⁴⁶ A.e., s. 441.

⁶⁴⁷ A.e., s. 441.

$$(\forall t)(\forall t')\{[\neg N_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow \neg T_t(p)\}$$

konabilir. Burada da p yerine $\neg p$ yazılarak

$$(\forall t)(\forall t')\{[\neg N_t(\neg p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow \neg T_t(\neg p)\}$$

elde edilir. Mümkünlük ve zorunluluk ilişkisinden, yani $P \equiv \neg N \neg$ eşitliğinden de

$$(\forall t)(\forall t')\{[P_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow \neg T_t(\neg p)\}$$

sonucuna ulaşarak ilk hamle temellendirilebilir.⁶⁴⁸

İkinci hamle ise “üçüncü halin imkansızlığı” yasasının genel uygulamasının varsayılmasıdır. Buna göre herhangi bir anda bir önerme ya doğrudur ya da çelişigi olan önerme doğrudur, yani:

$$(\forall t)[T_t(p) \vee T_t(\neg p)]$$

Bu yasaya göre “ $(\forall t)(\forall t')\{[P_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow \neg T_t(\neg p)\}$ ”, bizleri

$$(\forall t)(\forall t')\{[P_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow T_t(p)\}$$

sonucuna götürecektir. Bu bilgiler ve varsayımlar ışığında Rescher, “Ana Argüman”ı *reductio ad absurdum* metodu ile göstermeyi amaçlamaktadır. Gelineen noktada argümanın üç öncülü şu şekilde yazılabilir:⁶⁴⁹

$$(\forall t)(\forall t')\{[T_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow N_t(p)\} \quad 1a$$

$$(\forall t)(\forall t')\{[P_t(p) \& t \langle t' \rangle] \rightarrow P_t(p)\} \quad 2$$

$$P_n(p_0) \& (\forall t)[n \leq t \rightarrow \neg T_t(p_0)] \quad 3$$

Bu öncüllerden de bir “ p_0 ” önermesi için şunlar çıkarsanabilir:⁶⁵⁰

$$P_n(p_0) \dots\dots\dots a$$

⁶⁴⁸ A.e., s. 442.

⁶⁴⁹ A.e., s. 442.

⁶⁵⁰ A.e., s. 442.

$\neg T_{n+\Delta}(p_0)$ ..... b

$P_{n+2\Delta}(p_0)$ c

$T_{n+\Delta}(p_0)$ ..... d

aradığımız çelişki (b) ve (d) arasında apaçık görülebilmektedir. Böylelikle hedeflenen çelişki bulunmuş olur.

Rescher, inşasında ikinci öncülün merkezi bir konumu olduğunu belirtmektedir.⁶⁵¹ İkinci öncülün kapsamı tartışılırken de ifade edildiği gibi bu öncül, $(\forall t)(\forall t')\{[N_t(p) \& t\langle t' \rangle] \rightarrow N_t(p)\}$ sonucuna ulaşmamızda kritik bir role sahiptir. Ancak ifadenin anlamına eğildiğimizde temelde, herhangi bir zamanda zorunlu olanın önceki zamanlarda da zorunlu olduğunu söylediği görülmektedir.

Şimdi bu önerme ile bir önermenin doğru olduktan sonraki zamanlarda zorunlu olduğunu iddia eden birinci öncül bir arada söylendiklerinde, doğru olan şeylerin, her an zorunlu olan şeyler olduğunu söylemektedirler. Başka bir deyişle, doğru olan her şey, aynı zamanda zorunludur da.⁶⁵² Fakat buradaki sorunsal, doğrulara mümkünlerin de dahil olmasıdır. Yani burada her an doğru olanlara olumsal doğrular da dahildir. Ancak doğruluk değeri, mümkünlük ya da zorunluluk gibi bir modalite değildir. Ve buradaki eşitlikten dolayı, mümkün önermeler de zorunlulukla eşleşmektedir. Bu durum, mantıksal anlamda absürt olmasının yanı sıra, felsefi olarak da bizleri gerçekleştiren her şeyi zorunlu yapan çok katı belirlenimci bir pozisyona taşıyacaktır. Fakat bu, gerçekten de “Ana Argüman”ın ulaşmak istediği sonuçlardan biri midir?

Rescher, tam da bu noktada Cicero'nun *De Fato*'suna referansla, **Diodoros** ile **Hrisippos** arasındaki tartışmaya dikkat çekmektedir.⁶⁵³ Buna göre, **Diodoros** şöyle demektedir: “yalnızca şimdi olan ya da gelecekte olacak olan mümkündür, olacak olan zorunlu olarak olur ve olmayacak olan kesinlikle olmaz.”⁶⁵⁴ Öte yandan

⁶⁵¹ A.e., s. 442-443.

⁶⁵² A.e., s. 443.

⁶⁵³ Bu alıntıya Hintikka inşasında da yer vermiştik. Bkz.: 3.4.

⁶⁵⁴ Cicero, **De Fato**, 13; akt. Rescher, “A Version of the “Master Argument” of Diodorus”, s. 443.

Hrisippos, mümkünlerin gerçekleşme zorunluluğu⁶⁵⁵ konusunda tam tersi bir görüş benimsemekte; dışsal koşullarca engellenmeyenler koşulunu da tanımına ekleyerek gerçekleşmeyen mümkünleri kabul etmektedir.⁶⁵⁶

Rescher, bu metne inşasının ulaştığı belirlenimci sonucu desteklemek için başvurmuştur. Rescher'e göre inşası, "Ana Argüman"ın hedefine erişmekle kalmamış, **Diodoros Kronos**'un benimsediği belirlenimci duruşla da uyumlu bir sonuca ulaşmıştır.⁶⁵⁷

Burada sorunlu görünen bir nokta, "üçüncü halin imkansızlığı" yasasının doğruluk kavramının kronolojik göreliliği bağlamında uygulanmasıdır. Hatırlanacağı üzere Rescher henüz inşaya başlamadan, önermelerle ilgili bir tercih yapmış ve p 'nin kronolojik olarak belirli bir önerme olduğunu varsaymıştı. Bu varsayım gereği, p 'nin " t_0 'da" X " gibi bir ifade olduğu düşünülürse, p 'nin de p 'nin çelişği olan önermenin de doğruluk değeri, t_0 anında bir kereye mahsus olmak üzere, fakat sonsuza dek belirlenmiştir.⁶⁵⁸

Yani aynı olayın, iki farklı anda değerlendirildiğinde doğruluk değerinin aynı kalabilmesi için;

$$T_r(t_0 \text{'da' } X)$$

$$T_r(t_0 \text{'da' } \neg X)$$

---

⁶⁵⁵ Esasen "mümkünlerin gerçekleşmesi zorunluluğu", bir ifade olarak da çok anlamsız görünmektedir. Kanımca burada **Diodoros Kronos**'un gözden kaçırdığı nokta, "gerçekleşmeyen bir mümkünün imkansızlığı" adımıdır. Çünkü bir şeyin gerçekleşmiyor oluşu, onu imkansız yapmaz, zira imkansızlık da özünde bir zorunluluktur. Dolayısıyla burada **Diodoros**'a gösterilmesi ve belki de sistemine dahil edilmesi gereken, olumsal yanlışlardır. Bir şey olumsal olarak yanlışsa onun gerçekleşmiyor oluşu, yani şimdi de gelecekte de doğruluk değeri olarak hep "yanlış"ı alması, onu imkansız yapmak zorunda değildir. Mümkün dünyalar semantiği sayesinde bizim kolaylıkla görebildiğimiz bu detayın, Megaralılar için görülemez olması da aslında anlaşılır bir durumdur.

⁶⁵⁶ Bu konuyu hem çalışmamızın ikinci bölümündeki modalite başlığı altında (2.3.2.3.) hem de üçüncü bölümdeki **Hrisippos**'un itirazında (3.2) değindik. Daha detaylı bilgi için bu bölümlere başvurulabilir.

⁶⁵⁷ Rescher, "A Version of the "Master Argument" of Diodorus", s. 443.

⁶⁵⁸ A.e., s. 443.

" $T_t(p) \rightarrow T_t(p)$ " gibi bir doğruluk sabitleme ilkesi ile " $T_t(p) \rightarrow (\forall t)T_t(p)$ " ilkesini kabul etmeye götürecektir, bu da bizi yine belirlenimci bir sonuç olan ve olumsal ya da zorunlu tüm doğruları zorunlu yapan " $T_t(p) \rightarrow (\forall t)N_t(p)$ " 'a götürecektir. O halde, ulaştığı bu belirlenimci sonuçtan kaçabilmek için atılabilecek en kolay adım, "üçüncü halin imkansızlığı" yasasına getirilecek bir kısıtlamadır. Bu kısıtlamaya göre ise $t \geq t_0$ iken " $T_t(t_0 \text{ 'da' } X)$ " denebiliyorken, $t < t_0$ iken hem " $T_t(t_0 \text{ 'da' } X)$ " hem de " $T_t(t_0 \text{ 'da' } \neg X)$ " reddedilmelidir. Şu halde gelecekle ilgili belirlenimcilikten kaçınmak ve "geleceğe yönelik olumsal ifadeler"den bahsedebilmek adına zorunlulukla ilgili bir zaman kısıtlamasının yapılması zaruridir.⁶⁵⁹

Rescher'in inşasındaki en sorunlu noktalardan birisi, ikinci öncülü kullanma şeklindedir. Bir tür "mümkünlük koruyucu ilke" olarak ifade ettiğimiz bu kullanım, doğrulukla modalitenin çakışmasına sebep olmanın yanı sıra modaliteler açısından değerlendirildiğinde de anlamsız bir şey söylemektedir. Buna göre, şu ana kadar mümkün olmuş olan bir şey, bu andan itibaren imkansız olamaz. O, bir kez mümkün olduysa, hep mümkün olacaktır. Fakat bu ilke çok makul görünmemektedir. Çünkü bir " p " önermesi geçmiş bir anda var olan koşullar nedeniyle mümkünken, aynı " p " önermesi onu mümkün kılan koşullar sonsuza dek " p " yi tekrar mümkün kılamayacak şekilde değiştiğinde artık imkansız olmalıdır.⁶⁶⁰ Örneğin bir insanın bir gün ölecek olması, kişi hayatta olduğu anlarda mümkünken, o kişi öldüğü andan itibaren o kişinin ölmesi için artık mümkün bir olay denemez. Ölü bir kişinin ölmesi imkansızdır. Dolayısıyla modalite algısıyla uyumsuz bu ilkenin geçerliliği reddedilebilir.⁶⁶¹

Sutula da argümana bir öncül olarak eklenen üçüncü halin imkansızlığı ilkesine dikkat çekmektedir. Buna göre Rescher'in ulaştığı belirlenimci sonuçtan, üçüncü halin imkansızlığı ilkesinin tamamen reddedilmesi ile kurtulabiliriz. Ancak bundan daha kolay olan bir diğer yol da sorunlu olduğunu belirttiğimiz ikinci öncülün reddedilmesidir. Bir mümkünün her zaman mümkün olduğunu belirten bu

⁶⁵⁹ A.e., s. 444.

⁶⁶⁰ Øhrström, Hasle, **Temporal Logic: From Ancient Ideas to Artificial Intelligence**, s. 18.

⁶⁶¹ A.e., s. 29.

ikinci öncül yorumlaması, daha önce de belirtildiği gibi **Diodoros**'un değişken modalite anlayışıyla çelişmektedir. Bir örnekle açıklamak gerekirse ayın birinci günü, ayın ikinci günü et yemem mümkündür. Bu durum eğer mümkünse ikinci öncül gereği ayın üçüncü günü de ayın ikinci gününde et yemem mümkündür. Öte yandan geçmiş ve doğru önermeler zorunlu olduğuna göre ayın ikinci günü ne yemişsem, ayın üçüncü gününde o artık zorunludur, ve geçmişe yönelik bir mümkündürden söz edilmemelidir. O halde ayın üçüncü gününde ikinci gün ya et yemiş olmam ya da et yememiş olmam zorunu olmalıdır. Et yemiş ya da yememiş olmamın ikisi birden mümkün olamaz.

Sutula bu duruma et yemem ve et yemememin her ikisinin de mümkün olamayacağı gerekçesiyle karşı çıkılabileceğini belirtmektedir. Ancak bu birbirinin karşıtı iki ifadeye de mümkünlük atfedilememesi, “Ana Argüman”ın sonucu olduğu ve “Ana Argüman”ın sonucu da ikinci öncülü üzerine kurulu olduğu için bu itiraz döngüsel olacaktır. Bu sayede Rescher kurgusuna ikinci öncül üzerinden çürütülebilmektedir.⁶⁶²

Kendi inşasında Rescher'in hem notasyonunu hem de onunlike benzer bir metodu uygulayan Michael, Rescher'in inşasına bir alternatif sunmaktadır. Buna göre “üçüncü halin imkansızlığı”nın kısıtlanmış kullanımı, Rescher'in kurgusunda temel bir yere sahip değildir. Bu varsayım yapılmadan da inşa işlemektedir. Şimdi Michael'ın bu alternatif inşasını inceleyelim.

3.6. Michael⁶⁶³

Michael'ın, “Ana Argüman” inşası da üç öncül arasındaki tutarsızlığı göstermeyi amaçlamaktadır. Bu inşa için Michael, fazladan hiçbir öncül ekmediğini ve herhangi bir okulun görüşünü varsaymayacağını ifade etmektedir.

---

⁶⁶² Sutula, **a.g.e.**, s. 341-342.

⁶⁶³ Michael'ın inşası, bilhassa notasyon noktasında Rescher'in inşasını takip ettiği için sembollerin tekrar tanıtılmasına gerek görülmemiştir. Kullanılan sembollerin açıklaması için bir önceki bölümde (3.5.) ele alınan Rescher inşasına başvurulabilir.

Bununla amaçladığı, inşasını belli kabullere dayandırmadan argümanın ikna gücünü daha geniş ve çok çeşitli bir kitle üzerinde tatbik edebilmektir.⁶⁶⁴

İnşaya başlamadan önce Michael, birtakım kavramların yorumlarının kararlaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Michael'ın yorumu açık gördüğü kavramların başında, modalitelerin ne türden “şey”lere uygulandığı ve modalitelerin zamansal kapsamı gelmektedir.

Buna göre, geçmiş ve doğru olan her şeyin zorunlu olduğunu söyleyen birinci öncülün, bu zorunluluğu nelere atfettiği, açıklığa kavuşturulması gereken bir sorudur. Çünkü bu öncülün zorunluluğu olaylara mı yoksa önermelere mi atfettiği açık değildir, orijinal aktarımda yalnızca “geçmiş ve doğru olanlar zorunludur” denmektedir. Ancak olaylar doğruluk değeri alamadıklarına için bu öncülün olaylardan değil, önermelerden bahsettiğini kabul etmiştik. Öte yandan, önermeler geçmişten bahsetseler veya geçmişte söylenmiş olsalar dahi, “geçmiş” olamadıkları, yani geçen şeyler olmadıkları için argümanın birinci öncülündeki “geçmiş”lik önermelere tayin edilmeyecek bir biçimde yeniden ifade edilmelidir. Buna göre Michael, “Ana Argüman”ın birinci öncülünü şu şekilde formüle etmeyi önermektedir: “Geçmişte doğru olan bir önerme zorunludur.”⁶⁶⁵

Benzer bir akıl yürütmeyle “Ana Argüman”ın üçüncü öncülünün de önermesel yorumuna ihtiyaç duyulmaktadır. Michael, bunun için de “Mümkün olup şimdi doğru olmayan ve gelecekte de doğru olmayacak olan bir önerme vardır” yorumunu önermektedir.⁶⁶⁶ Bu öneri, zahiren “Ana Argüman”daki orijinal üçüncü öncülle aynı şeyi söylüyor olsa da işin içine tikel niceleyicileri de dahil etmesiyle olayı ontolojik bir noktaya taşımaktadır. Ancak üçüncü öncülle ilgili asıl çarpıcı nokta, Michael'ın da dikkat çektiği gibi, kapsamının yalnızca şimdi ve gelecek ile sınırlı olması, geçmişe hiç dokunmamasıdır.⁶⁶⁷ Yani, şimdi yanlış olan, gelecekte de yanlış olacaktır, fakat geçmişte doğru olan bir önerme “Ana Argüman”ın üçüncü öncülüyle çelişmeden mümkün olabilir. Her ne kadar bu ihtimal üçüncü öncül

---

⁶⁶⁴ Frederick Seymour Michael, “What is the Master Argument of Diodorus Cronus”, s. 229.

⁶⁶⁵ A.e., s. 229.

⁶⁶⁶ A.e., s. 229.

⁶⁶⁷ A.e., s. 229.

açısından müsait görünse de argümanın diğer iki öncülü bu duruma müsaade etmemektedir.

Bu konuya açıklık getirmek adına bir mümkün önerme varsayalım. Bu mümkün önerme geçmişte doğru, şimdi yanlış, gelecekte de yine yanlış olsun. Başka bir deyişle, bu varsaydığımız önerme **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının birinci ve üçüncü öncüllerinin koşullarını sağlasın. Şimdi, bu önerme, birinci öncül gereği yalnız doğru değil, fakat zorunlu olarak doğrudur. Ve zorunlu olarak doğru olduğuna göre şu anda da doğru olmalıdır. Ancak başlangıçta üçüncü öncülün koşuluna uygun olarak varsaydığımız gibi, bu önerme şu anda doğru değildir. Dolayısıyla, önermenin geçmişte doğru olmasından hareketle bir çelişkiye ulaşılmaktadır. O halde birinci öncüle göre şu anda doğru olmayan bir önerme geçmişte de doğru olmuş olamaz. O halde, üçüncü öncüldeki, şimdi ve gelecekte doğru olmayan mümkün önerme, geçmişte de doğru değildir.⁶⁶⁸ Başka bir deyişle, üçüncü öncül tek başına incelendiğinde mümkün bir önermenin yalnızca şimdi ve gelecekte doğru olmamasından bahsediyor ve aslında bu önermenin geçmişteki doğruluk değeriyle ilgilenmiyor gibi görünse de birinci öncülle birlikte değerlendirildiğinde bu önermenin geçmişte de doğru olmasına engel teşkil etmektedir.

Michael'ın burada ulaştığı sonuç zahiren çok geçerli gibi görünse de aslında satır arasında attığı dev bir adıma dikkat çekilmelidir. Michael, geçmişle ilgili doğru bir önermenin “Ana Argüman”ın birinci öncülü gereği zorunlu olmasından hareketle onun her zaman zorunlu olduğu fikrine geçmektedir. Dahası burada yalnızca zorunluluktan değil, “zorunlu olarak doğru olmak”tan bahsetmekte; geçmişte doğru olan bir önermenin zorunluluğundan aynı önermenin zamanın geçmiş ya da gelecek her anında zorunlu olarak doğruluğundan yola çıkmakta; gelecek için de başka bir doğruluk değer alması ihtimalinin önüne geçmektedir. Benzer bir akıl yürütmeye geçmişte doğru olan bir önermenin zorunlu olarak doğru olmasından yola çıkılarak bu önermenin ondan daha eski geçmişteki bir anda da zorunlu olarak doğru olduğu iddia edilebilir. Buna göre de daha eski geçmişte bu önermenin zorunlu olarak doğru

---

⁶⁶⁸ A.e., s. 230.

olduğu iddia edilebilir; ki bu durum bizleri çok şiddetli bir belirlenimciliğe götürür. Fakat dikkat edilirse bu kurgunun hiçbir yerinde önermeye bakılan zaman noktası herhangi bir rol oynamamaktadır. Tanrı ya da zamansız herhangi bir varlık gibi zamanın dışından yapılan bu yorumlar, bizim zaman tasavvurumuz için gerekli ve yeterli altyapıya kuşkusuz haiz değildir.

Şu halde argümanın inşası için, “zorunlu olma”nın daha açık bir zamansal yorumuna ihtiyaç duyulmaktadır. Michael’a göre, “Ana Argüman”ın modal yüklemeleri zamanlar mantığı bağlamında sunması dolayısıyla bu yüklemelerin zaman mantığı yorumlamaları yapılmalıdır. Bu yorumlama yapıldığı takdirde, zorunlu olarak doğru olan önermenin şu anda da doğru olması gerektiği, modal mantık ile uğraşan herkesin aşına olduğu “ $\Box P \supset P$ ” tezinin zaman mantığında bir sonucu olarak değerlendirilebilir ve bu sayede söz konusu çıkarım temellendirilebilir.⁶⁶⁹ Ancak “zorunlu p ”nin “ p ”yi gerektirmesi, zamansız (*atemporal*) bir ifadedir; o halde doğruluk değeri zamandaki değişimden etkilenmez. Michael, tam bu noktada modal mantığın bu tanıdık tezinin “zorunlu olarak p ise, her anda p ’dir” şeklinde bir zaman mantığı yorumunu önermektedir. Bu sayede zamanın her anı ile ilgili bir şey söyleyen bu savdan özelleme kuralı ile “zorunlu olarak p ise, şu anda p ’dir” savına ulaşılabilir. Michael “zorunlu” doğruların şu anda doğru olmadığını söyleyen bir “zorunlu” yorumu olup olmadığını bilmediğini söyleyerek, varsa da onların kendi inşasında hariç bırakıldıklarını belirtmektedir.⁶⁷⁰

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, bugün bizim yansımali bağıntılara sahip modellerimizde “ $\Box P \supset P$ ” gerçekten de herkesin tartışmasız kabul edeceği bir çıkarımdır. Ancak yansımali olmayan modellerde bu çıkarım geçerli değildir. Öte yandan bu çıkarımın zamanla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır (*atemporal*). Zaman mantığında zamandaki her anın bir mümkün dünya olduğu kabulüyle bir modelin yansımali olabilmesi için her an kendisi ile bir R bağıntısı içinde olmalıdır. Ancak zamanın doğası düşünüldüğünde bunun ne kadar gerçekçi bir sistem olduğu bize göre tartışmaya oldukça açıktır.

---

⁶⁶⁹ A.e., s. 230.

⁶⁷⁰ A.e., s. 230.

Nitekim **Diodoros Kronos**'un birinci öncülde bahsettiği cinsten geçmişin değiştirilemez olmasına bağlı bir “zorunluluk” söz konusu olduğunda geçmişin kendisiyle bir R bağıntısına sahip olması fikri, sağduyuya aykırıdır. Eğer her an kendisi ile yansımali bir bağıntı içinde olsaydı, zaman akıyor olmazdı. Dolayısıyla geçmiş ya da gelecekte bahsediyor da olamazdık. Öte yandan burada asıl yapılması gereken, bahis konusu “zorunluluğun” ne türden bir zorunluluk olduğunun kararlaştırılmasıdır. Çünkü eğer “Ana Argüman”ın ilk öncülünde bahsedilen bir tür “mantıksal zorunluluk” ise Michael bu çıkarımında kesinlikle haklı olacaktır. Zira mantıksal zorunluluk, doğası gereği, zamandan ve dış dünyadan bağımsız olarak her anda doğru olmayı gerektirir. Zamanda bu doğruluğa istisna teşkil eden tek bir an bulunamaz.

Buna karşılık, burada işaret edilen bir “zamansal zorunluluk” ise bu türden bir “geçmişin zorunluluğu” artık ona müdahale edemiyor oluşumuzdandır. Şahsi kanaatim, **Diodoros Kronos**'un ikinci türden bir zorunluluktan bahsettiği yönündedir. Geçmişini değiştirme gücü ile ilgili olarak Agathon'un Antik Yunan'daki hakim paradigmayı yansıtan “tanrıların bile mahrum bırakıldığı tek güç”⁶⁷¹ sözleri bu kanaatime delil olabileceği gibi, zaman konusuyla bu kadar haşır neşir olan **Diodoros**'un da zorunluluğu yalnızca geçmişe atfetmesi burada zamansal bir temel aranması için güçlü bir delildir. Bu bilgiler ışığında Michael'ın henüz inşasına başlamadan çok tekinsiz bir temel üzerine kurgusunu inşa ettiği belirtilmelidir.

Michael, yukarıda zorunlu olarak doğru olanın şu anda da doğru olması gerektiği yorumu ile “Ana Argüman”ın birinci ve üçüncü öncülünden hareketle şu anda doğru olmayanın geçmişte de doğru olmadığını göstermişti. Bununla uyumlu olarak, şimdi doğru olmayan da ne gelecekte ne de zamanın herhangi bir anında doğru olacaktır. **Diodoros Kronos**'un üçüncü öncülünün orijinalinden çok daha güçlü bir şey söyleyen bu ifade, Michael'ın inşasında üçüncü öncülün yerini alacaktır.

---

⁶⁷¹ Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 119.

Buna göre, “Ana Argüman”ın birinci ve üçüncü öncülünden çıkarsanan “Zamanın hiçbir anında doğru olmayan bir mümkün önerme vardır” önermesi Michael’ın inşasındaki üçüncü öncüdür.⁶⁷² Ve inşa şu şekildedir:

Yeni üçüncü öncülümüzün konu edindiği önerme, " p_0 " olsun. " p_0 ", varsayımımız gereği zamanın hiçbir anında doğru değildi; o halde p_0 ’ın değil, zamanın her anında doğru olmalıdır. Geçmiş ya da gelecek her anda doğru olan p_0 ’ın değil, “Ana Argüman”ın birinci öncülü gereği, doğru olmasının yanı sıra aynı zamanda zorunludur da. Eğer p_0 ’ın değil zorunluysa, " p_0 " imkansız olmalıdır. Ancak, yeni üçüncü öncüldeki varsayım gereği, " p_0 " mümkün olmalıydı. Böylelikle, " p_0 "ın hem mümkün hem imkansız olduğu bir çelişkiye ulaşılmaktadır.

İnşanın sembolle gösterimi için Rescher’in sembollerine ilave olarak " d " sembolünün sisteme tanıtılması gerekmektedir. Buna göre " d ", zamandaki artışı gösteren, 0’dan büyük bir değişkendir. Yani " n "nin şimdiye işaret ettiği göz önüne alınırsa, " $n-d$ ", " d "nin aldığı değere göre şimdiden " d " kadar önceki ana tekabül etmektedir.

Michael’ın inşası, daha önce açıklanan ve temellendirilen Michael’ın “Ana Argüman”ın birinci öncül versiyonu ile argümanın birinci ve üçüncü öncüllerinden devşirdiği öncül üzerine kuruludur.⁶⁷³

- p ve d ’nin alacağı her değer için; $T_{n-d}(p) \rightarrow N(p)$
- bir p_0 için; $P(p_0) \wedge \neg(\exists t)I_t(p_0)$

Şimdi eğer " $P(p_0) \wedge \neg(\exists t)I_t(p_0)$ " öncülünü yalnızca ne doğru ne de yanlış olan önermeler sağlıyorsa, “Ana Argüman”, en azından bu inşa özelinde geçersiz bir argümandır. Çünkü Michael inşaya hazırlanırken bir önermenin doğru olmamasından o önermenin yanlış olmasının çıkarsanabiliyor olduğunu kabul etmişti. Dolayısıyla burada, ne doğru ne de yanlış olan önermelerden söz ediyorsak doğru olmayan

---

⁶⁷² Michael, **a.g.e.**, s. 230.

⁶⁷³ **A.e.**, s. 231.

önermelerin yanlış olmasının gerekliliğini varsayamayız. Prior da bu sebepten, “Ana Argüman”ın ne doğru ne de yanlış önermeleri yeterli bir düzeyde ele alamadığı gerekçesiyle geçerli olmadığını iddia etmiştir.⁶⁷⁴

Prior’ın iddiasında haklı olduğu ve gerçekten de “Ana Argüman” ortaya atılırken ne doğru ne yanlış olan önermelerin göz önünde bulundurulmadığı varsayıldığında " $P(p_0) \wedge \neg(\exists t)T_t(p_0)$ " öncülü, doğru olmadığı gibi kesinlikle yanlış önerme veya önermelerin varlığından söz ediyor gibi görülecektir. Ancak her ne kadar orijinalinin bunu amaçlamadığını iddia etse de Michael, kendi versiyonunda bu öncülü ne doğru ne de yanlış önermeler tarafından da doğrulanabilecek şekilde oluşturmuştur. Bu sebeple Prior’ın iddiasını kabul ederse bu türden önermeleri devre dışı bırakmak için bu öncülü yeniden formüle etmesi gerekmektedir. Fakat o, bunun yerine bu öncüde mümkünlüğü varsayılan önermelerden, yani " p_0 " dan, “iki değerli önerme”leri anlamamızı önermektedir.⁶⁷⁵ Bu sayede, doğru olmayan önermelerin yanlışlığı garanti altına alınacak; ne doğru ne yanlış önermelerle ilgili bir üç değerlilik sorunuyla karşılaşılmayacaktır.

Üçüncü öncül bu haliyle, zamanın her anında yanlış fakat hala mümkün bir " p_0 " dan söz etmektedir. O halde bu öncüle ve tabii ki önermelerin iki değerli oluşu kabulümüze göre, bütün yanlışlar imkansız değildir, olumsal yanlışlardan da bahsedilmektedir. Michael’ın fazladan hiçbir varsayımda bulunmadığını iddia ettiği inşası, daha önceki sorunlu adımlara bir yenisini daha eklemektedir. Olumsal yanlışlar, **Diodoros**’un özellikle reddetmeye çalıştığı bir sınıftı. Bu bağlamda Michael’ın burada varlığını kabul ettiği özellikteki önermelerin, “Ana Argüman”la uyumlu olması mümkün değildir.

Öte yandan Rescher’in inşasını incelediğimiz bir önceki bölümde de dikkat çektiğimiz gibi “üçüncü halin imkansızlığı” yasasının kısıtlanmamış kullanımı ile de Michael’ınki ile aynı sonucun, yani önermelerin iki değerliliğinin ileri sürüldüğünü görmüştük.⁶⁷⁶ Her ne kadar **Diodoros Kronos**, Rescher’in varsaydığı “üçüncü halin

⁶⁷⁴ Prior, **Time and Modality**, s. 88.

⁶⁷⁵ Michael, “What is the Master Argument of Diodorus Cronus”, s. 231.

⁶⁷⁶ Rescher, **a.g.e.**, s. 443.

imkansızlığı” yasaının kısıtlanmamış kullanımına karşı çıkmayabilirse de, bunu varsaymak Michael’a göre fazladan bir hamledir. Zira önermelerin iki değerliliği varsayılarak da aynı sonuca ulaşılabilmektedir. Buna göre, iki değerli önermeler, Michael’ın inşası özelinde şu iki önermeyi sağlamalıdır:⁶⁷⁷

$$t \text{ 'nin her değeri için; } T_i(\neg p) \leftrightarrow \neg T_i(p)$$

$$N(p) \leftrightarrow \neg P(\neg p)$$

Bu önermelerin ilki, zamandaki herhangi bir an için bir önermenin değili doğru ise, önermenin kendisinin doğru olmadığını söylerken, ikincisi de zorunluluk ve mümkünlük modalitelerinin birbiri cinsinden yazımını göstermektedir. İki değerliliğin sağlanması ve modalitelerin dönüştürülmesi ile birlikte “Ana Argüman”ın birinci ve üçüncü öncüllerinin daha önce elde edilen Michael versiyonları olan

$$p \text{ ve } d \text{ 'nin alacağı her değer için; } T_{n-d}(p) \rightarrow N(p)$$

$$\text{bir } p_0 \text{ değeri için; } P(p_0) \wedge \neg(\exists t)T_i(p_0)$$

öncülleri ile ispat şu şekilde ilerlemektedir:⁶⁷⁸

1. $P(p_0)$
2. $\neg(\exists t)T_i(p_0)$
3. $(\forall t)\neg T_i(p_0)$
4. $\neg T_{n-d}(p_0)$
5. $T_{n-d}(\neg p_0)$
6. $N(\neg p_0)$
7. $\neg P(p_0)$

“Ana Argüman”ın üçüncü öncülüyle uyumlu olarak ele alınan önermenin mümkün, fakat yanlış olduğu varsayılmıştı. İspatın 1. ve 2. adımlarında “ p_0 ” önermesiyle ilgili bu iki varsayım dile getirilmektedir. 3. adımdaki tümel

⁶⁷⁷ Michael, **a.g.e.**, s. 232.

⁶⁷⁸ **A.e.**, s. 232.

niceleyiciye, 2. adımda değilleme eklemine tikel niceleyici üzerinde dağılımı ile erişilmektedir. 4. adım ise 3. adımda belirtildiği gibi “ p_0 ” önermesinin her anda yanlış olmasından tümel özelleme ile şimdiden “ d ” kadar önceki bir anda da yanlış olduğunu ifade eder. 5. adıma, 4. adım ve önermelerin iki değerliliği varsayımından; 6. adıma ise 5. adım ve “Ana Argüman”ın birinci öncülünün Michael versiyonundan ulaşılmaktadır. Son olarak 7. adım da 6. adım ile zorunluluk ve mümkünlüğün birbiri cinsinden yazılmasından elde edilmektedir. Bu sayede 7. adımda “ p_0 ” önermesinin mümkün olmadığı gösterilmiş; böylelikle 1. ve 7. adımlarda çelişki bulunmuş ve ispat tamamlanmış olur.

Michael’ın da dikkat çektiği gibi Rescher’in inşasında hem doğruluk değerleri, hem de modaliteler, zamansal dizinlere (*temporal indices*) sahipken, Michael’ın inşasında yalnızca doğruluk değeri bu indislere sahiptir.⁶⁷⁹ Modalitelerin zamansal indisleri yoktur. Peki, bu durum, inşayı nasıl etkilemektedir?

Michael’a göre, modal yüklemelere de zamansal dizinlerin eklenmesi, inşayı bozmamaktadır. Böyle bir eklemeye “Ana Argüman”ın Michael versiyonundaki birinci öncülün artbileşenindeki “ $N(p)$ ” yerine yeni artbileşen olarak “ $N_n(p)$ ”, üçüncü öncüldeki önbileşende de “ $N(p_0)$ ” yerine “ $N_n(p_0)$ ” yazılacaktır. Böylelikle ispatın 1. adımındaki “ $P(p_0)$ ” yerine “ $P_n(p_0)$ ”; 6. adımdaki “ $N(-p_0)$ ” yerine de “ $N_n(-p_0)$ ” gelecektir. Sonuç olarak ispatın 7. ve son adımında da “ $-P(p_0)$ ” yerine “ $-P_n(p_0)$ ” elde edilecek; ve nihayetinde 1. ve 7. adımlar arasında daha önce bulunmuş olan çelişki, yine bulunacaktır.⁶⁸⁰

Fark edileceği üzere, kendisinin de dikkat çektiği gibi⁶⁸¹ Michael’ın inşası, “Ana Argüman”ın ikinci öncülüne hiç başvurmamaktadır. Ancak o, bunun sadece aldatıcı bir durum olduğunu belirtmektedir; zira açık bir öncül olarak ispatta

---

⁶⁷⁹ A.e., s. 232.

⁶⁸⁰ A.e., s. 232.

⁶⁸¹ A.e., s. 232.

kullanılmasa da “Ana Argüman”ın ikinci öncülünün Michael’ın inşasının sonuca ulaşmasında bir rolü vardır.⁶⁸²

Hatırlanacağı gibi “Ana Argüman”ın ikinci öncülü, bir imkansızın bir mümkünü izleyemeyeceğini söylüyordu ve özellikle “ἀκολουθεῖν” fiilinin nasıl anlaşılması gerektiği sorusuna verilen farklı cevaplar dolayısıyla bu öncülün farklı yorumları bulunmaktaydı. Buna göre belirgin bir şekilde öne çıkan iki yorumdan ilki, bu fiili zamansal veya kronolojik olarak izlemek ya da kabaca “ardından gelmek” olarak anlamış; diğer yorum ise bu fiili mantıksal bir takip etmek olarak yorumlamıştı.

Bir önceki bölümde de dile getirdiğimiz gibi Rescher, Zeller’i takip ederek zamansal yorumu kabul etmişti.⁶⁸³ Bu kabule göre tekrar yorumlandığında “Ana Argüman”ın ikinci öncülü bir mümkünün imkansız hale gelemeyeceğini belirtmekteydi.

Bununla beraber Michael, zamansal yorumun kabul edilmesi durumunda olası bir ikinci manayı daha değerlendirmektedir. Buna göre, bir A olayını takip eden bir B olayı varsayalım. Buna göre A mümkün ve B de imkansız olamaz. Ancak imkansızın bu manada her şeyi takip edebileceği düşünülürse, bir mümkünü takip etmesine de hiçbir engel yoktur. Dolayısıyla bu manayla bakıldığında, diğerlerine göre zayıf ya da daha fazla problemlere gebe bir yorum olduğu açıktır.⁶⁸⁴

Michael kendi inşası için, Mates’in ikinci öncül yorumunun daha geniş bir versiyonunu önermektedir. Ancak öncelikle “ἀκολουθεῖν” fiilinin mantıksal yorumunu kabul ettiği belirtilmelidir. Buna göre Michael, gerek çalışmamızın birinci bölümünde gerekse üçüncü bölümünde incelediğimiz “Ana Argüman” yorumlamalarında gördüğümüz gibi tek bir önerme için değil, bir önermeler kümesine göre “Ana Argüman”ın ikinci öncülünü şu şekilde yazmaktadır:

---

⁶⁸² A.e., s. 233.

⁶⁸³ Bkz. Çalışmamızın 3.5. bölümü; Rescher, “A Version of the “Master Argument” of Diodorus”, s. 440.

⁶⁸⁴ Michael, a.g.e., s. 233, dipnot 15.

Eğer $\neg P(\Gamma_1)$ ve eğer $\Gamma_2 \vdash \Gamma_1$ ise $\neg P(\Gamma_2)$ 'dir.⁶⁸⁵

Bu haliyle yazıldığında, ikinci öncül, bir tür *reductio ad impossibile*'dir. Yani bir imkansız önermeler kümesinin kendisinden çıkarsandığı kümenin önermeleri de imkansızdır.⁶⁸⁶ Öte yandan Michael'ın inşası da bir tür *reductio* argümanı üzerine kuruludur. Buradan hareketle Michael kendi inşasının ikinci öncül ile buluşturulması ihtimalini araştırmaktadır. Buradaki asıl soru ise ikinci öncülün bir *reductio ad impossibile* ifadesi olarak yazılıp yazılamamasıdır.⁶⁸⁷

Bir bakış açısına göre, "Ana Argüman"ın birinci ve üçüncü öncülleri önermelerle ilgili iken, ikinci öncül –eğer bir *reductio ad impossibile* ifadesi ise– ancak bir mantık kuralı olabilmektedir.⁶⁸⁸ Eğer ikinci öncül gerçekten bir öncülden ziyade mantık kuralı ise, **Epiktetos**'un **Diodoros**'un ikinci öncülü bir öncül olarak sunduğunu söylemesi tuhaftır. Daha tuhaf olanı ise **Epiktetos**'un *Söylevler*'de, **Hrisippos**'un "Ana Argüman"ın ikinci öncülünü reddettiğini söylemesidir.⁶⁸⁹ Zira bir mantık kuralının reddedilmesi, bir öncülün reddedilmesi ile aynı şey değildir.

Michael, buradan hareketle, aleyhte bir delil sunulmadığı müddetçe, ikinci öncülün zamansal ya da kronolojik yorumunun daha makul olduğunu iddia etmektedir.⁶⁹⁰ Mantıksal kuralların reddedilmesi, her zaman ihtimal dahilindedir. Örneğin sezgisel mantıkta mantık kurallarının reddedildiğini görüyoruz⁶⁹¹; o halde **Hrisippos**'un bu mantık kuralını reddettiğine inanmak çok zor değildir. Michael, bu iddiası için somut delil aramaktadır. Bu noktada **Hrisippos**'un görüşlerinin niçin ele alındığına vurgu yapmak gerekebilir. **Hrisippos** hem **Epiktetos**'un "Ana Argüman" hakkındaki fikirlerini aktardığı, hem modaliteler ve gerektirme konusundaki

---

⁶⁸⁵ A.e., s. 234.

⁶⁸⁶ Hatırlanacağı gibi Kneale ve Kneale de "Ana Argüman"ın birinci öncülünü sağlayan örnekler sunarken bu özellikten faydalanmışlardır: Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 120.

⁶⁸⁷ Michael, "What is the Master Argument of Diodorus Cronus", s. 234.

⁶⁸⁸ "Ana Argüman"ın ikinci öncülünün bir önermeden ziyade bir mantık kuralı olarak kabul edilmesi fikrine Hintikka kurgusunda da Rescher kurgusunda da rastlamıştık. Bu bağlamda Michael'ın bu hamlesinin özgün olmadığı söylenebilir.

⁶⁸⁹ Epiktetos, **Söylevler**, s. 262.

⁶⁹⁰ Michael, "What is the Master Argument of Diodorus Cronus", s. 234.

⁶⁹¹ Örneğin " $p \vee \neg p$ " ve " $\neg\neg p \rightarrow p$ ", sezgisel mantıkta kabul edilmeyen kurallardır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Michael A. E. Dummett, **Elements of Intuitionism**, Oxford, Oxford University Press, 1977.

fikirlerini bildiğimiz bir mantıkçı olmasının yanı sıra, **Diodoros** ikinci öncülünü her nasıl yorumladıysa bunun bilgisine de sahip olduğunu rahatlıkla varsayabileceğimiz bir isimdir. Dolayısıyla onun kendi görüşleriyle uyum içinde bir “ikinci öncül” yorumu bulunabilirse, **Diodoros**’un muğlak ikinci öncülü hakkında da daha net bir fikir edinilebilecektir.

Bu bağlamda Michael, daha önce **Hrisippos**’un incelediğimiz “Dion” ve “bu adam” örneğine⁶⁹² başvurmaktadır. Bu örneğe göre söz gelimi “Dion Atina’dadır” önermesinden “Bu adam Atina’dadır” önermesi çıkarılabiliyorken, aynı işlem “Dion ölüdür” önermesinden “Bu adam ölüdür” önermesinin çıkarılması için uygulanamıyordu. Philoponus’un aktarımına göre bunun sebebi, “Dion ölüdür” önermesi mümkün bir önerme iken “Bu adam ölüdür” önermesinin imkansız olmasıdır. Çünkü “Bu adam” ile var olan bir şeye işaret ediyorken “ölüdür” ile var olmayan bir şeye işaret edilmekte; dolayısıyla “Bu adam ölüdür” önermesi ile hem var olan hem de var olmayan bir nesneden bahsetmekteydi.

Yani **Hrisippos**’un burada aslında yaptığı, bir tutarıdan ya da mümkünden, bir tutarsızın ya da imkansızın çıkarılmasına karşı çıkmaktır. Bu sebepten de **Hrisippos**’un, *reductio ad impossibile*’e de karşı çıkması hakkında bildiklerimiz ile uyumlu bir harekettir. Michael, bulduğu bu somut delile dayanarak “Ana Argüman”ın ikinci öncülünün en makul açıklamasının mantıksal yorum olduğunu belirtmektedir.⁶⁹³ Fark edilebileceği gibi **Hrisippos**’un geçerli kullanımına müsaade ettiği ya da etmediği bu çıkarımlar, zamandan tamamen bağımsız olaylardır; bu sebepten bir kronolojik ardışıklık üzerinden bir ikinci öncül yorumu da manasızdır.

Ulaştığı bu sonucun ardından Michael’ın, ikinci öncülü zamansal yorumlayan Rescher inşasını reddedeceğini tahmin etmek zor olmayacaktır. Ancak Michael bunu yaparken, ikinci öncülün zamansal yorumunun, birinci öncülün bir sonucu olduğunu, bu yüzden ikinci öncülün zamansal yorumunun reddedilmesinin aslında birinci

---

⁶⁹² Bkz.: Çalışmamızın 3.2. bölümü; ayrıca bkz.: Martha Kneale, “Logical and Metaphysical Necessity”; Mates, **Stoic Logic**, s. 30.

⁶⁹³ Michael, **a.g.e.**, s. 235.

öncülün de reddedilmesi olduğunu göstermektedir.⁶⁹⁴ Bu sebepten dolayı zamansal yoruma dayalı inşa da gücünü kaybetmektedir.

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi Rescher, “üçüncü halin imkansızlığı” yasasının kısıtlanmamış kullanımını, “Ana Argüman”ın inşasında bir zayıflık olarak görüyordu.⁶⁹⁵ Bu sebepten ötürü, hem “Ana Argüman”ı hem de kendi inşasını kabul edilemez gören Rescher’e Michael, cevap vermektedir. Buna göre Michael, “üçüncü halin imkansızlığı” yasasının kısıtlanmamış kullanımının Rescher’in inşasında temel bir öge olmadığını iddia etmekte, bu türden bir kullanım içermeyen alternatif bir inşa sunmaktadır.⁶⁹⁶ Böylelikle –Rescher’in yaptığı gibi- “üçüncünün olmazlığı yasası”nın kısıtlanmamış kullanımını reddedilmesiyle, “Ana Argüman”ın gücünün eksilmesi riskine de girilmeyecektir.

Bu amaç doğrultusunda Michael bir öneriyle gelmektedir. Buna göre, Rescher’in kendisine ulaşmak için “üçüncü halin imkansızlığı” yasasının kısıtlandırılmamış versiyonunu kullandığı " $(\forall t)(\forall p)((P_t(p) \wedge t \langle t' \rangle \rightarrow T_t(p))$ " önermesine ulaşmak için bütün önermelerin iki değerliliğini varsayması gerekmemektedir. Bu önermenin yalnızca iki değerli önermelerce sağlandığını söylemesi yeterliyken, aslında iki değerli olmayan önermelerin varlığı ya da yokluğuyla ilgili bir iddiada bulunması gereksiz bir adımdır. Bunun yerine önermeye uyan " p_0 "ların kısıtlanması, hem daha pratik ve hem daha az şeyin varsayılmasını gerektirmesi açısından daha makul bir adımdır. Üstelik bu hamle, Michael’a göre Rescher’in inşasının akla yatkınlığını da artırmaktadır.⁶⁹⁷ Öte yandan, Michael’a göre eğer gerçekten çözüm bu yasanın kısıtlanmamış kullanımını varsaymak olsaydı, “Ana Argüman”ın Antik dönemde bilindiğine emin olduğumuz “üçüncü halin imkansızlığı” yasasının ile çözümünü birisi illa önermiş olurdu. Bildiğimiz kadarıyla böyle bir öneri bulunmadığına göre bu yasayı varsaymamak Rescher’in inşasını güçlendirmektedir.⁶⁹⁸

---

⁶⁹⁴ A.e., s. 235.

⁶⁹⁵ Rescher, “A Version of the “Master Argument” of Diodorus”, s. 444.

⁶⁹⁶ Michael, “What is the Master Argument of Diodorus Cronus”, s. 232-235.

⁶⁹⁷ A.e., s. 233.

⁶⁹⁸ A.e., s. 233.

F. S. Michael'ın bu bölümde ele aldığımız inşasına göre **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının bir trilemma olduğu savunulabilir. Ancak bu ispata dayanarak Michael'ın inşasının, “Ana Argüman”ın geçerli bir kurgusu olduğunu kabul edersek birtakım sorunlarla yüzleşmekten kaçamayız.

Öncelikle, şu haliyle ispat, bizi hiç doğru olmayan bir eşitlenmeye mahkum etmektedir. Buna göre, doğru olan her önerme zorunlu, yanlış olan her önerme de imkansızdır. O halde yanlış ve imkansızın hatalı bir şekilde birbiriyle eşitlendiği bu ispata dayanarak, yanlış olmayan her önermenin de doğru olduğu göz önünde bulundurulduğunda şu sonuca ulaşılabilmektedir:⁶⁹⁹ “mümkün”, “zorunlu” ve “doğru” nitelikleri, aslında bambaşka mana ve seviyede değerler olmalarına rağmen, birbirine eş özellikler haline gelmişlerdir. Fakat çalışmamız boyunca verdiğimiz Diodorosçu modal tanımlar göstermektedir ki bu içeriklerin eş olmak bir yana, birbirlerinden tamamen farklı oldukları açıktır, ve bu sebepten asla birbirlerine eşit hale getirilmemeleri gereklidir.

Michael'ın inşasının zayıf yönlerinden biri, “Ana Argüman”ın ikinci öncülünden –en azından açıkça- hiç faydalanmamasıdır. Elimizdeki her malzemenin kullanılması elbette bir gereklilik değildir; ancak **Diodoros** için önemini bildiğimiz modal kavramların ikisini (mümkün ve imkansız) içeren ikinci önermeyi bu inşada yok saymak hiç kuşkusuz inşayı eksik hale getirecektir. Öncüllerden birine dayanmayan bir kurgunun da geçerli olsa bile, **Diodoros**'unkine yakın bir argüman sunması makul görünmemektedir.

Çünkü “ἀκολουθεῖν” fiili eğer çıkarsanmak anlamıyla yorumlanırsa söz konusu öncül modalite-gerektirme ilişkisini, eğer takip etmek anlamıyla yorumlanırsa da bu öncül modalite-zaman ilişkisini konu etmektedir. Dolayısıyla bu fiil her nasıl yorumlanırsa yorumlansın **Diodoros**'un mantığında büyük yeri olan modalite, zaman, gerektirme kavramlarının üçüne de (en kötü ihtimalle en az ikisine) dokunmaktadır. Ayrıca hatırlanacağı üzere **Epiktetos**, **Diodoros**'un argümanı oluştururken birinci ve ikinci öncülün akla yatkinliklarından yola çıktığını, bu ikisinin makul olmalarına dayanarak üçüncü öncülü reddettiğini söylemişti. Bu

---

⁶⁹⁹ Øhrstrom, Hasle, a.g.e., s. 17.

açından bakıldığında da yalnızca birinci ve üçüncü öncülleri kullanarak argümanı ispatlamak çok doğru görünmemekte; Michael'ın attığı bu cesur fakat temelsiz adım, inşayı argümanın orijinaline uygunluk noktasında da şüpheye düşürmektedir.

Diğer zayıf yan ise fazladan hiçbir varsayımda bulunmuyor oluşunu iddia ettiği halde gerçekte pek çok varsayımda bulunması, ancak yalnızca bunların adına varsayım dememesidir. Hatırlanacağı gibi henüz inşasına başlamadan evvel Michael, mevcut inşalardan söz ederken onun inşasını diğerlerinden ayıran özelliklerden biri olarak fazladan bir şey varsaymıyor ya da argümana gelişigüzel eklemeler yapmıyor oluşunu göstermişti.⁷⁰⁰ Ancak önermelere uyguladığı ve inşasında önemli yer tutan iki değerlilik ilkesi, bilhassa **Aristoteles**'in tartışması bağlamında değerlendirildiğinde çok büyük bir varsayımdır.

Çalışmamızın birinci bölümünün üçüncü kısmında ayrıntılı bir şekilde ele alınan yarı bir deniz savaşının olmasının alacağı doğruluk değeri tartışması, Peripatetik Okulun en büyük miraslarından biridir. Dolayısıyla **Diodoros Kronos**'un bu tartışmadan haberdar olmaması neredeyse imkansızdır. Öyle ki, hatırlanacağı gibi **Diodoros**'un “Ana Argüman”ı ortaya atma sebeplerinden birisi olarak bu tartışma gösterilmişti.⁷⁰¹ Dolayısıyla burada önermelerin iki değerliliğinin varsayılmasının ne kadar doğru bir hareket olduğu tartışmalı olduğu gibi fazladan bir varsayım yaptığı da bir o kadar tartışmasızdır.

Michael'ın inşasında ortaya çıkan sorunlardan biri de doğruluğun zamansızlığıdır. “Ana Argüman”ın Michael tarafından yapılan bu inşası, önermelerin zamansal olarak sabit olduğu inşalara örnektir. Bu inşaya göre ifadelerin yapısıyla ilgili yapılan varsayım dolayısıyla önermelerin sahip oldukları doğruluk değerleri dile getirildikleri andan etkilenmeyecek, tabiri caizse “sabit” olacaktır. Øhrstrøm ve Hasle'a göre Michael'ın önermelerin doğasına yönelik yapmış olduğu “zamansal sabitlik” varsayımını kabul etmek için yeterli bir delil bulunmamaktır.⁷⁰²

⁷⁰⁰ Michael, “What is the Master Argument of Diodorus Cronus”, s. 229.

⁷⁰¹ Alexander, In Aristotelis An. Pr. Lib. I Commentarium, ed. Wallies, C.I.A.G. ii (i), s. 20; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 129.

⁷⁰² Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 17.

Öte yandan, birinci bölümde incelediğimiz gibi **Diodoros Kronos**'un “önerme”lerinin bugün bizlerin “önermeli fonksiyon” dediğimiz yapılara tekabül etmesi oldukça makul bir önerme yorumuydu. Nitekim, Sextus Empiricus ve Boethius'un **Diodoros**'un önermelerine verdiği örneklerden aktardıkları da “Şu an gündüzdür”, “Ben tartışıyorum” gibi belli anlarda doğru, diğer anlarda yanlış olan cümlelerdir. Bu örnekler, Michael'ın iddia ettiği gibi önermelerin doğruluk değerleri dile getirildikleri andan etkilenmeyen, sabit ifadelerden daha çok, zamansal fonksiyonlara yakın yapılardır. Mates'in de ifade ettiği gibi, önermeler bazı anlarda doğru, bazı anlarda yanlıştır, diğer bir deyişle doğru veya yanlış “hale gelirler”.⁷⁰³ Bu bağlamda Michael'ın inşasında ele alınan önermelerin, yapısal olarak **Diodoros Kronos**'un önermeleriyle uyumlu olduğu söylenebilir.

Michael'ın kurgusunda yer alan bu doğruluk değerleri dile getirildikleri andan etkilenmeyen, zamansal olarak sabit “önerme”lerin başka sorunlu sonuçları da vardır. “geçmiş”in bu kurgudaki okumasına göre geçmiş, gerçek anlamda bir geçmiş değildir. Çünkü eğer önermelerin doğruluk değerleri söylendikleri andan tamamen bağımsızsa, şeklen geçmişle ilgili gibi görünse de aslında gelecekle ilgili önermelerin de zorunluluğu ileri sürülmüş olur. Bu türden ifadeler, aslında geçmişle değil, gelecekle ilgili kehanetvari ifadelerdir. Bu da geçmişi oldukça gerçek ve somut, deyim yerindeyse “donmuş” olarak alan **Diodoros Kronos**'un birinci öncülü bağlamında reddedilmelidir.⁷⁰⁴

Geleceğin temsili açısından değerlendirildiğinde ise Michael'ın inşası açık bir gelecek fikrini dışarıda bırakmaktadır. Buna göre gelecek de doğrusal bir çizgiden ibarettir ve “Ana Argüman”, bu kurguda da çatallanan zamanı reddetmektedir.⁷⁰⁵ Bu bağlamda Michael'ın, “Ana Argüman” için sunulan tüm kurgularla uyumlu bir gelecek algısı ortaya koyduğu söylenebilir.

---

⁷⁰³ Mates, **Stoic Logic**, s. 36.

⁷⁰⁴ Øhrstrom, Hasle, **a.g.e.**, s. 29.

⁷⁰⁵ Jarmužek, Michael'ın inşasının açık gelecekte ziyade doğrusal bir geleceği varsaydığını iddia etmektedir. R'nin gerçekleşme operatörü olduğu kabulüyle Michael'ın inşasının temel dayanağı “ $\exists_{t_1} \forall_{d_1} (R_{t_1-d_1}(A) \wedge R_{t_1}(A) \wedge R_{t_1+d_1}(A)) \rightarrow \forall_{t_2} R_{t_2}(A)$ ” aksiyomudur.

3.7. Prior

Diodoros Kronos'un “Ana Argüman”ı söz konusu olduğunda Prior, modern mantık tarihindeki en önemli figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamansız bir mantığın, dünya hakkında çok bir şey söyleyemediğine inanan Prior, zamanın mantığa dahil edilmesi konusunda **Diodoros**'la hemfikirdir.⁷⁰⁶

Zaman ve modalite arasındaki ilişki ve modalitenin zaman kipleri üzerinden tanımlanması, Prior'ın da önemsedığı bir konuydu.⁷⁰⁷ Bu çerçevede modal kavramlar için nesnenin doğasına başvurmayan, zamanı modal kavramlarla ilişkilendiren tanımlarıyla döneminin diğer isimlerinden ayırdığımız **Diodoros Kronos**, Prior'ın yapmak istediğini zaten denemiştir. Dolayısıyla **Diodoros**'un “Ana Argüman”ının yeniden kurgulanması, Prior için özellikle önemli ve büyük bir projedir.

Bunların yanı sıra “Ana Argüman”ın belirlenimciliği gerektirmesi de Prior için sorunu ayrıca cazip kılmaktadır. Prior, felsefi ya da daha özelde, dini kaygılarla belirlenimcilik sorununa eğilmiştir. Daha önce belirlenimciliğin yol açtığı ahlaki sorumluluk sorunundan söz etmiştik. Bununla birlikte kişinin inancının ve dolayısıyla cennet ya da cehenneminin de Tanrı tarafından önceden belirlenip belirlenmediği, tüm tek tanrılı sistemler gibi Hristiyanlığın da temel sorularından biridir.⁷⁰⁸ Bu çerçevede bir Hristiyan olan Prior'ın özgür irade ve her şeyi bilen bir Tanrı fikrini tutarlı bir şekilde bir arada savunma ihtiyacı, onu bu sorunları çalışmaya itmiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında Prior'ın hem zamana hem de **Diodoros Kronos**'a olan ilgisinin sebebi, açık hale gelmektedir. Prior'ın “Ana Argüman”ı nasıl kurguladığını incelemeye başlamadan önce “önerme” anlayışından bahsetmeyi de gerekli görüyoruz. Prior, önermelerin zamansal içerikleriyle ilgili olarak Geach'in 14. yüzyıl düşüncesini konu alan bir çalışma⁷⁰⁹ üzerine incelemesindeki şu yoruma dikkat çekmektedir: Bir skolastik dönem mantıkçısı için “Sokrates oturuyor”

⁷⁰⁶ Braüner, Hasle, Øhrstrøm, “Determinism and the Origins of Temporal Logic”, s. 186.

⁷⁰⁷ Øhrstrøm, Hasle, **Temporal Logic**, s. 32.

⁷⁰⁸ Braüner, Hasle, Øhrstrøm, “Determinism and the Origins of Temporal Logic”, s. 188.

⁷⁰⁹ Julius Rudolph Weinberg, “Nicolaus of Autrecourt: A Study in 14th Century Thought”, **Journal of Philosophy** 46 (11), 1949, s. 351-359.

önermesine “*t* anında” gibi bir ekleme yapılması yersizdir; çünkü bu önerme, o dönem mantıkçıların gözünde bir tam önermedir. Bu görüşe göre, bu türden bir önerme, –tıpkı Diodorosçu önermeler gibi- bazen doğru bazen de yanlıştır.⁷¹⁰

Böyle bir önerme-doğruluk ilişkisi fikrinin kendisi için yeni olduğunu belirten Prior, makalenin çıktığı dönemde mantıkçıların önermelerin değiştirilemez bir şekilde doğru ya da yanlış olana kadar tüm zaman referanslarının verilmesine geleneksel anlamda şartlandıklarını ve kendisinin de bu sınıfa dahil olduğunu belirtmektedir.⁷¹¹ Bu görüşü araştırmaya başladığında da izlerin **Aristoteles**’e kadar gittiğini fark etmiştir.⁷¹² **Aristoteles**’e göre de ifadeler veya fikirlerin doğruluk ve yanlışlığı söylendikleri veya ele alındıkları zamana göre farklılık göstermemektedir.

Prior, doğruluğun işte bu türden zamansız gölge olduğu Aristotelesçi kabulü kesinlikle reddetmektedir. Ona göre normal gölgeler mekanda nesnelere nasıl takip ediyorsa, doğruluk da olayları zamanda takip etmektedir. Söz gelimibir “*p*” olayı, “*m*” yıl öncesine göre “*n*” yıl kadar önce olmuşsa, bu “*p*” olayı “*m+n*” yıl önce olmuştur.⁷¹³ Prior, bunun yanında mantığındaki doğruluk değeri değişimini yokmuş gibi kabul ederek doğruluğunu sabit bir değer gibi almasıyla gerçeğin dinamik yönünü yok saydığını belirtmektedir.⁷¹⁴ Buna göre değişmeyen doğrular olduğu gibi değişen doğrular da vardır. Hatırlanacağı gibi **Diodoros**’un tanımlarına verilen örnekler de doğruluk değeri değişimi fikrini destekliyordu. Ayrıca Diodorosçu bir gerektirme önermesinin doğruluğu da, önbileşen ve artbileşenin her anda aldıkları doğruluk değeri tarafından belirleniyordu. Bu bağlamda Prior’ın zamanla sıkı sıkıya ilişkili, oldukça Diodorosçu bir doğruluk anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

İki düşünürün sistemleri arasındaki benzerlikler, bunlarla sınırlı değildir. Prior kendi kurduğu zaman mantığındaki modal kavramların tamamen Diodorosçu

---

⁷¹⁰ Peter Thomas Geach, “Weinberg J.R., Nicolaus of Autrecourt: A Study in 14th Century Thought”, **Mind** 58, 1950, 238, akt. Arthur N. Prior, **Past, Present and Future**, Oxford, Clarendon Press, 1967, s. 15.

⁷¹¹ Arthur N. Prior, **Past, Present and Future**, Oxford, Clarendon Press, 1967, s. 15-16.

⁷¹² **A.e.**, s. 16.

⁷¹³ A.N. Prior, “Time After Time”, **Mind**, New Series, Vol. 67, No. 266, April 1958, s. 246.

⁷¹⁴ Arthur N. Prior, “A Statement of Temporal Realism”, B.J. Copeland, ed., **Logic and Reality: Essays on the Legacy of Arthur Prior**, Oxford, Clarendon Press, 1996, s. 46.

bir şekilde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.⁷¹⁵ Bu bağlamda yalnızca önerme ve doğruluğun değil, modalite kavramında Prior'ın zaman mantığı tarafından kapsandığı söylenebilir.⁷¹⁶ Şimdi bu kavramların “Ana Argüman” inşasında Prior tarafından nasıl kullanıldığını inceleyelim.

Prior, bu ispatta G.H. von Wright'tan⁷¹⁷ devşirdiği, 2 değerli bir mantık sistemi kullanmaktadır.⁷¹⁸ Buna göre bazı semboller şu şekilde tanımlanmaktadır: “ Fp ”, “gelecekte p olacaktır”; “ Np ”,“(şimdi) p değildir”; “ Cpq ”,“ p ise q 'dur”⁷¹⁹; “ Apq ”,“ p veya ⁷²⁰ q 'dur”; “ Kpq ”,“ p ve q 'dur”; “ Epq ”,“ p ancak ve ancak q 'dur” şeklinde okunmalıdır. Diodorosçu modalitelerin gösterilebilmesi açısından bilhassa gerekli olan diğer zamansal operatörler de “ Gp ”,“gelecekte her zaman p olacaktır”; “ Pp ”,“geçmişte p olmuştur”;“ Hp ”, ise “geçmişte hep p olmuştur” anlamlarına gelmektedir. Başka bir deyişle geçmişte p olmayan hiçbir an olmadığını söyleyen “ Hp ”, “ P ” operatörü cinsinden “ NPp ” şeklinde yazılabilir. Modal kavramların gösterimine gelindiğinde ise zorunluluk operatörü “ Lp ”,“(şimdi) p olması zorunludur”; mümkünlük operatörü “ Mp ” ise, “(şimdi) p olması mümkündür” şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu sistemle ilgili dikkat çekilmesi gereken nokta, Diodorosçu modalitelerle gösterdiği uyumluluktur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Prior, kendi sistemindeki modalitelerin Diodorosçu tanımlarıyla anlaşılması gerektiğini belirtiyordu. Buna göre bir “ p ” önermesinin zorunlu olduğunu söyleyen “ Lp ”,“ p 'nin hem şu anda hem de gelecekte doğru olduğunu söylemektedir, yani “ $KpGp$ ” ile eşittir. Bu “ p ” önermesinin mümkün olduğunu söyleyen “ Mp ” ise bu önermenin şu anda veya gelecekte doğru olmasını gerektirmektedir, şu halde “ $ApFp$ ” ile eşittir.

Prior, sistemin iki temel aksiyomunu şu şekilde tanıtmaktadır:⁷²¹

⁷¹⁵ Prior, **Time and Modality**, s. 12.

⁷¹⁶ Øhrström, Hasle, **Temporal Logic**, s. 67.

⁷¹⁷ G.H. von Wright, **An Essay in Modal Logic**, Amsterdam, North Holland Pub. Co., 1951.

⁷¹⁸ Sistemin temel aksiyomlarının türetimi için bkz: “Diodoran Modalities”, s. 207-209.

⁷¹⁹ Burada “ C ” ile sembolleştirilen “eğer...ise” ilişkisi, Filoncu gerektirmez. Diodorosçu gerektirme ise yine burada tanımlanan semboller cinsinden “ $LCpq$ ” veya “ $LNKpNq$ ” şeklinde ifade edilebilir. Prior, “Diodoran Modalities”, s. 206.

⁷²⁰ Buradaki “veya” her iki bileşenin de doğru olmasına müsaade etmektedir.

⁷²¹ Prior, “Diodoran Modalities”, s. 206.

W1: $CpMp$

W2: $EMApqAMpMq$

Buna göre W1, mümkün bir p önermesinin doğru olduğunu belirtmektedir. Bu aksiyomla ilgili getirilen kısıtlama, M yerine F yazıldığında aksiyomun işlememesidir. Çünkü bir p önermesinin şu anda doğru olmasından, gelecekte de doğru olacağı sonucu çıkarılamaz. Bu sebeple bu aksiyomda şu anki mümkünlükten gelecekteki doğruluğa ulaşılamaz; nitekim böyle bir çıkarım Diodorosçu mümkünlük anlayışıyla da uyumsuz olacaktır.

W2 ise, “ p veya q ”nun mümkünlüğünden hareketle p 'nin mümkün olduğunu veya q 'nin mümkün olduğunu söylemektedir. Başka bir deyişle “ p veya q ” eğer mümkünse, p şu anda doğrudur veya gelecekte doğru olacaktır veya q şu anda doğrudur veya gelecekte doğru olacaktır.

Bu iki aksiyoma W3 olarak anılan “ $CMMpMp$ ” aksiyomunun eklenmesiyle yansımali ve geçişli S4 sistemi elde edilir. W1 ve W2'ye W3 yerine Prior'ın W4 dediği “ $CMNMpNmp$ ” aksiyomunun eklenmesiyle ise yine yansımali ve geçişli fakat aynı zamanda bakışimli S5 sistemi elde edilebilir. **Diodoros Kronos** hiçbir yerde yinelemeli modalitelerden bahsetmemektedir, ancak W3, Diodorosçu modaliteler açısından uyumsuz bir sistem önermemektedir. Buna göre eğer bir p önermesinin mümkünlüğü mümkünse, bu p önermesi mümkündür.

Buna karşılık W4'ün, Diodorosçu modaliteler açısından birtakım sorunlar içerdiği söylenebilir. Bu aksiyoma göre eğer bir p önermesinin imkansızlığı mümkünse, bu p önermesi imkansızdır. Diodorosçu mümkün ve imkansız tanımlarıyla yorumlandığında şöyle bir koşul önermesiyle karşılaşırız: Eğer şu anda ve gelecekte ne şu anda ne de gelecekte p olacağı doğruysa, ne şu anda ne de gelecekte p 'dir. Ancak bu koşul önermesini yanlış yapan, yani önbileşeni doğru artbileşeni yanlış yapan bir durum bulunabilir. Bu amaç doğrultusunda şu anda doğru olan bir p önermesi varsayalım. Bu p önermesi, şu andan sonra yanlış olsun ve bir daha asla doğru olmasın. O halde p önermesinin ne şu anda ne de gelecekte doğru olması gelecekte doğrudur. Buna göre de W4'te dile getirilen koşul önermesinin

önbileşeni doğrudur. Öte yandan bu şu anda doğru değildir; dolayısıyla koşul önermesinin artbileşeni yanlıştır. Şu halde W4, Diodorosçu mümkün ve imkansız kavramlarıyla uyumsuz sonuçlara yol açmaktadır ve sistemin bir aksiyomu olamaz.⁷²²

Sistemin dili ve aksiyomlarını bu şekilde tanıtan Prior, ardından “Ana Argüman”ın öncülleri ve sonucuna değinmektedir. Buna göre “Ana Argüman”ın birinci ve ikinci öncüllerini kullanarak üçüncü öncülün yanlışı olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Hatırlanacağı gibi argümanın birinci öncülü, geçmişle ilgili doğru önermelerin zorunluluğunu bildiriyordu. Prior’a göre bu öncül, **Diodoros Kronos**’un zorunlu tanımı ile uyuşmamaktadır. Çünkü **Diodoros Kronos**’un zorunluluk tanımına göre zorunlu bir önerme hem şu anda hem de gelecekte hep doğru olmalıdır. Söz gelimi “Dün okula gittim” önermesi dün okula gittiysem bugün doğrudur; ancak bugün okula gitmezsem aynı önerme yarın söylendiğinde yanlışı olacaktır. Şu halde, **Diodoros**’un birinci öncülde zorunlu olduğunu belirttiği önermeler, geçmiş ve doğru tüm önermeler değildir. Buradan hareketle Prior, “Ana Argüman”ın birinci öncülünün “Geçmişte p olmuştur” türünden önermeler için geçerli olduğunu önermektedir.⁷²³ Ona göre ancak bu türden önermeler, sonsuza kadar doğru ve dolayısıyla zorunlu olabilirler. “Ana Argüman”ın ikinci öncülü ise S4’te olduğu gibi Diodorosçu sistemde de doğrudur. İşte bu iki öncüle dayanarak, “Ana Argüman”ın üçüncü öncülü reddedilmeli, yani **Diodoros**’un mümkün tanımı doğrulanmalıdır.

İspata başlamadan evvel Prior, önemli bir ayrıntıya dikkat çekmektedir. **Diodoros Kronos**’un “mümkün” tanımının ispatlanabilmesi için bu kavramlara dayalı bir ispat sunmak, döngüsel bir hareket olacaktır. Bu sebeple Prior, “Ana Argüman”ın birinci ve ikinci öncüllerinin bu kavramları tanımlamayacak şekilde yeniden yazılması gerektiği kanaatindedir. Buna göre birinci öncül, “bir şey geçmişte olmuşsa onun olmaması olamaz”; ikinci öncül ise, “eğer bir şey imkansızsa, bu şeyi zorunlu olarak gerektiren her şey de imkansızdır” şeklinde ifade edilebilir.⁷²⁴

---

⁷²² Prior, “Diodoran Modalities”, s. 208.

⁷²³ A.e., s. 210.

⁷²⁴ A.e., s. 210.

Fakat birinci ve ikinci öncülde yapılan bu değişikliklere rağmen yalnızca bunları kullanarak “Ana Argüman” istenilen sonucu verecek şekilde inşa edilememektedir. Öte yandan **Diodoros Kronos** “Ana Argüman”ı ortaya attığında bu iki öncülün kabul edilmesi durumunda sonucun takip ettiği açıktır. Nitekim birinci bölümde de dikkat çektiğimiz gibi, “Ana Argüman”ı reddettiği iletilen isimlerin hiçbiri argümanın yapısına karşı çıkmamış, itirazlarını öncüllere yönlendirmişlerdir. Demek oluyor ki **Diodoros**, bugün bize görüldüğünden çok daha reddedilemez bir argüman ortaya koymuştur. Bu çerçevede Prior, gerçekleşmeyecek şeylerin imkansız olduğunun gösterilebilmesi için bu düşünürlerin zamanla ilgili birtakım ortak kabulleri olduğunu düşünmektedir. O halde “Ana Argüman”ın o gün işlediği derecede işleyebilmesi için, başka bir deyişle o kadar inkar edilemez olması için zamanla ilgili birtakım varsayımlarda bulunmak gereklidir.

Prior’a göre “Ana Argüman”a eklenecek iki yeni öncül, bu hedef için yeterlidir. Bunlardan ilki, (c), gerçekleşen bir şeyin gerçekleşeceğinin, geçmiş her anda doğru olduğunu söylemektedir. (d) ise şimdi doğru olmayan ve gelecekte de asla doğru olmayacak bir şeyin, olmayacağıının geçmişte doğru olduğunu belirtmektedir.⁷²⁵ Prior inşası, esasen bu iki öncülü temel almaktadır. Zira bu öncüller olmadan inşası, hedeflenen sonucu gerektirmemektedir.

Prior’ın bu iki eklemesiyle birlikte “Ana Argüman”ın öncülleri ve ulaşılmak istenen sonuç (z), yukarıda tanımlanan dilde şu şekilde yazılabilir:⁷²⁶

Birinci öncül: *CPpNMNPp*

İkinci öncül: *CNMqCLCpqNMP*

Üçüncü öncül: *CpHFp*

Dördüncü öncül: *CKNpNFpPNFp*

(z): *CKNpNFpNMP*

Buna göre Prior, “Ana Argüman” inşasını şu şekilde sunmaktadır:

---

⁷²⁵ A.e., s. 210.

⁷²⁶ A.e., s. 211.

1. $CCpqCCqrCpr$
2. $CCpCqrCqCpr$ ⁷²⁷

“Ana Argüman”ın birinci öncülünde “ p ” yerine “ NFp ” yazılırsa “ $CPNFpNMNPNFp$ ”ye ulaşılır. Bu önermede “ H ”yi, bu operatörü tanımlarken kendisine eşit olduğunu belirttiğimiz “ NPN ” yerine yazarsak 3. basamağa ulaşılır:

3. $CPNFpNMHFp$

Bu 3. basamak, şu türden bir gerektirmeden söz etmektedir: “Gelecekte p olmayacağını şu anda doğru olmasının geçmişte de doğru olmasından, p ’nin gelecekte doğru olmasının geçmişte hep doğru olduğunun imkansızlığı gösterilebilir.” Şimdi, 1. basamakta yer alan “ p ”ler “ $KNpNFp$ ”; “ q ”lar “ $PNFp$ ” ve “ r ”ler “ $NMHFp$ ” ile değiştirilerek tekrar yazılırsa “ $CCKNpNFpPNFpCCPNFpNMHFpCKNpNFpNMHFp$ ” önermesine ulaşılacaktır. Bu önermenin “Ana Argüman”a Prior tarafından eklenen dördüncü öncül ve 3. basamak ile Modus Ponens işlemine sokulmasıyla 4. basamağa ulaşılacaktır:

4. $CKNpNFpNMHFp$

Burada 1. basamakta yer alan teoremden “ p ” yerine “ $KNpNFp$ ”, “ q ” yerine “ $NMHFp$ ” ve “ r ” yerine de “ $CLCpHFpNMP$ ” yazılarak “ $CCKNpNFpNMHFpCCNMHFpCLCpHFpNMPCKNpNFpCLCpHFpNMP$ ” önermesine ulaşılır. Bu önermenin “Ana Argüman”ın ikinci öncülüyle girdiği Modus Ponens işleminden çıkan sonuçta ise “ q ”lar “ HFp ” ile değiştirilirse 5. basamağa ulaşılır:

5. $CKNpNFpCLCpHFpNMP$

Prior’ın daha önce tanımlamış olduğu “L kuralı” ispatın 6. basamağı verir.

6. $LCpHFp$

---

⁷²⁷ Prior’ın ispatında 1. ve 2. adımlarda yer alan bu iki önerme, temel teoremlerden olan “ $(p \rightarrow q) \rightarrow ((q \rightarrow r) \rightarrow (p \rightarrow r))$ ” ve “ $(p \rightarrow (q \rightarrow r)) \rightarrow (q \rightarrow (p \rightarrow r))$ ” dir.

2. basamakta “*p*”ler yerine “*KNpNFp*”, “*q*”lar yerine “*LCpHFp*” ve “*r*”ler yerine de “*NMp*” yazılarak ulaşılan sonuca 5. ve 6. basamaklarla Modus Ponens işlemleri uygulanır. Böylelikle Prior’ın (z) şeklinde sembolleştirdiği “*CKNpNFpNMp*” sonucuna ulaşılmış olur. Buna göre eğer hem *Np* ve *NFp* ise *NMp*’dir. Yani konuşma diline tercüme edildiğinde bu önerme, “Eğer *p* değilse ve gelecekte de *p* olmayacaksa, *p* mümkün değildir” demektir.

Sembolik olarak bu şekilde ifade ettiğimiz ispat, bir örnekle daha iyi açıklanabilir. Bu amaç doğrultusunda **Filon**’un **Diodoros Kronos**’un mümkün tanımına karşılık verdiği deniz kabuğu örneğini hatırlayalım. Buna göre denizin dibinde duran bir deniz kabuğu varsayalım. Bu deniz kabuğu şu anda görülmüyordur ve gelecekte de asla görülmeyecektir. **Filon**, şu anda görülmeyen ve gelecekte de asla görülmeyecek olan bu deniz kabuğunun yine de “görülebileceğini” savunmaktaydı.⁷²⁸

Şimdi, Prior tarafından “Ana Argüman” a eklenen dördüncü öncüle göre eğer bu deniz kabuğu şu anda görülmüyorsa ve gelecekte de görülmeyecekse, onun gelecekte görülmeyeceği geçmişte doğrudur. Argümanın birinci öncülüne göre ise onun görülmeyeceğinin, geçmişte doğru olmaması olamaz. Başka bir deyişle, onun görülmeyeceğinin doğru olmadığını söyleyen önerme, imkansızdır. Öte yandan yine Prior’ın eklediği üçüncü önerme sebebiyle, deniz kabuğunun şu an görüldüğünü söyleyen önerme, deniz kabuğunun gelecekte görüleceğinin geçmişte hep doğru olduğunu söyleyen imkansız önermeyi gerektirmektedir. Ancak **Diodoros Kronos**’un ikinci öncülüne göre imkansız bir önermeyi gerektiren önermeler de imkansız olmalıydı. Sonuç olarak, deniz kabuğunun görüldüğünü söyleyen önerme de imkansız olmalıdır.⁷²⁹

Yukarıda hem formel olarak hem de bir örnek üzerinden aktarılan Prior’ın bu inşası, **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ının üçüncü öncülünü reddetmeyi ve bu sayede **Diodoros Kronos**’un mümkün tanımını doğrulamayı başarmaktadır. Ancak bunu yaparken “Ana Argüman”ın içermediği birtakım kurallara dayanmaktadır.

⁷²⁸ Richard Sorabji, **Time, Creation and the Continuum: Theories in Antiquity and the Early Middle Ages**, 1983, London, Duckworth Publishers, s. 90-92.

⁷²⁹ Prior, “Diodoran Modalities”, s. 210-211.

İspatın birinci ve ikinci adımı, birer teorem olduğu için Prior'ın bunları kullanmasında elbette bir sakınca bulunmamaktadır. Prior'ın "L kuralı" şeklinde tanımladığı çıkarım temelde α eğer sistemin bir teziyse $L\alpha$ da sistemin bir tezidir demektir. Buna göre sistemde hep doğru olan bir formül, zorunlu olarak doğrudur. bu kural da, Diodorosçu zorunluluk tanımı ile uyumlu olduğu için tartışmalı bir sonuca sebep olmamaktadır.⁷³⁰

Öte yandan ispatta sorgulanabilecek 2 adımdan söz edebiliriz. Bunlar, Prior'ın "Ana Argüman"ın birer parçası olduğunu öne sürdüğü üçüncü ve dördüncü öncüllerdir. Prior'a göre bu öncüller yalnızca argümanın sahibi olan **Diodoros Kronos** değil, argümana itiraz eden **Kleanthes**, **Hrisippos** ve onların takipçileri tarafından da kabul edilmiştir.⁷³¹

Prior, modal kavram tanımlarını kullanmayarak döngüsellğe düşmediğini iddia etse de argümanın birinci öncülündeki zorunluluğu "olmaması olamaz"lığı şeklinde anlaması esasen modal bir kavrama yer verdiği anlamına gelmektedir. Buna göre olması zorunludur. Bu bağlamda oldukça döngüsel ve hatta belirlenimci olduğu iddia edilebilir.⁷³²

Prior'ın iki değerli mantık sisteminde verdiği ispat bu şekildedir. Peki, eğer "üçüncü halin imkansızlığı" ilkesi reddedilirse ne olur? Prior'a göre onun kurgusunda "Ana Argüman"ın sonucunu reddetmek isteyen birisi, 4 öncülden en az birini reddetmelidir. Prior, bunun yapılabileceği 2 yol önermektedir.⁷³³ Bunlardan ilkinde göre "üçüncü halin imkansızlığı" ilkesi reddedilir. Bu durumda " p " eğer olumsal bir ifade ise " p olacak" ve " $\neg p$ olacak" ifadelerinin ikisi de doğru veya yanlış değildir. Bu da "üçüncü halin imkansızlığı" ilkesini örtük bir şekilde içeren (d) öncülünün reddedilmesi anlamına gelmektedir.

---

⁷³⁰ Burada bütünlüğü bozmamak adına yer vermediğimiz L kuralının türetimi aynı makalede gösterilmektedir. L kuralının türetilebilmesi için G kuralı varsayılmaktadır. Bu kurala göre her zaman doğru olan bir önermenin her zaman doğru olduğunu söyleyen bir önerme de her zaman doğrudur. Prior, "Diodoran Implication", s. 207.

⁷³¹ "Diodoran Modalities", s. 211.

⁷³² "cannot not have been the case"

⁷³³ Prior, **Past, Present and Future**, s. 132-136.

Prior'ın önerdiği ikinci yola göre ise "üçüncü halin imkansızlığı" ilkesi tutulur ve olumsal " p " önermesinin doğruluk değeri şu kuralla uyumlu bir şekilde atanır:

" p olmayacak" ve " $\neg p$ olmayacak" doğru iken

" p olacak" ve " $\neg p$ olacak" yanlış olsun.

" p " önermesinin doğruluk değeriyle ilgili varsayılan bu kabul, (c) öncülünün reddedilmesi anlamına gelecek ve bu sayede üçüncü bir doğruluk değerine ihtiyaç kalmayacaktır. Bu durumda üçüncü halin imkansızlığı ilkesi kurtulmuş olacak ve her önerme doğru veya yanlış olacaktır.⁷³⁴

Sutula ise üçüncü halin imkansızlığı ilkesine dokunmadan üçüncü bir yol önermektedir. Ancak bu itiraz için zamanın yoğun olduğunun varsayılması gerekmektedir. Buna göre örneğin her "a" ile "b" anının arasında bir "c" anı olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımla Sutula'nın örneği şöyledir:⁷³⁵

Bir mutasyon sonucu t_0 anında 10 bacaklı fareler doğsun ve hızlı çoğalmaları dolayısıyla t_0 anından sonra da hep görülsünler. Bu durumu ifade eden " p " önermesi, "10 bacaklı fare yoktur" anlamına gelsin. " p " önermesi, mutasyonun gerçekleştiği t_0 'dan önce hep doğrudur. Buna karşılık t_0 'da ve t_0 sonrasında bu fareler görüldüğü için hep yanlıştır. Bu durumda şu anda " p " yanlıştır ve " Fp " de yanlıştır. Buna göre de (d) öncülündeki önbileşen doğrudur. Şimdi (d)'deki artbileşenin de doğru olduğunu varsayalım, yani " $P\neg Fp$ " olsun. Bu durumda t_0 'dan önceki bir anda gelecekte " p "nin olmayacağına doğru olması gerekmektedir. Diyelim t_0 'dan önceki bu an t_n olsun. Eğer t_0 'da " $P\neg Fp$ " doğru ise önceki bir an olan t_n 'de " $\neg Fp$ " olması gerekir. Zamanın yoğun olduğu varsayımı ile t_n ile t_0 arasında konumlanan bir t_c anı varsayalım. t_n 'de " $\neg Fp$ " olduğuna göre t_n 'den sonra gelen bir an olan t_c 'de " $\neg p$ " olması gerekir. Ancak t_c , t_0 'dan önce gelen bir an olduğu ve 10 bacaklı fareler t_0 anı itibari ile görülmeye başladığı için t_c 'de " $\neg p$ " değil, " p " olmalıdır. Bu sebeple (d) öncülü üçüncü halin imkansızlığı reddedilmeden reddedilebilmektedir. Böylelikle de

⁷³⁴ Prior, **a.g.e.**, s. 136.

⁷³⁵ Sutula, **a.g.e.**, s. 329.

belirlenimci (z) sonucundan kaçmanın yolu üçüncü halin imkansızlığı ilkesinden vazgeçmeden bulunabilmiş olur.

Peki, iki değerli sistemlerin dışında “Ana Argüman”ın bir inşası yapılabilir mi? Bu soru, bizleri muhakkak gelecekle ilgili olumsal önermeler ve çok değerli mantık sistemlerine götürecektir. Şimdi bu sistemlerden ve Prior’ın bu konudaki görüşlerinden söz edelim.⁷³⁶

Üç değerli mantık sisteminde “Ana Argüman”

Üç değerli mantık, önermelere doğruluk ve yanlışlığın yanı sıra üçüncü bir doğruluk değeri olarak “nötr”lüğün atanabildiği sistemdir. Ne türden önermelerin nötr olduğu sorusu, elbette ilk bölümde incelemiş olduğumuz yarın bir deniz savaşı olup olmayacağı örneğini hatırlatmaktadır. **Aristoteles**’in bu örneği uyarınca geleceğin açık olduğunu varsayalım. Şu halde gelecekteki bir deniz savaşının olması da “*MFp*” olmaması da “*MNFp*” mümkündür. Peki, *p* önermesinin alacağı doğruluk değeri nedir?

Prior’a göre *p*’nin hiçbir doğruluk değeri olmadığı söylenemez. Çünkü *p*, dile getirilebilen, hakkında konuşulabilen, anlamlı bir önermedir. Öte yandan *p*, henüz gerçekleşmiş bir olgu olmadığı gibi, $\neg p$ de henüz gerçekleşmiş değildir. Başka bir deyişle *p* doğru değildir, ancak *p* yanlış da değildir; daha da önemlisi *p* bir doğruluk değerinden muaf da değildir. İşte bu tür önermelerin alacağı doğruluk değeri “nötr” olmalıdır.⁷³⁷

İşte bir doğruluk değeri olarak “nötr”ün mantığımıza dahil edilmesi **Aristoteles**’in sorusunun başlattığı bu tartışmanın ürünüdür. Yarın bir deniz savaşı olup olmayacağı sorusu, felsefe tarihinde üç değerli mantık hakkında yöneltilen, bildiğimiz ilk sorudur. Bu bağlamda **Aristoteles**’in *Yorum Üzerine*’de yer alan bu metni, **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ıyla ilişkisinin yanı sıra kendisinden

⁷³⁶ Prior’ın 3 değerli mantık hakkındaki görüşleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Arthur N. Prior, “Three-valued Logic and Future Contingents”, *Philosophical Quarterly*, October 1953; Arthur N. Prior, **Time and Modality**, 1957, Oxford: Clarendon Press.

⁷³⁷ Prior, **Time and Modality**, s. 86.

yüzyıllar sonra ortaya çıkacak üç değerli mantığın temellerini atması sebebiyle de büyük öneme sahiptir.

Aristoteles, bu tartışmada “Yarın bir deniz savaşı olacaktır” önermesine bugünden doğru veya yanlış denilip denemeyeceğini tartışıyordu. Çünkü her önerme, doğru veya yanlış olmak zorundaydı. **Aristoteles**’in tartışmanın nihayetinde ulaştığı sonuç, her iki doğruluk değerinin de bu türden bir önermeye atfedilemeyeceği olmuştu. Demek oluyor ki, doğruluğu henüz belirlenmemiş, geleceğe yönelik olumsal önermelerin doğruluk değeri “nötr”dür. Peki, eğer gelecekte gerçekleşecek veya gerçekleşmeyecek olayların şimdiki doğruluk değeri nötrse, “Ana Argüman” böyle bir sistemde nasıl yorumlanabilir?

Prior’a göre bu konuda ilk akla gelen, üçüncü öncülün hala kabul edilip edilmeyeceğidir. Prior’ın **Diodoros Kronos**’un zamanla ilgili kabullerinden biri olduğunu iddia ettiği üçüncü öncül, gerçekleşen olayların gerçekleşeceğinin geçmişte de doğru olduğunu söylüyordu. Buna göre şu anda doğru olan bir A olayının gerçekleşeceği geçmişte de doğrudur. Bu açıdan bakıldığında söz konusu öncül, geleceğe ait olumsal bir ifadenin alacağı doğruluk değerinin önceden belirlenmiş olması gibi anlaşılabilir. Ancak Prior bu durumu farklı bir şekilde açıklamaktadır. Üçüncü öncülü sembollerle “ $CpHFp$ ” şeklinde göstermiştik. Yani eğer p ise, p ’nin gelecekte doğru olacağı geçmişte de doğru idi. Bu haliyle değerlendirildiğinde üçüncü öncül, üç değerli mantık sistemiyle uyumsuz bir şey söylüyor gibi anlaşılabilir. Ancak Prior’a göre bu uyumsuzluk, öncülün ifade ediliş şeklinden kaynaklanmaktadır. Bu sebepten dolayı Prior, “ $CpHFp$ ” öncülünü olduğu gibi almak yerine, eşleniği olan “ $CpNPNFp$ ” şeklinde okumayı önermektedir. Buna göre eğer p ise, p ’nin gelecekte yanlış olacağının geçmişte doğru olduğu bir an bulunmamaktadır. Ve eğer üçüncü öncül, “ $CpHFp$ ” değil de “ $CpNPNFp$ ” şeklinde okunursa üç değerli mantık sisteminde de kabul edilmelidir.⁷³⁸ Çünkü üç değerli bir mantık sisteminde de bir A olayı olduğunda, geçmişte “Gelecekte A olmayacaktır” önermesinin doğru olduğu bir an bulunmamaktadır. Sonuç olarak, üçüncü öncül, üç değerli mantık sistemleriyle uyumludur.

⁷³⁸ Prior, “Diodoran Modalities”, s. 212.

Üçüncü öncülün üç değerli mantık sisteminde geçerliliğini gösteren Prior, şimdi de “Ana Argüman”ın sonucuna bu sistemde ne olacağını sorgulamaktadır. “Ana Argüman”ın sonucu, şu anda gerçekleşmeyen ve gelecekte de gerçekleşmeyecek olan şeylerin imkansız olduğunu söylüyordu. Prior, bu sonuçta da üç değerli mantık açısından bir sorun olmadığına inanmaktadır. Ona göre bir olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirlendikten sonra mümkünlük sorusu ortadan kalkmaktadır, ve aslında **Diodoros Kronos**’un da iddiası budur.

Peki, aynı durum **Diodoros Kronos**’un mümkün tanımı için de söylenebilir mi? Başka bir deyişle “ $CKNpNFpNMP$ ” için kabul edilen, bu ifadenin tam devriği olan “ $CMpKpFp$ ” için de kabul edilebilir mi? Şimdi eğer p ’nin şu anda ve gelecekteki doğruluk değerleri –doğru veya yanlış- belirliyse, bu gerektirme doğrudur. Buna karşılık, eğer p ’nin şimdiki ve gelecekteki doğruluk değeri henüz belli değilse, gerektirme doğru olamaz. Şöyle ki, eğer koşul önermesinin önbişeni, yani şu anda veya gelecekte p olup olmayacağı henüz bilinmiyorsa, koşul önermesinin artbişeni, yani p ’nin imkansızlığını bildiren önerme, yanlıştır. Bileşenleri bu doğruluk değerlerini alan bir koşul önermesi de

	D	N	Y
D	D	N	Y
N	D	D	N
Y	D	D	D

Şekil 3.1. 3 değerli mantıkta gerektirme için doğruluk tablosu.

Lukasiewicz'in gerektirme işlemi için verdiği doğruluk değeri tablosu⁷³⁹ gereğince nötrdür; dolayısıyla doğru değildir.⁷⁴⁰

Deniz kabuğu örneği üzerinden aktarmak gerekirse, bu iki durum arasındaki fark şöyle gösterilebilir. İlk koşul önermesi olan “*CKNpNFpNMP*”, eğer önbileşeni belirli bir doğruluk değerine sahipse Prior'a göre üç değerli mantıkta kabul edilebilir. Yani eğer deniz kabuğu şu anda görülmüyorsa ve gelecekte de görülmeyecekse, görülmesi imkansızdır. Öte yandan “*CMpKpFp*” önermesi için deniz kabuğunun görülüp görülmeyeceği henüz belirlenmediği için görülmesinin mümkünlüğü de belirsizdir. Dolayısıyla deniz kabuğunun görülmesinin imkansız olduğunu söyleyen önerme yanlıştır. Bu sebeple “Eğer deniz kabuğu görülmüyorsa ve görülmeyecekse, onun görülmesi imkansızdır” diyen önerme, doğru değil nötrdür.⁷⁴¹

Böylelikle üçüncü öncülün üç değerli mantık sistemiyle herhangi bir uyumsuzluk oluşturmadığı gösterilmiş oldu. Prior, bu sebeple **Diodoros Kronos**'un ulaştığı sonucu reddetmenin üçüncü değil, yine inşaya kendisinin eklediği dördüncü öncülün reddedilmesinden geçtiğini önermektedir.⁷⁴² Bu durumda “*CKNpNFpPNFp*” önermesinin her koşulda doğru olduğu reddedilebilir. Şöyle ki bir önerme şu anda doğru değilse ve gelecekte doğru olmayacaksa, bu önermenin geçmişte –o ana göre- gelecekte bir anda asla doğru olmayacağı doğrudur. Yani eğer deniz kabuğu şu anda görülmüyorsa ve gelecekte de asla görülmeyecekse, onun görülmeyeceği geçmiş anlarda da doğrudur. Öte yandan bu doğruluk kesin değilse, deniz kabuğunun görülmüyor olduğu ve görülmeyeceği de kesin doğru değildir. Ancak bu, doğru olamadığı gibi yanlış da olamaz; ancak nötr olabilir. Bu sebeple “Ana Argüman”ın doğruluğu, bu sistemde gösterilememektedir.⁷⁴³

Prior'ın bu inşası, gerek kronolojik olarak öncü olması gerekse içerdiği ilginç fikirler dolayısıyla pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Şimdi “Ana Argüman”a alternatif inşalar öneren isimlerinkiler başta olmak üzere, Prior'ın inşasına yöneltilen eleştirileri ve bu eleştirilerin haklılığını inceleyelim.

⁷³⁹ Prior, **Time and Modality**, s. 89.

⁷⁴⁰ Prior, “Diodoran Modalities”, s. 212.

⁷⁴¹ **A.e.**, s. 212.

⁷⁴² **A.e.**, s. 213.

⁷⁴³ Prior, **Time and Modality**, s. 87-88.

Prior'ın kurguladığı haliyle “Ana Argüman”daki en büyük sorun, şüphesiz argümana eklediği öncüllerdir. Her iki öncül de döngüseldir ve her ikisinin de belirlenimci sonuçları vardır. Hatırlanacağı gibi **Diodoros Kronos**'a ait hiçbir tanım veya ispatta döngüsellik yoktu ve onun tanımlarını özel yapan da bu döngüsellikten uzak doğalarıydı. Bu bağlamda Prior'ın kurgusunun argümanın orijinal haline yakın olmaması, oldukça muhtemeldir.

Söz konusu kurguyla ilgili ortaya çıkan bir diğer problem de birinci öncüldeki geçmişle ilgili önermelerin adeta yeni bir içerik kazandırılarak anlaşılmasıdır. Hintikka'ya göre, Prior'ın yorumu, **Diodoros Kronos**'un gelecekle ilgili geçmişte yapılan kehanetlerin doğruluyla ilgili bir ifadeden “Ana Argüman”ın birinci öncülündeki geçmiş doğru önermelerle aynı şeyi anladığı varsayımına dayanmaktadır. Buna göre, Prior'ın inşası da sahte bir biçimde geçmişle ilgili önermelerle gerçekten geçmişle ilgili önermeleri ayırt edememektedir.⁷⁴⁴

Söz gelimi, “Dünyanın sonunun geleceği geçmişte hep doğru olmuştur” ($P \rightarrow Fq$), gibi bir önerme, geçmiş zaman kipinde çekilidir; ancak gelecekle ilgili bir iddia barındırmaktadır. Bu türden bir önerme, doğru olsa dahi, gerçekten geçmişte olan bir olaya işaret etmediği için zorunluluğu reddedilmelidir. Buna göre $\neg q$, $\neg Fq$ hatta $P \rightarrow Fq$ önermelerini kabul etsek bile Dünyanın sonunun gelmemesine prensipte kavramsal bir olumsuzluk atamamak için hiçbir sebep⁷⁴⁵ bulunmamaktadır. Bu sebepten **Diodoros**'un birinci öncülünün Prior'ın inşasındaki kullanım şekli de sorgulamaya açıktır.⁷⁴⁶ Bu fikrin mantıksal olarak sorunlu sonuçları olmasının yanı sıra tarihsel olarak da bu fikri destekleyen bir metin bulunmamaktadır.⁷⁴⁷

Hintikka'nın bu itirazına karşı çıkan Sutula, bunun tamamen tarihsel bir eleştiri olduğunu ve Prior'ın kurgusunun gücünü etkilemeyeceğini belirtmektedir.⁷⁴⁸ Sutula, Hintikka'nın itirazını şöyle eleştirmektedir. Denizin dibinde duran, asla görülmeyecek bir deniz kabuğu varsayalım. Ve bu deniz kabuğunun gelecekte

⁷⁴⁴ Øhrstrøm, Hasle, **Temporal Logic**, s. 29.

⁷⁴⁵ Bu argüman özelinde bilimsel sebepler dışında bırakılmaktadır.

⁷⁴⁶ Øhrstrøm, Hasle, **Temporal Logic**, s. 29.

⁷⁴⁷ Hintikka, “Aristotle and the “Master Argument” of Diodorus”, s. 101.

⁷⁴⁸ Sutula, **a.g.e.**, s. 326.

görülmeceği, Prior'ın varsayımıyla uyumlu olarak geçmişte de doğru olsun. Buna göre “gelecekte deniz kabuğu görülmeyecektir” önermesi geçmişte doğrudur. Şimdi bu önerme, bugünden 10 gün önceden doğru olsun. Deniz kabuğu da 9 gün öncesinden beridir görülmemiş olsun. Şu halde varsayılan önerme, 5 gün önce de doğru olmaya devam etmektedir. Hintikka'nın itirazındaki kaygısı, bu önermenin gerçekten geçmiş olmama ihtimalidir. Ancak Sutula'ya göre burada gerçekten geçmiş olan bir önermeden yine geçmişle ilgili bir çıkarım yapılmaktadır. Bu itiraza göre Hintikka'nın kaygısı ve dolayısıyla itirazı haksızdır.⁷⁴⁹

Öte yandan Sutula'nın Prior savunması, oldukça güçlü bir varsayımın yalnızca bir kısmından, hatta en masum kısmından söz etmektedir. Çünkü Prior'ın eklediği öncül, Sutula'nın ifade ettiği gibi, geçmişten hareketle yalnızca geçmiş hakkında bir çıkarım yapmakla kalmamaktadır. Bu öncül, gerçekten geçmiş hakkında olmayan önermeleri geçmişle ilgili gibi göstermekte ve bu önermelerin doğruluk ve zorunluluğuna dayanarak da gelecek hakkında bir iddiada bulunmaktadır. Sonuç olarak da Hintikka'nın eleştirisi, güçlülüğünü korumaktadır.

Prior'ın zorunluluk anlayışına göre ise “*p*” eğer geçmiş zaman kipinde çekilmiş bir önerme ise, birinci öncüle göre bu “*p*”den “*Lp*”ye ulaşılabilir. Bunun sebebi, geçmişle ilgili açık alternatifler ya da alternatiflerden söz edilememesidir. Bu fikre göre geçmişle ilgili “mümkün” olduğunu söylediğimiz şeyler, esasen epistemolojimizin kısıtlı oluşu kaynaklıdır. Örneğin Sezar'ın çocukken kabakulak olduğunun veya olmadığına “mümkün” olduğu söylenebilir. Fakat burada söz edilen “mümkünlük”, oldukça görel ve öznel bir mümkünlük anlayışıdır. Çünkü konu hakkında malumata sahip birisi böyle bir konuda kendisine yöneltilen soruda mümkünlerden söz etmez; mümkünlük, bilgisi olmayan kişiler için geçerlidir. O halde burada mümkün olduğu iddia edilen olay, gerçekten olandan farklı alternatiflere artık açık değildir.⁷⁵⁰ Başka bir deyişle olan yine zorunludur; bizim bu konuda bilgimizin bulunmaması, geçmişte olup biten bu olayı olumsal yapmamaktadır.

---

⁷⁴⁹ Sutula, **a.g.e.**, s. 327.

⁷⁵⁰ Prior, **Time and Modality**, s. 90.

Bu geçmiş anlayışına göre, geçmişteki olaylar için alternatiflerden söz edilememektedir. Yani geçmişin zorunluluğu, geçmiş olmasından gelmektedir. Buna rağmen Prior'ın “ p ” önermesinden söz ederken niçin geçmiş değil de “geçmiş zaman kipinde çekilmiş” önermeleri gündeme getirerek argümana dahil ettiği, merak konusudur.

İnşadaki diğer zayıf nokta ise, “şu anda p değildir” ile “şu anda değil p 'dir” arasında net bir ayrım yapmamasıdır. Bu muğlaklığın sonucunda Prior, “üçüncü halin imkansızlığı” yasaının uygulanabilirliği hakkında feragat etmektedir.⁷⁵¹ Buna göre yukarıdaki ifadelerin ikincisinde “ p ” önermesi yanlışken, ilk önermede yalnızca doğru olmadığı belirtilmektedir. Sonuç olarak da “ p ”nin yanlışlığı kesin değildir, ne doğru ne de yanlış olabilir. Bu yorum, tabii ki ilk sırada verilen iki değerli inşa için geçerlidir.

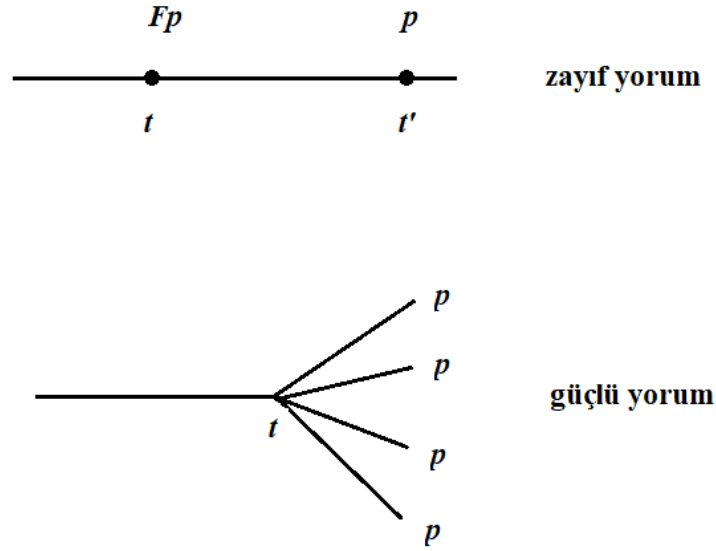
Prior'ın iddiasında haklı olduğu ve gerçekten de “Ana Argüman” ortaya atılırken ne doğru ne yanlış olan önermelerin göz önünde bulundurulmadığı varsayıldığında “ $P(p_0) \wedge \neg(\exists t)I_t(p_0)$ ” öncülü, doğru olmadığı gibi kesinlikle yanlış önerme veya önermelerin varlığından söz ediyor gibi görülecektir. Ancak her ne kadar orijinalinin bunu amaçlamadığını iddia etse de Michael, kendi versiyonunda bu öncülü ne doğru ne de yanlış önermeler tarafından da doğrulanabilecek şekilde oluşturmuştur. Bu sebeple Prior'ın iddiasını kabul ederse bu türden önermeleri devre dışı bırakmak için bu öncülü yeniden formüle etmesi gerekmektedir. Fakat o, bunun yerine bu öncüde mümkünlüğü varsayılan önermelerden, yani “ p_0 ”dan, “iki değerli önerme”leri anlamamızı önermektedir.⁷⁵² Bu sayede, doğru olmayan önermelerin yanlışlığı garanti altına alınacaktır.

Jarmužek ise Prior'ın ortaya koyduğu “Ana Argüman” kurgusuna zaman ve modalite ilişkisi açısından yaklaşmaktadır. Buna göre Prior'ın inşası, görüldüğü kadar masum değildir. Bu bağlamda modal kelimelerin zayıf ve güçlü iki farklı okuması mümkündür. Zayıf okumaya göre “ t ” anında “ Fp ” önermesinin doğru olması demek, gelecek bir “ t ” anına “ t ” anından erişilebildiği varsayımıyla “ p ”

⁷⁵¹ Rescher, “A Version of the “Master Argument” of Diodorus”, s. 438.

⁷⁵² Michael, “What is the Master Argument of Diodorus Cronus”, s. 231.

önermesinin “ t ” anında doğru olduğunu söylemektedir. Ancak bu türden bir okuma, “Gelecekte p olacaktır”dan oldukça farklıdır. Çünkü gelecekte “ p ” olacağını söylemek çatallanan her zamanda “ p ”nin doğru olacağını söylemektedir.⁷⁵³ Aradaki fark basit bir çizimle şöyle gösterilebilir:

Şekil 3.2. F operatörünün zayıf ve güçlü yorumu.

Ancak Prior’ın varsaydığı “ $A \rightarrow HFA$ ” gibi bir önerme, çatallanan zamanı dışarıda bırakmakta ve nihayetinde geleceğin kapalı ve tek olmasına sebebiyet vermektedir. O halde bu kabuller altında gelecek, ancak bir çizgi şeklindedir. Bu sebeple Prior’ın inşası işliyor gibi görünse de aslında gösterdiği ve varsaydığı yorumlar birbirinden farklıdır. Sonuç olarak Prior’ın inşasının ikna ediciliği tartışmaya açıktır.

White da Prior’ın inşasını ele alırken bununla benzer bir şekilde değerlendirmiştir. White’ın gösteriminde Prior’ın ispatı gerçekleştirdiği sistemin aksiyomlarından biri, “ $Fp \wedge Fq \rightarrow F(p \wedge q) \vee F(p \wedge Fq) \vee F(Fp \wedge q)$ ” şeklinde

⁷⁵³ Jarmužek, “Master Argument vs. Sea-fight Tomorrow”, s. 213.

ifade edilmektedir.⁷⁵⁴ Bu aksiyom da tıpkı “ $A \rightarrow HFA$ ” gibi çatallanan zamanı dışarıda bırakan, doğrusal bir zamanı varsaymaktadır. Her ne şekilde yorumlanırsa yorumlansın Prior’ın inşası, açık bir gelecek fikrini dışarıda bırakacak şekilde biçimlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Prior, her ne kadar zekice bir manevrayla geçmişin zorunluluğundan yola çıkarak geleceği geçmiş dilde ifade ederek geleceğe bir zorunluluk atfetmiş olsa da kurgusuna eklediği öncüller dolayısıyla oldukça belirlenimci bir yapı ortaya koymuştur.

3.7.1. Bobzien⁷⁵⁵

Bobzien, **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ını gelecekteki olayların şimdiki doğruluğundan, söz konusu olayların zorunluluğunu devşiren belirlenimci bir yapı olduğunu belirtmektedir.⁷⁵⁶ “Ana Argüman”ın amacını veya fonksiyonunu bu şekilde belirleyen Bobzien’e göre **Diodoros Kronos**’un mümkün tanımını anlamının iki farklı yolu vardır.⁷⁵⁷

Bunlardan ilkinde göre doğru olan veya doğru olacak şeyler mümkündür. Böyle bir mümkün yorumu, ne sağduyuyla ne de mümkünün günlük dildeki karşılığıyla çelişmektedir. Çünkü **Diodoros**’un tanımının bu zayıf yorumu, yalnızca gerçekleşenler veya gerçekleşeceklerin mümkün olduğunu belirtmektedir ve gelecekte olacak olaylarla ilgili hiçbir kısıtlamada bulunmamaktadır. Buna göre gerçekleşen her şey mümkün olduğu için gerçekleşir.⁷⁵⁸ Nitekim imkansız şeylerin gerçekleşmesi beklenemeyeceğinden ve gerçekleşen her şey mümkün olduğu için

---

⁷⁵⁴ M.J. White, “The necessity of the past and modal tense-logic incompleteness”, **Notre Dame Journal of Formal Logic**, vol. 25, 1, 1984, s. 62-63.

⁷⁵⁵ Bobzien’in önerdiği inşa, “Diodoran Modalities” makalesinde Prior’ın ortaya attığı inşanın bir benzeridir. Bir önceki bölümde Prior’ın bu inşası ele alınmıştı. Bu bağlamda Bobzien’in inşası, Prior’ın oldukça teknik inşasının günlük dilde örneklenmesine de hizmet etmektedir. Dolayısıyla Prior’ın inşasının bir uygulaması gibi de değerlendirilebilir.

⁷⁵⁶ Bobzien, **Determinism and Freedom in Stoic Philosophy**, s. 98.

⁷⁵⁷ Bobzien, “Dialectical School”.

⁷⁵⁸ Bobzien’in önerdiği bu ilk yorum, apaçık ve yeni bir şey söylemiyor gibi görünüyebilir. Ancak, Helenistik dönemde mümkünün bu şekilde yorumlanabilmesi için bir çaba olduğunu görüyoruz. Hatta **Aristoteles** geçmişle ilgili bir zorunluluğun mümkünlüğü gerektirdiğini, bununla birlikte pelerin örneğindeki gibi mümkün olma ve mümkün olmamanın da birbirini gerektirdiğini göstermek istemiş; sonuç olarak şerh edilmeye muhtaç, karmaşık bir teori ortaya koymuştur. Bkz., Gaskin, **The Sea Battle and the Master Argument**, s. 283. İşte Bobzien’in önerdiği mümkünün ilk anlamı, **Aristoteles**’in gerçekleşenin mümkünlüğüne işaret etmektedir.

gerçekleşmektedir. Helenistik dönem filozofları tarafından da tanımın böyle bir yorumuna herhangi bir itiraz getirilmemiştir.

Öte yandan bu tanımın ikinci okumasına göre ise mümkün olan her şey ya doğrudur ya da doğru olacaktır. Bobzien'e göre asıl sorunlu olan mümkünün bu güçlü yorumudur ve aslında "Ana Argüman"la desteklenmesi amaçlanan mümkün, bu ikinci yorumdakidir.⁷⁵⁹

Bobzien, "Ana Argüman"ın birinci ve ikinci öncüllerine dayanarak üçüncü öncülünün reddedilebilmesi için belli bazı kılavuz işaretlere dikkat çekmektedir. Buna göre geçerli bir insanın yapılabilmesi için birinci ve ikinci öncülün sunduğu veriler kullanılmalı ve yapısal olarak geçerli bir kurgu yaratılmalıdır. Bununla birlikte "Ana Argüman" ortaya atıldığı dönemde geçerliliğine yönelik herhangi bir eleştiri yöneltilmediği için Stoalılar tarafından geçerli bulunduğu açıktır. Bu sebeple argüman, yeniden kurgulanırken Stoalılar açısından makul bulunabilecek varsayımlara dayanılmalıdır.

Bobzien her inşada işaret edilen bu noktaların yanı sıra başka hiçbir düşünürün dikkat çekmediği iki noktayı daha gündeme getirmektedir. Bu noktaların ilki, "Ana Argüman"ın yapısıyla ilgilidir. **Epiktetos**'un aktarımına göre **Diodoros Kronos**'un ortaya attığı bu mantık problemi, akşam yemeklerinin, şölenlerin deyim yerindeyse eğlence kaynağıdır. Mantıkçılar, sosyal toplantılarda bu problemin içinden çıkmaya çalışmışlar, bu konu hakkında tartışmışlardır.⁷⁶⁰ Bu da demek oluyor ki "Ana Argüman", muhtemelen karmaşık teknik detaylara sahip değildir ve günlük dilde ifade edilebilmektedir.

İkinci noktaya göre ise "Ana Argüman"ın yeniden kurgulanması esnasında Antik dönemde bilinen mantık araç ve kavramlarının kullanılması gerekmektedir. yani önerme, takip etme, doğruluk gibi kavramların bu dönemdeki anlayışı yansıtması gerekmektedir. Bobzien'in getirdiği bu kısıtlama her ne kadar makul görünse de Antik dönemin kullandığı mantıksal her araca erişimimizin olmayabileceği düşünülürse tartışmaya açık olduğu söylenebilir.

⁷⁵⁹ Alexander, **On Aristotle's Prior Analytics** 183.34-184.6; akt. Bobzien, "Dialectical School".

⁷⁶⁰ Epictetus, **Dissertations**, 2.19.8; akt. Bobzien, **a.g.e.**.

Argümanı incelerken değindiğimiz gibi **Diodoros**'un “Ana Argüman”da bahsettikleri, önermeler değil olaylar veya durumlar olarak da anlaşılıyordu. Bobzien, “Ana Argüman” inşasını oluştururken **Epiktetos**'un aktarımıyla paralel olarak önermelerin ve bu önermelerin modalitelerinin temel alındığını belirterek inşasını şu şekilde ortaya koymaktadır:

(I) Geçmiş ve doğru her önerme zorunludur.

(II) Bir imkansız bir mümkünü takip etmez.

(III) Doğru olmayan ve olmayacak olan bir şey mümkündür.

Bobzien, çalışmamız boyunca başvurduğumuz bu 3 öncülü kendince yorumlamakta ve öncüllerin ne şekilde anlaşılacaklarını araştırarak inşasına başlamaktadır. Bu özgün yorumlamaya göre birinci öncül, geçmiş önermeler hakkında bilgi vermektedir. Ancak bu ifade, önermelerin geçmişte var oldukları şeklinde anlaşılmalıdır. Burada kastedilen geçmişin değiştirilemez olduğu, bu sebeple de geçmiş hakkında olan ifadelerin doğruluk değerini değiştiremeyeceğidir. Biz de birinci bölümdeki analizimizle bununla bir manaya ulaşmış, bu yorumumuzu **Aristoteles**'in öğretileriyle desteklemiştik.

Bobzien ise yorumunu Cicero'nun şahitliğine başvurarak temellendirmektedir. Buna göre geçmişle ilgili her doğru (veya her doğru önerme) zorunludur. Bu durumun sebebi ise geçmişle ilgili önermelerin değiştirilemez olmasıdır. Bu sayede çoktan doğru olan bu geçmiş önermeler, artık yanlış olamamaktadır.⁷⁶¹

O halde bu pasajda işaret edilen geçmiş doğru önermelerin zorunlu olmalarını sağlayan özellikleri, doğruluk değeri değişimine müsaade etmemeleridir. Bu da demek oluyor ki, burada bahse mevzu önermelere, geçmiş zaman kipinde çekili önermeler dahil değildir. Bobzien, bu önermelere örnek olarak “Atina’da buldum” önermesini vermektedir. Eğer geçmişte Atina’da bulduysam bu, asla yanlışlanmayacak ve dolayısıyla zorunlu olan bir doğrudur. Bu türden geçmiş olaylara işaret eden bir önerme, bir kez doğru olduysa artık yanlışlanamaz.

⁷⁶¹ Cicero, **On Fate 14**; akt. Bobzien, a.g.e..

Buna karşılık “Daha önce Atina’da bulunmadım” önermesini ele alalım. Bu önerme, şimdi, yani ben daha önce Atina’ya hiç gitmemişken, doğrudur. Fakat gelecek bir tarihte Atina’ya gidersem, gitmemle birlikte bu önerme yanlış olacaktır. Bu önerme de yukarıda ele aldığımız ilk önerme gibi geçmişle ilgili ve doğruyken, doğruluk değeri değişiminin sebebi, yani ikinci önermenin doğruluk değeri değişimine müsaade eden özelliği nedir?

Bobzien, bu iki önerme arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır. İlk önerme, geçmişte gerçekleşen belli bir duruma veya bir olaya işaret ederken ikinci önerme için aynı şey söylenememektedir. Başka bir deyişle “Atina’da bulundum” önermesinin doğruluğu geçmişte gerçekleşen bir olaya dayanmaktadır. Buna karşılık “Daha önce Atina’da bulunmadım” önermesinin doğruluğu, herhangi bir olayın veya durumun gerçekleşmesine işaret etmemektedir.

Bobzien, iki önerme arasındaki bu farka dayanarak “Ana Argüman”ın birinci öncülünün kapsamını daraltarak şu şekilde yeniden düzenlenmesini önermektedir:

(I') Geçmiş bir durum veya olaya karşılık gelen her doğru önerme zorunludur.

“Ana Argüman”ın –bildiğimiz kadarıyla- en kabul gören⁷⁶² öncülü ise şöyleydi:

(II) Bir imkansız, bir mümkünü takip etmez.

Bobzien, bu öncülün Stoacılar tarafından şu şekilde anlaşıldığını iddia etmektedir:

(II') İmkansız bir önerme, mümkün bir önermeyi takip edemez.

Çalışmamızın önceki bölümlerinde de ifade ettiğimiz gibi bu öncül, imkansız bir önermenin takip ettiği önermenin de imkansız olmasını söylemektedir.

Bobzien’in inşasında **Epiktetos**’un *Söylevler*’de aktardığı 3 öncüle, **Diodoros**’un ulaşmayı hedeflediği sonuç da öncül olarak eklenmektedir. Buna göre

(IV) Doğru olmayan ve doğru olmayacak hiçbir şey mümkün değildir.

⁷⁶² Bu öncüle karşı çıktığını bildiğimiz tek mantıkçı **Hrisippos**’tur. Onun ikinci öncüle itiraz ederek “Ana Argüman”ı nasıl reddettiğini çalışmamızın 3.2. bölümünde incelemiştik.

Bobzien buradan hareketle **Diodoros**'un modal kavram tanımlarıyla paralel olarak “Ana Argüman”ın sonucunu şu şekilde yeniden düzenlemektedir:

(IV') Bir önerme doğru değilse ve doğru olmayacaksa imkansızdır.

Ele alınan tüm inşalar gibi bu inşa da öncüllerin yanı sıra belli bazı ilkeleri varsaymaktadır. Bobzien'e göre, trilemmanın ortaya çıkarılması amacıyla yapılacak varsayımlar, ya çoğu kişi tarafından kabul gören ilkelere; dolayısıyla haklarında bir açıklama yapılması gerekli görülmemiştir. Ya da Stoahılarca kabul edilen ilkelere. Bu sebeple **Epiktetos**'un aktarımında tekrarlanmalarına lüzum görülmemiş olabilir. O halde Bobzien'in “Ana Argüman”a eklediği söz konusu “yeni” öncüllerin tarihsel veya mantıksal bağlamda temellendirilmeleri beklenmelidir.

“Ana Argüman”a eklenen ilk öncül, Prior'ın inşasındaki “(c)” ile aynı mana ve görevdedir. Buna göre eklenen ilk öncül şöyledir:

(V) Eğer bir şey şimdi doğruysa, bu olayın gelecekte gerçekleşeceği geçmişte hep doğru olmuştur.

Bobzien, “Ana Argüman”a yaptığı bu ilk eklemenin meşruluğu için tarihsel verilere başvurmuştur. Bu öncülün bir benzerine **Aristoteles**'in çalışmamızın birinci bölümünde ele alınan pasajında rastlanabilir. Buna göre “bir şeyin gelecekte olacağı şekilde olacağını söylemek geçmişte de hep doğru olmuştur”⁷⁶³. Hatırlanacağı gibi **Aristoteles**, yarıncı deniz savaşı tartışmasına belirlenimciliği benimser bir tutumla başlıyordu. Tartışmanın ikinci kısmında da ilk kısımda varsayılan ilkelerin yol açtığı sorunları göstererek bu tavrı reddediyordu. İşte yukarıda alıntılanan bu ifade, **Aristoteles**'in bir belirlenimci gibi tartıştığı ilk kısımda dile getirilmektedir. Dolayısıyla, belirlenimciliği zayıf kılan bu ilkenin **Diodoros Kronos** tarafından kabul edileceğini iddia etmek hatalı bir hamle olabilir.

Bobzien, bu ilkenin bir benzerinin **Aristoteles**'in yanı sıra Stoahılarca da kabul edildiğini belirtmektedir.⁷⁶⁴ Bu da Stoa Okulunun öncülerinden olan **Diodoros**'un, bu ilkeyi kabul edebileceği ihtimalini güçlendiren verilerdendir.

⁷⁶³ Aristotle, **On Interpretation 9**, 18b9-11; akt. Bobzien, a.e..

⁷⁶⁴ Cicero, **On Divination 1.125**; akt. Bobzien, a.e..

“Ana Argüman” a eklenen ikinci öncül ise şöyledir:

(VI) Eğer bir şey şimdi doğru değilse ve gelecekte de asla doğru olmayacaksa, bu şeyin gelecekte asla doğru olmayacağı geçmişte hep doğru olmuştur.

Bu öncül de yine Prior’ın inşasında ele alınan “(d)” öncülü ile aynıdır. Bobzien, bu öncülün Antik dönemde tartışılmış olabileceğini, dolayısıyla varsayılmasının tarihsel bağlamda meşrulaştırılabileceğini belirtmektedir.⁷⁶⁵

Bu öncül için aslında zamanın yapısıyla ilgili bir özellik varsayılmaktadır. Bu öncülün kabul edilebilmesi için öncelikle zamanın kesikli olduğunun kabul edilmesi gereklidir. Bunun sebebi, öncülün altında yatan fikirdir. Bu öncül, belli bir önermenin doğru olmadığı her andan bir önceki ana giderek şimdi doğru olmamaktan gelecekte doğru olmamaya geçiş yapmaktadır. Bu sebeple her anın öncesinde gelen başka bir an olmalıdır. Dolayısıyla da zaman kesikli anlardan oluşmalıdır.

“Ana Argüman”ın inşa edilebilmesi için gerekli eklemeler bu şekilde yapıp tamamlandıktan sonra artık inşaya başlanabilir. Argümanı belli bir önerme üzerinden örnekleyeceğini belirten Bobzien, öncelikle inşasının yöntemini açıklamaktadır. Buna göre şimdi doğru olmayan ve gelecekte de doğru olmayacak bir mümkün önerme belirlenir. Yukarıda ele alınan (I), (II), (V) ve (VI) öncülleri kullanılarak bu önermenin imkansız olduğu gösterilir. “Ana Argüman” vasıtasıyla ulaşılan çelişik sonuç, belirlenen önermenin herhangi bir özelliğine bağlı olmadığı için tüm önermelere genellenebilen bir ilke elde edilmiş olur.

Bobzien, bu akıl yürütmeden hareketle Alexander’ın **Diodoros Kronos**’un felsefesini ele aldığı pasajında geçen “Korint’teyim” önermesini kullanarak yukarıda aktarılan yöntemi uygulamaktadır. İnşa,

(1) “Korint’teyim” önermesi, şu anda doğru değildir ve gelecekte de asla doğru olmayacaktır.

varsayımıyla başlamaktadır. O halde ulaşılmak istenen sonuç şu olmalıdır:

---

⁷⁶⁵ Becker, “Zur Rekonstruktion des ‘*kurieuon logos*’ des Diodoros Kronos”, 253-5; akt. Bobzien, a.e..

(S) “Korint’teyim” önermesi imkansızdır.

Şimdi doğru olmayan ve gelecekte de doğru olmayacak önermelerin doğru olmayacaklarının geçmişte de doğru olduğunu bildiren (VI) öncülü ile (1)’den şu sonuca ulaşılabilir:

(2) Gelecekte Korint’te olmayacağım, geçmişte doğru olmuştur.

Bu ifadeden geçmiş hakkındaki doğru önermelerin zorunlu olduğunu söyleyen (I) aracılığıyla

(3) “Gelecekte asla Korint’te olmayacağım, geçmişte doğru olmuştur” önermesi zorunludur.

adımına ulaşılmaktadır. Bir sonraki adım için modal kavram tanımlarının birbiri cinsinden yazımına başvurulmalıdır. Buna göre bir önermenin zorunluluğu, bu önermenin çelişğinin imkansızlığını gerektirmektedir. Bu sayede (3)’teki zorunluluktan hareketle

(4) “Gelecekte Korint’te olacağım, geçmişte hep doğru olmuştur” önermesi imkansızdır.

imkansızlığına varılabilir. Bu adımdan da geleceğe ait bir doğruluğun, geçmişte de hep doğru olduğunu söyleyen (V) öncülü yoluyla

(5) Eğer ben Korint’te isem, gelecek bir anda Korint’te olacağım geçmişte hep doğru olmuştur.

adımına ulaşılacaktır. (5)’teki bu ifade,

(5’) “Gelecekte Korint’te olacağım, geçmişte hep doğru olmuştur” önermesi, “Korint’teyim” önermesini takip etmektedir.

ifadesiyle aynıdır. Hatırlanacağı gibi bu önerme, en başta örnek olarak aldığımız önermedir. Şimdi (5’) ifadesi ile bu önermenin imkansız bir önerme tarafından takip edildiği gösterilmiş oldu. Böylelikle bir imkansızın ancak bir imkansızı takip edebileceğini söyleyen (II) öncülü, (4) ve (5’) adımlarına uygulanarak, insanın başında hedef olarak belirlenen

(S) “Korint’teyim” önermesi imkansızdır.

sonucuna geçerli bir şekilde varılmış olur. Bobzien’e göre **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ın ortaya konmasında amaçladığı sonuç budur.

Bobzien, inşasıyla ilgili olarak (V) ve (VI) öncüllerinin sorunlu olduğunu kabul etmektedir. Buna göre (V) öncülü, gelecekteki bir doğruluğun geçmişte hep doğru olduğunu iddia ederek aslında oldukça belirlenimci bir resim çizmektedir. (VI) öncülü ise yukarıda da dikkat çektiğimiz gibi, zamanla ilgili büyük ve sorunlu bir varsayımda bulunmaktadır. Zamanın yapısal olarak kısıtlı değil, sürekli olduğunu savunan bir görüş için bu, kabul edilemez bir öncüdür. Bobzien, bu görüşlerin kabul edilmemesi halinde **Diodoros Kronos**’un mümkün tanımının reddedilmesini önermektedir.

3.8. Fitting ve Mendelsohn

Fitting ve Mendelsohn’ın kurgularındaki notasyonda Prior’ı takip etmektedirler. Buna göre “**P**” zaman operatörü, “geçmişte öyle olmuştur ki”, “**F**” operatörü ise “gelecekte öyle olacaktır ki” şeklinde okunacaktır. O halde “Ana Argüman”ın ilk öncülü olan “Geçmiş ve doğru olan her şey zorunludur” cümlesi;

$$(1) \mathbf{P}P \supset \square \mathbf{P}P$$

şeklinde gösterilebilir. Argümanın ikinci öncülü olan “bir imkansız bir mümkünü takip edemez” ifadesinin farklı şekillerde yorumlanabileceğini söyleyen Fitting ve Mendelsohn, bu öncülü, incelediğimiz pek çok inşa gibi bir çıkarsama kuralı olarak almayı tercih etmektedirler. Buna göre “Ana Argüman”ın ikinci öncülü, şu türden bir geçişi meşrulaştırmaktadır:

$$(2) \frac{P \supset Q}{\diamond P \supset \diamond Q}$$

Fitting ve Mendelsohn, ispatı yapabilmeleri için zamanın doğasıyla ilgili, ancak “Ana Argüman”da açık bir şekilde dile getirilmeyen bir varsayım⁷⁶⁶ yapmalarının

⁷⁶⁶ Benzer bir varsayımı Prior’ın kurgusunda da görmüştük.

gerekli olduğunu belirtmektedirler. Bu varsayım zamanın kesikli olduğudur.⁷⁶⁷ Söz konusu varsayımla birlikte **Diodoros Kronos**'un “şu anda olmayan ve gelecekte de olmayacak olan şey imkansızdır” iddiasına, yani üçüncü öncülün zıttı olan

$$(3) (\neg P \wedge \neg \mathbf{F} P \supset) \neg \Diamond P$$

önermesine ulaşılabilir.

Fitting ve Mendelsohn inşalarını daha somut bir şekilde gösterebilmek için şu yolu izlemektedirler⁷⁶⁸: “*P*” önermesinin “yarın bir deniz savaşı olacaktır” manasına geldiğini kabul edelim. Bu kabulde beraber şu anda bir deniz savaşının olmadığı ve gelecekte de asla bir deniz savaşı olmayacağı, yani;

$$(4) \neg P \wedge \neg \mathbf{F} P$$

durumunu varsayalım. Eğer şu anda gerçekleşen bir deniz savaşı yoksa ve gelecekte de böyle bir savaş olmayacaksa, zamanın kesikli olması ile ilgili yaptığımız varsayımdan tam da burada faydalanabiliriz. Buradan hareketle geçmişte konumlanmış öyle bir an vardır ki bu andan itibaren –bu an, şimdiden hemen önceki an bile olsa- hiç deniz savaşı gerçekleşmemiştir ya da gerçekleşmeyecektir. Şu anda mevcut bir deniz savaşı olmadığı varsayımını da denkleme eklersek geçmişteki bu anla birlikte artık deniz savaşlarının asla gerçekleşmeyeceğini söyleyebiliriz.

$$(5) (\neg P \wedge \neg \mathbf{F} P) \supset \mathbf{P} \neg \mathbf{F} P$$

O halde (4) ve (5)'ten *Modus Ponens* ile “geçmişte kendisinden sonra hiçbir deniz savaşının gerçekleşmeyeceği bir an vardır” sonucunu, yani;

$$(6) \mathbf{P} \neg \mathbf{F} P$$

sonucunu elde edebiliriz. **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının birinci öncülü olan (1) ve (6)'dan da yine *Modus Ponens* ile

---

⁷⁶⁷ Fitting'le yapmış olduğum kişisel görüşmede bu varsayımı hangi temele dayanarak yaptıkları soruma ispatın ancak bu şekilde işlediği cevabını almıştım. Felsefi (ya da mantıksal) açıdan böyle bir gerekçeyi bu büyüklükte bir varsayımı yapabilmek için yetersiz olduğu belirtilmelidir.

⁷⁶⁸ Fitting, Mendelsohn, **First-Order Modal Logic**, s. 39.

$$(7) \Box P \rightarrow \mathbf{F} P$$

sonucunu çıkarıyabiliriz. Bu cümleyi de mümkünlik ve zorunluluk operatörlerinin birbirleri cinsinden tanımlanabilmesi özelliğini kullanarak tekrar yazarsak kabaca “asla bir deniz savaşı olmayacağını doğru olmaması gibi bir durumun gerçekleşmesi mümkün değildir” şeklinde bir tercümeyle denk gelen

$$(8) \neg \Diamond \neg P \rightarrow \mathbf{F} P$$

cümlesine ulaşabiliriz. Bu cümle ise $\neg P \rightarrow \mathbf{F} P$ ifadesinin imkansız olduğunu söylemektedir. Ancak eğer bir deniz savaşı gerçekleşecek olsaydı, bir deniz savaşının asla gerçekleşmeyecek olması iddiası yanlış olurdu, yani:

$$(9) P \supset \neg P \rightarrow \mathbf{F} P$$

Bu, yapılan varsayımlar ve deniz savaşı kurgusundan tamamen bağımsız, yalnızca zaman kipi operatörlerinin tanım ya da anlamlarıyla ulaşabildiğimiz mantıksal bir doğrudur. Bu durumda (2)’de tanımlanmış olan çıkarsama kuralı ve bu doğru ile

$$(10) \Diamond P \supset \Diamond \neg P \rightarrow \mathbf{F} P$$

sonucuna ulaşabilmektedir. (8)’de (10)’un artbileşeninin değiline ulaşmış olduğumuz için *Modus Tollens* bizleri, (10)’un önbileşeninin değiline, yani;

$$(11) \neg \Diamond P$$

sonucuna götürecektir.

Şu halde (4)’teki “şu an bir deniz savaşı yoktur ve gelecek herhangi bir anda da asla bir deniz savaşı gerçekleşmeyecektir” varsayımından yola çıkılarak **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”ının sırasıyla birinci ve ikinci öncülleri olan (1) ve (2)’yi kullanarak, (3)’te yer alan argümanın üçüncü öncülünün tersine, yani (11)’de sembolle gösterilen “bir deniz savaşının olması imkansızdır” sonucuna ulaşılmış olur.

Fitting ve Mendelsohn'ın tanımı, “bütünlük ilkesi”ne ulaşmayı başarmış, hem de bunu yaparken her 3 öncülden de faydalanmaktadır. Buna göre **Diodoros Kronos**'un mümkün tanımı olan “şu anda doğru olan veya gelecekte doğru olacak olandır”, “her mümkün illa ki (bir zamanda) gerçekleşir” diyen “bütünlük ilkesi”yle (*Principle of Plenitude*) uyumlu bir sonuca işaret etmektedir.⁷⁶⁹

Fitting ve Mendelsohn'ın ele aldığımız inşası, çok fazla açık nokta bırakmayan, dolayısıyla itiraz edilmesi zor bir kurguya sahiptir. Bulunabilecek tek ve en büyük sorun, Prior'ın da kullanmış olduğu belirlenimci varsayımdır. Bunun için de zamanın kesikliliği varsayılmış, dolayısıyla sürekli zamanda geçerli olmayan bir inşa ortaya atılmıştır.

3.9. Øhrstrøm ve Hasle

Øhrstrøm ve Hasle'a göre **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ının inşasının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için öncelikle **Diodoros**'un argümanın 3 öncülünde de yer alan “önerme” kavramı⁷⁷⁰ ve ikinci öncüldeki “ἀκολουθειν” fiili ile tam olarak neye işaret ettiği soruları cevaplanmalıdır. Zira “Ana Argüman”ın seyri, **Diodoros**'un bu terimlerle ne kastettiğine bağlıdır. Bu iki kavrama açıklık getirilmesinin yanı sıra daha önce bazı inşalar özelinde dikkat çektiğimiz gibi, zamanın yapısının kesikli mi sürekli mi olarak ele alınacağı da önemli hale gelmektedir.⁷⁷¹

Øhrstrøm ve Hasle, “ἀκολουθειν” fiilinin zamansal yorumu aleyhine deliller bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁷² “ἀκολουθειν” fiilinin kronolojik bir ardışıklık ilişkisi olamayacağına gösterilen ilk iki delile çalışmamızda da⁷⁷³ değinilmişti. Bunların ilkinde göre, **Diodoros Kronos**, bahse konu fiili genellikle “sonucu olma” anlamında kullanmaktadır. İkinci delil de “Ana Argüman”ın ikinci öncülüne itiraz eden

---

⁷⁶⁹ A.e., s. 40

⁷⁷⁰ Orijinal aktarımın hiçbir öncülünde “önerme” terimi yer almamaktadır. “Ana Argüman”ın öncüllerinin aslında nelerden bahsettiği, nelerin doğruluğundan, zorunluluğundan veya mümkün olduğundan söz ettiği açık değildir. Bunlar teknik anlamda modern önermeler veya önermeli fonksiyonlar ya da yalnızca cümleler olabilir. “Ana Argüman”ın olası kurgularını ortaya atan mantıkçılar, bu konuda kendi tercihlerini yaparak birer inşa gerçekleştirmektedirler. Daha önce belirtilen bu konuyu Øhrstrøm ve Hasle'in kurgusu özelinde de tekrarlamakta fayda görüyoruz.

⁷⁷¹ Øhrstrøm, Hasle, **Temporal Logic**, s. 16.

⁷⁷² A.e., s. 19.

⁷⁷³ Birinci delil için bkz.: Bölüm 3.3. Zeller. İkinci delil için bkz.: Bölüm 3.2. Hrisippos.

Hrisippos'un da ikinci öncülü zamansal sıralama değil, mantıksal sonucu olmak olarak anlamış olmasıdır.⁷⁷⁴

Son olarak da bu ikisi kadar doğrudan olmayan ama yine de güçlü gördükleri bir delil önermektedirler. Bu delil ise çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız⁷⁷⁵ gerektirme tanımlarında bulunmaktadır. Megara ve Stoa Okullarının mantık öğretisinin deyim yerindeyse alametifarikası olan bu tartışmada **Diodoros Kronos**'un büyük bir rolü olduğundan söz etmiştik.

Øhrstrøm ve Hasle, **Diodoros Kronos** ve **Filon**'un işte bu tartışmada karşı karşıya gelme sebeplerine dikkat çekmektedirler.⁷⁷⁶ **Diodoros** ve **Filon** arasındaki tartışmada gerektirme hakkındaki görüşlerindeki temel ayrım doğruluk değerlerinin zamanla değişip değişmeyeceğiydi. **Diodoros**, **Filon**'un aksine önermelerin aldığı doğruluk değerinin zamanla değişebileceğini savunuyordu. Buna göre, bir koşul ifadesinin Diodorosçu anlamda doğru olabilmesi için asla doğru bir önbileşene ve yanlış bir artbileşene sahip olmaması gerekmektedir.⁷⁷⁷ Özetle **Diodoros** zamansal bir tür “daha” sıkı gerektirme taraftarıyken **Filon**, maddi gerektirmeyi savunmuştu. Sextus Empiricus ve Diogenes Laertius'un **Diodoros**'un görüşü için verdiği örnekler de Diodorosçu önermelerin birer zamansal fonksiyon olduğunun işareti olarak değerlendirilmişti.⁷⁷⁸

“Ana Argüman”ın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için gerekli gördükleri ilk soruyu bu şekilde belirleyen Øhrstrøm ve Hasle, “ἀκολουθεῖν” fiilinin de bu gerektirme üzerinden anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Buna göre “ἀκολουθεῖν” fiilinden zamansal bir takip etme değil, mantıksal takip etme anlaşılmalıdır. Hatta **Diodoros Kronos**'un kendi gerektirme anlayışını teorisine dahil edeceği hesaba

---

⁷⁷⁴ Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 19.

⁷⁷⁵ Özellikle bkz.: Bölüm 2.3.1.1. ve Bölüm 2.3.1.2..

⁷⁷⁶ Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 19.

⁷⁷⁷ Sextus Empiricus, **Hypotyposes Pyrrhoniennes II**, 110-112; akt. Kneale, Kneale, **The Development of Logic**, s. 128-129.

⁷⁷⁸ Bkz., Bölüm 2.3.1.2..

katarak, “ἀκολουθεῖν”den daha da özel anlamıyla “Diodorosçu gerektirme”nin anlaşılması gerektiğini savunmuşlardır.⁷⁷⁹

“Ana Argüman” kurguları için gerekli iki noktayı bu şekilde belirleyen Øhrstrøm ve Hasle, bu iki temel nokta üzerinden bir inşanın mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu kurguyu bizim açımızdan değerli kılan, **Diodoros Kronos**’un bu argümanı ortaya atarken tüm sistemiyle tutarlı birinşa hedeflemesidir. Örneğin Prior da **Diodoros**’un modal kavram tanımlarını merkeze alan bir mantık üretmiş ve inşasını bu kavramlar üzerinden tartışmıştır.⁷⁸⁰ Ancak Øhrstrøm ve Hasle bunu bir adım daha öteye taşıyarak hem önermeleri hem de gerektirme ilişkisini Diodorosçu yorumuyla anlamaktadırlar. Şimdi bu inşayı inceleyerek iddialarının haklılığını araştıralım.

Øhrstrøm ve Hasle, “Ana Argüman”ın en baştan oluşturulabilmesi için inşalarına Prior’ın yaptığı gibi karmaşık önermeler ilave etmediklerini iddia etmekte, bunun yerine “Ana Argüman”ın orijinal kurgusunda da bulunduğunu düşündükleri birtakım kabulleri varsaymışlardır. **Diodoros Kronos**’un da karşı çıkmayacağına inandıkları bu kabuller, aşağıda görüleceği gibi, zaman ve önermeler üzerine olup Øhrstrøm ve Hasle’in inşalarının temelini oluşturmaktadır.

Bahse konu kabuller, şu maddelerle özetlenebilir:⁷⁸¹

- (a) Zaman kesikli yapıdadır.
- (b) Diodorosçu önermeler anlardan doğruluk değerlerine giden zamansal fonksiyonlardır ve karşıt şekilde bu türden zamansal fonksiyonların da her biri bir önermedir. t anına uygulanan bir p önermesi için bir $T(t, p)$ fonksiyonu tanımlıdır.
- (c) “Ana Argüman”ın ikinci öncülünde yer alan Diodorosçu gerektirme, günümüz zaman mantığı diliyle şu şekilde yazılabilir:

$$(p \Rightarrow q) \text{ ancak ve ancak } (\forall t)(T(t, p) \supset T(t, q))$$

⁷⁷⁹ Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 20.

⁷⁸⁰ Bkz., Bölüm 3.7.

⁷⁸¹ Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 23-24.

Bu kabullerin gerçekten de Øhrstrøm ve Hasle’in iddia ettikleri gibi amiyane tabirle “argümanın ruhu”yla çelişmediği veya **Diodoros**’un genel kabulleriyle uyumlu olduğu elbette tartışmaya açıktır. Øhrstrøm ve Hasle, muhtemelen bu kaygının bir sonucu olarak yukarıdaki üç maddede verilen kabulleri gerekçelendirmeyi amaçlamışlardır.

Bu amaç doğrultusunda, öncelikle, (a) maddesinde yer alan zamanın kesikli yapısı temellendirilmelidir. Elimizde **Diodoros**’un zamanın zamansal atomlardan (*temporal atom*) oluştuğunu düşündüğüne dair doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır.⁷⁸² Ancak Sextus Empiricus’un aktarımında⁷⁸³ **Diodoros**’un bölünmez mekan ve cisimlere inandığını düşündürtecek deliller bulunabilir. Bunun yanı sıra Sorabji de Sextus Empiricus’un belli metinlerinin, **Diodoros**’un zamansal atomist olduğuna işaret ettiğini söylemektedir.⁷⁸⁴

Fakat Øhrstrøm ve Hasle’a göre bu iddia herhangi metinden çıkarılamasa ve hatta yanlış bir iddia olsa dahi yine de inşa bunun üzerine kurulabilir. Bunun için, **Diodoros**’un “Hiçbir önermenin bir “ilk” doğruluk anı yoktur. Bir önerme doğru ise, o önerme zaten geçmişten beridir doğrudur” gibi bir kabulü olduğunun varsayılması yeterlidir. **Diodoros Kronos**’un söz konusu varsayımı yapıp yapmadığı kesin bir şekilde iddia edilememekle birlikte, Øhrstrøm ve Hasle’a göre **Diodoros**’un **Aristoteles**’in “değişim” üzerine fikirlerinden haberdar olması güçlü bir ihtimaldir.⁷⁸⁵

Buna göre Aristotelesçi değişim, bir sınır olarak “son”’a sahip olabilmesi dolayısıyla tamamlanabilen bir süreçtir. Ancak başlangıç anıyla karşılaştırıldığında ifadenin bir anlamı yoktur, zira değişim sürecinin bir başlangıç anı bulunmamaktadır. Değişimin bir ilk “an”ı yoktur.⁷⁸⁶ Øhrstrøm ve Hasle’a göre **Diodoros**’un **Aristoteles**’in bu gözleminin derinine inip “Ana Argüman”ı kurgularken böyle bir varsayımda bulunmuş olması ihtimali, anlamsız bir hamle olmayacaktır. Ancak buna rağmen Øhrstrøm ve Hasle, detaylı bir biçimde hiçbir önermenin bir “ilk” doğruluk

---

⁷⁸² Bu konuyu daha önce **Diodoros Kronos**’un gerektirme tanımını incelerken ele almıştık. Bkz., Bölüm 2.3.1.2..

⁷⁸³ Sextus Empiricus, **Adversus Physicists II**, 142-143; akt. Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 24.

⁷⁸⁴ Richard Sorabji, **Time, Creation and Continuum: Theories in Antiquity and the Early Middle Ages**, London, Duckworth Publishers, 1983, s. 19.

⁷⁸⁵ Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 24.

⁷⁸⁶ Aristotle, **Physics**, 236a 12-14; akt. Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 24.

anı olmadığı varsayımı üzerine kurulmuş bir inşa yapmayacaklarını belirtmektedirler.⁷⁸⁷

Her ne kadar inşalarını detaylıca bu varsayım üzerine kurgulamayacaklarını söyleseler de Øhrstrøm ve Hasle'in inşaları, ileride görüleceği gibi, müstakil birer varlık olarak anlara referans vermektedir. Öncelikle, **Diodoros**'un **Aristoteles**'in hangi fikirlerinden haberdar olduğu bilgisine elbette sahip değiliz. Öte yandan **Diodoros Kronos**, **Aristoteles**'in “değişim” fikrinden haberdar olsa bile bu, benzer bir fikre sahip olacağını garanti etmemektedir. Hatta belirttiğimiz gibi pek çok kaynak, bu çalışmanın temelini oluşturan “Ana Argüman”ın **Aristoteles**'e cevaben yaratılmış olabileceğini önermekteydi. Dolayısıyla **Diodoros**'un, bildiği her Aristotelesçi görüşü kabul edeceğini ve daha da ileri giderek belki de en iddialı argümanını bu görüş üzerine bina edeceğini iddia etmek, Øhrstrøm ve Hasle'in iddiasının aksine oldukça anlamsız bir hamle olabilir.

Bu durumun yanı sıra, daha önce dikkat çektiğimiz gibi **Aristoteles**'in Megaralılara yönelttiği eleştiri de aslında bu konuda taban tabana zıt bir pozisyonda olduklarını bile düşündürtebilir. Potansiyellerin varlığını reddeden Megaralılar, hareketi de reddediyorlardı. Hatta bununla ilişkili olarak **Diodoros**'un da hareketin imkansızlığına yönelik ispatlarından söz etmiştik.⁷⁸⁸ Bu bağlamda yukarıda **Aristoteles**'ten yapılan alıntı, **Diodoros**'un gözünde yalnızca önermelerin doğruluk değeri çerçevesinde anlamlandırılabilir. Yani önermelerin doğru olmalarının bir ilk anı olmayabilir; doğru önermeler, ezelden beri doğrudurlar. Bu da yarınki deniz savaşı argümanından bildiğimiz gibi kesinlikle **Aristoteles**'in kabul edeceği bir yorum değildir. Sonuç olarak burada Øhrstrøm ve Hasle'in emin bir şekilde sıhhatini iddia ettikleri hamle, oldukça sorunludur.

(b) maddesinde yapılan varsayım, **Diodoros Kronos**'un önermelerin zaman değişkenler içerdiği düşüncesine dayanmaktadır. İçerdikleri zaman değişkenleri ve **Diodoros**'un doğruluk anlayışı dolayısıyla bu önermeler, belli bir anda doğru iken, diğer anlarda yanlış olabilirler. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi önermelerin doğasına yönelik bu iddiayı doğrudan destekleyen bir kanıt bulunmamaktadır.⁷⁸⁹ Bu

---

⁷⁸⁷ A.e., s. 24.

⁷⁸⁸ Bkz., Bölüm 2.2.6.2..

⁷⁸⁹ Mates'in önermeli fonksiyon teorisi ve Geach eleştirisi için bkz., Bölüm 2.3.5..

yorumuna göre **Diodoros**, her ne kadar zorunluluğu genellikle önermeli fonksiyonlara atasa da, “Ana Argüman”ın ilk öncülünde, zorunluluk bir önermeye atfedilmiştir.⁷⁹⁰

(c) maddesinde modern mantık sembolleriyle yazılmış ifade ise Mates’in şu açıklamasıyla temellendirilebilmektedir: “bir koşul ifadesinin Diodorosçu manada doğru olması demek o koşul ifadesinin ancak ve ancak Filoncu manada her anda doğru olması demektir.”⁷⁹¹ Buna göre (c)’de Diodorosçu gerektirmenin doğru olabilmesi için maddi gerektirmenin her “*t*” anında doğru olması gerekmektedir.

Øhrstrøm ve Hasle, inşalarını üzerine kurdukları bu varsayımlarla ilgili sundukları gerekçelerden sonra, bu varsayımların **Diodoros**’un mantık görüşü üzerine yazılmış kaynaklarla sağlam bir şekilde temellendirilebildiklerini belirtmektedirler. “Ana Argüman”ın sağlığını riske atabilecek herhangi bir modal kavram kullanmadıklarını, dolayısıyla bunların, Prior’ın ispatına fazladan eklediği önermelere de benzemediklerine dikkat çekmektedirler.⁷⁹²

Fark edileceği gibi, Øhrstrøm ve Hasle, (c) maddesinde Prior’ın inşasından farklı olarak “ $\rightarrow$ ” sembolü yerine “ $\Rightarrow$ ” sembolünü kullanmaktadırlar. Çünkü Diodorosçu gerektirmeyi de Prior’ın tanımı olan “ $(p \rightarrow q)$ ancak ve ancak $N(p \supset q)$ ” ifadesinden farklı tanımlamaktadırlar.⁷⁹³ Bunu yapma sebepleri, bu tanımla ilerlemeleri halinde, modaliteyi zamansallık cinsinden tanımlayacak olmalarıdır. Böyle bir durumda, Diodorosçu gerektirmenin Prior tanımındaki “ $N(p \supset q)$ ” ifadesi, kendi tanımlarındaki “ $(\forall t)(T(t, p) \supset T(t, q))$ ” ifadesi ile eşitlenmiş olacaktır. Sonuç olarak da modalite ve zamansallık birbirine denk iki kavram haline gelecektir. Dolayısıyla, haklı olarak bundan kaçınmak istemektedirler. Dahası bu denklik, **Diodoros Kronos**’un “Ana Argüman”da yapmaya çalıştığıyla da uyumsuz görünmektedir. **Diodoros Kronos**’un bu argümanda gayesi, mümkün ve zorunlu tanımlarını önden varsaymak değil, bilakis argüman sonucunda bu tanımlara ulaşmaktır. Dolayısıyla henüz argümanı kurgulamaya başlarken bu sonucu varsayırsa döngüsellik kaçınılmaz olacaktır. Bu çerçevede Øhrstrøm ve Hasle’in bu hamleleri, oldukça makul ve doğrudur.

⁷⁹⁰ Mates, **Stoic Logic**, s. 39; akt. Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁹¹ Mates, **Stoic Logic**, s. 45; akt. Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁹² Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁹³ **A.e.**, s. 25.

Şimdi, “Ana Argüman”ın tartışmalı ikinci öncülü, (c) maddesindeki gerektirme tanımına uygun olarak " $((p \Rightarrow q) \wedge Mp) \supseteq Mq$ " şeklinde yeniden yazılabilir. Bunu yapmaktaki amaç, mümkünlük operatörünü henüz çözümlenmemiş bir kavram olarak bırakmaktır. Yukarıda da açıkladığımız gibi “mümkünlük”, “Ana Argüman” tamamlandığında ulaşılması hedeflenen bir kavramdır. Ancak bu temkinli adıma rağmen, **Diodoros Kronos**’un genellikle kabul edilmiş bir ilkesi olan, zorunluluk ve mümkünlüğün birbiri cinsinden tanımlanmasını kabul ettiği varsayılmalıdır. Yani bu varsayıma göre **Diodoros**,

$$M \equiv \neg N \neg$$

$$N \equiv \neg M \neg$$

eşitliklerini kabul etmektedir.

Øhrstrøm ve Hasle, kendi inşalarında (c) maddesinin " $(p \Rightarrow q)$ " ifadesini zamansallık cinsinden tanımlanıyor oluşunun Rescher’inkinden farklı olduğunu da vurgulamaktadırlar. Hatırlanacağı gibi Rescher, **Diodoros**’un “Ana Argüman”ın ikinci öncülünde kullandığı “ἀκολουθεῖν” ifadesinin zamansal bir sıralamaya karşılık geldiği üzerine bir inşa kurgulamıştı. Øhrstrøm ve Hasle ise, Diodorosçu gerektirmenin zamandaki anlar üzerinde bir tür niceleme görevi yaptığını ileri sürmektedirler.⁷⁹⁴ Başka bir deyişle buradaki zamansallık, kronolojik sıralamaya değil, anların tamamı üzerinde tanımlı, bir ilişkiye işaret etmektedir.

Şimdi, **Epiktetos**’un “Ana Argüman” aktarımıyla uyumlu olarak birinci ve ikinci öncülün akla yatkınlıklarından yola çıkarak üçüncü öncülü reddeden bir inşanın kurgulanması amaçlanmaktadır. Bu bilgiler ışığında, Øhrstrøm ve Hasle’in inşaları şöyledir:⁷⁹⁵

Söz konusu inşa için bir “Dion buradadır” anlamına gelecek bir “ q ” önermesi varsayalım. “Ana Argüman”ın üçüncü öncülünü bu önermeye uygun bir şekilde yazarsak

$$\neg q \wedge \neg Fq \wedge Mq$$

⁷⁹⁴ A.e., s. 26.

⁷⁹⁵ A.e., s. 26-28.

ifadesini elde ederiz. Bu ifade ile “Dion burada değildir ve gelecekte de burada olmayacaktır ve Dion’un burada olması mümkündür” denmektedir. Başka bir deyişle “ q ” ifadesi, mümkün olmasına rağmen hem şu anda, hem de gelecekteki her anda yanlıştır.

Buna göre ispat şu şekilde ilerlemektedir:

Yalnızca şu anın hemen öncesindeki anda doğru olan ve diğer tüm anlarda yanlış bir “ r ” önermesi varsayalım. Şu noktada “ r ” önermesinin hangi manaya karşılık geldiği veya hangi cümleyi temsil ettiği önemli değildir. Ancak inşanın geri kalanıyla uyumlu olması amacıyla “ r ” yi “Kahin ‘Dion asla burada olmayacak’ diyor” şeklinde okuyalım. Şimdi “ r ” önermeli fonksiyonundan geçmiş zaman operatörü “ P ”⁷⁹⁶ ile bir “ Pr ” önermesi üretelim. “ r ” nin doğru olduğu tek an, şimdiden hemen önceki an olduğuna göre, “ r ”nin geçmişte doğru olduğunu bildiren “ Pr ” önermesi, bu anı takip eden şu anda ve sonraki tüm anlarda doğru olmalıdır. Buna karşılık şu andan önceki her anda yanlıştır.

Geçmiş her anda yanlış, şu anda doğru, ve gelecek her anda da doğru olacak bu “ Pr ” önermesinin diğer önermelerle doğruluk ilişkisi, şu şekilde betimlenebilir:

$\neg Pr$	$\neg Pr$	$\neg Pr$	Pr	Pr	Pr
$\neg r$	$\neg r$	r	$\neg r$	$\neg r$	$\neg r$
7	8	9	10 (şimdi)	11	12
$?q$	$?q$	$?q$	$\neg q$	$\neg q$	$\neg q$

Şekil.3.3. “ q ”, “ r ” ve “ Pr ” önermelerinin zamandaki doğruluğu.

⁷⁹⁶ Bu inşadaki “ P ” ve “ F ” operatörleri de Prior’ın kurgusundaki anlamlarıyla okunacaktır.

Şimdi bu çizelgeyi inceleyelim:

Soldan sağa doğru ilerleyen çizgi ve altında yer alan sayılar, zamanı, daha doğrusu zamanın küçük bir kesitini simgelemektedir. Bunun için elbette öncelikli olarak doğrusal ⁷⁹⁷ zaman varsayılmalıdır. Buna göre “10” anı, şu an olsun. Hatırlanacağı gibi “*r*” önermesinin sadece şimdiden hemen önceki anda doğru olduğu varsayılmıştı. Buradan hareketle “*r*”, yalnızca “9” anında doğru, çizelgede “9” dışında kalan her anda yanlıştır. “*r*”, yalnızca “9”da doğru olduğu için, “*r*” nin geçmişte doğru olduğunu söyleyen “*Pr*” önermesi, ancak bu anı takip eden anlarda, yani “10” ve sonrasında doğru olacaktır. Öte yandan aynı “*Pr*” önermesi, Kahin “9” anında konuştuğu için “9”da ve ondan önceki her anda yanlıştır.

İnşanın başlangıcında ifade edildiği gibi, “Ana Argüman”ın üçüncü öncülüne göre “*q*” önermesi, şimdi yanlış olan ve gelecek her anda da yanlış kalmaya devam edecek olan, fakat mümkün bir önermedir. Buna karşın, “*q*” nun geçmiş anlardaki, yani “9” ve öncesindeki doğruluk değeriyle ilgili bilgimiz bulunmamaktadır; “*q*”, “9” anında ve öncesinde doğru ya da yanlış olabilir.

Üçüncü öncüldeki veriler, bu şekilde işlendikten sonra, “Ana Argüman”ın diğer öncüllerinden hangi verilerin geldiğine geçelim. “*Pr*”, şu andan bakıldığında “geçmiş”e ait bir doğru olduğuna göre **Diodoros**’un birinci öncülünden hareketle “*Pr*” nin zorunlu olarak doğru olduğunu söylenebilir. Yani, şayet “*Pr*” doğruysa, “*Pr*” nin zorunluluğunu belirten “*NPr*” de doğru olmalıdır. Yukarıda varsayılan modal kavramların birbirleri cinsinden yazılabilmesi kuralına göre de, “*NPr*” doğruysa “ $\neg M\neg Pr$ ” önermesi de, şu anda doğrudur.

Bununla beraber “ $(q \Rightarrow \neg Pr)$ ” ifadesi de elde edilebilmektedir. Eğer “*q*” önermesi bir “*t*” anında doğru ise bu “*t*” anı, geçmişte, yani zaman çizgisi üzerinde kesinlikle “10”dan önce bir yerde, bulunmak zorundadır. Ve “*Pr*” de “10”dan önceki her anda yanlış olduğuna göre, “ $(q \Rightarrow \neg Pr)$ ” ifadesinin artbileşeni yanlışken önbileşenin doğru olduğu hiçbir an bulunamaz. Dolayısıyla da “ $(q \Rightarrow \neg Pr)$ ” ifadesi Diodorosçu gerektirme tanımına göre geçerli olacaktır.

---

⁷⁹⁷ Buradaki “doğrusallık”, Bölüm 1.3.2.’de kullandığımız gibi çatallanan zamanın karşıtı değil, döngüsellüğün karşıtı olarak anlaşılmalıdır. Ama “11” ve “12” anları da geleceği gösterdiği için çatallanan bir gelecekte söz edilmediği de vurgulanmalıdır.

Ancak söz konusu Diodorosçu gerektirmenin geçerliği, “Ana Argüman”ın ikinci öncülü ile çelişmektedir. Hatırlanacağı üzere **Diodoros Kronos**’un ikinci öncülü, bir imkansızın bir mümkünden çıkarsanamayacağını söylüyordu. Ancak sonuçta geldiğimiz “ $(q \Rightarrow \neg Pr)$ ” gerektirmesi, bir imkansız olan “ $\neg Pr$ ”yi bir mümkün olan “ q ” dan çıkarsandığını söylemektedir. Öyleyse, “Ana Argüman”ın üçüncü öncülü reddedilmelidir. Böylece zamanın kesikli olduğu fikri ve Diodorosçu gerektirme tanımından yola çıkılarak “Ana Argüman” ispatlanabilmektedir.

Øhrstrøm ve Hasle’a göre **Diodoros**, “Ana Argüman”ı inşa ederken buna benzer bir akıl yürütme ile hedeflediği sonuca ulaşmıştır.⁷⁹⁸ Ulaşılan bu sonuç da bizlere şu anda gerçekleşmeyen ve gelecekte de gerçekleşmeyecek bir olaya “mümkün” denemeyeceğini söylemekte, yani bütünlük ilkesini savunmaktadır. Başka bir deyişle **Diodoros**’un mümkün tanımı, iddia edildiği gibi bu argümanla temellendirilmiş olur.

Øhrstrøm ve Hasle, inşalarıyla ilgili ilginç bir detayın da altını çizmektedirler. Hatırlanacağı gibi bazı inşalarda “Ana Argüman”ın birinci öncülünden gelen geçmiş önermelere gerçekten geçmişle ilgili olmayan, “sahte” geçmiş önermeler de dahil oluyordu; ve kurgu, ancak bu önermelerin varlığında çalışıyordu. İşte Øhrstrøm ve Hasle inşasında birinci öncül, yalnızca gerçekten geçmişle ilgili önermeleri kapsıyor olsa dahi, bu inşa yine de geçerliliğini korumaktadır.⁷⁹⁹

Sahte bir şekilde geçmişle ilgili önermelerle gerçekten geçmişle ilgili önermeler arasındaki farka, daha önce dikkat çekilmişti.⁸⁰⁰ Buna göre gerçekten geçmişle ilgili olan önermeler ile biçimsel olarak geçmişle ilgili görünen fakat esasında gelecekle ilgili bir şey söyleyen önermeler arasında bir ayırım yapılmaktaydı. Örneğin, “Dün öyleydi ki, 2 gün sonrasında Dion burada olacaktı” önermesi, geçmişten bahsediyor gibi görünse de aslında geçmişten ve bugünden sonra, yani gelecekle ilgili bir şey söylemektedir.

İşte bu türden “sahte” bir şekilde geçmişe işaret eden önermelerin, esasında geçmişe ait olmamaları sebebiyle “Ana Argüman”ın birinci öncülü kapsamında zorunlu oldukları söylenmemelidir. Çünkü hatırlanacağı gibi geçmişin zorunluluğu,

---

⁷⁹⁸ Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 27.

⁷⁹⁹ **A.e.**, s. 27.

⁸⁰⁰ Bkz. Bölüm 3.7..

artık değiştirilememesinden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla gerçekten geçmişe ait olmayan önermelerin değiştirilememesinden söz edemeyiz.

Öte yandan, Prior'ın inşasında “sahte” bir şekilde geçmişe aitmiş gibi görünen önermelerin de bu birinci öncülden hareketle zorunluluklarının gerektirildiği görülmektedir.⁸⁰¹ Buradan hareketle, “ $PGq \supset NPGq$ ” gibi bir gerektirme de meşru görünmekte, ve bu da zorunlulukla ilgili şüpheli durumlara sebebiyet vermektedir. Ancak Øhrstrøm ve Hasle'in inşası ile geçmişin doğruluğundan zorunluluk devşiren birinci öncülün bu ve benzeri şüpheli kullanımları dışarıda bırakılabilmektedir. Bu sebeple söz konusu inşanın ciddi bir açığı kapattığı söylenebilir.

Øhrstrøm ve Hasle, **Diodoros**'un ikinci öncülünü gerektirme paradokslarından birine benzer biçimde kullanmışlardır. Buna göre esasen “ q ”, yalnız şimdi ve gelecekte değil, geçmişte de yanlış olabilir. Bizler yanlış olan her önermeden herhangi başka bir önermeyi çıkarsayabildiğimize göre; **Diodoros**'un ikinci öncülü, bu yanlış önermeden çıkarsanan herhangi başka bir önermenin, doğruluk değeri her zaman yanlış bile olsa, mümkün olacağını söyler. Buradan hareketle **Diodoros Kronos**'un “Ana Argüman”ı oluştururken de yanlış her önermeden herhangi bir sonucun çıkarsanabileceğini bildiği ve argümanını desteklemek için de bundan faydalandığı söylenebilir.⁸⁰²

Bu inşayı çalışmamız açısından önemli kılan bir nokta da gelecek kurgusuyla ilgili iddiasıdır. Çalışmamızın **1.3.2.1.** bölümünde “Ana Argüman”ın çatallı bir açık gelecek sisteminde çalışmayacağını ifade etmiştik. Øhrstrøm ve Hasle, diğer tüm inşaların aksine, eğer gelecek çatallanıyorsa da, “Ana Argüman” inşalarının hala geçerli olacağını savunmaktadırlar.⁸⁰³ Hatırlanacağı gibi “Ana Argüman”ın ortaya koyduğu gelecek tezahürü, birinci ve ikinci öncülden bağımsızdı. Böyle bir sorun, gelecek hakkında konuşan üçüncü öncülden kaynaklanıyordu.

Øhrstrøm ve Hasle'a göre **Diodoros Kronos**'un zorunlu ve mümkün tanımları da dallanan-çatallı zaman teorilerinde kabul edilmelidir. Buna göre **Diodoros**'un “ $Mr \equiv (r \vee Fr)$ ” formülüyle gösterebileceğimiz mümkün kavramını hatırlayalım. Bu tanım, mümkün olanın ya şu anda ya da gelecekte doğru olmasını

---

⁸⁰¹ Bkz. Bölüm 3.7..

⁸⁰² Øhrstrøm, Hasle, **a.g.e.**, s. 28.

⁸⁰³ **A.e.**, s. 31.

gerektiriyordu. Buna göre gelecekte gerçekleşmeyecek pek çok mümkün yoktu; yalnızca gerçekleşecek olan mümkündü. Bu sebeple “Ana Argüman”, çatalı veya açık gelecek fikrini dışarıda bırakmaktaydı.

Bu fikre karşı çıkan Øhrstrøm ve Hasle’a göre “mümkün gelecekler” fikri, aslında “Ana Argüman”ın sonucuyla oldukça uyumludur. Çünkü çatallanan zaman teorilerine göre, zaman çatallandığı için her mümkün, bir mümkün geleceğe aittir. Bu sebeple Øhrstrøm ve Hasle, “Ana Argüman”ın, yalnızca bir kadercilik ya da belirlenimcilik örneği olmakla kalmayıp zamanın mantıksal çalışması açısından modalite ve zaman ilişkisi ve etkileşiminin derinlikli bir ispatı niteliğinde olduğunu savunmaktadırlar.⁸⁰⁴

Øhrstrøm ve Hasle’ın çatallanan geleceği her ana bir mümkün düşecek şekilde yorumlaması esasen hatalı değildir. Öte yandan çatallanan her ana, onu takip eden diğer anlardaki mümkünler ve onları da takip eden diğer anlara aslında kalabalık bir geleceği gerektirir. Yani çatallanan geleceğin bir bakıma doğrusallığını iddia eden bu görüş, devamında gelen anlara bir arada değerlendirildiğinde hatalı olmaktadır. Ayrıca Øhrstrøm ve Hasle’ın bu iddiası “mümkün”ü yalnızca olaylarla sınırlandırarak örtük bir şekilde mümkün anlara mümkün tanımından etkilenmemesini söylemektedir. Ancak, **Diodoros**’un an veya olay ayrımı yapmayan modal tanımlarında, bütünlük ilkesinin her türden mümkün tarafından sağlanması daha tutarlı bir görüş olacaktır. Bu bağlamda bu inşanın da iddia edildiği gibi açık gelecekte işlemediği belirtilmelidir.

3.10. Gaskin

Bu bölümde Richard Gaskin’in “Ana Argüman” yorumu ele alınacaktır. Bu inşa, daha önce sunmuş olduğumuz Hintikka inşasıyla benzerlik göstermektedir. Söz konusu iki inşa da geçmişten geleceğe yapılan dolambaçlı hamleyi ortadan kaldırmayı planlamaktadır. Gaskin inşasıyla ilgili dikkat çekilmesi gereken nokta, ispatına başlamadan önce kabul edilmesi gereken modalite tanımlarıyla ilgili tartışmadır. Buna göre Gaskin 2 yol önermektedir. Bunlardan ilkinde tutarlılık kısıtlaması (*consistency constraint-CC*) demektir. Buna göre “Ana Argüman”,

---

⁸⁰⁴ A.e., s. 31-32.

Prior örneğinde gördüğümüz gibi, argümanın kendi koyduğu modalite anlayışıyla işleyebilmelidir. Ancak bu kısıtlama, argümanın ispatlamaya çalıştığı teoriyi başta varsaydığı için döngüsellığe yol açmaktadır.⁸⁰⁵ İzlenebilecek diğer yol ise makullük kısıtlamasıdır (*plausibility constraint-PC*). Bu da “Ana Argüman”ın yalnızca Diodorosçu anlamıyla yorumlandığında anlamlı olmasından kaçınılmasını gerektirmekte; Michael örneğindeki gibi en fazla dinleyiciye hitap etmeyi amaçlamaktadır. Gaskin, bunlardan makullük kısıtlamasını tercih ederek modal kavramların argümanın gösterilmesi öncesinde kabul edilmemesinin daha doğru olacağını savunmaktadır.⁸⁰⁶

Gaskin öncelikle mümkün ve olumsal ifadeler arasında bir ayırım yapmakta ve olumsallık için yeni bir sembol tanımlamaktadır. Buna göre “ Qp ”, “ p ’nin olması olumsaldır” anlamına gelmektedir. O halde “ Q ” operatörü, mümkün operatörü “ M ” cinsinden

$$Qp =_{mm} Mp \wedge M\neg p$$

şeklinde ve zorunluluk operatörü “ L ” cinsinden de

$$Qp =_{mm} \neg [Lp \vee L\neg p]$$

şeklinde yazılabilir. “Ana Argüman”ın birinci öncülü bu yeni operatörle birlikte şöyle görünecektir:

$$\forall t \forall t' [Q_t p_{t'} \rightarrow t' \geq t]$$

“Ana Argüman”ın birinci öncülü bu yorumlamaya göre geçmişin olumsal olmadığını; bir olumsallıktan söz edilebiliyorsa bunun ancak gelecekte olduğunu söylemektedir.⁸⁰⁷ Yani bu formülasyonda **Diodoros**’un birinci öncülündeki gibi zorunluluk değil, olumsal olmama söz konusudur.

“Şimdi”nin “ t_0 ” ile gösterilmesiyle üçüncü öncül şu şekilde ifade edilebilir:

⁸⁰⁵ Richard Purtill, “The Master Argument”, *Apeiron*, vol. 7, no. 1, 1973, s. 34.

⁸⁰⁶ Gaskin, *a.g.e.*, s. 282.

⁸⁰⁷ *A.e.*, s. 283.

$$\exists t [Q_{t_0} p_t] \wedge \forall t \geq t_0 [\neg p_t]$$

Öncüller bu şekilde yeniden formüle edildikten sonra ispat şu şekilde ilerlemektedir:

“Ana Argüman”ın sırasıyla birinci ve üçüncü öncülleri şöyledir:

1. $\forall t \forall t' [Q_t p_{t'} \rightarrow t' \geq t]$

2. $\exists t [Q_{t_0} p_t]$

3. $\forall t \geq t_0 [\neg p_t]$

Peki, ikinci öncül nerededir? Gaskin, ikinci öncülü ispatında bir çıkarım kuralı olarak kullanmayı tercih etmektedir. Buna göre ikinci öncül, Aristotelesçi bir ilke olan olumsalın gerçekleşmesinin mümkünlüğünden söz etmektedir. Başka bir deyişle her gerçek olumsalın herhangi bir imkansız ya da daha özelde çelişkili sonuca sebebiyet vermeden gerçekleşmesinin varsayılabilmesi gerekmektedir.⁸⁰⁸ Bir öncül gibi bağımsız olarak formülize edilmeyen bu öncül adımların arasında çıkarım kuralı olarak karşımıza çıkacaktır.

Görüleceği gibi Gaskin, argümanın üçüncü öncülündeki tikel evetlemeli ifadeyi ispatında 2 ayrı satır olarak yazmaktadır. “ t_1 ”in şimdiden sonra, yani gelecekte bir an olması kabulüyle “ p ” önermesi, bu “ t_1 ” anında doğru olsun. O halde ispatın 1 ve 2 adımlarından ve “Ana Argüman”ın birinci ve ikinci öncüllerinden

4. $p_{t_1}, t_1 \geq t_0$

adımına ulaşılabilecektir. Üçüncü adımdaki “ $\forall t \geq t_0 [\neg p_t]$ ” tümel ifadesinin gelecekteki “ t_1 ” anına özellenmesiyle de

5. $\neg p_{t_1}, t_1 \geq t_0$

adımı elde edilebilir. Bu adım, ispatın seyri açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü 4 ve 5 adımlarında birbirinin çelişliği iki ifadeye ulaşılmıştır. “ p ”, gelecekteki bu “ t_1 ” anında 4 adımına göre doğru, 5 adımına göre ise yanlıştır. Gaskin, bir sonraki adımın

---

⁸⁰⁸ A.e., s. 284-288.

temelini hazırlamak amacıyla bu iki adımı bir araya getirerek 6 adımını şu şekilde yazmaktadır:

$$6. p_{t_1} \wedge \neg p_{t_1}, t_1 \geq t_0$$

Şimdi, elde edilen bu çelişki ve ispatın ikinci adımından “Ana Argüman”ın ikinci öncülü vasıtasıyla

$$7. \neg \exists t [Q_{t_0} p_t]$$

adımı elde edilir. 3 ve 7 adımlarının koşulla bağlanmasıyla 8 adımına ulaşılır:

$$8. \forall t \geq t_0 [\neg p_t] \rightarrow \neg \exists t [Q_{t_0} p_t]$$

8 adımının daha önce sisteme tanıtılan olumsuzluk operatörü aracılığıyla

$$9. \forall t \geq t_0 [\neg p_t] \rightarrow \forall t [\neg M_{t_0} p_t \vee \neg M_{t_0} \neg p_t]$$

şeklinde yeniden yazılabilir. Bu adımda bir koşul ifadesine ulaşılmıştır. Buna göre önbileşende belirtilen koşul, “ p ” önermesinin “ t_0 ”dan, yani şimdiden sonraki her anda yanlış olmasıdır. Artbileşene göre ise bu gelecek anlarda “ p ”nin doğru olması şu anda imkansız veya zorunludur. Özetle, “ p ” gelecek her anda yanlışsa, “ p ”nin gelecekte doğru olması şu anda imkansız veya zorunludur. Ancak “ p ”nin gelecek her anda yanlış olduğunu bildiğimiz için zorunlu olması ihtimal dahilinde değildir. Demek oluyor ki koşul ifadesinin zorunluluk bildiren bölümü yok sayılabilir. Bu hamleyle de artbileşende yalnızca imkansızın kaldığı

$$10. \forall t \geq t_0 [\neg p_t] \rightarrow \forall t \geq t_0 [\neg M_{t_0} p_t]$$

ifadesi elde edilecektir. Bu ifadenin de tamdevriğinin alınmasıyla

$$11. \exists t \geq t_0 [M_{t_0} p_t] \rightarrow \exists t \geq t_0 [p_t]$$

adımına ulaşılır. Şimdi bu cümlenin ne ifade ettiği incelenirse bilinen bir ilkeyi özetlediği görülecektir. Buna göre “ p ”nin gelecekte doğru olmasının şu anda

mümkün olduğu en az bir an varsa, “*p*” bu anda gerçekleşecektir. Bu da bütünlük ilkesinin ta kendisidir.

Bu haliyle işler görünen ve hedeflenen amaca ulaşan bu kurgu, pek çok sorun barındırmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi modalitelerin değişken kullanımı ve “Ana Argüman”ın özgün haline uzaklığıdır. Gaskin, birinci öncüldeki geçmiş önermelerin zorunluluğu yerine olumsal olmamalarını temel almaktadır. Bu yorum, sonuç olarak olumsallığı yalnız geleceğe atfetse de öte yandan önermelerin doğruluğunu dikkate almamaktadır. Yani bu önermeler, doğru veya yanlış olabilmektedirler. Oysa “Ana Argüman”ın birinci öncülündeki zorunluluk, geçmiş fakat doğru önermelere atfedilmektedir.⁸⁰⁹

Gaskin inşasındaki modalitelerle ilgili bir diğer sorun da *δυνατόν* (*dunaton*)’un yani mümkünün nasıl yorumlandığıdır. “Ana Argüman”ın hem ikinci hem de üçüncü öncüllerinde yer alan mümkünü Gaskin iki farklı şekilde yorumlamaktadır. Buna göre ikinci öncüldeki *δυνατόν*, olumsal; üçüncü öncüldeki ise mümkündür.⁸¹⁰

Gaskin’in kurgusunun üçüncü öncülünde ise zaman sorunu ortaya çıkmaktadır. “Ana Argüman”ın ele aldığı önermelerin önermeli fonksiyonlar olduğunu düşünen Gaskin, kurgusundaki yazımda da zamansal değişkenleri kullanmaktadır. Ancak Denyer’in de haklı bir şekilde dikkat çektiği gibi üçüncü öncüldeki doğru olmayan ve olmayacak önerme, henüz bağlanmamış değişkenler içermektedir. Dolayısıyla burada bir doğruluktan söz edilmesi anlamsızdır.⁸¹¹

Denyer, bu eleştirilerinin yanı sıra “Ana Argüman”ın bu kurgusunda çelişkinin üçüncü öncülün eklenmesiyle ortaya çıkmadığını, ilk iki öncülünün her biri üçüncü öncülle bir araya getirildiğinde çelişkiye ulaşmak için yeterli olduğunu belirtmektedir. Denyer’in bu iddiasını desteklemek için önerdiği örnek şöyledir:⁸¹²

---

⁸⁰⁹ Nicholas Denyer, “Gaskin on the Master Argument”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 78, 1996, s. 169.

⁸¹⁰ Gaskin, *a.g.e.*, s. 286.

⁸¹¹ Denyer, *a.g.e.*, s. 173.

⁸¹² *A.e.*, s. 177-178.

t_0 yılı 1900 olsun. Ele alınan önerme de “Denyer 2000 yılında Cambridge’de olacaktır” olsun. Şimdi bu ifadeyi bir başka ifadeyle birleştirerek “Denyer 2000 yılında Cambridge’de olacaktır ve 1800 yılı 1800 yılı ile aynıdır” önermesini elde edelim. Şimdi ikinci “1800”ü “ t ” değişkeni ile değiştirelim. Şimdi Gaskin’in ilk öncülüne “ $\forall t \forall t' [Q_t p_{t'} \rightarrow t' \geq t]$ ” göre

“ t ve t' anları ne olursa olsun, eğer t anında (Denyer 2000 yılında Cambridge’de olacaktır ve 1800 yılı t' ile aynıdır) olumsuzsa o halde t' , t ile aynıdır veya t anından sonradır”

sonucuna ulaşılmaktadır. Buradan da hareketle

“Eğer 1900’de (Denyer 2000 yılında Cambridge’de olacaktır ve 1800 yılı 1800 ile aynıdır) olumsuzsa o halde 1800 yılı, 1900 yılıyla aynıdır veya 1900 yılından sonradır”

elde edilebilir. Ancak 1800 yılı, ne 1900 yılıyla aynı ne de 1900 yılından sonra olduğuna göre,

“1900 yılında (Denyer 2000 yılında Cambridge’de olacaktır ve 1800 yılı 1800 yılı ile aynıdır) olumsuz değildir”

sonucuna ulaşılabilir. Fakat 1800 yılının 1800 yılıyla aynı olduğu, 1900 yılında zorunlu olduğu için “Denyer 2000 yılında Cambridge’de olacaktır” önermesi 1900 yılında olumsuz olamaz. Şu halde yalnızca birinci öncülle ve üçüncü öncülün varsayımıyla çelişkiye ulaşılmış olur.

Denyer’in eleştirilerinin bir kısmını haklı bulduğunu belirten Gaskin, yaptığı değişiklikler sonucunda yeni bir inşa önermektedir. Bu inşa, zamansal değişkenler içermemekte ve Priorci notasyon kullanmaktadır. İnşa şöyle ilerlemektedir:⁸¹³

“Ana Argüman”ın birinci ve üçüncü öncülleri

1. $Q[Pp \vee p \vee Fp] \leftrightarrow Q[p \vee Fp]$

⁸¹³ Richard Gaskin, “Reconstructing the Master Argument: response to Denyer”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 78, 1996, s. 189.

2. $Q[Pp \vee p \vee Fp]$

şeklinde yazılabilir. 1 ve 2 adımlarında uygulanacak *Modus Ponens* ile

3. $Q[p \vee Fp]$

adımına ulaşılır. Diodoros'un üçüncü öncülde sunduğu koşullar gereği şu an doğru olmayan ve gelecekte de doğru olmayacak "p" önermesi 4 adımında şu şekilde ifade edilebilir:

4. $\neg[p \vee Fp]$

Bu "p" önermesinin şimdi de gelecekte de gerçekleştiği varsayılması amacıyla 5 adımı eklenebilir:

5. $[p \vee Fp]$

Gerçekleşmeyecek bir "p" önermesinin gerçekleşeceğinin varsayılması, kendi içinde başlı başına bir çelişki gibi görünebilir. Ancak Gaskin, bu iki adım arasında bir çelişki aranmadığını dolayısıyla varsayımının adil olduğunu belirtmektedir.⁸¹⁴ Şimdi 4 ve 5 adımları bir araya getirilerek

6. $[p \vee Fp] \& \neg[p \vee Fp]$

adımına ulaşılabilir. İkinci öncüldeki çıkarım kuralı işte burada devreye girmektedir. Çünkü yapılan varsayım sonucunda çelişik bir sonuca ulaşılmıştır, bu sebeple ikinci öncül gereği "p" önermesinin şimdi veya gelecekte doğru olması olumsuz olamaz. Yani;

7. $\neg Q[p \vee Fp]$

Ancak 3 adımında argümanın üçüncü öncülü gereği, bu ifadenin olumsuz olduğu varsayılmıştı. 7 adımının çelişki olan 3 adımıyla birleştirilmesiyle de

8. $Q[p \vee Fp] \& \neg Q[p \vee Fp]$

adımına ulaşılmaktadır. 2 ve 8 adımlarında yapılacak bir *Reductio* ile

9. $\neg Q[Pp \vee p \vee Fp]$

---

⁸¹⁴ Gaskin, a.g.e., s. 190.

ifadesi elde edilir. Şimdi 4 ve 9 adımlarının koşul ispatıyla bağlanmasıyla

$$10. \neg[p \vee Fp] \rightarrow \neg Q[Pp \vee p \vee Fp]$$

koşul önermesine ulaşılır. Birinci öncül gereği 1 adımında “ $Q[Pp \vee p \vee Fp] \leftrightarrow Q[p \vee Fp]$ ” eşitliğini kuran Gaskin, artık bu ifadeleri birbiri yerine yazabilmektedir. Buna göre “ $Q[Pp \vee p \vee Fp]$ ” yerine “ $Q[p \vee Fp]$ ” yazarak

$$11. \neg[p \vee Fp] \rightarrow \neg Q[p \vee Fp]$$

adımına ulaşılabilir. Şimdi bölümün başında belirttiğimiz olumsuzluk tanımı ve olumsuzluğun zorunluluk ve mümkünlük operatörleri cinsinden yazımına dayanarak 11 adımıdaki koşul önermesinin artbileşeni

$$12. \neg[p \vee Fp] \rightarrow [\neg M[p \vee Fp] \vee L[p \vee Fp]]$$

şeklinde değiştirilebilir. “ p ” önermesinin şimdi veya gelecekte doğru olması zorunlu olmadığına göre 12 adımının artbileşenindeki “ $L[p \vee Fp]$ ” yoksayılabılır. Böylelikle sonucun neredeyse aynısını söyleyen

$$13. \neg[p \vee Fp] \rightarrow \neg M[p \vee Fp]$$

adımına ulaşılır. Bu ifadenin de tamdevriği alınarak

$$14. M[p \vee Fp] \rightarrow [p \vee Fp]$$

“ p ” önermesinin şimdi veya gelecekte doğru olması mümkün ise, “ p ” önermesi şimdi veya gelecekte doğru olacaktır sonucuna ulaşılmış olur.

Gaskin, her ne kadar Denyer’in sorularına cevap verdiğini düşünerek bu yeni ispatı sunmuş olsa da hala sorunlar barındırdığı belirtilmelidir. Bunların içinde en göze çarpan birinci öncül yazımıdır. Birinci öncüldeki eşitlik, 10 adımından 11 adımına geçişi mümkün kılmaktadır. Ancak, geçmişin olumsuzluğunun olmadığı bir istemde formülün doğruluk değerini etkilemeyeceği rahatlığıyla sistemle tutarsız bir bileşen eklemek çok doğru görünmemektedir.

İspatla ilgili bir diğer sorun da 12 adımından 13 adımına geçişte karşımıza çıkmaktadır. Gaskin, “ $L[p \vee Fp]$ ” ifadesinin adımdan kaldırılmasını “ $\neg p$ ”

önermesinin şu anda ve gelecekte de hep doğru olmasına dayandırmaktadır.⁸¹⁵ Fakat bir 5 adımında da “*p*”nin şimdi veya gelecekte doğru olacağı varsayılmıştı. Dolayısıyla “*L [p v Fp]*” ifadesinin Gaskin’in ortaya attığı ve **Diodoros**’un hiç bahsetmediği olumsuzluk tanımıyla adımdan silinmesi ve sonucunda 13 adıma ulaşılması da sorunlu görünmektedir.

---

⁸¹⁵ Gaskin, **a.g.e.**, s. 190.

SONUÇ

Diodoros Kronos'un bu çalışmada ele alınan “Ana Argüman”ı, antik dönemde izleri –bildiğimiz kadarıyla- **Aristoteles**'e kadar sürülebilen temel bir soruya çözüm aramaktadır. Bu soru, zamansal içerik barındıran ifadelerin nasıl anlaşılması gerektiğidir. Bu çerçevede “Ana Argüman”, zamansal içeriğe sahip ifadelerin mantığını araştıran ve bu soruya makul yanıtlar arayan bir çabanın ürünüdür.

Zamanın doğası, algısı, tarihselliği üzerine cevaplanmayı bekleyen felsefi pek çok problem içermekle birlikte bu çalışmanın sınırları, yukarıdaki argümanla belirlenmiştir. Mantık tarihine, özellikle modal terimlerin ve gerektirmenin (*implication*) tanımlanması hususunda yaptığı katkılarla Megara Okulunun paradokslarıyla tanınmış filozoflarından olan **Diodoros Kronos**, 3 öncülde oluşan “Ana Argüman”ı belli bir plan dahilinde ortaya atmıştır. Buna göre “Ana Argüman”, **Diodoros**'un “mümkün” modalitesinin tanımının meşrulaştırılmasına hizmet eden bir trilemmadır. Bu trilemma bize, ne kadar akla yakın görünse de, üç öncülün birlikte savunulamayacağını göstermektedir. **Diodoros**'un amacı, ilk iki öncülü kabul ettirerek üçüncü öncülün reddedilmesini sağlamaktır. Gerçekleşmeyen mümkünlerin varlığını bildiren bu üçüncü öncülün reddedilmesi halinde de **Diodoros**'un yalnızca gerçekleşenlere mümkün dediği modal tanımına ulaşılabilir. Gerçekleşenlere mümkün dediği modal tanımına ulaşılabilir.

Bu haliyle **Diodoros Kronos**'un tezleri, oldukça sağlam görünmektedir. Ortaya atıldığı dönemde argümana yöneltilen tepkilerden de anlaşılacağı üzere, döneminde de karşı çıkılması zor, güçlü bir argüman olarak değerlendirilmiştir. Fakat bizler, 2500 yıl sonra trilemmanın nasıl işlediğini aynı berraklıkta görememekteyiz. Elimizdeki hali, bu trilemmanın nasıl bir çelişki içerdiğini bize anlatmamaktadır. Tarih boyunca ilgi çekmiş, kendilerini göstermek amacıyla bu sorunu ele almış mantıkçıların sorunu nasıl gördükleri, ne yazık ki açık değildir. Bu sebepten dolayı “Ana Argüman”ın yeniden apaçık bir trilemma olabilmesi için kavramsal bazı aydınlatmaların veya argümana birtakım eklemelerin yapılması kaçınılmaz olmuştur. Tezimizde bu noktanın aydınlatılması, öncelikli amacımız olmuştur.

Yakın zamanlarda bu amaca yönelik bazı çalışmaların varlığına şahitlik etmekteyiz. Çalışmamızın üçüncü bölümünde incelediğimiz yorum ve yeniden inşaların, “Ana Argüman”ın içerdiği çelişkiyi yeniden tanımlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Sorun, çelişkinin ortaya konabilmesi için bazı varsayımlara ihtiyaç duyulmasıdır. Bu varsayımlar, zamanın yapısı ve içerdiği sorunlarla ilgilidir. Bu durum, “Ana Argüman”ın aslında bir zaman problemi olarak görülmesini adeta gerektirmektedir.

Ancak “Ana Argüman”ın içerdiği zaman problemi, aynı zamanda bir modalite sorununu da beraberinde getirmektedir. **Diodoros Kronos**’un mantığa katkıları arasında sayılan modalite tanımlarının etkisi, “Ana Argüman”da da açıkça gözlemlenebilmektedir. Argümanın modal kavram tanımlarının temellendirilmesi amacıyla ortaya atılmasının yanı sıra her 3 öncülünün modal kavramlar içeriyor olması da sorunun modalite boyutuna işaret etmektedir. Fakat bu modal içerik, salt bir modalite problemi oluşturmaktan çok uzaktır. Çünkü “Ana Argüman”daki modalite, yine zaman sorunuyla iç içedir. Başka bir deyişle **Diodoros Kronos**’un modal kavram tanımlarına başvurulduğunda, zamandan soyutlanmış bir modalite anlayışıyla karşılaşılmamaktadır.

Bu durumun en açık gözlemlenebildiği noktalar ise argümanın birinci ve üçüncü öncülleridir. Örneğin “Ana Argüman”ın birinci öncülü, geçmişin zorunluluğunu, reddedilmesi amaçlanan üçüncü öncülü ise geleceğin açıklığını betimlemektedir. Bilhassa **Aristoteles**’in yarın bir deniz savaşı olacağını söyleyen bir önermenin doğruluk değerini sorguladığı argümanı ile kıyaslandığında “Ana Argüman”ın ne tür zamansal varsayımlarda bulunduğu daha da göze çarpar hale gelmektedir. Bu çerçevede “Ana Argüman” ve **Aristoteles**’in deniz savaşı argümanı birinci bölümde sunulmuş ve devamında bu iki görüşün zamana dayalı kabulleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştı.

Bu kabullerin yanı sıra Diodorosçu gerektirme ve modal kavramların da sahip olduğu zamansal içerik, **Diodoros Kronos**’un genel felsefesinde zamanın merkezi konumunda bulunduğu iddiasına bir delil olabilir. Bu durum, çalışmanın temel savı olan “Ana Argüman”ın zamansal bir sorun olduğu iddiasını da desteklemektedir. “Ana Argüman”ın öncüllerindeki modal kavramların zamanla ilişkilerine dikkat çekerken de belirttiğimiz gibi, **Diodoros**’un tanımlarından çıkarılan modal

kavramlar, önermelerin zaman içerisinde aldıkları doğruluk değerine göre değişmektedir. Buna karşılık aynı dönemde ortaya atılan diğer modal tanımlar, nesnenin ve dış koşulların elverişliliğine başvurmaktadır. Bu çerçevede modalite sorununun, özellikle **Diodoros Kronos** için zamansal bir sorun olduğu söylenebilir. Dolayısıyla “Ana Argüman”ı bir modalite sorunu olarak değil, aslında zaman sorunu olarak yorumlamak ve bu açıdan incelemek gerekmektedir. Tezimizde bu nokta ayrıca açıklanmaya çalışılmıştır.

Modaliteyle birlikte Megara Okulunun mantık tarihine en büyük katkısı olarak bilinen gerektirme (*implication*) tanımları içerisinde de **Diodoros Kronos**’un tanımı, diğerlerinden ayrılmaktadır. **Diodoros Kronos**’un gerektirme tanımını farklı kılan, sahip olduğu zamansal içeriktir. Genellikle yanlış yorumlanmış olan bu yorum, sıkı gerektirme ile eş tutulmuştur. Bu çalışmada **Diodoros**’un tanımının, sıkı gerektirme gibi modal değil, zamansal bir içeriğe sahip olduğunu gösterdik. Bu bağlamda **Diodoros**’un ele aldığı önermelerin aslında birer önerme değil, önermeli fonksiyon olduğu iddiası da önem kazanmaktadır. İkinci bölümde ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız **Diodoros**’un bu tanımları, zamanla ne kadar iç içe teoriler ortaya attığıyla ilgili değerli veriler içermektedir.

Öte yandan “Ana Argüman”ın bir trilemma olduğu, çok kolay bir şekilde görülememektedir. Argümanın birinci ve ikinci öncülleri, hiçbir çelişki olmaksızın bir arada savunulabilmektedir; nitekim **Diodoros Kronos**’un amacı da ilk iki öncülün kabul edilmesidir. “Ana Argüman”daki çelişki, geleceğe ait yanlış bir önermenin modalitesini ifade eden üçüncü öncülün de denkleme dahil edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. O halde argümanın yeniden kurgulanmasında izlenecek yol, birinci ve ikinci öncüle dayanarak üçüncü öncülün reddedilmesi gerektiğini göstermektir. İşte çalışmamızın üçüncü bölümünde, **Diodoros**’un bu amacıyla uyumlu olarak “Ana Argüman”ı yeniden kurgulayan örnekleri inceledik.

Yukarıda da değindiğimiz gibi “Ana Argüman”ın nasıl işlediğinin gösterilebilmesi için bazı eklemelerin veya alternatif kavramsal yorumlamaların yapılması gereklidir. Bu amaç doğrultusunda “Ana Argüman”ın bir trilemma olduğunu göstermeye çalışan inşaların bazıları, ikinci öncüldeki takip etme ilişkisini (*ἀκολουθεῖν*-*follow from/after*) zamansal olarak değerlendirmiştir. Bu inşalar, “Ana Argüman”ın ikinci öncülünü bir imkansızın bir mümkünü kronolojik olarak takip

edemeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Bu yorumlamaya göre ikinci öncül, bir mümkünün bir imkansıza dönüşemeyeceğini söylemektedir. Zeller'in bu türe örnek olan kurgusunda, ikinci öncül modalite değişimine müsaade etmeyecek şekilde okunduğu için **Diodoros Kronos**'un modalite sistemiyle taban tabana zıt bir sonuca ulaşılmaktadır.

Ancak “ἀκολουθεῖν” (*follow from/after*-takip etme) fiilinin zamansal yorumu üzerinde bir uzlaşma yoktur. Bu yorumu yanlış olarak değerlendiren inşaların bir kısmı, ikinci öncüldeki zamansallığın kronolojik ardışıklık olarak okunmasını reddetmiş, ancak bu öncüldeki zamansallığı bir tür mantık kuralı olarak yorumlamışlardır. Bu bağlamda ikinci öncüldeki “takip etme”, gerektirme ilişkisine değil, bir tür çıkarım kuralına karşılık gelmektedir. Ancak bu yorum da, Rescher örneğinde gördüğümüz gibi, yine modalitenin korunumunu gerektirecek; sonuç olarak da **Diodoros**'un değişebilen modalite anlayışıyla uyumsuz bir tablo çizecektir.

İkinci öncülün zamansal yorumunu reddeden diğer kurgular ise mümkün ile imkansız arasındaki ilişkiyi mantıksal takip etme olarak okumuşlardır. Ancak bu kurgular da zamanın yapısına yönelik başka bazı varsayımlarda bulunmuşlardır. Bu varsayımlara göre “Ana Argüman”, açık gelecek anlayışına sahip bir zaman yapısında işlememektedir. Argümanın amaçlandığı gibi çalışması için geleceğin çatalı olmadığı, yani her mümkünün gerçekleşmek zorunda olduğu bir doğru biçimine sahip bir zaman kurgusu gereklidir. Her ne kadar örneğin Øhrstrøm ve Hasle, kurgularının hem çatalanan hem doğrusal gelecekte işlediğini iddia etseler de bunun gerçek bir açık gelecek olmadığını, aslında bu kurguda da yine doğrusal zamana ulaşıldığını ifade etmiştik.

Ancak doğrusallık, “Ana Argüman”ın işleyebildiği zamana yönelik varsayılan tek kriter değildir. Geleceğin alacağı şeklin yanı sıra olayların zamandaki konumlarına göre birbiriyle ilişkileri –geçişli, yansımali, asimetrik- ve zamanın genel yapısı da –kesikli veya sürekli- soruları da önem kazanmaktadır. Hatta bu varsayımlar, “Ana Argüman” temelinde öyle büyük bir öneme sahiptir ki bu varsayımların yapılmaması haline arzu edilen sonuca ulaşamamaktadır. Dolayısıyla zaman kiplerini konu edinen bir mantık sistemi içerisinde bir iddiada bulunulacaksa öncelikle bu varsayımların yapılması gerekmektedir.

Bu varsayımların başında genellikle zamanın kesikli olması gelmektedir. Özellikle Prior ve Øhrstrøm ve Hasle'in kurgularının işleyebilmesi için birbirinden bağımsız anların birbiriyle öncelik ve sonralık ilişkisi içinde konumlandırılabilmesi ve olayların bu anlardaki doğruluk ve modalite değerlerinden söz edilebilmesi gerekmektedir. Ancak diğerleriyle kıyaslandığında zamanın kesikli olması, muhtemelen en tehlikesiz varsayımdır.

Bazı kurgular, zamanla değil modaliteyle ilgili varsayımda bulunmaktadır. Bu türden kurgulara örnek olarak ise Gaskin'inki gösterilebilir. Bu inşaya göre sisteme yeni modal operatörler tanıtılmış ve bu operatör zamandaki anların üzerinde tanımlanmıştır. Bu, elbette Prior'ın varsayımları kadar döngüsel ya da belirlenimci değildir; ancak modal kavram tanımlarında **Diodoros Kronos**'un tanımlarına sadık kalmaması dolayısıyla hala sorguya açıktır.

Sonuç olarak **Diodoros Kronos**'un "Ana Argüman"ını her ne kadar yalnızca mantık açısından ele almaya çalışmış olsak da, sorunun ontoloji ve aynı zamanda zamanın doğasından kaynaklanan mantıksal ve felsefi içerikli bazı sorunlarla iç içe geçmiş durumda olduğu açıktır. Bu iç içelik, "Ana Argüman"ın doğasından kaynaklanan bir özelliktir. Çalışmamızın gerek birinci bölümünde ele alınan "Ana Argüman"ın varsaydığı gelecek kurgusu, gerek argümanın yapısında etkisi olan ve ikinci bölümde incelenen mantıksal kavramlar, gerekse üçüncü bölümde analiz edilen inşalar, söz konusu sorunun, zamanla ilişkisini ortaya koymaktadır. **Diodoros Kronos**'un "Ana Argüman"ı ve genel felsefi görüşleri hakkında ulaşılan bu sonuç, argümanın zamansal söylemini güçlendirmekte; dolayısıyla çalışmamızın savını desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Anscombe, Gertrude E. M.: “Aristotle and the Sea Battle”, **Mind**, 65, 257, 1956, pp. 1-15.
- Anscombe, Gertrude E. M.: “Before and After”, **The Philosophical Review**, Vol. 73, 1964, pp. 3-24.
- Aristotle: **Aristotle’s Categories and De Interpretatione**, Ed. by, Ackrill, John L., Oxford, Clarendon Press, 1963.
- Aristotle: **Metaphysics**, çev. William David Ross, Clarendon Press, 1924.
- Aristotle: **The Works of Aristotle-Vol. 1.**, Ed. by, Ross, William D., Oxford, Oxford University Press, 1928.
- Aristotle: **Prior and Posterior Analytics**, çev. William David Ross, Oxford, 1949.
- Aristotle: **Physics**, çev. William Charlton, Oxford, Clarendon Press, 1970.
- Aristotle: **Prior Analytics**, çev. A. J. Jenkinson, 2 Ağustos 2017 (Çevrimiçi) <http://classics.mit.edu/Aristotle/prior.1.i.html>.
- Audi, Robert: **Practical Reasoning and Ethical Decision**, New York, Routledge, 2006.
- Ballarin, Roberta: “Modern Origins of Modal Logic”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, (Çevrimiçi) <https://plato.stanford.edu/entries/logic-modal-origins/>
- Barnes, Jonathan: **Logic and the Imperial Stoa**, London, New York, Köln, Brill, 1997.
- Barnes, Nathan J.: **Reading 1 Corinthians with Philosophically Educated**

- Women**, Eugene, Oregon, Pickwick Publications, 2014.
- Becker, Oskar: “Über den κυριεύων λόγος des Diodoros Kronos”, **Rheinisches Museum für Philologie** **99**, 1956, pp. 289-304.
- Belnap, Nuel: “Branching space-time”, **Synthese**, 1992, pp. 385-434.
- Bennett, Michael
James: **Deleuze and Ancient Greek Physics: The Image of Nature**, Bloomsbury Academic, 2017.
- van Benthem, John
F.A.K.: **The Logic of Time: A Model-Theoretic Investigation into the Varieties of Temporal Ontology and Temporal Discourse**, Dordrecht, Boston, London, Kluwer Academic Publishers, 1983.
- van Benthem, John
F.A.K.: “Temporal Logic”, **Handbook of Logic in Artificial Intelligence and Logic Programming**, Vol. 4, Ed. By, D. M. Gabbay, C. J. Hogger, and J. A. Robinson, Oxford, Clarendon Press, 1995, pp. 241-350.
- Blackburn, Patrick,
Johan van Benthem,
Frank Wolter: **Handbook of Modal Logics**, Amsterdam, Elsevier, 2006.
- Blair, Elena
Duvergès: **Plato’s Dialectic on Woman: Equal, Therefore Inferior**, Routledge, New York, 2012.
- Blanché, Robert: “Sur l’interpretation de κυριεύων λόγος”, **Revue Philosophique de la France et de l’Étranger**, 155, 1965, pp. 133-149.
- Bobzien, Susanne: **Determinism and Freedom in Stoic Philosophy**, Oxford,

Clarendon Press, 1998.

Bobzien, Susanne: “Dialectical School”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, (Çevrimiçi),
<https://plato.stanford.edu/entries/dialectical-school/#1> , 17
Mayıs 2015.

Bobzien, Susanne: "Ancient Logic", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
11 Aralık 2016, (Çevrimiçi),
<https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/logic-ancient/>.

Bocheński, Józef M.: **Ancient Formal Logic**, Amsterdam, North-Holland
Publishing Company, 1951.

Bairan, Bonifacio P.: **An Introduction to Syllogistic Logic**, Makati City, Katha
Publishing Co. Inc., 2005.

Braüner, Torben,
Per F. V. Hasle,
Peter Øhrstrøm: “Determinism and the Origins of Temporal Logic”, **Advances
in Temporal Logic**, ed. by Howard Berringer, Michael
Fisher, Dov Gabbay, Graham Gough, Dordrecht, Kluwer
Academic Publishers, 2000, pp. 185-206.

Bull, Robert A.: “Note on a Paper on Tense Logic”, **Journal of Symbolic
Logic**, Vol. 34, 1969, pp. 215-218.

Burgess, John P.: “Basic Tense Logic”, ed. by, Dov M. Gabbay and Franz
Guenther, **Handbook of Philosophical Logic vol. II**,
Extension of Classical Logic, Dordrecht, Reidel, 1984, pp. 89-
133.

Butler, Ronald J.: (Review), “Aristotle and the Master Argument of Diodorus”,
by Jaakko Hintikka, **Journal of Symbolic Logic**, 32 (3),

1967, p. 402.

Cahn, Steven M.: **Fate, Logic and Time**, New Haven, Yale University Press, 1967.

Capek, Milic: **The New Aspects of Time**, Boston Studies in the Philosophy of Science Vol. 125, Kluwer Academic Publishers, 1991.

Cassin,
Barbara,Emily
Apter, Jacques
Lezra, Michael
Wood:
Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon,
Princeton University Press, 2004.

Cevizci, Ahmet: **Felsefe Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2011.

Chellas, Brian F.: **Modal Logic: An Introduction**, New York, Cambridge University Press, 1999.

Chisholm, Roderick M.: “Sextus Empiricus and Modern Empiricism”, **Philosophy of Science**, Vol. 8, No. 3 (Jul., 1941), pp. 371-384.

Chisholm, Roderick M.: “Beginning and Endings”, **Time and Cause: Essays presented to Richard Taylor**, Ed. by, Peter Van Inwagen, Boston, Reidel, 1980, pp. 17-25.

Christensen, Johnny: **An Essay on the Unity of Stoic Philosophy**, Copenhagen, Munksgaard, 1962.

Cicero, Marcus T.: **De Divinatione De Fato Timaeus**, ed. by Wilhelm Ax, Stutgardiae, in aedibus B.G. Teubneri, 1966.

- Cocchiarella, Nino B.: “Modality within Tense Logic”, **The Journal of Symbolic Logic**, vol. 31, 1966, pp. 690-691.
- Cocchiarella, Nino B., Max A. Freund: **Modal Logic: An Introduction to its Syntax and Semantics**, New York, Oxford University Press, 2008.
- Copeland, Jack B. : "Prior's Life and Legacy", **Logic and Reality: Essays on the Legacy of Arthur Prior**. Ed. By, Copeland, Jack B., Oxford University Press, 1996.
- Copleston, Frederick: **A History of Philosophy, Volume 1: Greece and Rome**, New York, Image Books, 1993.
- Cresswell, Max, Edwin Mares, Adriane Rini: **Logical Modalities from Aristotle to Carnap: The Story of Necessity**, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
- Crivelli, Paolo: “Epictetus and Logic”, **The Philosophy of Epictetus**, Ed. By, Andrew S. Mason, Theodore Scaltsas, New York, Oxford University Press, 2010.
- De Harven, Vanessa: “Necessity, Possibility and Determinism in Stoic Thought”, **Logical Modalities from Aristotle to Carnap: The Story of Necessity**, ed. Max Cresswell, Edwin Mares, Adriane Rini, Cambridge University Press, 2016, pp. 70-90.
- Degen, Wolfgang J.: “Tense Logic”, Ed. by, Burkhardt, H., B. Smith, **Handbook of Metaphysics and Ontology vol. II**, Philosophia Verlag, München, 1991, pp. 888-891.
- Denyer, Nicholas “The atomism of Diodorus Cronus”, **Prudentia**, 13, 1981, pp.

- C.: 33–45.
- Denyer, Nicholas
C.: “Time and Modality in Diodorus Cronus”, **Theoria**, 47, 1981, pp. 31–53.
- Denyer, Nicholas
C.: **Language, Truth and Falsehood in Ancient Greek Philosophy**, London, Routledge, 1991.
- Denyer, Nicholas
C.: “Gaskin on the Master Argument”, **Archiv für Geschichte der Philosophie**, 78, 1996, pp. 166–80.
- Denyer, Nicholas
C.: “Neglected evidence for Diodorus Cronus”, **The Classical Quarterly**, 52, 2002, p. 597–600.
- Dowty, David R.: **Word Meaning and Montague Grammar**, Dordrecht, D. Reidel, 1979.
- Döring, Klaus: **Die Megariker: Kommentierte Sammlung der Testimonien**, Amsterdam, Verlag B.R. Grüner N.V., 1972.
- Dudley, John: **Aristotle’s Concept of Chance: Accidents, Cause, Necessity, and Determinism**, Albany, State University of New York Press, 2013.
- Dummett, Michael
A. E.: **Elements of Intuitionism**, Oxford, Oxford University Press, 1977.
- Ebert, Theodor: “In defence of the Dialectical school”, **Anthropine Sophia**, ed. by, Francesca Alesse, Francesco Dalfino, Maria Cristina, Simeoni Luca, Emidio Spinelli, Naples, Bibliopolis, 2008, pp. 275–293.

- Epictetus: **Discourses of Epictetus**, Çev. George Long, New York, D. Appleton and Company, 1904.
- Epiktetos: **Söylevler**, Çev. Birdal Akar, İstanbul, Şûle Yayınları, 2010.
- Faye, Jan, Uwe Scheffler, Max Urchs: “Introduction”, **Perspectives on Time**, ed. Jan Faye, Uwe Scheffler, Max Urchs, Dordrecht, Springer, 1997.
- Fisher, Michael D., Dov M. Gabbay, Lluís Vila: **Handbook of Temporal Reasoning in Artificial Intelligence**, Amsterdam, Elsevier, 2005.
- Fitch, George W.: **Saul Kripke**, New York, Routledge, 2014.
- Fitting, Melvin, Richard L. Mendelsohn: **First-Order Modal Logic**, Synthese Library, c. 277, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1998.
- Frede, Michael: **Die Stoische Logik**, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1974.
- Furley, David J.: **Two Studies in the Greek Atomists**, Princeton, Princeton University Press, 1967.
- Gabbay, Dov M., John Woods: **Greek, Indian and Arabic Logic, Volume 1 (Handbook of the History of Logic)**, Amsterdam, Elsevier, 2004.
- Galton, Anthony P. (ed.): **Temporal Logics and their Applications**, London, Academic Press, 1987.
- Gaskin, Richard: **The Sea-Battle and the Master Argument. Aristotle and**

Diodorus Cronus on the Metaphysics of the Future, Berlin, New York, de Gruyter, 1995.

- Gaskin, Richard: “Reconstructing the Master Argument: response to Denyer”, **Archiv für Geschichte der Philosophie**, 78, 1996, pp. 181–91.
- Gaskin, Richard: “The Stoics on Cases, Predicates and the Unity of the Proposition”, **Aristotle and After**, ed. by Richard Sorabji, London, Institute of Classical Studies, 1997, pp. 91-108.
- Geach, Peter T.: (Review) “Weinberg J.R., Nicolaus of Autrecourt: A Study in 14th Century Thought”, **Mind** 58, 1950.
- Geach, Peter T.: (Book review) **Stoic Logic**, by Benson Mates, **The Philosophical Review**, Vol. 64, No. 1 (Jan. 1955) pp. 143-145.
- Goldblatt, R.: **Logics of Time and Computation**, Center for the Study of Language and Information, CSLI Lecture Notes 7, 1987.
- Goodman, Lenn E.: “The Diodorean Modalities and the Master Argument”, **From Puzzles to Principles?: Essays on Aristotle’s Dialectic**, ed. by May Sim, Maryland, Lexington Books, 1999, pp. 15-37.
- Gould, Josiah B.: **The Philosophy of Chrysippus**, Leiden, E.J.Brill, 1971.
- Graver, Margaret: “Epictetus”, **Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Aralık 23, 2008, (Çevrimiçi), <https://plato.stanford.edu/entries/epictetus/> .
- Haaparanta, Leila: **The Development of Modern Logic**, (ed.), New York, Oxford University Press, 2009.

- Hamblin, Charles L.: **Fallacies**, London, Methuen & Co Ltd, 1970.
- Hartmann, Nicolai: **Möglichkeit und Wirklichkeit**, Berlin, Walter de Gruyter, 1966.
- Hilpinen, Risto: “Conditionals and Possible Worlds: On C.S.Peirce’s Conception of Conditionals and Modalities, **The Development of Modern Logic**, ed. by, Leila Haaparanta, New York, Oxford University Press, 2009, pp. 551-562.
- Hintikka, Jaakko: “Aristotle and the Master Argument of Diodorus”, **American Philosophical Quarterly**, Vol. 1, 1964, pp. 101-114.
- Hintikka, Jaakko: **Time and Necessity**. Studies in Aristotle’s Theory of Modality, Oxford, Oxford University Press, 1973.
- Hoefer, Carl: “Causal Determinism”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, (Çevrimiçi) 15 Aralık 2016, <https://plato.stanford.edu/entries/determinism-causal/>.
- Hurst, Martha: “Implication in the Fourth Century BC”, **Mind**, Vol. 44, No. 176, Oct., 1935, pp. 484-495.
- Jarmužek, Tomasz, Andrzej Pietruszczak: “The Tense Logic for Master Argument in Prior’s Reconstruction”, **Studia Logica** 92, 2009, pp. 85–108.
- Jarmužek, Tomasz: “Master Argument vs. Sea-Fight Tomorrow”, **Bulletin of The Section of Logic**, 38 (3/4), 2009, pp. 205-214.
- Kneale, Martha: “Logical and Metaphysical Necessity”, **Proceedings of the**

- Aristotelian Society**, New Series, Vol. 38 (1937 - 1938), pp. 253-268.
- Kneale, William ve Martha Kneale: **The Development of Logic**, Oxford, Clarendon Press, 1962.
- Knuuttila, Simo: **Modalities in Medieval Philosophy**, London, New York, Routledge, 1993.
- Landini, Gregory: **Russell**, London, Routledge, 2010.
- Legg, Catherine, Cheryl Misak: “Charles Sanders Peirce on Necessity”, **Logical Modalities from Aristotle to Carnap**, ed. by Max Cresswell, Edwin Mares, Adriane Rini, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, pp. 256-278.
- Lewis, Clarence, I.: **A Survey of Symbolic Logic**, Berkeley, University of California Press, 1918.
- Lewis, Clarence, I.: “Implication and the Algebra of Logic”, **Mind** 21 84, 1912, pp. 530-531.
- Lewis, Clarence, I.: “Alternative Systems of Logic”, **Monist**, Vol. 42, 4-1, Oct. 1932, pp. 481-507.
- Lewis, Clarence, I., Cooper Harold Langford: **Symbolic Logic**, New York, Century Company, 1932.
- Long, Anthony A., David Sedley: **The Hellenistic Philosophers: Translations of the Principal Sources with Philosophical Commentary**, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
- Łukasiewicz, Jan: **Aristotle’s Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic**, Oxford, Clarendon Press, 1957.

- Lukasiewicz, Jan: “On the History of the Logic of Propositions”, **Polish Logic: 1920-1939**, Ed. By., Storrs McCall, Oxford, Clarendon Press, 1967.
- Mason, Andrew S., Theodore Scaltsas: **The Philosophy of Epictetus**, (ed.), New York, Oxford University Press, 2010.
- Mates, Benson: “Stoic Logic and the Text of Sextus Empiricus”, **American Journal of Philology**, vol. 70, 1949, pp. 290-298.
- Mates, Benson: “Diodorean Implication”, **Philosophical Review**, vol. 58, no. 3 May 1949, pp. 234-244.
- Mates, Benson: **Stoic Logic**, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1961.
- Mates, Benson: “Diodoran Modalities” by A. N. Prior (pp. 199-200), (Review), **The Journal of Symbolic Logic**, 1956.
- McCall, Storrs: **Polish Logic: 1920-1939**, (ed.), Oxford, Clarendon Press, 1967.
- McCall, Storrs: “Time and the Physical Modalities”, **The Monist**, Vol. 53, No. 3, Basic Issues in the Philosophy of Time, July, 1969, pp. 426-446.
- McCall, Storrs: “Connexive Implication”, **Entailment: The Logic of Relevance and Necessity**, Alan Ross Anderson ve Nuel D. Belnap, Jr., cilt. 1, Princeton, Princeton University Press, 1975, pp. 434-452.
- Melink, Marko: “The Beginnings of Formal Logic: Deduction in Aristotle’s Topics vs. Prior Analytics”, **Phronesis**, 60, 2015, pp. 267-309.
- Michael, Frederick: What is the Master Argument of Diodorus Cronus?,

- S.: **American Philosophical Quarterly** 13, 1976, pp. 229–235.
- Morison, Benjamin: "Sextus Empiricus", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 22 Mart 2016, (Çevrimiçi), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/sextus-empiricus/>.
- O'Toole, Robert R., Raymond E. Jennings: "The Megarians and The Stoics", **Handbook of the History of Logic Volume 1: Greek, Indian and Arabic Logic**, ed. by Dov M. Gabbay, John Woods, Amsterdam, Elsevier B.V., 2004, pp. 397-522.
- Øhrstrøm, Peter: "Richard Lavenham on Future Contingents", **Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec Et Latin**, 44, 1983, pp. 180-186.
- Øhrstrøm, Peter, Per F. V. Hasle: **Temporal Logic: From Ancient Ideas to Artificial Intelligence**, Dordrecht, Boston and London, Kluwer Academic Publishers, 1995.
- Øhrstrøm, Peter, Per F. V. Hasle: "Modern Temporal Logic: The Philosophical Background", **Logic and the Modalities in the Twentieth Century**, ed. by Dov M. Gabbay, John Woods, Elsevier, 2006, pp. 399-446.
- Øhrstrøm, Peter, Per F. V. Hasle: "Future Contingents", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, <https://plato.stanford.edu/entries/future-contingents/> (Çevrimiçi) 29 Aralık 2015.
- Pasnau, Robert: **The Cambridge History of Medieval Philosophy**, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- Peirce, Charles S.: **Collected Papers of Charles Sanders Peirce**, ed. Paul Weiss, Charles Hartshorne, Belknap Press, 1932.
- Peirce, Charles S.: **Pragmatism as a Principle and Method of Right Thinking: The 1903 Harvard Lectures on Pragmatism**, ed. by Patricia Ann Turrisi, Albany, State University of New York Press

1997, pp. 133-241.

- Philoponus, John: **On Aristotle Posterior Analytics 1-1.8**, çev. Richard McKirahan,. London, Bloomsbury, 2008.
- Pitts, Andrew: "Greek Case in the Hellenistic and Byzantine Grammarians", **The Language of the New Testament: Context, History and Development**, ed. by Stanley E. Porter, Andrew Pitts, Leiden: Brill, 2013.
- Plantinga, Alvin: "Modal Realism and Modal Reductionism", **Philosophical Perspectives**, Vol. 1, Metaphysics, 1987, s. 189-231.
- Platon **Kratylos**
- Prior, Arthur N.: "Diodorean modalities", **Philosophical Quarterly** 5, 1955, pp. 205–213.
- Prior, Arthur N.: **Time and Modality**, Oxford, Clarendon Press, 1957.
- Prior, ArthurN.: "Tense-Logic and the Continuity of Time", **Studia Logica** 13, 1962, pp. 133–148.
- Prior, ArthurN.: "Possible Worlds", **The Philosophical Quarterly**, vol. 12, 1962, pp. 36-43.
- Prior, Arthur N.: **Past, Present and Future**, Oxford, Clarendon Press, 1967.
- Prior, Arthur N.: **Papers on Time and Tense**, Oxford, Clarendon Press, 1969.
- Prior, Arthur N.: "Three-valued Logic and Future Contingents", **Philosophical Quarterly**, Oct. 1953, pp. 317-326.
- Prior, Arthur N.: "Time After Time", **Mind**, New Series, Vol. 67, No. 266, April 1958.

- Prior, Arthur N.: “A Statement of Temporal Realism”, Ed. By, Copeland, B.J., **Logic and Reality: Essays on the Legacy of Arthur Prior**, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- Prior, Arthur, N.,
Kit Fine: **Worlds, Times and Selves**, London, Duckworth, 1977.
- Purtill, Richard: “The Master Argument”, **Apeiron**, vol. 7, no. 1, 1973, pp. 31-36.
- Reichenbach, Hans: “The Tenses of Verbs”, **Elements of Symbolic Logic**, New York, The Macmillan Company, 1947, pp. 287–298.
- Rescher, Nicholas: “A Version of the “Master Argument” of Diodorus”, **Journal of Philosophy**, 63, 15, 1966, pp. 438-445.
- Rescher, Nicholas,
Alasdair Urquhart: **Temporal Logic**, Wien, New York, Springer-Verlag, 1971.
- Rescher, Nicholas: **Paradoxes: Their Roots, Range, and Resolution**, Chicago, Open Court Publishing, 2001.
- Russell, Bertrand: **Principles of Mathematics**, George Allen & Unwin Limited, 1942.
- Sedley, David: “Diodorus Cronus and Hellenistic Philosophy”, **Proceedings of the Cambridge Philological Society**, 203 NS 23, 1977, pp. 74–120.
- Sedley, David: "Diodorus Cronus", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, 15 Nisan 2015, (Çevrimiçi)
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/diodorus-cronus/>.
- Sim, May: **From Puzzles to Principles?: Essays on Aristotle’s Dialectic**, (ed.), Maryland, Lexington Books, 1999.
- Smith, Robin: “Why Does Aristotle Need a Modal Syllogistic?”, **Logical Modalities from Aristotle to Carnap: The Story of Necessity**, Ed. By Max Cresswell, Edwin Mares, Adriane

- Rini, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, pp. 50-69.
- Sorabji, Richard: **Necessity, Cause, and Blame: Perspectives on Aristotle's Theory**, Ithaca, Cornell University Press, 1980.
- Sorabji, Richard: **Time, Creation and Continuum: Theories in Antiquity and the Early Middle Ages**, London, Duckworth Publishers, 1983.
- Sorabji, Richard: **Aristotle and After**, (ed.), London, Institute of Classical Studies, 1997.
- Struck, Peter T.: **Birth of the Symbol: Ancient Readers at the Limits of Their Texts**, Princeton, Princeton University Press, 2004.
- Sutula, John: "Diodorus and the "Master Argument"", **Southern Journal of Philosophy**, 14 (3), 1976, pp. 323-343.
- Swartz, Norman, Raymond Bradley: **Possible Worlds: An Introduction to Logic and Its Philosophy**, Indiana, Hackett Publishing Company, 1979.
- Verbeke, Gerard: "Ethics and Logic in Stoicism", **Atoms, Pneuma, and Tranquillity: Epicurean and Stoic Themes in European Thought**, ed. by Margaret J. Osler, Cambridge University Press, 2008.
- Wallach, John R.: **The Platonic Political Art: A Study of Critical Reason and Democracy**, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 2001.
- Wansing, Heinrich: "Connexive Logic", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, <https://plato.stanford.edu/entries/logic-connexive/> (Çevrimiçi), 13 Aralık 2016.
- White, Michael J.: "The necessity of the past and modal-tense logic incompleteness", **Notre Dame Journal of Formal Logic**,

vol. 25, 1, 1984, pp. 59–71.

White, Michael J.: “Diodorus’ “Master” Argument: A Semantic Interpretation”, **Erkenntnis**, Vol. 15, No. 1, March 1980, pp. 65-72.

Wilson, Catherine: “From Limits to Laws: The Construction of the Nomological Image of Nature in Early Modern Philosophy”, **Natural Law and Laws of Nature in Early Modern Europe: Jurisprudence, Theology, Moral and Natural Philosophy**, ed. Lorraine Daston, Michael Stolleis, New York, Routledge, 2016.

von Wright, G.H.: **An Essay in Modal Logic**, Amsterdam, North Holland Pub. Co., 1951.

Zeller, Eduard: **The Stoics, Epicureans and Sceptics**, London, Longmans, Green and Co., 1870.

Zeller, Eduard: **Die Philosophie der Griechen**, Leipzig, Fues’s Verlag, 1877.

Zeller, Eduard: **Socrates and the Socratic Schools**, London, Longmans, Green and Co., 1877.

Zeller, Eduard: "Über Den *Kupieuwv* Des Megarikers Diodorus" **Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften**, 1882, pp. 151-159.

ÖZGEÇMİŞ

Hanife Bilgili, 2008 yılında Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladı. 2011 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalından W.V.O. Quine'in modal mantığa getirdiği eleştirileri ve Kripke'nin önerdiği mümkün dünyalar semantiğinin bu itirazlara verdiği cevapları incelediği "Quine on Modal Logic" başlıklı tezi ile yüksek lisans derecesini aldı. Doktora eğitimini İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalında tamamladı.

